

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

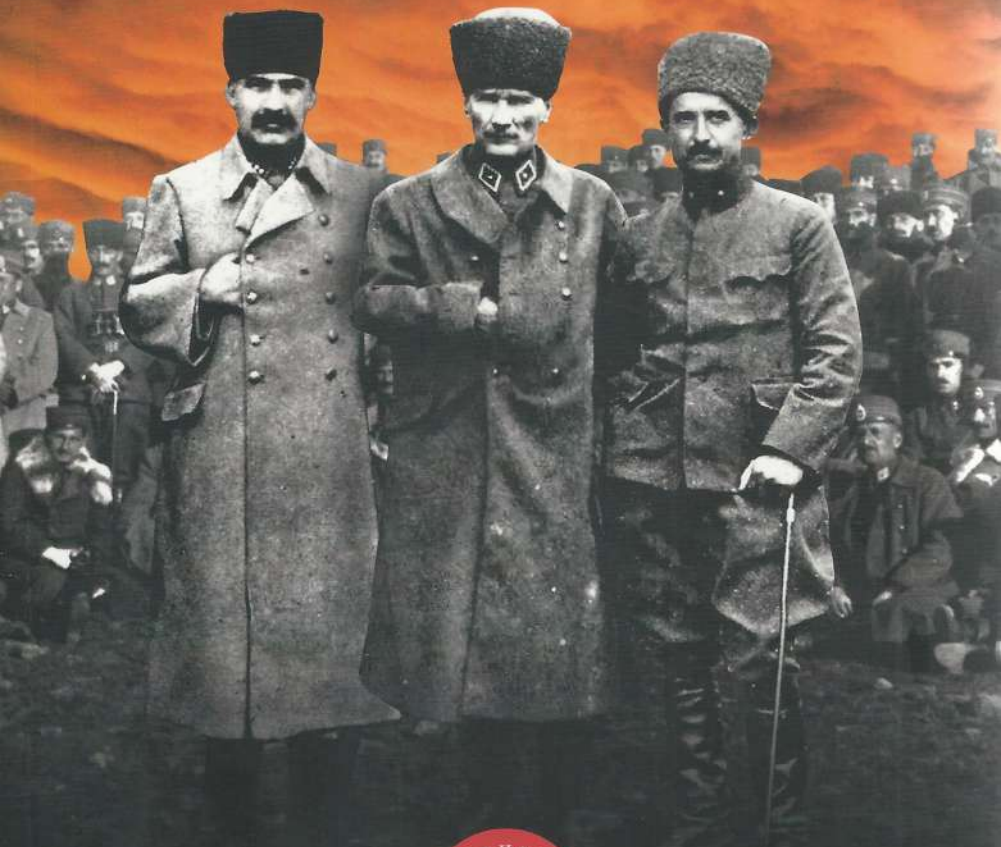
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SELİM ERDOĞAN

İSTİKLAL

VATANIMDA BİR TEK DÜŞMAN KALMASIN

Başkomutan Meydan
Muharebesi Sonrasında
Takip Harekât Atlası Ekiyle

İlk Defa
Yayınlanan Harita
ve Fotoğraflar

İSTİKLAL
Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın

—
SELİM ERDOĞAN

KRONİK KİTAP: 326

Türkiye Tarihi Dizisi: 42

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Eylül 2022, İstanbul

ISBN

978-625-8431-74-2

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com

f t i kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

S E L İ M E R D O Ğ A N

İSTİKLAL

VATANIMDA BİR TEK DÜŞMAN KALMASIN

Kronik

SELİM ERDOĞAN

1972 yılında Ankara’da doğdu. İlk öğrenimini İltekin İlkokulu, orta öğrenimini Ankara Tevfik Fikret Lisesi’nde tamamladıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Hidrojeoloji Mühendisliği Bölümü’nden 1996 yılında mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisansı tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden 2009 yılında doktora derecesini aldı.

2005 yılından beri muharebe coğrafyaları konusunda çalışmaktadır. Başta Milli Mücadele sahaları olmak üzere, muharebe alanlarında harp coğrafyası araştırmaları ve tarihi korunan alan yönetimi üzerine Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Park Müdürlüğü’nde görev yapmakta olan Selim Erdoğan, Kurtuluş Savaşı’na yönelik çeşitli monografiler ve araştırmalar yayınlamaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz’un geçtiği alanlarda saha araştırmalarını yürüten Selim Erdoğan, bu süreçte her iki muharebe sahasında 200 km’den fazla siper parçası haritalayıp, 5.000’den fazla kayıp Kurtuluş Savaşı şehidinin yerinin belirlenmesine öncülük etmiştir. Geleneksel harp tarihi anlatısının ötesinde, saha çalışmalarıyla elde ettiği bulguları da içeren “*Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*” 2020, “*Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*” adlı eserleri ise 2021 yılında Kronik Kitap tarafından yayınlanmıştır.

Ela, Alara, Kaan, Serkan ve Ayça...
Bu kitapta anlatılan sizin, dedelerinizin gerçek öyküsüdür.
Unutmayın, unutturmayın!

* * *

“İSTİKLAL: Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın”,
Türk Hekimlerine ithaf edilmiştir.
Bir gün hak ettiğiniz şartlarda, saygı gördüğünüz
aydınlık Türkiye’de çalışabilmeniz umuduyla...

İÇİNDEKİLER

ANAHTAR	9
TEŞEKKÜR	13

1	
“SAVAŞTA MIYIZ EKSELANS?”	15

2	
KOSUR BOĞAZI	39

3	
TAKMAK MUHAREBESİ	69

4	
ASIL DÜŞMANLA SAVAŞ	83

5	
MİLNE HATTI	111

6	
AKDENİZ'E DOĞRU	127

7	
BORNOVA ÖNLERİNDE	147

8

GÜZEL İZMİR 167

9

YANGIN 197

10

SON KURŞUN 223

11

TÜRK “BİTTİ” DER... 239

NOTLAR 289

EKLER 309

KAYNAKÇA 321

DİZİN 331

BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ SONRASINDA
TAKİP HAREKÂT ATLASI 337

ANAHTAR

Üç buçuk yıl süren bir mücadelenin sonunda, bağımsızlığa açılan son kapının eşiğindeyiz. Cephede Milli Mücadele serimizin ilk iki kitabında verdiğimiz anahtarlar bu kapı için de geçerli. Ancak bir Milli Mücadele vermemize neden olan asıl düşmanı görmek, yani İngilizlere karşı verilen gerçek Kurtuluş Savaşı'nı anlamak için bu üçüncü anahtara ihtiyacımız olacak. Sık sık karşılaştığımız “*İngilizlerle savaşmadık bile*” küçümsemesinin aslında nasıl art niyetli bir yalan olduğunu böylece anlayacağız.

Serimizin üçüncü kitabı Mustafa Kemal Paşa'nın “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*” emriyle başlayan ve zaferle sonuçlanan süreci anlatıyor. Ancak bu, her yerde karşımıza çıkan “*İstiklal Savaşı'nın Türk Ordusu'nun 9 Eylül'de İzmir'e girmesiyle bittiği*” ezberini bozan bir anlatım. İstiklal Savaşı'nın son kurşunu 18 Eylül sabahı, yani İzmir'e Türk Bayrağı çekildikten dokuz gün sonra atılmıştır. Yarbay Hüseyin Vecihi Bey, 61^{nci} Alay Komutanı 17 Eylül günü Bandırma'da şehit olmuştur. Aynı gün, “bitti” denilen İstiklal Savaşı'nın Deliklibayır Tepesi'nde 73 şehidi vardır. 9 Eylül'den sonra, son Yunan askeri de Anadolu'yu terk edene kadar 300'den fazla Mehmet vatana eklenmiştir. Bandırma'da atılan son kurşunu inkâr etmek, 9 Eylül'den sonrasını yok saymak her şeyden önce bunca şehidin hatırasına hakarettir.

İzmir öncesine dair gelenekselleşmiş anlatım da sıkıntılıdır. Örneğin, 30 Ağustos'tan 9 Eylül'e kadarki süreçte Yunan ordusu ardına bakmadan kaçmış mıdır? Kitabımız bu açıdan da bazı

ezberleri bozmak zorunda. Bu nedenle 31 Ağustos Kaplangı Dağı, 1 Eylül Kapaklar, 3 Eylül Takmak, 4 Eylül Kula, 5 Eylül Salihli ve 6 Eylül Bintepeleler muharebelerini anlatıyoruz. Büyük Taarruz ve sonrasındaki zayıflığımızın neredeyse üçte birinin bu muharebelerde olduğunu ortaya koyuyoruz. Yunanların İzmir yönünü kapatmak ve dövüşmek için son gayretlerini anlatmamanın, düşmanını korkak, savaşmayı bilmeyen, aciz olarak göstermenin “*üç kuruşluk Yunanla yapılanı savaş diye yutturmak*” diyen tarih sahtekârlarının değirmenine su taşımak olduğunu biliyoruz. Yunanların Milne Hattı’nda Türk Ordusu’nu durdurmak için 4 Eylül’de Tekirdağ’dan gemilerle alelacele getirdiği “A Tümeni”, Gemlik’i savunurken Trakya’dan sevk ettiği 55. Alay düşmanın direncinin kanıtıdır. Bu yüzden, neredeyse sıfırdan oluşturulmuş bir ordunun 230.000 kişilik bir işgal gücüyle defalarca dövüşmesi kadar, o dirençli düşmana diz çöktürecek azim ve kararlılığa sahip olmaktır asıl anlatılması gereken.

9 Eylül’den sonra başlayan ve Mudanya Mütarekesi’yle sona eren bir aylık soğuk savaş dönemi ise aslında bugün için bile geçerli derslerle doludur. Bu, Batılıların “Çanak Krizi” adını verdiği, Türk’ün Dünya Savaşı’ndaki gerçek düşmanı, Britanya İmparatorluğu’yla nihayet baş başa kaldığı ve son hesabın kapatıldığı süreçtir. Çanak Krizi’ni anlayabilmemiz için Mondros Mütarekesi’nden itibaren İngiltere’nin Anadolu ve Ortadoğu siyasetini, işgali sürdürebilmek için başvurduğu yolları da anlatmamız gerekmektedir. Bu nedenle 1919 Ekim ve 1920 Haziran-Temmuz aylarında İngilizlerle yaptığımız muhaberele, bu muharebelerde verilen şehitleri de anlatıyoruz. Burada okuyacaklarınız “*İngiliz’le savaşmadık ki*” yalanının da cevabı olacaktır. Bu muharebeler sonucunda İngilizlerin harp meydanından nasıl çekildiğini, oyuncu değişikliği yaparak Yunanları neden sahaya sürdüğünü görünce, İstiklal Savaşı’nı basit bir Türk-Yunan Harbi’ne indirgemenin ne kadar büyük bir ihanet olduğu okuyucunun zihninde netleşecektir.

Benzer bir “alternatif tarih” yalanı da “*İngilizler neden tek kurşun atmadan gitti?*” sorusuyla karşımıza çıkar. İstiklal Harbi’nin son bir ayında Londra’da yaşanan siyasi sarsıntı ve bunun kökleri bilinmediği takdirde Britanya kurursuz yönetilen, yenilmez ordulara sahip, üzerinde güneş batmayan imparatorluktur. Oysa Mudanya Mütarekesi’nden topu topu bir hafta önce patlayan bir dinleme skandalı, Lloyd George’un hükümetten gizli, Başbakanlık ofisi içerisinde paralel bir yönetim sistemi oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır. Lord Curzon’ın hükümet üyelerine de ifşa ettiği dinleme raporlarının ve bunların Çanak Krizi’ne etkilerinin daha önce Milli Mücadele tarihinde anlatılmamış olması ne kadar büyük bir eksiklikse, Lloyd George’un “*30 Eylül günü tarafsız bölgeden çıkmazlarsa Türklere ateş açın*” emrinin uygulanmamasına neden olan bu skandala ilk kez bu kitapta yer veriyor olmak da benim için o kadar büyük bir gurur kaynağıdır. Okuyucu İzmir de dahil, Batı Anadolu’da yaşanan yıkımdan sonra, asıl zaferin İstanbul’u tek kurşun atmadan alabilmek olduğunu görecektir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa’nın gerçek askeri başarısı, Türk Ordusu’nu yeniden Batı karşısında caydırıcı güç hâline getirmiş olmasıdır.

Kitabın çarpıcı bir bölümü de İzmir Yangını’nın faillerine ilişkin.

“*İzmir’i Türkler yaktı*” iddiası zaten akla, mantığa uymadığı gibi, delillerle de defalarca çürütülmüştü. Buna rağmen, başta Ermeni diasporası olmak üzere, yüksek sesle ve sürekli bağırarak gerçekleri bastıran bir kitle var ve bunların “maksatlı” yalanı her geçen gün Batı’da daha fazla kabul görüyor. Bu kitapta ilk kez yangının faili olan grubun, hatta birey ismi vererek tanımlandığını göreceksiniz. Ayrıca bu grubun yangını neden çıkardığını, neyi hedeflediğini anlayacak, bugünkü “*yangını Türkler çıkardı*” yalanıyla aradaki sebep-sonuç ilişkisini kuracaksınız.

Üç buçuk yıllık kan ve gözyaşı, çekilen onca acı...

Hepsinin sonuna geldiğimiz bu yolculukta kendilerini erkenden vatana ekleyen, bu nedenle zaferi göremeyen binlerce yiğit

var: Miralay Süleyman Fethi, Miralay Mehmet Nazım, Miralay Reşat, Yarbay Mahmut Nedim, Köprülü Hamdi, Binbaşı Hüseyin Avni ve daha niceleri...

9 Eylül 1922 günü Vilayet'e, Sarı Kışla'ya, Kadife Kale'ye çekilen bayraklarda o yiğitler de vardır.

1981 yılında UNESCO'nun Mustafa Kemal Atatürk için kullandığı ifadelerle: “*Emperyalizme karşı örgütlü ilk mücadeleyi veren ve bu mücadeleyi başarıya ulaştırarak ezilen milletlere ilham kaynağı olan*” Büyük Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal ve onun yanında saf tutmuş tüm kahramanlar: Ödemek zorunda kaldığınız onca bedelin, gördüğünüz ateşin ve ihanetin sebebinin cehalet olduğunu bir an bile unutmadım. Ruhunuz şad, gönlünüz müsterih olsun: Hatıranızı da, emanetinizi de sonsuza dek yaşatmak için son nefesime kadar çalışacağım.

Söz!

TEŞEKKÜR

Cephede Milli Mücadele Serisi'nin üçüncü kitabında çok fazla maddi, manevi katkı var.

Doğa Koruma ve Milli Parklar Afyon 5. Bölge Müdürü Şahin Çılgın, Bölge Müdür Yardımcıları Mesut Cıvcıoğlu ve Abdullah Gedil, Uşak Şube Müdürü Hüseyin Tekin, Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürü Serpil Taşpınar, Müdür Yardımcısı Cihan Yüksel, Volkan Tanışman, İsmail Salimoğlu, Okan Ürün,

Kütahya Valisi Ali Çelik, Afyon Garnizon Komutanı Tuğ-general Osman Alp, Dumlupınar Kaymakamı Buğra Karadağ, Albay Ömer Faruk Arslan, Salihli Belediye Başkan Yardımcısı Mahmut Süreyya Karaoğlu, Yaşar Saygılı, Gökhan Tuğ,

Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Birol Çetin, Prof. Dr. Mehmet Karayaman, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Prof. Dr. Hakan Uzun, Doç. Dr. Burhanettin Şenli, Dr. Emin Kurt,

Em. Mirлива Ahmet Yavuz, Em. Miralay Mustafa Önsel, Em. Miralay Muhittin Imıl, Em. Miralay Orkun Özeller, Em. Miralay Şafak Mert,

“Süvarinin İzinden”, “Mürettep Müfreze” ve “Torunlar” gruplarının tüm fedakâr üyeleri,

Serdar Fuat Aydın, Tefvik Emre İmamoğlu, Eray Çelik, Anıl Bayram Alaçam ve Levent Akyol,

Sağ kolu olmaktan ve sol kolum olmasından gurur duyduğum sevgili ağabeyim, “Son İzci” Erkan Özçelik ve “Kazıların Efendisi” Hamza Çalışkan,

Yayınevinden çok bir aile yakınlığı hissettiren Kronik Kitap'ın tüm çalışanları, ama özellikle yıllardır kahrımı fazlasıyla çeken editörüm Can Uyar, koskoca bir kitapta anlatmaya çalıştığımı tek kapakta özetlemeyi her seferinde başaran Kutan Ural ve kitabın mizanpajını yapan Nurel ve Arif Naycı,

“*Arazideyim*”, “*Çalışıyorum*” gibi bahanelerle ihmal ettiğim, ama bir saniye bile aklımdan çıkarmadığım ailem: Ayşe Çalikoğlu, Fahrünnisa Çalikoğlu, Kubilay Çalikoğlu, Vesile Çalikoğlu, Gündüz Çalikoğlu, Mükerrerem Erdoğan, Zeynep Erdoğan, Çavlan Erdoğan, Duru Erdoğan, Çağdan Erdoğan, Semiha Erdoğan Bekçi, Hüseyin Bekçi, Jale Akan, Aydın Akan, Kerem Akan, Malgorzata Akan; Aslı Akan, Sıla Akan, Gamze Akan Kıvrak, Kemal Kıvrak ve sevgili eşim Hande Akan Erdoğan,

“Kedilerim” demeye dilim varmıyor, daha çok “varlıklarıyla bizi şereflendiren değerli sahiplerim” Üzüm kız ve İncir bey,

bilerek ya da bilmeyerek, bazen dostluğunuzla, bazen hoşgörünüzle, bazen de sadece varlığınızla bu kitapta iz bıraktınız.

Çok teşekkür ederim...

“SAVAŞTA MIYIZ EKSELAN?”

İzmir

12 Eylül 1922, Salı

“Hanımefendi, lütfen bana söyler misiniz? İngiliz hükümetinin kuvvetli yardımı ve arzusu olmadan Yunanlar İzmir’e nasıl çıkabilirdi? İngilizlerin arzusu olmadan Yakın Doğu’da herhangi bir olay gerçekleşebilir miydi? Tabii ki onlarla savaş hâlindeydik. Binlerce defa savaş hâlindeydik. Yunanlarla değil!”¹

Muzaffer Başkomutan kan ve ateşin içinden geçerek geldiği İzmir’de, zaferinin tadını çıkaramadan, elini yeniden tabancasının kabzasında bulmuştur. Önünde sonunda nihaî hesaplaşmayı yaşayacağı asıl düşman, nefes almaya bile fırsat vermeden, bir hayat memmat sorusuyla karşısına dikilmiştir: “*Britanya ve Türkiye savaşta mıdır Ekselans?*”

Halide Edip Hanım’ın bakışlarında şaşkınlık, Mustafa Kemal Paşa’nın kilerde ise öfke vardır.

Her şey İzmir’deki İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb’in hadsizliğiyle başlamıştır. Kendisini hâlâ 15 Mayıs 1919 günündeymiş sanan Başkonsolos, Mustafa Kemal Paşa’nın 10 Eylül Pazar günü, ordusunun ardından şehre girdiğini İşgal Yüksek Komiseri Sir Rumbold’a ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a bildirmiş, İngiltere’nin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni resmen tanıyıp tanımadığını öğrenmek istemiştir. Bununla da yetinmeyip

akşam ‘Sakallı’ Nurettin Paşa’yla görüşmüş, şehirdeki İngiliz vatandaşlarının durumu başta olmak üzere, yönelttiği bir dizi soruya soğuk ve tedirgin edici cevaplar almıştır. Durumu aktardığı İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Brock da aynı günün akşamında şansını denemiş, ancak limanda demirli HMS *Iron Duke*’e o da kafasında sorularla geri dönmüştür. Nurettin Paşa’ya Büyük Millet Meclisi’nin İngiltere’ye karşı nasıl bir tutum takınacağını sormuş, “*önce İngiliz Hükümeti’nin nasıl bir tutum takınacağını siz söyleyin*” karşılığını almıştır. Amiral, İzmir’in geçici askerî yöneticisine iki taraf arasındaki savaşın dört yıl önce Mondros Mütarekesi ile sona erdiğini, hükümetinden de Yunanlarla Türkler arasında tarafsız olma yönünde kesin emir aldığını ifade etmiştir. Her ne kadar Nurettin Paşa “*biz de aynı şekilde düşünüyoruz*” yanıtını vermişse de, İngiliz Amiral rahat değildir.²

13 Eylül günü Sir Harry Lamb çok kritik bir diplomatik hata yapar, aynı soruyu tesadüfen diyaloga girdiği Mustafa Kemal Paşa’ya da sorar. Başkomutan yılların öfkesini bu küstah Başkonsolos’tan çıkarmaya kararlıdır:

“Siz kimsiniz? Göreviniz nedir?”

– Ben İstanbul’daki Birleşik Krallık Yüksek Komiseri Sir Rumbold’un temsilcisiyim.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendini Büyük Britanya ile savaş hâlinde saymaktadır. Dolayısıyla İstanbul’daki yüksek komiserliği de, sizi de onun temsilcisi ya da konsolosu olarak tanımıyoruz. İngiliz uyruklu tüm yabancıları tutuklamakta haklıyız ancak bunu yapmak istemiyoruz. Arzu ettiğiniz takdirde İzmir’den ayrılmakta serbestsiniz.”³

Sir Lamb yeniden konuşmaya yeltendiğinde ise Sarışın Kurt’un ifadesi daha da sertleşir: “*Başka diyeceğiniz varsa, görevi başındaki Vali’ye anlatırsınız. Son sözüm budur!*” Bir umutla gittiği Vali’den aldığı “*koloninizin güvenliği konusunda yarın akşama kadar endişe duymayın*” yanıtı ise Başkonsolos’un tedirginliğini daha da arttırır. Bir kez daha çareyi İngiliz diplomasisinin temel dayanağı

olarak gördüğü donanmaya yaslanmakta bulur. Türk ordularının Başkomutanı'nın Majesteleri Britanya Kralı'na verdiği gözdağı, Amiral Brock aracılığıyla, kelimesi kelimesine Londra'ya iletilir. Şehir hızla boşalırken İngilizler telaş içindedir.

Suçluların telaşı!

İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı “*Mondros Mütarekesi ile savaş hukukumuz sona erdi*”, Başkomutan ise “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendini Büyük Britanya ile savaş hâlinde saymaktadır*” demektedir.

Türkler ve İngilizler!

Savaşta mıdır, barışta mı?

Sarışın Kurt'u aklıyla hisleri, sağduyuyla öfkesi arasına sıkıştıran, aklından çıkaramadığı, öfkesini sürekli bileyen üç yıl önce-sinin hayaletleridir.

* * *

Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın asker kökenli temsilcilerle görüştüğü konulardan birisi de mücadelenin silahlı safhası ve bunun organizasyonudur. Her ne kadar o an için mücadelenin düzenli bir ordu aracılığıyla, emir komuta zinciri dahilinde gerçekleştirilmesi mümkün görünmese de, dağınık direniş hareketlerinin merkezî bir idareye bağlanmasının önemi büyüktür. Bu amaçla atılan adımlardan birisi de Ali Fuat (Cebe-soy) Paşa'nın “Batı Anadolu Umum Kuvayı Milliye Komutanı” olarak görevlendirilmesi olur.

Aynı tarihlerde İngilizler ve Fransızlar da Anadolu'daki işgalin geleceği konusunda yaptıkları görüşmeleri sonuçlandırır. Buna göre Ekim ayından başlayarak İngilizler Kilis, Maraş, Antep gibi güney şehirlerini boşaltarak Fransızlara devredeceklerdir. Bu aynı zamanda Mondros'la başlayan “kontrol bölgesi” uygulamasının bu bölgede şekil değiştirdiği, Yunan işgal sahalarındaki gibi kanlı bir evreye geçildiği bir süreçtir. İngilizler bir taşla birkaç kuş vurmakta, hem Suriye'de Faysal'ın yarattığı isyan ortamından kendilerini kurtarmış, hem en önemli hedefleri olan Irak petrollerini resmen ele geçirmiş, hem de zaten kısıtlı olan askerî

güçlerini gerek gördükleri stratejik noktalara kaydırma şansını elde etmiş olmaktadırlar. Bu önemli noktaların büyük kısmı demiryolu hatlarının üzerinde bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da milliyetçi bir Türk direnişi için kongreyi topladığı tarihlerde yaklaşan fırtınanın belirtileri de sadece Yunan işgal bölgesinde değil, İngilizlerin kontrolündeki noktalarda da kendisini göstermeye başlamıştır. Temmuz ayı başında 400 kişilik bir Kuvayı Milliye müfrezesinin Kocaeli yarımadasına sızıp Gebze Köprüsü'nü havaya uçurması, ardından geçici bir süre de olsa kasabayı işgal etmesi, İstanbul'daki İngiliz başkomutan De Robeck'i tedirgin etmeye yetmiştir. Bu kuvvetin yarattığı tehdidin ortadan kaldırılabilmesi için 12 Temmuz'da Tuzla'dan bir süvari taburu ve bir piyade bölüğüyle bir topçu bataryası Gebze'ye sevk edilir. 13 Temmuz gündeğümünde İngiliz 20. Süvari Taburu'nun Kuvayı Milliye birliğine yaptığı saldırı İngiliz askeri tarihindeki son süvari taarruzu olacaktır. 25 şehit vererek çekilen Kuvayı Milliye'nin atlı hücum sırasında paniğe kapılıp kaçmadan diz çöküp muharebeye girmesi, en sonunda kuşatılma tehlikesini görünce şogukkanlı şekilde ormanlık alanda âdeta yok olması İngilizleri çok etkilemiştir. Bu asker karakterli millet başına uygun bir lider bulur ve ne için dövüşüğünü anlarsa, dikkate alınması gereken bir tehdit olacaktır.⁴

O lider bulunmuştur.

Mustafa Kemal'in başını çektiği milliyetçi subayların sorun yaratacağı anlaşılıp, milletin işgallere tepkileri fizikî eyleme dönmeye başlayınca İngilizler kontrol altında tuttukları alanları güneyden tasarruf ettikleri birliklerle takviye etmeye başlarlar. Eskişehir de bunlardan bir tanesidir. Buradaki askerî mevcut iki tabura (yaklaşık 1.500 asker) çıkarılır. Afyon'da bir tabur ve Kütahya'da da bir bölük İngiliz askerî vardır. Bölgedeki işgal kontrol birliklerinin komutası ise General Solly-Flood'a verilmiştir.*

* Türk İstiklal Harbi Serisi de dahil olmak üzere çoğu Türk kaynaklarında İngiliz komutan "General Salli Kled" olarak geçmektedir ancak bu doğru değildir. 1919 yılında Eskişehir bölgesinde İşgal Kontrol Subayı olan Tuğgeneral

İhtiyaç durumunda İzmit'ten de demiryoluyla kolayca takviye yapılabilecektir.⁵

İngilizlerin yaptığı bu askerî yığınağın bir sebebi de Afyon ve Eskişehir'in ayrı ayrı "Millî Mıntıkâ" ilan edilmesidir. Eskişehir Millî Mıntıkası Komutanı Yb. Atıf Bey'in süratle İngiliz Ordu-gâhına ve istasyona hakim tepeleri tahkim ettirmesi İngilizlerin tedirginliğini artırır. Atıf Bey evi basılarak tutuklanır, İstanbul'a gönderilir.

9 Eylül 1919, Ankara

24^{ncü} Tümen Komutanı Bnb. Mahmut Nedim (Hendek), 20^{nci} Kolordu Kurmay Başkanı Bnb. Ömer Halis (Bıyıktaş) ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa yola çıkacak müfreze-yi teftiş etmiş, Sarıkışla'daki kumandanlık odasına doğru yürümektedirler. Paşa aniden durur: *"Arkadaşlar, buranın gurubu pek güzeldir. Biraz seyredelim."*

Gerçekten de güneş Ayaş Dağlarının üzerinden göz alıcı bir renk cümbüşüyle batmaktadır. Durup hayranlıkla izlerler. Tam yürüyecekleri sırada Ömer Halis Bey coşkusunu ve umudunu dışarı vurur: *"Gördüğümüz batış felâketlerimizin sonu, gelecek şafak da kurtuluşumuza başlangıç olsun!"* Hepsi bu temenniye katılırlar: *"İnşallah, inşallah!"*⁶

Sonra sessiz, düşünceli ama mağrur üç gölge Sarıkışla'nın kapısından içeri süzülürcesine girer ve karanlıkta kaybolur.* Ertesi

Richard Elles Solly-Flood ünlü İngiliz komutan Sir Frederick Solly-Flood'un yine asker olan oğullarından biridir. Babasının ve ağabeyi Arthur Solly-Flood'ın aksine Richard Elles Solly-Flood henüz 44 yaşındayken 27 Ocak 1922'de emekli edilecektir. 1919 yılına kadarki başarılı askerî kariyeri dikkate alındığında, Sırbistan ve Fransa'dan dahi madalyalar almış, DSO, CMG nişanları sahibi Solly-Flood'ın bu erken yaşında emekli edilmesinde son aktif saha görevi olan Eskişehir Bölge Komutanlığı sırasındaki tutumunun, Ali Fuat Paşa'nın tehdidine boyun eğerek ve çok miktarda askerî malzeme bırakarak şehri terk etmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

* Sarıkışla 1834 yılında Ankara'da kurulan 1.400 kişilik Redif Taburu için, Padişah II. Mahmud'un fermanıyla, Dışkapı Etlik yolunda 1837 yılında Redif-i Asakir-i Mansure Kışlası adıyla inşa edilmiştir. Sal'nameden anlaşıldığı üzere 1871'den önce ekleme yapılarak 2 tabur piyade ve 1 alay süvari barındıracak

sabah güneş gerçekten de Millî Ordu için önemli bir güne doğacaktır.

10 Eylül sabahı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa beraberinde 100 atlı piyade, bir süvari bölüğü, 200 mermisiyle iki dağ topu, iki ağır dört makinalı tüfek, bir istihkâm ve bir muhabere takımıyla Eskişehir'e doğru yola çıkar. Millî Kongre'nin çağrısına karşı direnç gösteren Çorum, Afyon, Konya ve Eskişehir'in stratejik önemi büyüktür ve süratle Heyet-i Temsiliye'nin kontrolü altına alınması zorunludur. Bir diğer sorunlu idare Ankara olmuştur ama 24^{ncü} Tümen Komutanı Mahmut Nedim Bey'in İstanbul'daki Dahiliye Nazırı Adil Bey'le görüşerek millî hareketi dağıtma planı yapan Vali Muhittin Paşa'yı Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi ve 58^{nci} Alay Kumandanı Miralay Mustafa beylerle birlikte tutuklayıp Sivas'a göndermesiyle bu sorun bertaraf edilmiştir. "Bekle-gör" siyaseti izleyen Bolu, Bursa ve İzmit'e de sıra gelecektir ama o an için öncelikli olan Eskişehir'dir. Eskişehir Tren İstasyonu ve bağlantılı demiryollarının İngiliz güdümlü İstanbul Hükümeti'nin elinde olması büyük bir tehdittir. Bu yol vasıtasıyla İngilizlerin millî kuvvetlerin üstüne asker sevk edeceği söylentisi yayılmaktadır. Eskişehir bölgesinin ve Geyve Boğazı'nın ele geçirilmesi şarttır.⁷

Bu sırada İstanbul'un Ali Fuat Paşa'yı azlettikten sonra yerine tayin ettiği 'Kiraz' Hamdi Paşa da Eskişehir'e gelmiştir. Ancak Kolordu'nun komutasını almak için buradan ileri geçip Ankara'ya gelemmez. Bunun üzerine İstanbul Ankara'daki 20^{nci} Kolordu'yu lağvedip yerine Eskişehir'de 5^{nci} Kolordu'yu kurar. Aynı bölgede biri İstanbul Hükümeti'ne, diğeri Kuvayı Milliye'ye ait iki kolordu olmuştur. Ali Fuat Paşa da bu çift başlılığa son vermek üzere yoldadır.⁸

şekilde büyütülmüştür. 1960'ların başında yıkılarak yerine iki bina hâlinde Altındağ Adliyesi yapılmıştır. Eski Altındağ Kaymakamlığı, İlçe Emniyet Müdürlüğü ve Ankara Anadolu Lisesi de Sarıksılla'nın yerine yapılan binalar arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Saliha Aslan, "Urban Environmental History of Ankara in the 19th Century: Challenges, Connectivity, Expansion", *Journal Of Ankara Studies*, Vol. 9(2), December 2021, s. 389-408.

Sivas Kongresi her şeye rağmen hâlâ Padişah'ı Millî Mücadele'nin başına geçirmek ve mevcut devlet sistemini sürdürerek düşmanlara karşı koymak için büyük çaba sarf etmektedir. Heyet-i Temsiliye'nin çoğunluğu ihanet odağının Damat Ferit kabinesi olduğu, Padişah Vahdettin'in yanlış yönlendirildiği düşüncesindedir. Onlara göre bu işbirlikçi hükümetin tasfiyesi ve millî amaçlar doğrultusunda çalışacak bir hükümetle Padişah da Misak-ı Millî doğrultusunda hareket edecektir. En azından Anadolu'daki hareketin önünü kesmek yerine kolaylaştırıcı bir tutum sergileyecektir. Bu amaçla 11 Eylül gecesi Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına Damat Ferit'e son bir çağrı yapar:

“Vatan, millet ve Padişah’a ihanetiniz bizce malumdur. Milletimizin Padişahımızdan başka hiçbirinize itimadı kalmamıştır. Hepiniz meşru olmayan hareketlerin sonucundan çekinerek millet ile Padişah arasındaki bağlantıya engel oluyorsunuz. Bu hâliniz bir saat daha devam ederse, millet artık kendisini her türlü hareket ve icraatında serbest görecektir. Bütün vatanın sizlerle irtibatı kesilecek ve milletin alacağı vaziyet burada bulunan yabancı subaylar aracılığıyla İtilâf Devletleri temsilcilerine de duyurulacaktır.”⁹

Ertesi sabah, tahmin ettikleri gibi, Damat Ferit tarafında olumlu hiçbir gelişme olmadığı için, durum Padişah'a telgrafla bildirilir. Gelinek nokta ve Heyet-i Temsiliye'nin kararı tüm Anadolu'ya tebliğ edilir: “*Derhâl İstanbul'la tüm iletişimi kesin. Bu karara direnecek vali, paşa ve mutasarrıfları görevden uzaklaştırın.*”¹⁰

Hedefteki iki kişi Konya Valisi ve Eskişehir Mutasarrıfı'dır. Konya Valisi Cemal Bey halkın tepkisi nedeniyle şehirden İstanbul'la iletişim kuramadığı için telgraflarını İtalyan ve İngiliz askerlerinin koruması altında tren istasyonundan çekmektedir. Hapishanedeki azılı suçluları silahlandırıp şehirdeki Kuvayı Milliye yanlılarının üzerine salacak kadar şuurunu kaybeden Cemal Bey halkın üzerinde büyük bir baskı kurmuştur. Önce 12^{nci} Kolordu Komutanı 'Mersinli' Cemal Paşa'nın kimseye haber vermeden,

ardından da vekili Miralay Selahattin (Adil) Bey'in izin alarak İstanbul'a gitmesiyle Konya'da Kuvayı Milliye askerî açıdan sähipsiz kalmış, şehir Damat Ferit'in Anadolu'daki dayanağı hâline gelmiştir. Konya'yla birlikte hareket eden Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey de Cemal Bey'i aratmayan tasarruflarıyla millî hareket önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.¹¹

İşte bu engeli ortadan kaldırmak için 10 Eylül'de Ankara'dan yola çıkan Ali Fuat Paşa 14 Eylül'de Sivrihisar'dan Sivas'a çektiği telgrafta *"Sivas Kongresi kararlarını uygulamak için askerî müdahaleyi gerektirmeyecek bir hareket tarzının esas olarak kabul edildiğini"* bildirir. Yani silaha başvurmadan, Kuvayı Milliye'nin caydırıcı gücünü kullanarak işgalcileri bölgeden uzaklaştırmak, işbirlikçi yöneticileri tasfiye ederek Eskişehir ve çevresini Heyet-i Temsiliye yetki sahasına dahil etmek niyetindedir.¹²

Aynı gün 'Kiraz' Hamdi Paşa da İstanbul'a çektiği telgrafla *"Eskişehir'e doğru yaklaşmakta olan Ali Fuat Paşa kuvvetlerinin yolda Sarıköy demiryolu köprüsünü tahrip ettiğini, Eskişehir'de kendi emrindeki 2^{nci} Alay'la duruma müdahale edeceğini"* bildirir. Aynı telgrafi alayın bağlı olduğu Ankara'daki 24^{ncü} Tümen'e de gönderir ama tümen komutanı Mahmut Nedim (Hendek) Bey'in 'Kiraz' Paşa'ya cevabı nettir:

"20^{nci} Kolordu subayları Ali Fuat Paşa'ya bağlıdır. Son yaptıkları toplantıda subaylar kendisinden başkasını komutan olarak tanımayacağını kararlaştırmışlardır. Eskişehir'den Ankara'ya gelecek olursanız olacaklardan siz sorumlu olursunuz."¹³

İşler hiç de 'Kiraz' Hamdi Paşa'nın umduğu gibi gitmemektedir. Eskişehir'den Ankara'ya yola çıkarılmak istenen 2^{nci} Alay'ın 1^{nci} Tabur'u Yb. Atıf Bey'in İngilizlerce tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi üzerine dağılır. Geriye kalan bir subay ve 25 er Bektaşpınar'a çekilmek zorunda kalır. Sarıköy köprüsünün tahrip edilmesi İngilizler için de tedirginlik sebebidir. A Planları olan "Anadolu'yu asker tasarrufuyla, en ekonomik şekilde, saltanat makamını kullanarak yönetme" stratejisi tökezlemektedir.

General Milne hükümete nota verir: “*Demiryolunu askerî birliklerle koruyunuz. Aksi hâlde kolordu komutanını (‘Kiraz’ Hamdi Paşayı) sorumlu tutarız.*” Bir yandan da istasyonu ve ordugâhlarını koruyacak şekilde tahkimat yapmaktadırlar.¹⁴

İngilizlerin Anadolu’daki A Planı olan İstanbul Hükümeti ne tedbire başvurursa başvursun, Heyet-i Temsiliye attığı kararlı adımlarla kontrolü yavaş yavaş ele almaktadır. Sekiz vilayet ve beş kolordu komutanlığı Sivas Kongresi kararlarına uyarak İstanbul Hükümeti’nin karşısında, Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer almıştır. Ali Fuat Paşa’nın güzergâhı üzerindeki Eskişehir’in Sivrihisar, Mihaliçcik, Mahmudiye gibi kasabaları da birer birer Kuvayı Milliye’ye bağlılığını bildirince, Mutasarrıf Hilmi İngilizlerden yardım ister. Tam da bu noktada sorunsuz yürüteceklerini sandıkları Anadolu işgalinin giderek bir Shakespeare trajedisine evrimde olduğunu fark ederler. İngiliz İşgal Komiseri Amiral DeRobeck telaşlıdır: “*Savaş Bakanlığı’ndan General Milne’in de sorduğu bir soru önümüzde, çok acil cevap beklemektedir: Müttefiklerin milliyetçi Türklere karşı silahlı kuvvet kullanma konusunda yetkisi ve sorumluluğu nedir?*”¹⁵

Kuvayı Milliye’yle çatışmak ya da çatışmamak! İşte bütün mesele budur.

DeRobeck 17 Eylül 1919 günü Lord Curzon’a çektiği telgrafta Mustafa Kemal’in önderliğini yaptığı milliyetçi hareketin İzmir’in Yunanlarca işgali nedeniyle ivme kazandığını, Erzurum’dan başlayarak Sivas’a, Ankara’ya doğru yayıldığını, Eskişehir, Harput ve Kastamonu’yu da tehdit etmeye başladığını anlatır. Amirale göre Mustafa Kemal İstanbul’da Harbiye Nezareti’nden de destek görmekte ve hatta Veliahtla temas hâlinde bulunmaktadır. İngiliz işgal güçleri bir anda hızla yayılan ve organize olan bir hareketle karşı karşıya kaldıkları için şaşkındırlar. Aydın ve batıdaki diğer direniş hareketlerinin de Mustafa Kemal’in kontrolünde olup olmadığını anlamaya çalışmaktadırlar.¹⁶

Milliyetçilerle olası bir çatışmadan kaçınmak için General Milne Samsun’daki birliklerini çekmiş ve yalnızca iç kesimlerde

demiryolu hattı boyunca stratejik noktalarda konuşlandırmıştır. Bununla birlikte Ankara'ya yeni atanan Ali Fuat Paşa'nın Sarıköy Köprüsü'nü havaya uçurmasından sonra Ankara ofisini de kapatmış ve can güvenliği garanti edilene kadar da dönmeme kararı almıştır.*

İngiliz Yüksek İşgal Komiseri'nin Londra'dan öğrenmeye çalıştığı husus açıktır: *"Majestelerinin Hükümetinin arzusu nedir? Anadolu demiryolu üzerindeki yerleşimlerde İstanbul Hükümeti'nin sivil yöneticilerinin talepleri doğrultusunda onlara destek vermeli miyiz?"*

Aslında İngiliz tarafında hem şaşkınlık hem tedirginlik hakimdir. Hemen her askerî seviyede aynı konu tartışılmaktadır. Afyon'da bir Hint, Eskişehir'de bir Hint ve bir İngiliz, Konya'da ise bir İtalyan taburu bulunmaktadır. Ayrıca Kütahya'da da bir bölük kadar İngiliz askerî vardır. İzmit'te de gerekli durumda trenlerle Eskişehir'e sevk edilebilecek ihtiyat taburları mevcuttur. Destek verilmezse İstanbul'a bağlı vali ve mutasarrıfların dayanması mümkün değildir. Geri adım atılması ise demiryolunun milliyetçi Türklerin eline geçmesi demek olacaktır ki bu yol İstanbul'un gıda tedarikini sağlayan ana damar olduğu için felaket anlamı taşımaktadır. Daha fazla geri çekilmek ve demiryolunu Kemalist güçlere terk etmek aynı zamanda "milliyetçi eşkıyalara karşı" Anadolu'yla aralarındaki bir engelin kaldırılması anlamına gelecektir. Bu da İngiliz prestijini sarsacak bir hareket olacaktır. 17 Eylül 1919 günü Amiral De Robeck'in tavsiyesi İstanbul'a bağlı vali ve mutasarrıfların desteklenmesi ve gerekirse silahlı güç

* Amiral De Robeck'in Lord Curzon'a gönderdiği mektupta yer alan bu ifade aynı zamanda geçtiğimiz yıl bir televizyon programında Erol Mütercimler tarafından ortaya atılan ve belgeli gerçek tarihi çarpıtan bazı alternatif derin tarihçilerin (!) can simidi gibi sarıldığı "Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'yı İngiliz askerleri selamlamıştı" iddiasının da gerçek olamayacağının kanıtıdır. Şehirdeki İngiliz Kontrol Müfrezesi Ali Fuat Paşa'ya bağlı birliklerin 14 Eylül 1919 günü Sarıköy Köprüsü'nü havaya uçurmasının ardından, yani Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinden üç ay önce kentten ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İngiliz Ulusal Arşivi, Belge no: FO. 371/4159/131054.

kullanımıdır. İngiliz Yüksek İşgal Komiseri olaylar çok hızlı geliştiği için Londra'dan acil yanıt beklemektedir.¹⁷

20 Eylül sabahı Hamidiye köyüne ulaşan Ali Fuat Paşa'ya İngilizlerden mesaj gelmekte gecikmez: “*Gelin, Eskişehir’de görüşelim. Can güvenliğinizi biz temin edeceğiz.*” Ali Fuat Paşa’nın cevabı ise ılımlı fakat nettir: “*Millî Kongre, millî amaçlara hizmet eden bir hükümet idareyi ele alana kadar İstanbul-Anadolu irtibatını kesmiştir. Ben de Kongre tarafından 20^{ci} Kolordu Komutan vekilliğine tayin edildim. Eskişehir’deki Yb. Atıf Bey’i tevkiif ederek İstanbul’a göndermeniz gereksizdi. Eskişehir bölgesinde halk silahlanmakta ve hukukunu sağlamak için savaşılmaya hazırlanmaktadır. Millî hareket yabancılara sebepsiz saldırı amacı gütmüyor ama hukukunu korumakta da kararlıdır. Rahatsızlığım sebebiyle davetinize icabet etmem mümkün değildir.*”¹⁸

Yenihan’da iki taraf bir araya gelir. İngilizlerin Türk tarafındaki kavgaya müdahil olmaması hâlinde Kuvayı Milliye’nin de İngilizlere ve demiryoluna yönelik bir eylemi olmayacağına dair mutabakata varılır. Bir başka deyişle Ali Fuat Paşa “*biz Eskişehir’de işimizi bitirip kontrolü ele alıncaya kadar ayağımıza dolanmazsanız biz de size dokunmayız*” demiştir. Ancak General Solly-Flood sonradan tutum değiştirir. Genel hatlarıyla cevabı “*bize ve demiryolu hattına bir müdahaleniz olmadıkça Osmanlı Hükümeti’yle aranızdaki tartışma bizi ilgilendirmiyor. Hâlen İngiliz kontrolünde bulunan Afyon, Eskişehir, Kütahya ve İzmit’e girmeye kalkarsanız, aynı şekilde mukavemet görürsünüz*” şeklindedir.¹⁹

Dört yıl boyunca durmaksızın dövüşmüş iki taraf dokuz aylık mütareke suskunluğunun ardından yeniden silahlarına davranacak noktadadır.

22 Eylül günü Mutasarrıf Hilmi Bey, ‘Kiraz’ Hamdi Paşa ve İngiliz General Solly-Flood telgrafhanede buluşarak İstanbul ile görüşüp destek isterler. Ardından bir şekilde Çifteler ve Seyitgazi’yle temas kurmayı başaran Hilmi Bey İngilizlerden destek aldıklarını, Eskişehir’in tamamen kontrol altında olduğunu söyleyerek asilerin (Kuvayı Milliye) derdest edilerek Eskişehir’e

gönderilmesini, mümkün olmaz ise öldürölmelerini ister. Ancak bu talimatına olumlu bir yanıt alamaz.²⁰

Damat Ferit Mustafa Kemal'in nüfuzunun İstanbul kapılarını zorlamaya başladığını hissettiğinden, Amiral De Robeck'ten "*Anadolu'ya bir kuvvet göndermek*" için izin istemiştir. Ancak İngiliz İşgal Yüksek Komiseri bu öneriye de sıcak bakmamaktadır. Bu ya ölkede iç savaşla ya da gönderilen birliklerin toplu hâlde Mustafa Kemal'e katılmasıyla sonuçlanacak bir hareket tarzı olacaktır. Sadrazam endişelidir. 23 Eylül günü bir kez daha şansını dener:

"Meşru hükümetimize karşı bir isyan hareketi var. Siz eyleme geçmediğiniz gibi hükümetimin de zor kullanarak bastırmasına izin vermiyorsunuz. Pekî uzak olmayan bir ihtimalde Ali Fuat Paşa kuvvetleri Eskişehir'e girse ne olacak? Ateş etmeyecek misiniz?"²¹

Bir hafta önce Türklere sert tepki verme yanlısı olan De Robeck'in de düşöncelerinde değışiklikler olmaktadır. Fransız İşgal Komiseri Defrance'la yaptıkları toplantı sonunda sürece ilişkin önerileri başta Mareşal Allenby olmak üzere İngiliz karargâhında büyük tartışma yaratır: "*Ateşkes süreci hızla tamamlanmalı ve Yunanlarla İtalyanlar Küçük Asya'yı boşaltmaladırlar. Bu konuda daha önce hiç olmadığımız kadar ikna olmuş durumdayız.*" Çünkü onlara göre İzmir'in işgali Anadolu'daki milliyetçi Türk hareketinin temel motivasyonudur ve bu işgal sona ererse hareket de dinamizmini ve saldırganlığını yitirecektir.²²

Tam bu sırada Damat Ferit'e bir ağır darbe de Konya'dan gelir. Bir süredir boş bulunan 12^{nci} Kolordu Komutanlığı'na atanan Ali Sait (Akbatugan) Paşa, Vali Cemal Bey'in "*Beyşehir'de halkı isyana teşvik eden Süvari Alay Komutanı Nazım'ı ölü ya da diri yakala*" baskısından iyice bunalınca görevden affını isteyerek İstanbul'a döner. Gerçekten de Beyşehir'deki bu genç binbaşı Kuvayı Milliye'nin etkili şekilde propagandasını yapmaktadır. Ne hazindir ki bu vatansever ve cesur Türk subayı, Nazım, iki sene sonra Kütahya'da 4^{ncü} Tümen Komutanı olarak vatana eklenecektir.²³

Milliyetçi direnişi bastırmak için hapishanedeki mahkûmları salıverip silahlandırmak da dahil, ihanetin her türlüünü sergileyen Vali Cemal'den iyice bunalan Konyalılar Heyet-i Temsiliye'ye çektikleri telgrafla 12^{nci} Kolordu'nun başına acil olarak muktedir bir komutan gönderilmesini isterler. Bunun üzerine Sivas'tan Miralay Refet (Bele) Bey'in görevlendirildiği öğrenildiği anda Konya'daki Türk direnişini zapt etmek mümkün olmaz. Kuvayı Milliye'nin Miralay Refet Bey aracılığıyla kente geleceğini duyan ve halkın giderek daha yüksek işitilmeye başlayan sesinden ürken Vali Cemal ise ihanetine ortak ettiği adamlarıyla birlikte, bir yük trenine binerek, 26 Eylül günü İstanbul'a kaçar.

Damat Ferit'in en güvendiği kale düşmüştür ama kâbusu bitmez.²⁴

Eylül ayı sonunda İngilizlerin depolarda tuttuğu bir miktar Osmanlı savaş malzemesinin İstanbul'a nakledileceği bilgisi üzerine Batı Anadolu'dan teşkil edilen 350 mevcutlu bir Kuvayı Milliye müfrezesi Kütahya'ya baskın yapar. Malzemenin muhafazasından sorumlu İngiliz bölüğü şehri terk edince Kütahya da Heyet-i Temsiliye'nin kontrolüne geçmiş olur. Ancak General Solly-Flood'un Ali Fuat Paşa'yı tehdit ederken kullandığı "*Kütahya'ya adım atarsanız bedelini ödersiniz*" sözleri hâlâ havada asılı durmaktadır. Bu tehdidin gereğini yapmak üzere şehre geri dönmek isteyen İngiliz bölüğü Kuvayı Milliye'nin ateşiyle karşılaşır ve muharebe başlar. Muharebe sonunda iki tarafın da zayıyatı vardır ama öfkeden deliye dönen İngilizlerdir. "*Muharebeye katılan müfreze efradının tamamının idam edilmesini, Kütahya cephaneliğinin ve Millî kuvvetlerin eline geçen tüm silahların kendilerine teslim edilmesini*" resmen isterler. Mütarekenin devamı bu taleplerin derhâl karşılanmasına bağlıdır.²⁵

Ancak unuttukları husus artık karşılarında saçma sapan tüm isteklerine sorgulamadan boyun eğen, emir eri hâline getirdikleri İstanbul'daki işbirlikçi irade yoktur. Türk hesap sormakta, bedel ödetmektedir. Sert bir cevapla talepler reddedilir. Günün sonunda İngiliz birlikleri sessizce Eskişehir'e doğru çekilip giderler.

Kuvayı Milliye'nin yayılmasına karşı en sert tepki Mareşal Allenby'den gelir. De Robeck'e yolladığı telgrafta *“milliyetçi haydutların Sultan'ın haklarını korumak adına hareket ettiklerini ve Sultan'ın İstanbul'da işgalcilerin baskısı altında olması sebebiyle kullanamadığı iradesini temsil iddiasında bulunduklarını”* vurgulamaktadır. Allenby milliyetçilerin taraftar toplamak için *“Mustafa Kemal'i Sultan'ın görevlendirdiği, tutuklama emrinin düzmece olduğu”* gibi bir yalana başvurduklarını söylemekte, doğunun eğitimsiz halkı ve özellikle Kürtlerin büyük kısmı kayıtsız şartsız Sultan'a biat etmiş oldukları için bu propagandanın kısmen etkili olduğunu da ifade etmektedir. Bu nedenle Allenby'e göre acil silahlı müdahale şarttır.²⁶

28 Eylül günü Anadolu'da durumun artık tamamen kontrolden çıktığını gören Damat Ferit, Amiral DeRobeck'e Payitahtın ülkenin kalaniyla irtibatını kaybettiğini anlatarak Harbiye Nazırı'nın Eskişehir'e bir kereye mahsus olmak üzere 2.000 kişilik bir birlik göndermek istediğini söyler. İngiliz Yüksek İşgal Komiseri bunu General Milne'e danıştığında aldığı cevap en az talebin kendisi kadar küçük düşürücüdür: *“Osmanlı'nın Anadolu'daki silahlı gücünün tamamı Kuvayı Milliye'nin kontrolünde. 2.000 kişilik bir birlik kesinlikle bu güçle başa çıkamaz. Ayrıca bu şekilde bir birlik gönderilmesi ya iç savaşa ya da gönderilenlerin kitle hâlinde Kuvayı Milliye'ye katılmasıyla sonuçlanır.”* Sadrazamın ilginç talebini bu değerlendirmeye birlikte Lord Curzon'a ileten Amiral DeRobeck morallerini bozan son gelişmeyi eklemeyi de unutmaz: *“Daha dört gün önce Konya Valisi Cemal 3.500 kişilik silahlı güce sahip olmasına rağmen şehri bırakıp İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı.”*²⁷

Damat Ferit'le yaptığı görüşmeden sonra İngiliz Yüksek İşgal Komiseri Fransız ve İtalyan meslektaşlarıyla da bir araya gelir. General Milne'in verdiği bilgileri de dikkate alarak yaptıkları değerlendirme artık bir karar aşamasında olduklarını göstermektedir:

“Konya'da yaşananlar İstanbul Hükümeti'nce gönderilecek birliklere ne derece güvenebileceğimizi göstermiştir. Bu şekilde gönderilecek 2.000 kişi kesinlikle Kuvayı Milliye'nin

Eskişehir harekâtını durduramaz. Bu şekilde toplu birlik sevk etmek ülkede iç savaş tehlikesi yaratacağı gibi gönderilenlerin Kuvayı Milliye'ye katılması, bunun Kuvayı Milliye'yi Anadolu'yla olan ara hattımıza, en azından İzmit Körfezi'ne kadar çekebileceği, demiryolunun Kemalistlerin eline geçmesiyle İstanbul'un Anadolu bağlantısı tümüyle kopacağı öngörülebilir. Bu nedenle, Yüksek Komiser Mondros Mütarekesi 5. Maddesi uyarınca takviye ve intikal onayı için kendisini yetkili görmemektedir.”²⁸

Devlet-i Aliyye'nin Sadrazam'ı İngiliz Yüksek İşgal Komiseri'nin kapısını son kez çalar:

“Kuvvetlerimi sevk etmeme engel oluyorsunuz ama isyancılar rahatça hareket edebiliyor. Bu durumda demiryolunun taraf-sız kalması isteğinize binaen, birliklerimiz Bursa ya da benzeri bir yere kaydırılabilir mi? Sultanın, benim ve taraftarlarımızın güvenliğini emniyet altına alabilir misiniz?” Amiral DeRobeck Sadrazam'ın ilk sorusuna ancak General Milne'e danıştıktan sonra cevap verebileceğini söyler ve ekler: “Elbette Ekselansların, sizin ve yandaşlarınızın güvenliği için gereken tüm tedbirler alınacaktır.”²⁹

DeRobeck bu konuşmayla Sadrazamın istifa edeceğini açıkça hissettirdiğini de aktarır Lord Curzon'a. İngiliz Dışişleri Bakanı'ndan gelen cevapsa gözden çıkarttığı işçisinden bahseden bir patronunki kadar soğuktur: “*Damat Ferit'e bir şans vermediğimizi, ancak mümkünse onu cesaretlendirmemiz gerektiğini söylemeliyim.*”³⁰

İşgal güçleri batıda ve güneyde başlayan direniş eylemlerinin Kuvayı Milliye'ye dönüşeceğine, bunun da Mustafa Kemal'in başını çektiği milliyetçi hareketle bütünleşeceğine başlangıçta ihtimal vermemişlerdir. Mütarekeyle Türk'ü ordusuz bırakmış, oluşabilecek münferit direniş hareketlerini de Padişah Halife'nin nüfuzunu kullanarak kolaylıkla bertaraf edeceğini öngörmüşlerdir. Savaş durumunun, hele hele bir iç savaşın sürmesi demiryolu güvenliği, dolayısıyla da Irak-İstanbul bağlantısı ve ekonomik

çıkarları açısından en büyük tehdit olacaktır. Anadolu'daki askerî varlıkları takviye edilmedikçe Türklerle uzun soluklu bir kavgaya daha girmeye elverişli değildir. Büyük kısmı İstanbul ve Çanakkale'de olmak üzere Türk toprakları üzerinde iki tümen (yaklaşık 20.000 asker) mevcudunda kuvvetleri bulunmaktadır.³¹

Son dört yıl boyunca İngilizler pek çok cephede Türklerle savaşmışlardır. Dünyanın dört tarafındaki kolonilerden sağladıkları asker kaynağına ve teknolojik üstünlüğe rağmen Çanakkale'de, Kut'ta pek çok onur kırıcı yenilgi almışlar, sayısız insan kaybetmişlerdir. Sonunda Bulgaristan'ın çekilmesiyle Almanya'dan gelen ikmal yolu kesilmiş ve İngilizler ancak o zaman kolu kanadı kırılmış Osmanlı orduları karşısında üstünlük elde edebilmişlerdir. Hatta o şartlarda dahi Mondros Mütarekesi'nden sadece bir buçuk ay önce, 15 Eylül 1918'de Kafkas tümenlerinin önünden Bakü'yü boşaltıp kaçmak zorunda kalmışlardır. Yine de Osmanlı'ya mütareke sayesinde pes dedirtmiş, vakit geçirmeden onca kavganın sebebi olan stratejik noktaları işgal etmişlerdir. Pençeleri arasına aldıkları Padişah sayesinde az sayıda askerle, az masrafla bu noktaları kontrol altında tutmaktadırlar. Oysa şimdi Mustafa Kemal adında bir adam onca fedakârlıkla kurdukları dengeyi bozmakta, mütarekeyle közlenen cehennem ateşini yeniden harlamaktadır. Üstelik bu kez birkaç Hint alayı dışında ellerinde koloni askerî de yoktur. Anadolu'daki millî isyan İstanbul'un kontrolünden nasıl çıkmışsa, onların da silahsız durduramayacağı bir boyuta gelmektedir. Kuvayı Milliye'ye karşı izlenmesi gereken yola ilişkin Amiral DeRobeck ve Mareşal Allenby arasındaki görüş ayrılığı bile Londra'nın bir strateji değişikliğine gereksinim duyduğunun kanıtıdır. General Milne 20 Ekim günü İngiliz Savaş Bakanlığına gönderdiği raporda “*Türk milliyetçilerin Anadolu'daki mevcut durumu daha da tehlikeli bir boyuta taşıdıklarını, yeniden savaşın eşiğine geldiğini ve Mustafa Kemal'in ateşle oynadığını*” ifade etmektedir. Generale göre Türkleri mütarekedeki gibi kolu kanadı kırık bir hâle getirip barış şartlarını dayatmanın tek yolu Kuvayı Milliye'ye yönelik kapsamlı bir askerî harekât

gerçekleştirmektedir. Ancak Milne raporunu acı bir itirafla da bitirmektedir: “*Oysa burada emrimdeki kuvvetler ancak İstanbul Hükümeti üzerinde baskı oluşturmaya yeter, ülkeyi kontrol altında tutmaya değil.*”³²

2 Ekim 1919 günü Damat Ferit kabinesinin istifasıyla birlikte Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey sorunu da kendiliğinden çözülür. Kentteki millî mukavemet yandaşları idareyi ele alarak Vilayet Muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Efendi’yi mutasarrıflığa getirirler. Damat Ferit’in mutasarrıfı Hilmi Bey’in yetkisini aşarak ilan ettiği sıkıyönetim kaldırılır. İngilizlerse duruma doğrudan müdahale etmemiş, olanları İstanbul’a aktarmakla yetinmişlerdir. Eskişehir artık Heyet-i Temsiliye’nin kontrolündedir ama kentteki mevcudu bir alaya ulaşan İngiliz işgal kuvvetlerinin varlığı hâlâ bir sorundur.³³

Heyet-i Temsiliye içinde, daha mücadelenin emekleme aşamasında olduğunu düşünen, mütarekeyi geçersiz kılacak şekilde İngilizlerle yeniden sıcak savaşa girişmeye karşı olanlar da vardır. Ancak tam bağımsızlık için verilecek mücadelede Eskişehir bağlantılı demiryollarının önemini iyi bilen Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların ısrarı sonucunda 16-29 Kasım 1919 tarihlerinde Sivas’ta gerçekleştirilen Komutanlar Toplantısı’nda İngilizlerin “ne pahasına olursa olsun” bu bölgeden uzaklaştırılması kararı alınır.³⁴

İstiklale giden yolun belki de en kritik dönemeçlerinden biridir. İngilizler ve Türkler, yaklaşık bir yıl aradan sonra bir kez daha karşılıklı sınırlarını zorlayacaklar, belki de bu bir yıllık suskunluktan sonra her iki taraf bir kez daha tetiklere asılacaktır. Çünkü mütarekeler savaş bitirmez, yalnızca ısınan namlulara nefes aldırır. Savaş hukukunun sona ermesi için barış antlaşması gerekir.

O da henüz imzalanmamıştır.

İngilizlerin asıl yığınağı İstanbul-Gebze arasındadır ve bu bölgeyi Eskişehir’e bağlayan en stratejik nokta Geyve Boğazı’dır. Bu geçidin Kuvayı Milliye’nin elinde olması, İngilizlerin güneye geçişinin imkânsız hâle getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla Yüzbaşı Rıfat Efendi komutasındaki yaklaşık 100

mevcutlu mürettep Kuvayı Milliye müfrezesi Lefke'deki Canbaz-kaya Köprüsü'nü havaya uçururlar. Türk direnişinin burunlarının dibine kadar gelmesinden tedirgin olan İngilizler Afyon'daki Hint taburunu Eskişehir'e kaydırarak buradaki birliklerini takviye ederler. Bir istihkâm müfrezesi de gerekli teknik malzemelerle Lefke'ye gelerek köprü'nün tamiratına girişir.³⁵

Aslında bu tam da Sivas'taki kalpaklı kurtların istediği şeydir. İngilizlerin İstanbul'u fiilen işgal etmesi ve özellikle Şehzadebaşı Karakolu'nda yaptıkları katliam nedeniyle zaten fazlasıyla öfkeli olan Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla harekât başlar. 17 Mart 1920 gecesi 24^{ncü} Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Nedim (Hendek) Bey emrinde 143^{ncü} Piyade Alayı ve bir süvari bölüğü trenle Eskişehir'e sevk edilir. Eskişehir doğusundaki Ağapınar İstasyonu'nda indirilen birlikler süratle şehre hakim tepeleri ve stratejik noktaları işgal etmeye başlarlar. İngilizlerse tedirgin, kuşatmayı izlemektedir. 20 Mart 1920 günü Mahmut Nedim Bey Eskişehir'deki garnizon komutanı Albay Hart'a bir nota gönderir: "*Derhâl şehri boşaltın. Bu uyarıya ivedi olarak müspet yanıt vermezseniz harekete geçeceğiz.*"³⁶

Lloyd George bundan sonra sıkça duyacağı, kâbusu olacak bir kavramla tanışmaktadır: Kuvayı Milliye!"

* * *

31 Ağustos 1922 Perşembe
23:30

Eskişehir üç yıl sonra bir kez daha davetsiz misafirlerini uğurlamaktadır.

General Soumilas emrindeki Yunan III. Kolordusu güneydeki asıl kesin sonuçlu muharebelerde eriyen Yunan birlikleri kadar hırpalanmış durumda değildir ve olabildiğince düzenli şekilde Eskişehir doğusundaki mevzilerini terk ederek batıya çekilmeye

* 1919 Ekim ayından itibaren İstanbul'daki İngiliz İşgal Komiserliği'nden Londra'ya giden raporlarda "nationalists" ya da "nationalist forces" (milliyetçi kuvvetler) ifadeleri sıkça telaffuz edilecektir.

başlamıştır. Bu kesimdeki Porsuk Müfrezesi ve 3^{ncü} Kolordu (1^{nci}, 41^{nci} Piyade ve Mürettep Süvari tümenleri) takip harekâtı için toparlanmakla meşguldürler. Mürettep Süvari Tümeni Kütahya'da, 1^{nci} Piyade Tümeni ise Kütahya güneyindedir. Bu birlikler hızla güneyden kuzeye, Bursa istikametine yürürken İznik-Orhangazi bölgesindeki Kocaeli Grubu da Yunan III. Kolordusu'nu karşılayacak, sürekli taarruzlarla yavaşlatacaktır.³⁷

3^{ncü} Kolordu'nun Yunan III. Kolordusu'nu takibinde izlenecek yol Yunanların ricat harekâtı sırasında savunma dengesinin tamamen bozulacağı varsayımı üzerine kurulu gibidir: Çekilen üç güçlü piyade tümenine taarruz edecek iki piyade ve bir hafif süvari tümeni!

Soumilas tümenlerini kuzeye kaçırırken I. ve II. kolorduların çekildiğini bilmektedir ama kendi kolordusu dışındaki birliklerin nasıl bir felaket yaşamakta olduğu hakkında bir fikri yoktur. Kendisini izleyecek Türk birliklerinin gücünü de kestirememektedir. Çekilmektedir çünkü *“tavşan korktuğu için kaçmamakta, kaçtığı için korkmaktadır.”*

Cephenin kuzeyinde sessizlik hakimdir.

Şimdilik!

Güneyde ise barut kokusu, makinalı tüfek sesleri, topların gürlemeleri kesintisiz devam etmektedir.

Bir önceki akşam 4^{ncü} Kolordu Aslıhanlar Ovası'nda büyük bir zafer kazanmış, Trikupis Grubu'nun büyük kısmı imha olmuş ve onlar için savaş bitmiştir. Ancak hemen kuzeydeki Dumlupınar Ovası'nda 1^{nci} Kolordu gece boyunca muharebeye devam etmiş ve karşısındaki dört tümene yakın mevcuduyla Frangou Grubu ancak sabaha karşı Banaz istikametinde çekilmeye başlayınca iki grubun birleşmesi tehdidi ortadan kalkmıştır. Kaplangı Dağı'nda 57^{nci} ve 14^{ncü} tümenlerin, Halaçlar Dağı'nda ise 15^{nci} Tümen'in elde ettiği başarı, bir gün önce Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde kazanılan zaferi de anlamlı hâle getirmiştir. Ancak bu başarı kolay elde edilmemiş, Kaplangı Dağı'nda 57^{nci} ve 14^{ncü} tümenlerden 49, Halaçlar'da ise 15^{nci} Tümen'den, birisi

Büyük Taarruz'un kahraman tabur komutanı Bnb. Halil Bey olmak üzere, 40 yiğit vatana eklenmiştir.**

Ancak Yunanların zayıfatı ve verdikleri esir sayısı artık katlanarak artmaktadır. 15^{nci} Tümen Hatıplar'daki muharebede Yunan alay komutanıyla 36 subay ve 183 er esir almıştır. Kaplangı Dağı Muharebesi sonrası yalnızca dağın Toptepe kesiminde sayılabilen ölü Yunan askeri sayısı 100'den fazladır. 8^{nci} Tümen'in keşif görevlerinde kullandığı süvari bölüğü bile 7 subay, 130 astsubay öğrenci ve eri esir almıştır.³⁸

31 Ağustos günü mevcuduna oranla en büyük işi yapansa 6^{nci} Tümen'in akıncı kolu olur. Saat 10:00'a kadar Gelinciktepe'de karşısındaki Yunan 7. Alayıyla muharebe eden Yarbay Nazmi (Solok) Bey'in tümeni nihayet öğleye doğru düşmanı bozmayı başarır. Önce bu alay, ardından bütün Yunan 2. Tümeni Kızılcaşöğüt yönünde çekilmeye başlar. Ahatköy istikametine akıncı kolu gönderen Yalnız Kurtlar'ın komutanı vakit kaybetmeden takibe koyulur. Ancak Akıncı Kolu'nun acelesi vardır: Tümenin asıl kısmını beklemeden Susuz'da Yunan birliklerine taarruz eder. Dağılmış şekilde çekilen Yunanlar bu boyundan büyük işler yapan Akıncı Kolu'na dört ağır top bırakırlar.³⁹

Her ne kadar Frangou'nun emrindeki tümenler Aslıhanlar Ovası'nda imha edilen Trikupis Grubu'yla kıyaslanmayacak derecede diri olsalar da, onların da ordu disiplininden koptuğu açıktır. Yunan 1. Tümeni'nin çekilişi karmakarışık bir hâldedir. 30 Ağustos'a kadar hiç muharebe görmemiş olan beş alaylık Gonatas'ın 2. Tümeni daha ilk kavgasında üç obüsünü harp meydanında bırakmıştır. 26 Ağustos'tan beri 15^{nci} Tümen'den darbe üstüne darbe yiyen Yunan 7. Tümeni ise Hatıplar'da duramayarak, bozulmuş bir hâlde Uşak doğusundaki Karlık'a kadar çekilir. Ömer Halis Bey'in 23^{ncü} Tümeni tarafından 28 Ağustos'ta Köprülü'de perişan edilen Yunan 4. Tümeni'nden geriye kalan ve aynı gün süvarilerin taarruzları nedeniyle 12. Tümen'den kopan

* Bu muharebelerde şehit olan asker sayısı Millî Savunma Bakanlığı'nca oluşturulan listelerin değerlendirilmesiyle hesaplanmıştır.

birer alay da bu grubun peşinde Uşak'a doğru ricat etmektedir.⁴⁰

Olayları sürekli geriden takip eden İzmir'deki ana karargâh General Frangou'ya kolordu komutanı yetkisiyle tüm bu birliklerin komutasını verir ve Uşak doğusunda Mesudiye-Kapaklar-Yapağılar ya da daha batıda Takmak-Eşme-Kemer Dağı hatlarından birinde önceden hazırlanmış mevzilere yerleşerek savunmaya geçmesini, İzmir yolunu kapatmasını emreder. Geniş alan bırakarak çekilmenin tümenlerdeki disiplinsizliği daha da artıracığını düşünen General Frangou Kapaklar-Yapağılar hattını muharebesiz teslim etmemeye karar verir ve 31 Ağustos gecesi Uşak doğusundaki bu hatta yerleşerek hızla tahkim etmeye koyulur.⁴¹

Her iki grubun birleşebilmesi için tek umut olan Albay Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayı ise tıpkı üç gün önce Köprülü'yü habersiz terk ederek 4. Tümen'in mahvolmasına neden olduğu gibi, bu kez de Arpagediği'ndeki geçidi bırakarak Murat Dağı kuzey yamaçlarından Banaz'a doğru çekilme telaşına düşmüş, Yunan Küçük Asya Ordusu'nun üçte birini ve başkomutanını kaderiyle baş başa bırakmıştır. Binbir güçlkle Murat Dağı'nı aşmayı başaran alay Samara'da (bugünkü Muratlı) nefes almak için durduğunda ise Naci (Tınaz) Bey'in 15^{nci} Tümeni'nin taarruzuna uğramış, çok ağır zayıat vererek Uşak'a çekilmiştir.⁴²

Aslıhanlar Ovası'ndaki Ölüm Çukuru'ndan** çıkabilenlerin mevcudu ise yaklaşık 12.000'dir ve birbiriyle irtibatı olmayan üç büyük gruba ayrılmışlardır. Kızıtaş Vadisi'ne ilk giren Alb. Rokas'ın 5. Tümeni Türk süvarisinin sürekli tacizi altında, kayıplar vere vere Belova Gediği'ni aşmış ve Çukurören'e ulaşmıştır. 9. Tümen komutanı Alb. Gardikas da az sayıda askerle birlikte bu ilk gruba dahildir. Hemen ardından Alb. Dimarras'ın 4. ve Alb. Kallidopoulos'un 12. tümenlerinden kalan, toplam mevcudu 1.000 kişiyi biraz geçen grup ilerlemektedir. Ancak bu grup

* Allören Köyü yakınlarında, Aslıhanlar Ovası'nın Kızıtaş Vadisi'ne olan çıkışı topoğrafik olarak çukur bir arazi yapısına sahiptir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonunda Kızıtaş Vadisi'ne ulaşarak canını kurtarmak isteyen binlerce asker burada öldüğü için Yunanlar buraya "Ölüm Çukuru" adını vermişlerdir.

ölümcül bir hata yaparak kestirme yol olduğunu düşündüğü bir vadiye sapar. Vadi daha sonra güneydoğuya dönecek ve Dimar-ras-Kallidopoulos ikilisinin hayatlarının en acı sürpriziyle karşılaşmalarına neden olacaktır. En geriden gelen, aralarında I. Kolordu Komutanı General Trikupis, II. Kolordu Komutanı General Digenis ve 13. Tümen komutanı Alb. Kaynbalis'in olduğu karargâhların da bulunduğu en kalabalık grup ise kuzeyden gelen 14^{ncü} ve Belova Gediği'ni vurmakta olan 2^{nci} süvari tümenleri arasında sıkışmış, ilerleyememektedir. 31 Ağustos gecesi Trikupis'in bilmediği, haberi olsa muhtemelen acı acı güleceği bir intikal de Bağımsız Tümen'in Eskişehir bölgesinden Gediz Vadisi'ne doğru yürüyüşüdür. Üç gün önce bu tümenin acil olarak kendi emrine gönderilmesini, bu olmaz ise yeniden savunma tertibi alamayacağını ifade ettiği talep yazısını İzmir'e gönderen kendisidir. Şimdi iş iştenden geçmiştir ve Bağımsız Tümen yola çıkarılmıştır. Akşama kadar yerinden kıpırdayamayan Trikupis, alternatif yol keşfi için gönderdiği tabur da geri dönmeyince, 31 Ağustos gecesi Kızıldağ üzerinden Banaz'a ilerlemeye karar verir. Türk süvarilerinin at oynattığı Kızıldağ Vadisi artık Yunan birlikleri için cehennemden farksızdır. Dağın sarp yamaçları daha az ürkütücüdür. Bu kritik karar en önde ilerleyen ve tek doğru çıkış güzergahını izleyen Alb. Rokas kolundan kopmasına ve bir gün sonra hayatının en zor kararını vermesine neden olacaktır.⁴³

* * *

"1 Eylül 1922

Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığına

Takip edilen istikamet: Afyon - Gazlıgöl - İhsaniye - Döğeri - Çörez Boğazı - Kırka - Akin - Seyitgazi - Eskişehir - dönüş.

1. Gerek takip edilen yollarda ve gerek köylerde hiçbir hareket ve faaliyet görülmemiştir.

2. Eskişehir; üçü istasyon civarında, biri çarşıda ve biri de güneydeki İslam mahallesinde olmak üzere beş yerden yanmaktadır.

3. Bütün şehri ve civarını dumanlar kaplamış olduğundan hiçbir şey keşfedilememiştir.

4. Eskişehir'in güneyindeki köylerde yangın yoktur.

5. Bu keşif saat 08:00'de Nafiz uçağıyla icra edilmiştir.

Pilot Yzb. Yahya, Rasit Yzb. Yusuf Kenan"⁴⁴

Aynı sabah Pilot Zeki ve Rasit Hamdi'nin yaptığı hava keşfinde de Yunanların Uşak'ı dört yerinden yaktığı, civar köyleri de yakmakta olduğu, bir kısım birlikler Uşak'ın batısına geçerken Ortaköy-Çarık hattında ayrı taburlar halinde bir alay, Kapaklar tahkimatında iki tabur, Kırka mevzilerinde bir tabur askerin artçı olarak yerleştiği rapor edilmiştir.⁴⁵

Yunan Küçük Asya Ordusu boşalttığı şehirleri, çekilme yolu üzerindeki tüm Türk yerleşimlerini sistemli şekilde yakmaktadır. Türk Ordusu girdiği her köyde, her kasabada enkazla, külle ve katledilmiş sivillerle karşılaşmaktadır. Birliklerden Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı'na gelen raporlar tüyler ürperticidir. Kaybedilen her anın yüzlerce masum Türk köylüsünün acı içinde ölümü anlamına geldiğini bilen İsmet Paşa cephe emrini buna göre yazdırır:

"1^{nci} Ordu; 4^{ncü} Kolordu dahil olmak üzere, aralıksız Uşak istikametinde takibe devam edecektir. Süvari Kolordusu ile önlenmiş olan Kızıldaş Deresi ve Murat Çayı vadisindeki düşman kuvvetleri aleyhine kesin sonuç alınmalıdır. Menderes cephesinde bulunan birliklerimizin ileriye hareketi devam edecektir. 2^{nci} Ordu; 6^{nci} Kolordu ve 61^{nci} Tümeni'yle Murat dağları kuzeyinden Gediz güneybatısında, Hamidiyehanı istikametinde yürüyecektir. Murat Çayı vadisinden çekilen düşman takip olunacak ve Süvari Kolordusu'nca düşmanın durdurulmasından süratle istifade olunacaktır. 2^{nci} Ordu Hamidiyehanı mıntıkasından Uşak ve batısına doğru, yahut, Kula istikametine yöneltilmesi göz önünde tutularak yollar hakkında tetkikatta bulunacaktır. 41^{nci} ve 1^{nci} Piyade Tümenleriyle Mürettep Süvari Tümeni, 3^{ncü} Kolordu Komutanı'nın emrinde olarak, İnönü

istikametinde Eskişehir batısına yönelecektir. Bunun için 41^{nci} ‘Tümen yalnız bir tabur ve iki dağ topunu şimdiki mevzilerinde örtme vazifesiyle bırakacak ve diğer bütün kuvveti ile 1 Eylül 1922 akşamı Seyidgazi mıntıkasından ayrılarak Akin üzerinden Sabuncupınar kuzeyinde bulunan Armuteli nahiyesine hareket edecektir. Seyidgazi Müfrezesi’ni de emrine alacak olan Porsuk Müfreze Komutanı raporlarını doğruca cepheye bildirecektir. 1^{nci} ve 2^{nci} Ordular arasında hudut şimdilik Murat dağları tepeler hattıdır. Bu hat 1^{nci} Ordu’ya aittir. Cephe Karargâhı, Dumlupınar’dadır.

Garp Cephesi K. İsmet”⁴⁶

Bu durumda, düşmanın mesafeyi açarak katliamın boyutunu soykırıma vardırmasını önlemek bakımından en önemli görev Süvari Kolordusu’na düşmektedir. Ateş gücü açısından piyade tümenleri kadar güçlü olmasalar da, Fahrettin (Altay) Paşa’nın akıncıları sürat ve atılganlıklarıyla bu açığı kapatmak zorundadır.

31 Ağustos 1922 Perşembe

Gece yarısı Kızıldaş Vadisi’nde yalnızca öfkeli kişnemeler ve ağaç kuytularına sığınan tedirgin gölgeler vardır.

Ve hiçbir gölge sahibinden daha uzun yaşamaz!

KOSUR BOĞAZI

31 Ağustos 1922 Perşembe
23:30

Murat Dağı'nın güneyinde 1^{nci} Ordu Frangou Grubu'nun, kuzeyinde ise 2^{nci} Ordu Trikupis Grubu'ndan kalanların peşindedir. Süvari Kolordusu 1^{nci} Ordu'ya bağlı olmakla birlikte, Murat Dağı kuzeyinde, Kızıлтаş Vadisi'nde 2^{nci} Ordu birlikleri yetişene kadar düşmanı oyalamakta, yıpratmaktadır. Henüz Kolordu kargâhına ulaşmamış olan Cephe Emri süvarilerin Kızıлтаş Vadisi'ndeki düşmanla temasını sürdürmesi, tümenlerin toplu hâlde bulundurulması ve ilerleyen safhada Alaşehir yönünde hareket etmesi yönündedir. Yani oyalayıp geciktirdiği düşmanla teması 2^{nci} Ordu'ya teslim ettikten sonra süvariler bu kez de Frangou Grubu'nun hızını kesmek, 1^{nci} Ordu'nun önünden kaçmasını engellemek amacıyla Eşme-Alaşehir yoluna at sürecektir.¹

Bu emir Fahrettin (Altay) Paşa'ya ulaşmamış olsa da, süvarilerin kurt komutanı öngörüsünü kullanarak birlikleri emirde yer aldığı şekilde harekete geçirmiştir. Kızıлтаş Vadisi'nden kaçan Yunan birliklerini çevirip imha edebilmesi için tümenlerinin çok hızlı hareket etmesi gerekmektedir. O da gereğini yapmış ve 30 Ağustos gece yarısını biraz geçte tümenlere 31 Ağustos için hedeflerini bildiren kolordu emrini göndermiştir. Buna göre 14^{ncü} Süvari Tümeni Saraycık güneyindeki düşmana şiddetle taarruz edecek, 2^{nci} Süvari Tümeni Tokul güneyinde yayılarak

Çukurören'le Tokul arasındaki Armutlu gediğini ve batısındaki Eriklitepe'yi tutacak, Belova gediğinin batı yamaçlarını ateş altına alacak ve bu istikâmette düşmana taarruz edecektir. 1^{nci} Süvari Tümeni tugay komutanı emrindeki kolordu sahra topçu taburunu bir alayla Arslanapa-Yanısaray-Çavdarhisar-Efendiköprüsü istikametine gönderecek ve bu müfreze Efendiköprüsü güneyinde Murat Çayı'na hâkim tepelerde mevzilenecek, vadi-den Gediz'e geçecek düşman birliklerini ateş altına alacaktır. 1^{nci} Tümen, diğer üç alayıyla Tava üzerinden Cebrâil'e giderek Acar Gediği'ni tutacak, Murat Çayı Vadisi'nden geçecek düşman kuvvetlerine taarruz edecektir.²

1 Eylül 1922

04:00

11^{nci} Süvari Alayı, Mürsel (Bakü) Paşa'nın da karargâh kurduğu Güzüngülü köyünde harekete hazırdır. Bir önceki gün, dövüşe dövüşe 50 km'den fazla yol kat etmişler, uyumamışlardır. Yine de gecenin karanlığında, at binmiş kaya heykeller gibi, sapa sağlam durmaktadırlar. 1^{nci} Süvari Tümeni'nin öncüsü olarak hareket eden alay bir saat sonra Efendi Köprüsü'ne varır. Gediz halkı Fahrettin (Altay) Paşa'nın akıncılarını karşılamaya çıkmış, elinde avucunda kalanı kahramanlarına ikram edebilmek için çırpınmaktadır. Oysa bu kavuşma sahneleri süvarileri daha fazla ilerlemek, daha hızlı ilerlemek için kamçılamaktadır. Kasabada durmaksızın Şaphane Dağı güney yamaçlarından ilerlemeye devam ederler. Çekilen düşmanla ateş teması kurmaları, piyade tümenleri gelene kadar onları geciktirmeleri gerekmektedir. Peş peşe gelen iki emir Bnb. Ali Rıza (Ülgenalp) Bey'in arayışına son verir. Önce Kolordu emriyle yürüyüşünü Muhipler'e çevirir, ardından Mürsel (Bakü) Paşa'dan "*derhâl Çeltikçi-İlçasu arasında, Kocaormantepe'deki tümen karargâhına gel*" emri alır. 11^{nci} Alay hızla karargâha yol alırken İlçasu batısındaki ormanlık alanda 10^{ncu} Süvari Alayı'nın da Yunan kuvvetleriyle muharebe hâlinde olduğunu görür. Ne var ki düşman aslında Hamidiye

11^{nci} Süvari Alay Karargâhı**

Köprüsü'nden Banaz istikametinde çekilen birlikleri korumakla görevli 5. Yunan Tümeni'nin artçısıdır ve gizlendiği sık meşelik tepeler süvarinin taarruzunu engellemektedir. Bu düşman bölüğünü ezip asıl kuvvetlere ulaşabilmek için mutlaka saklandıkları yerden çıkartmak, ya da onlarla vakit kaybetmeden etraflarından dolanıp, köprü bölgesine gelecek asıl kuvvetlere bir baskın taarruz yapmak gerekmektedir.³

Akşam üzeri 1^{nci} Süvari Tümeni'nin tugay komutanı Miralay Cemil Bey*, dört alay komutanını da yanına alarak, uygun bir tuzak yeri belirlemek için Hamidiye Köprüsü bölgesine gelir. Burada Simav Çayı ile Gediz Nehri'nin birleştiği yerde, 400-500 dönümlük düz bir arazi vardır. Düşman Hamidiye Köprüsü'ne geldiğinde 11^{nci} Alay cepheden, 10^{ncu} Alay yandan, 21^{nci} Alay ise

* Sakarya Zaferi sonrasında, Büyük Taarruz'a hazırlık döneminde (14 Eylül 1921 tarihinden itibaren) 5^{nci} Kolordu'ya bağlı üç süvari tümeni (1^{nci}, 2^{nci} ve 14^{ncü} Süvari tümenleri) dörder alaydan oluşmaktadır. Bu alayların ikili - üçlü taktik harekâtlarında sevk ve idareyi kolaylaştırmak için her süvari tümeninde bir de "tugay komutanı" bulunmaktadır. Aynı uygulama piyade tümenleri için de geçerli olmuştur.

** Oturanlardan ortadaki subay 11^{nci} Süvari Alay Komutanı Bnb. Ali Rıza (Ülgenalp) Bey'dir. (Fotoğraf: Türk Tarih Kurumu Arşivi)

geriden taarruz ederek tüm Yunan birliğini kılıçtan geçirecektir. Ancak 21^{nci} Alay'ın harekât bölgesine intikali sırasında karşılaştığı bir Yunan taburuyla tesadüf muharebesine girmesi, bütün planı altüst eder.⁴

11^{nci} Alay Komutanı Bnb. Ali Rıza (Ülgenalp) bey bölüklerine kılıç çektirerek taarruz düzeni alır ancak kan revan içinde geri dönen öncüsü ilginç bir durumu ortaya koyar: Yunanlar ağaçlara çıkmış, yüksekte ateş etmektedir. Süvari hücumu yukarıdaki düşmana tesir etmemektedir. Öncüdeki bölük mecburen attan inerek piyade muharebesine girmiştir. Bunu gören Ali Rıza Bey diğer bölüklerini de yaya muharebeye sokar. Albay Rokas'ın artçılarının bulduğu bu anlık çözüm de atıl kalınca, mecburen sık ağaçlık alanın avantajını kullanarak tepeye doğru çekilmeye başlarlar. İşte o anda Kocaormantepe sivrisindeki 1^{nci} Süvari Tümeni karargâhına çatarlar. Bir anda düşmanla karşı karşıya kalan karargâh subayları ilk şaşkınlığı atar atmaz Çeltikçi köyündeki koldu topçusuna durumu bildirir. Bu can sıkıcı durum 5^{nci} Kolordu bataryalarının Kocaormantepe'yi yoğun ateş altına almasıyla bertaraf edilir ama yaşanan kargaşanın bedeli de ağır olur: 14 şehit ve 18 yaralı verilen gecenin sonunda yorgun savaşçılar tepeyi 2^{nci} Süvari Tümeni'ne teslim ederek Ilıca köyünde istirahataya çekilirler.⁵ Albay Rokas'ın tümeni ise sadece akşam muharebelerinin geçtiği sırtlarda biri subay, 100'den fazla ölü, 19 da esir bırakmıştır.⁶

Cebrail'den Altıntaş istikametinde yürüyüşe geçen 2^{nci} Süvari Tümeni Dörtdeğirmen ve Gümüşköy'ü tamamen yakılmış hâlde bulmuştur. Yunan 5. Tümen askerleri, başlarında tümen komutanları olduğu hâlde, köylerden 150 kadını alıp zorla götürmüşlerdir. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey'in süvarileri dağınık, küçük Yunan müfrezelerini eze eze Çeltikçi üzerinden Ilıcasu'ya varmış ve burada konmaya geçmiştir.”

* Kaçırılan bu kadınlardan bir daha hiç haber alınamamıştır. 2^{nci} Süvari Tümeni'nin muharebe ceridelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Çeltikçi güney ve batısında rastlanan tüm su kuyuları Türk kadınlarının cesetleriyle doludur. Bu kuyulara atılan cesetlerin kaçırılan kadınlara ait olma olasılığı yüksektir.

Büyük Taarruz'da Süvari Kolordusu'nun üst komuta kademesi bir arada.'

Miralay Mehmet Suphi (Kula) Bey saat 12:30'da tümenin Saraycık tepelerini tuttuğunu Fahrettin (Altay) Paşa'ya bildirir. Süvari Kolordusu'nun komutanı ise durumdan hiç hoşnut değildir. Akıncı Beyi hızlı hareket ve şiddetli taarruz emretmekte, bir gece önceki kıyametten kurtulabilen Yunan birliklerinin yeniden toparlanmasını önlemek istemektedir. Suphi Bey'in sadece 5^{nci} ve 54^{ncü} alaylarla taarruz ettiğinin, bunun gereğinden fazla zaman harcanmasına neden olduğunun ve kendisinin de Saraycık'a ancak 5^{nci} Alay tepeler hattını ele geçirdikten sonra geldiğinin farkındadır. 14^{ncü} Süvari Tümen komutanına çok sert bir kolordu emri gönderir:⁷

"Tümeninizin hareketlerinde gereken şiddeti göremiyorum. 2^{nci} tümen nezdindeki Kolordu irtibat subayı da tümeninizin

* Soldan sağa 2^{nci} Süvari Tümeni Komutanı Yb. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey, 1^{nci} Süvari Tümeni Komutanı Miralay Mürsel (Bakü) Bey, Süvari Kolordusu Komutanı Mirliva Fahrettin (Altay) Paşa, 14^{ncü} Süvari Tümeni Komutanı Miralay Mehmet Suphi (Kula) Bey. En sağdaki subayın Kolordu Topçu Alayı komutanı Yarbay Salih Zeki Bey olması kuvvetle muhtemeldir. (Fotoğraf: Türk Tarih Kurumu Arşivi)

bataryasının hiç ateş etmediğini bildirdi. Alaylarınız zayıf düşman artçı ve yancı kuvvetleri karşısında bağlanıp kalmışlardı. Saraycık kuzeyindeki tepelere çıkarak birliklerinizi toplayıp batı istikametine doğru şiddetle taarruz ediniz. Zayıf düşman birliklerinin geride kalmasının zararı yoktur. Derhâl 2^{nci} Tümen'e yanaşınız. Tümeniniz bu gece Gökler köyünü geçmiş olacaktır. Göreviniz, düşmanı daima önlemektir.”

Bu emir üzerine Suphi (Kula) Bey hızını arttırır. Akşam 21:00'de gönderdiği raporunda bataryasında top başına 10 mermi kaldığını, bu nedenle topçu ateşi açmadığını anlatmakta, ormanlık alanda ihtiyatlı davranmak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Aynı saatlerde bölgeye gelen 16^{nci} Piyade Tümeni'ne Saraycık'taki muharebe sahasını teslim ederek Tokul'da toplanırlar. Kızılaş ve Murat Çayı Vadisi'nin kuzey sahilini tarayarak Gediz'e doğru inen 14^{ncü} Süvari Tümeni bu nedenle oldukça sarp ve zorlu bir arazide ilerlemek zorunda kalmış, 1 Eylül sabahı gün doğmadan Cebail'e ulaşarak ancak üç saat dinlenebilmiştir. Saat 08:00'de yeniden Gökler'e doğru yola koyulan Mehmet Suphi (Kula) Bey'in tümeni öğlen saatlerinde burada mola verir ve özellikle 2^{nci} Süvari Tümeni'yle irtibat kurmak için keşif kolları sürer. Bu kollardan biri iki bölük mevcudunda bir Yunan grubuyla karşılaşınca muharebe başlar. Bu grup aslında Trikupis'in bir gün önce ileri gönderdiği ve bir daha haber alamadığı öncü taburudur. Yunanlar kısa bir çarpışmanın ardından çekilerek ormanlık arazide izlerini kaybettirirler.⁸

Çekilen Yunan kuvvetlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Trikupis Grubu önce 28 Ağustos'ta Afyon-Kütahya şosesinde 2^{nci}, ardından 31 Ağustos günü Kızılaş Vadisi'nde 1^{nci} süvari tümenlerinin müdahaleleriyle tam da Mustafa Kemal Paşa'nın istediği güzergâha, Gediz Vadisi'ne yerleşmiştir. Yıpranmamış III. Kolordu'yla birleşme tehlikesi ortadan kalktığına göre, geriye Frangou ve Trikupis gruplarının Akhisar-Spil Dağı-Salihli hatında (Milne Hattı) önceden hazırladığı mevzilere yerleşmesini engellemek kalmaktadır.

Süvariler şehit olan üç arkadaşlarını Uğurluca'da, düştükleri yerde vatana ekleyip at binerler. Ne Gediz'e doğru vadi boyunca uzanan akasyaların görkemli güzelliğini izleyecek ne de kaybettiklerinin yasını tutacak vakitleri vardır. Ardahanlı çavuşun mırıldandığı türkü, süvarilerin önden giden yoldaşlarına son selâmı olur.

“Bir at bindim başı yok, bir çay geçtim taşı yok
Burda bir yiğit ölmüş, yanında gardaşı yok”

* * *

Fahrettin (Altay) Paşa 2 Eylül günü öğleden sonra tümenlere gönderdiği emirle bütün süvarilerin ertesi gün Selendi-Kula arasından Gediz Vadisi'ne inmiş olmasını istemiştir. Emre uygun şekilde yola çıkan 1^{nci} Süvari Tümeni Gaipiler-Sofular-Orhanlar yoluyla yürümekte, 14^{ncü} Süvari Tümeni de birkaç kilometre geriden Mürsel Paşa'nın tümenini takip etmektedir. 2^{nci} Süvari Tümeni ise Uşak istikametinde zaten Gediz Vadisi'ne inmiştir.⁹ Vadinin daraldığı bir boğazda Fahrettin (Altay) Paşa birliklerinin yürüyüşünü izlerken bir Yunan tayyaresi hızla alçalır. 1^{nci} Tümen'den hızla silah başı yapan bir kıtanın yoğun ateşi sayesinde bu tayyare bir tek bomba bile atamadan geldiği gibi uzaklaşmak zorunda kalır.¹⁰

Süvariler genellikle üç beş saatlik molalarla Kula istikametinde Frangou Grubu'nu takibe devam etmektedir. 1^{nci} Süvari Tümeni de akşama doğru Yakuplar'da kısa bir mola verdikten sonra Eskin'e, oradan da Selendi Vadisi'ne yürüyüşünü sürdürür. Hemen ardından gelen 14^{ncü} Süvari Tümeni de kısa dinlenme aralarıyla gün boyu yürüyerek gün batımından sonra Yenice-Orhanlar hattına ulaşır.¹¹

Asıl Yunan kuvvetlerini en yakın mesafeden takip eden 2^{nci} Süvari Tümeni ise öğleden sonra Derbent'e varır. Öncüde yürümekte olan 20^{nci} Alay Selviler-Derbent arasından geçtiği sırada karşıdaki sırtlarda mevzilenmiş Yunan askerlerinin ateşiyle karşılaşır. Muharebe bir süre devam ettikten sonra, kuşatıldığını anlayan Yunanlar teslim olacaklarını belirten işaretler yapmaya

başlar. Alayın ön hattaki bölüğü Yunanların salladığı beyaz bay-
rağa inanarak açığa çıktığı anda Yunan askerleri tekrar ateş açar-
lar. Bu tedbirsizlik nedeniyle şehit olan süvariler olsa da, sağ ka-
lanlar yakaladıkları Yunan askerleri kılıçtan geçirirler. Akşama
doğru Yunan birliğinin tamamı imha edilmiştir.¹²

Kolordu geçtiği her yerde hunharca katledilmiş Türk köylüle-
rine rastlamakta, süvariler atlarını değilse de biriktirdikleri öfkeyi
dizginlemekte zorlanmaktadırlar.

O kadar hızla ilerlemektedirler ki, Yunanlar yakalanmamak
için engebeli ve sarp Gediz Vadisi'nde bütün ağırlıklarını bıraka-
rak çekilmektedirler. 2. Tümen Komutanı Albay Gonatas İzmir'e
gönderdiği raporda Frangou Grubu'nun durumunu da açıkça
ortaya koyar: "*Ağır ve Skoda toplarım artık yoktur. Elimde yalnız
sahralardan dört batarya kalmıştır. Erlerde moral yok olmuştur.*"¹³
Türk Süvarisi Frangou'nun tümenlerini bu şekilde batıya ittikçe,
arkadan onlara yetişmeye çalışan Trikupis Grubu'nun ümitleri de
tükenmektedir.

Ensesindeki çelik süngülerden kaçıp girdiği yol onu doğruca
süvarinin kılıcına getirmektedir.

* * *

Süvari Kolordusu Frangou Grubu'nun peşi sıra bir biçer döver gibi
giderken, 'Sakallı' Nurettin Paşa da 1^{nci} Ordu'yu hızla Uşak'a yü-
rütmektedir. Afyon-İzmir demiryolunun güneyinden 2^{nci} Kolor-
du, kuzeyinden ise 1^{nci} Kolordu ilerlemekte, bu ön hat birliklerini
yaklaşık bir günlük mesafeden 4^{ncü} Kolordu takip etmektedir.

Çekilen Yunan tümenleriyle aranın açılmasını istemeyen İz-
zettin (Çalışlar) Paşa**, Ordu karargâhıyla telefonda görüştükten

* Cephede Milli Mücadele Serisi'nin ilk iki kitabında "Miralay" rütbesi ve "Bey"
ünvanıyla andığımız pek çok komutanın bu kitapta artık "Mirliva" ve "Paşa"
olduğunu göreceğiz. İzzettin Çalışlar, Ali Hikmet Ayerdem, Kemalettin Sami
Gökçen, Şükrü Naili Gökberk, 'Deli' Halit Karsalan gibi kolordu, Mürsel
Bakü, Osman Nuri Koptagel, Nurettin Özsu, Sabri Erçetin gibi tümen komu-
tanlarından önceki rütbesi miralay (albay) olanlar Başkomutanlık Meydan Mu-
harebesi'nden sonra, 31 Ağustos 1922'de terfi ederek "Paşa" olmuşlardır.

sonra, yazılı emri beklemeksizin tümenleri yürüyüşe geçirir. 14^{ncü} Tümen Karlık üzerinden doğrudan Uşak'a yürüyecek, onu hemen gerisinden 15^{nci} Tümen takip edecektir. 57^{nci} Tümen'in hedefi Kuyucak, 6^{nci} Tümen'in ise Bölme'dir. Bu acelenin sebebi Yunanların ilerleyiş yolları üzerindeki sivil Türk yerleşimlerinde yaptıkları katliamlardır. Kaybedilen her an, katledilen bir can demektir. İzzettin Paşa tümenlerdeki süvari bölüklerini bir araya getirerek bir mürettep süvari alayı teşkil eder. Bu alay kolorduyu beklemeden Uşak istikametinde hızla at sürecek, Yunanların Türk köylülerini katletmesine engel olacaktır.¹⁴

1 Eylül 1922 Cuma

08:30

14^{ncü} Tümen bir buçuk saatlik bir yürüyüşün ardından Karlık'a ulaştığında, öncüdeki 26^{nci} Alay'ın gözcüleri Uşak doğusunda iki-üç tümenlik bir ordugâh bulunduğunu, birliklerin batı-kuzeybatı istikametlerinde intikal hâlinde olduklarını bildirmiştir. Miralay Ethem Necdet (Karabudak) Bey hemen dört-beş kilometre batılarındaki sırtlarda Yunan artçılarının mevzilenmekte olduğunu görünce durumu İzzettin Paşa'ya bildirerek taarruz düzeni almaya başlar. Aynı dakikalarda Kapaklar'a yaklaşan 57^{nci} Tümen de tren istasyonunun güney ve kuzeyindeki sırtlarda Yunanların tahkimat yapmakta olduklarını görür. Aynı şekilde 6^{nci} Tümen cephesinde, Kırka köyü batı-güneybatı sırtlarında da Yunanlar siper kazmakta, hazırlık yapmaktadır.¹⁵

Gerçekte Yunan artçısının yerleşerek savunma pozisyonu aldığı bu sırtlar, Frangou'nun bir gün önce verdiği emirde bahsettiği "Kepeztepe-Kapaklar-Yapağılar" savunma hattıdır ve Uşak'ın sekiz-on kilometre doğusundan bir yay gibi kenti örtmektedir. Haczanestis'in komutayı devraldığı Haziran ayından sonra alelacele hazırlanmış ve başlarda çok gereksiz olduğu düşünülmüştür ama bu gün General Frangou'nun dört elle sarıldığı can kurtarandır.

İzzettin (Çalışlar) Paşa muharebeyi idare etmek için Karlık köyünün güneyindeki sırta gelir. Kolordu topçu taburunu da

Karlık'a yanaştırmıştır. Kendisi tümenlerine taarruz düzeni aldır-
mıştır ama demiryolu güneyinden gelmesi gereken 2^{nci} Kolordu
henüz görünürde yoktur. Yine de moral olarak bitik Yunan askeri
cephesinde diri, kalabalık Türk tümenlerini görünce sarsılmıştır.
Saat 10:45'te, daha muharebe başlamadan, 1. Tümen'in 4. Alayı
Kapaklar mevzilerini terk ederek çekilmeye başlar. Cephesinde
Türk askerini görmesi yetmiştir. Frangou çaresizce elindeki ihti-
yatları, dövüştürebileceği birlikleri masaya yatırır.¹⁶

Kızıldaş Vadisi'nden sağ çıkmayı başarabilen Rokas Kolu 31
Ağustos gece yarısı, Gardikas Kolu ise 1 Eylül sabaha karşı Fran-
gou'ya katılmışlardır ama Belova Gediği'nde Türk Süvarisi onları
öylesine hırpalamıştır ki bu insan kalabalığının artık hiçbir as-
kerî değeri yoktur. General Frangou, Albay Plastiras'a sarılmak
zorunda kalır. Ancak onun müfrezesi de 31 Ağustos sabahı tü-
kenmiş bir hâlde Halaçlar kuzeyine indiği anda, kendisini Ha-
mamboğazi'na taarruz eden 15^{nci} Tümen'in karşısında bulmuş,
bu muharebe sonunda iş göremez hâlde gelmiştir. Muharebe mey-
danında bırakılan yüzden fazla ölü bir yana, Frangou'nun yanına
ulaştıklarında üçü subay, 85 de ağır yaralıları vardır. Birliğin
bu şartlarda dövüşmesinin imkânsız olduğunu söyleyen Plastiras
yine de kendince bir çözüm geliştirir: "*Dilerseniz çekilen 4. Alayı
toparlayıp yeniden mevzie sokabilirim. Alayın komutasını bana ve-
rerseniz durum kurtulur.*" Bu öneriyi kabul etmekten başka çaresi
olmayan Frangou, Albay Plastiras emrine 4. Alay'dan başka, 7.
Tümen'den de iki tabur verir.¹⁷

1^{nci} Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa ise Yunanla-
rın kanatta oluşan bu sıkıntısını görmüştür. 11:45'te Ali Hik-
met (Ayerdem) Paşa'ya gönderdiği yazıyla 2^{nci} Kolordu'nun 1^{nci}
Kolordu sol kanadından Yapağlar mevzilerine taarruzu hâlinde
buradaki üç tümenlik Yunan kuvvetini çevirip imha edebilecek-
lerini belirtir.¹⁸ Ancak 2^{nci} Kolordu'dan bir haber yoktur.

14^{ncü}, 57^{nci} ve 6^{nci} tümenler tüm cephe boyunca taarruzdadır.
Gerideki 15^{nci} Tümen de 105'lik Skodalarını ve sahra bataryaları-
nı sütteye sokarak 14^{ncü} Tümen'in taarruzunu desteklemektedir.

Tüm direnek noktalarına önce birer alayla taarruza başlayan tümenler çok geçmeden bu mevzilerin her birinin sandıkları gibi küçük artçı müfrezelerle değil, birer alayla tutulduğunu görürler. Yunan 7. Tümeni Elma Dağı eteklerinden Uşak şosesine, 1. Tümen demiryolundan Elma Dağı eteklerine, 2. Tümen ise demiryolundan Banaz Çayı'na kadar önceden tahkim edilmiş hatlarda mevzilenmiş, savaşmaktadır. Yunan topçusu da bu savunmayı etkili şekilde desteklemektedir.¹⁹ General Frangou zaman kazanmaya çalışmaktadır, ama ne için? Yoksa Milne Hattı'na yerleşip, daha kısa bir cepheye İzmir'i savunmayı mı düşünmektedir? Takviye alaylar mı beklemektedir?

1 Eylül günü tüm harekât Kapaklar Muharebesi'nde düğümlenmiş, pek çok soru Uşak Ovası'nda havada asılı kalmıştır.

1^{nci} Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa da yanında kurmay başkanı Mehmet Emin (Koral) Paşa ve Harekât Şube Müdürü Bnb. Cemil Tahir (Taner) Bey'le birlikte muharebe idare yerine gelir.

2^{nci} Kolordu'nun cephenin sol kanadına gelmesini bekleyerek kaybedecek zaman yoktur. Kolordu komutanı İzzettin Paşa da muharebeyi hızlandırmak üzere 14^{ncü} Tümen avcı hatlarına kadar sokulur. Ethem Necdet Bey 25^{nci} Alayı da ileri sürerken, saat 12:30'da 57^{nci} Tümen 176^{nci} Alayı'yla Kapaklar mevzilerini ele geçirmeyi başarır. Yunan 2. Tümeni'nin sol kanadındaki beş tabur mevzilerini terk ederek çekilmiştir. Yunan cephe hattı sol kanadından kuşatılmak üzeredir ama 2^{nci} Kolordu hâlâ ortada yoktur.²⁰

Frangou Gonatas'ın tümenine karşı taarruz emreder ama çekilen taburlar oralı bile olmazlar. Durumu toparlayabilmek adına son çare olarak 1. Tümen'in süvari bölüğünü bu kesime gönderen Frangou, Bozkuş köyü yakınlarında çekilmekte olan ağır topçusunu da muharebeye dahil eder. Taarruzu şiddetlendirirse kesin sonuç alacağını gören Sabit (Noyan) Bey 39^{ncu} Alayı da taarruza katar. 57^{nci} Tümen bataryalarının tamamının desteklediği taarruz karşısında daha fazla direnemeyen Yunan birlikleri sonunda Kapaklar'dan tümüyle çekilmeye başlar.²¹

Aynı dakikalarda 6^{ncı} Tümen de Kırka-Kapaklar arasındaki Yunan mevzilerine taarruzunu şiddetlendirmiştir. 176^{ncı} Alay'ın Kapaklar İstasyonunu ele geçirmesi de işini kolaylaştırınca Nazmi (Solok) Bey aynı anda 50^{nci} ve 52^{nci} alaylarıyla taarruzu şiddetlendirir. Saat 14:30 olduğunda tüm cephe boyunca düşman mevziini terk etmiş, Uşak yönünde çekilmektedir. Yunan 2. Tümeni ise bu muharebede en fazla hırpalanan düşman birliğidir. Albay Gonatas'ın alayları dağınık şekilde Bölme'ye doğru kaçarken bir yandan da yol üzerindeki köyleri yakma, Türk köylülerini katletme derdine düşerler. İzzettin Paşa onlara bu fırsatı verecek değildir. Kolordu bataryalarını ileri çıkararak çekilen birlikleri etkili şekilde ateş altına aldırır. Uşak Ovası'nda can pazarının kurulduğu andır. Kuzey kesimde, 14^{ncü} Tümen cephesindeki Yunan askerleri ise “*coğrafya kader midir?*” sorusuna tereddütsüz “*evet*” cevabını verecek derecede talihsizdir. Çekilebilecekleri tek saha Kepez Dağı'nın sarp yamaçlarıdır, onlar da mecburen öyle yaparlar. Bu zorunluluk onları asıl çekiliş kolundan da, İzmir yolundan da koparır. Bir kısmı birkaç saat içinde, daha şanslıları ise ertesi gün takip müfrezelerince saklandıkları yerlerden toplanacak, Anadolu'nun derinlerindeki esir kamplarının yolunu tutacaktır.²²

Cephenin yarılması bir yana, Frangou'nun elindeki kuvvetler de askerî vasfını yitirmektedir. İzmir'e yolladığı raporda “*Yoğun düşman baskısı altında Trikupis Grubu'nun Uşak'a çekilebilmesi için zaman kazandırmaya çalışıyorum ama artık Kapaklar'da dayanmamız mümkün değil*” demektedir. Karargâh'tan cevap geldiğinde ise yaşanan aslında Trikupis'in kaderine terk edildiği andır: “*Oradaki durumu en yakından gören sizsiniz. Gidişata göre mevzilerinizi savunmak ya da Takmak-Eşme hattına çekilmek sizin tercihiniz olacaktır.*”²³

General Frangou saat 15:00'te genel çekilme emrini verir. Büyük Taarruz'dan önce Yunanların cephe hattındaki en büyük güvencesi olan, Albay Gonatas'ın beş alaylık 2. Tümeni tek vuruşta çil yavrusu gibi dağılmıştır. Bu tümenin bozulması, o henüz bil-mese de, Trikupis'in de son kurtuluş çaresini tüketmiştir.

Uşak'ta ise Yunan Küçük Asya Ordusu'nun gerektiğinde İzmir'i savunmak için bulundurduğu tüm silah, cephane ve iaşe malzemesi Türk Ordusu'na terk edilmiştir.²⁴

* * *

2 Eylül 1922 Cumartesi
19:00

General Frangou Grubu Dereköy-Takmak-Kemer Dağı hattına ulaşmış, önceden hazırlanmış mevzilerine yerleşmeye başlamıştır. Bu sırada İzmir'den gelen son emirle Yunan Küçük Asya Ordusu'ndan geriye kalan yeniden yapılandırılır. Buna göre Albay Gonatas'ın emrinde 1., 2., 4. ve 7. tümenler A Kolordusu, 5., 9., 12. ve 13. tümenler de Albay Rokas'ın emrinde B Kolordusu olarak teşkilatlandırılır. Her iki kolordu birlikte Güney Harp Grubu'nu oluşturmaktadır.²⁵ Bursa'ya çekilmeye çalışan General Soumilas'ın III. Kolordusu da Kuzey Harp Grubu adını almıştır.

General Frangou emri okurken acı acı tebessüm etmektedir: *“Harp Grubu? Şaka mı bu?”*

Yunan Küçük Asya Ordusu'nun sahada kalan son iki generali, Frangou ve Soumilas, 1 Eylül akşam olurken harbin çoktan bitiğinin farkındadır.

* * *

Uşak bir adım mesafededir ve düşman âdeta çekirge sürüsü gibi kente girmiş, bir anda her yerden alevler, dumanlar yükselmeye başlamıştır. ‘Sakallı’ Nurettin Paşa bataryaların daha ileriye çıkarak takip ateşini şiddetlendirmesini, tümenlerin de süratle düşmanı izleyip şehre girmesini emreder. Kendisi de 6^{ncı} Tümen’le birlikte düşmanı takip etmek üzere yola çıkar. Ancak avcı hattına yaklaştığı sırada otomobilini tanımayıp düşman olduğunu düşünen tümen öncüsünün ateşine maruz kalır. Büyük sıkıntılara yol açabilecek bu talihsiz olay çok ucuz atlatılır.²⁶

Türk köylerini Yunan katliamından koruyabilmek için kollarla oluşturulan mürettep süvari alayları ise birkaç kilometre

önden giderek âdeta piyade tümenlerinin önünü temizlemektedir. 1^{nci} Kolordu Mürettep Süvari Alayı da Uşak'a bir kilometre kala Yunan artçılarıyla karşılaşmış, yaya muharebesine girmiştir. Yunan müfrezesi bir saat kadar direnmiş, Uşak'ın batısına çekilen birliklerine zaman kazandırmıştır. Saat 18:00'de ise süvari alayı Uşak'a girer. Bu süratli müdahale ve geriden hızla gelen piyade tümenlerinin yarattığı korkuya rağmen şehrin her yeri alev alev yanmaktadır. Mürettep Süvari Alayı kent merkezinde düşman unsuru kalmadığından emin olunca batı çıkışına ulaşarak burada emniyet alır. Saat 21:00'de ise ordu ve kolordu komutanları Uşak'a girer. Manzara korkunçtur. Süratle yangın müfrezeleri oluşturulmasına ve derhâl müdahale edilmesine rağmen 1785 ev, 12 cami, 636 iş yeri tamamen yanmıştır. Ovada ise enkaza dönüşmemiş köy kalmamıştır.²⁷

1 Eylül gecesi Uşak'ta binlerce insan, kışın arifesinde, özgür ama evsizdir.

* * *

Ön hatta, demiryolunun güneyinden 1^{nci} Kolordu'nun solunda ilerlemesi gereken 2^{nci} Kolordu ise Kapaklar Muharebe sahasına ancak akşam saat 18:00'de, 1^{nci} Kolordu öncüsü Uşak'a girerken ulaşabilmiştir. Emrine verilen 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise çok daha geride kalan İslamköy'e ancak gece yarısı varabilecektir. 4^{ncü} Tümen saat 18:30'da Susuzviran'a, 8^{nci} Tümen 20:30'da Koyunbeyli'ye, 7^{nci} Tümen ise Yapağılar ulaşır. Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa Ordu emrine uygun şekilde tümenlerden teşkil ettiği mürettep süvari alayını Uşak güneybatısına, Eşme yönüne sürer. Bu alay bütün gece takibe devam ederek 2 Eylül sabaha karşı İnay'ın beş kilometre doğusunda konaklamaya geçecektir.²⁸

Ancak süvariler köylülerden aldıkları bilgilerle yollarda saçılmış hâlde buldukları mektuplardan ipin ucunu yakalamayı başarmışlardır. 1^{nci} Kolordu'nun önünden dağılarak kaçan Yunan 2. Tümeni'nin bir kısmı ile 28 Ağustos'ta büyük oranda imha olan 4. Tümen'den geriye kalanlar hemen önlerindedir. İki kol hâlinde

İnay-Takmak bölgesine doğru kaçmaya çalışmaktadırlar. Bu bilgi 2^{nci} Kolordu karargâhına ulaşınca Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa vakit kaybetmek istemez. Gece yarısına kadar dinlenen tümenler yeniden yürüyüşe geçer. 2 Eylül günü sabah olurken 2^{nci} Kolordu Karakuyu-Sevindikler-Dutluca hattına varmış olur.²⁹

2^{nci} Kolordu 1 Eylül günü yavaş hareket ettiği için bir büyük fırsat kaçırmış, Frangou Grubu çekilerek imha olmaktan kurtulmuştur. Bu hatayı telafi edeceklerdir.

* * *

Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa 1921 Ocak ayında Batı Cephesi muharebeleri başladığından beri savaşın yükünü en fazla çeken komutanlardan biri olmuştur. Tüm muharebelerde en kritik konumda olduğu gibi, kırılma anlarında doğru müdahaleleriyle muharebelerin sonucuna da etki etmeyi bilmiştir. Büyük Taarruz'da da hem harekât öncesi büyük gizlilik içinde gerçekleştirilen intikaller, hem de taarruz sırasında kesin sonucu getiren hamleleriyle cephenin yarılmasında en büyük pay sahiplerinden biridir. Kolordusu bu aşamadan sonra da Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar müstahkem mevkiine yerleşmesini engellemiş, zamana karşı yarışı kazanarak Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde Yunan Ordusu'nun üçte birini yok etmeyi başarmıştır.

Bunca yorgunluğun üzerine 4^{ncü} Kolordu 31 Ağustos günü Aslıhanlar Ovası'nda dinlendirilmiş, takip harekâtı süresince de ihtiyat kolordusu olarak ikinci hatta görevlendirilmiştir. Ancak Ordu Komutanlığından gelen "1 Eylül akşamı İslamköy-Banaz bölgesinde olun" emriyle 23^{ncü}, 11^{nci}, 12^{nci} ve 5^{nci} Kafkas tümenleri sabah erkenden harekete geçerler. Üç gece önce Kızılca ve Arpagediği geçitlerini kapatarak Trikupis Grubu'nu Aslıhanlar Ovası'na hapseden Miralay Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'in 23^{ncü} Tümeni çok iyi bildiği arazide önden yürüyerek, bu kez aynı geçitlerden 4^{ncü} Kolordu'yu Dumlupınar Ovası'na çıkarır. Akşam bütün kolordu Hatıplar-Kaplangı-Banaz-İslamköy arasındaki bölgede toplanarak istirahatata geçer.³⁰

Doğacak günle birlikte gündem bir anda değişecek, tüm komuta kademesinin dikkati bu ihtiyat kolordusuna dönecektir.

* * *

1 Eylül 1922 Cuma

11:30

31 Ağustos'ta verilen Cephe emri uyarınca Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa 3^{ncü} Kolordu'yu Eskişehir üzerinden Bursa, 6^{ncı} Kolordu'yu ise Kızıldağ Vadisi'nden Gediz-Uşak istikametine sevk etmiştir. Kazım (İnanç) Paşa'nın tümenleri de Trikupis Grubu'ndan kalanları takip etmekte, yol üzerinden düşmanın döküntülerini toplamaktadır. 2^{nci} Süvari Tümeni önceki gün Belova'da bu grubu fazlasıyla hırpalamış, dağılan ve Murat Dağı'na kaçamayan Yunan askerleri Saraycık-Çukurören arasında geniş bir sahaya saçılmış durumdadır.

Çukurören civarında çok sayıda Yunan askeri olduğunu öğrenen Miralay Aşir (Atlı) Bey 16^{ncı} Tümen'le bölgeye hareket etmiştir. Ancak yollardan toplanması gereken sadece düşmanın döküntüleri değildir. Aslıhanlar Ovası'ndan Gediz'e kadar çok geniş bir alanda sayısız savaş malzemesi terk edilmiş hâldedir. Bunlardan birisi de Yunanların Oysu'da bıraktıkları tam donatımlı bir sahra bataryasıdır. 16^{nci} Tümen istihkâm bölüğü bu bataryayı almak için Oysu'ya gönderilmiştir.

Bölük komutanı Üsteğmen Celal, Oysu'ya geldiğinde köylülerden Büyütmencepe-Mezartepe arasındaki ormanlık alanda çok sayıda Yunan askeri olduğunu öğrenir. O ana kadar yoldan topladığı esirlerin başına bir manga bırakan Üsteğmen diğer üç mangayla ihbarın geldiği alana gittiğinde beklemediği bir manzara ile karşılaşır: 1000'den fazla Yunan askeri!³¹

Bir gün önce dağılmadan yürüyüşe devam edebilen üç gruptan birisi de aralarında 4. Tümen Komutanı Albay Dimaras ve 12. Tümen Komutanı Albay Kallidopoulos'un da olduğu gruptur. Aslıhanlar Ovası'ndan sağ çıkabilenlerin öncü grubu olarak, Yunan 4. ve 12. tümenlerinden kalan 1.500 piyade ve 600

süvariyle Kızıldaş Vadisi'ne girmişlerdir ancak onlar da 31 Ağustos gecesi ciddi bir coğrafya bilgisi sınavından geçmektedirler.³²

“Coğrafya dahi bir komutanın savaşta en önemli müttefikidir.”

Peki ya komutan coğrafya bilmiyorsa?

Grup Oysu'yu geçtikten kısa süre sonra beklenmedik bir olay olur: 4. Tümen Komutanı General Dimaras kaybolmuştur! Her yere bakarlar ancak generalin atı vardır, kendisi yoktur. Aramalar sonuç vermeyince öldüğüne hüküm verilip yola devam edilir. Ancak az sonra yol konusunda tartışma çıkar. Kallidopoulos güneye yönelen patikayı izlerlerse Uşak'a daha kolay çıkacaklarını savunmaktadır. 4. Tümen kalıntılarının komutasını devralan kurmay başkanı Bnb. Tsolakoglou, plana sadık kalarak vadiyi takip etmeleri gerektiğinde ısrarcı olunca grup ikiye ayrılır. Tsolakoglou Grubu Allıören'deki son muharebeden önce 5. Tümen'in kaçtığı güzergâhtan yürüyüşüne devam eder. İki gün sonra Uşak'a ulaşacak ve Frangou kuvvetlerine katılacaktır.³³

Albay Kallidopoulos ise çoğunluğunu kendi tümeninin teşkil ettiği 1000'den fazla askerle güneye ayrılarak, Şahinkayatepe eteklerinden sık ormanlık bir rotaya girer. Gün boyunca bu şekilde, Banaz'a doğru yol aldığını düşünerek ilerledikten sonra, akşama doğru, ağaçların arasından General Dimaras karşılarına çıkar! Öldü diyerek kaderine terk ettikleri Dimaras açlık ve yorgunluktan atının üstünde uyuyakalmış, düşmüş, düştüğü yerde kendinden geçmiştir.³⁴

“Biz sizi öldünüz sanmıştık General. İyi olduğunuza sevindim ama siz bizi nasıl geçtiniz?”

Bu kritik sorunun cevabı grubun da felaketidir. Yine de Uşak'a ilerlediklerini sanarak yürümeye devam ederler. Yön tayini yapmak akıllarına gelmez ya da beceremezler.

1 Eylül sabahı, hava aydınlanırken bir anda etraflarında mermiler vızıldamaya başlar. İlk şaşkınlıklarını attıktan sonra etraflarına baktıklarında kuşatıldıklarını anlarlar. Bulundukları yerden sabah 05:00'te gördükleri manzara, Aslıhanlar Ovası'nda her yerde kurulmuş Türk ordugâhlarıdır. Güneye gittiğini düşündükleri

bir vadiye girmişlerdir ama bu yol onları dolaştıra dolaştıra geriye, Kızıldaş Vadisi'nin doğu girişinde Oysu-Yüylük arasına çıkartmıştır. Dimaras da aslında yürüyen gruba yetişmemiş, düştüğü yerde karşılarına çıkmıştır. İki tümen komutanı, karargâhları ve 1000'den fazla asker tümüyle Türk birliklerinin içinde kaldıklarını ve bir çıkış umudunun olmadığını anlarlar. Asker dört gündür neredeyse hiçbir şey yememiştir, bitkindir. Umutsuz durumun onlar da farkındadır. Silahlarını atarlar, daha fazla dövüşmeye de, yürümeye de takatleri yoktur. Dimaras ve Kalidopoulos çaresiz kaderlerine razı olmuş durumdadır.³⁵

Coğrafya sınavından kalmanın bedeli esaret olur.

Bir istihkâm bölüğünün üç mangalık müfrezesi; iki tümen komutanı, 84 subay ve 1.600 eri esir alarak Oysu'ya getirir. Üsteğmen Celal durumu 16^{ncı} Tümen karargâhına bildirir ve esirleri teslim almak için gelecek olan tümen kurmay başkanını beklemeye koyulur. Ancak 2^{nci} Kolordu'ya katılmak için Ağaçköy'den Arpagediği'ne yürüyüşte olan 3^{ncü} Kafkas Tümeni daha önce gelir. Tümenin 11^{nci} Alay Komutanı Yarbay Rahmi Bey esirleri Üsteğmen Celal'in elinden alır.³⁶

Günün sonunda 16^{nci} Tümen'in elinde kalan, bu değerli savaş ganimeti için neredeyse yarım gün boyunca verdiği mücadele ve Ordu karargâhınca emredilen yürüyüş hedefine ulaşamamak olur. Murat Dağı'nın güneyinden yürüyen 1^{nci} Ordu'yla aynı hizada olması gereken Yakup Şevki Paşa'nın 2^{nci} Ordusu ulaşması gereken hattın neredeyse bir gün uzağındadır.

Kolordunun diğer tümenleri de zor bir gün geçirmektedir. Kızıldaş Vadisi'nin daraldığı ve intikali güçleştirdiği kesimlerde 61^{nci} ve ardındaki 17^{nci}, tümenler sarp, kayalık yamaçlardan yürümek zorunda kalmışlardır. Tepeleri tarayarak perakende esirleri de toplayan tümenler geceleme için Göynük-Çukurören arasındaki sırtlara ulaştıklarında asker tükenmiş durumdadır. Neyse ki burada Kızıldaş Vadisi Murat Çayı Vadisi'yle birleşmekte ve nispeten yürüyüş daha elverişli bir hâle gelmektedir. Ertesi gün hızlanmak ve Kütahya-Gediz şosesine inmek zorundadırlar.

Eskişehir'den Uşak yönünde yürüyüşte olan Yunan Bağımsız Tümeni'nin Frangou Grubu'yla birleşmeden önce çevrilmesi, daha-
sı Simav yönüne dönmesinin engellenmesi gerekmektedir.³⁷

İş bir kez daha Çal Dağı'nın ve Kuzuçuran'ın kahramanı Miralay Salih (Omurtak) Bey'in 61^{nci} Tümeni'nin başına düşecektir.

* * *

1 Eylül 1922 Cumartesi

16:00

General Trikupis ağır ağır dürbününü indirirken çaresizliği iliklerine kadar hissetmektedir. İki gün önce Aslıhanlar Ovası'nda bir şekilde kurt kapanından çıkmayı başarmıştır ama şimdi en ufak bir umut ışığı görünmemektedir. Kızıldaş'a 12.000 askerle girmiştir ama şimdi yanında ancak 5.000 kişilik bir kuvvet kalmıştır.* Kolun öncüsünde yürüyen Albay Rokas komutasındaki 5. ve 9. Yunan tümenlerinin artıklarından oluşan grup 1^{nci} Süvari Tümeni'nin baskınında çok kayıp verse de, hızlı ve kararlı bir yürüyüşle vadiden çıkıp Türk birliklerinden önce Uşak şosesine ulaşmayı başarmıştır. Dimaras ise gece Murat Dağı'nda kaybolarak gerisin geri Türk kuvvetlerinin içine düşmüş, tutsak olmuştur. Yunan Küçük Asya Ordusu'nun başkomutanı tek düşüncesi canını kurtarmak olan, isyanın eşiğindeki binlerce askerle Kızıldaş'da yalnızdır.

Vadiye ilk girdiklerinde Trikupis'in aklında Belova-Kuzugölü geçidinden Banaz'a inerek Frangou Grubu'na yetişmek vardır. Ancak daha önce bölgede çalışmış olan bazı subaylar güneybatıya, Banaz'a inen kestirme bir yol bildiklerini söyleyince kafası karışır. 1 Eylül sabahı Türk Ordusu'nun çoktan Banaz'a girmiş olabileceğini

* Trikupis'in hatıratında geçen "*beraberimdeki 12.000 asker*" ifadesi Aslıhanlar Ovası'ndaki son muharebeden sonra Kızıldaş Vadisi'ne beraber girdiği asker sayısıdır. Bu sayı bazı kaynaklarda tutsak olduğu gün yanında bulunan asker sayısı şeklinde verilmektedir. Bu karışıklığın sebebi aynı gün yollardan toplanan ve toplam sayısı 12.000'i bulan, ancak bir tabur tarafından muhafaza edilebilen tutsak grubudur.

düşünerek durumu anlamak için o istikamete bir tabur göndermeye karar verir. 13. Tümen'in taburu yola çıkarıldıktan sonra grubun geri kalanı oturup beklemeye başlar. Birkaç değerli saati bu şekilde harcamalarına rağmen taburdan haber çıkmayınca önce durumlarını öğrenmek için birkaç subayı taburun arkasından gönderir, sonra kendisi de o yönde yürümeye karar verir.³⁸

Taburla er ya da geç karşılaşacaklarını sanarak güneybatıya doğru ilerlerken keşif subayları taburla değil ama Banaz'a Türk Ordusu'nun girdiği bilgisiyle geri dönerler. Artık General Trikupis'in Uşak'a ulaşmaktan başka çaresi yoktur. Frangou Grubu'nu orada bulacaktır.

Kızılaş Vadisi'nden yukarıda, sarp, kayalık bir vadi oluşturan Murat Çayı boyunca düşe kalka batıya yürürlerken, artık asker serap görececek derecede perişandır. II. Kolordu Komutanı General Digenis de bu şekilde gündüz rüyası gördüğü bir anda kendini kaybederek atından düşmüş, uçurumdan yuvarlanmıştı. Generalin yanına gidip baktıklarında nefes almadığını, hatta bedeninin soğumaya başladığını fark etmiş, "*Digenis öldü*" diyerek ailesine ulaştırmak amacıyla cebinden evrakını bile almışlardır. Tam onu orada öylece bırakıp yola devam edecekleri sırada kendisine gelmiş ve gruba yeniden katılmıştır.³⁹ Aslında sadece General Digenis değil, yürüyen grubun tamamı yaşayan ölüler ordusu hâlinindedir. İki gündür neredeyse dinlenmeksizin, aç, bitik şekilde yürümektedirler.

Akşama doğru I. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Merenditis telaşla komutanının yanına gelir: "*Sazköy yönüne gönderdiğimiz keşif kolu boğazda Türk süvarisine çatmış Generalim. İki piyade tümeni de Kızılaştan önümüze çıkmak üzere. O yol tamamen kapalı. Murat Vadisi'nden devam etmemiz imkânsız.*"⁴⁰

General Trikupis son bir umut arayışıyla kurmay başkanının harita çantasını işaret eder: "*Alexandros, bu dağı aşarak Uşak'a inmekten başka çaremiz yok. Umalım ki Uşak'a Türklerden önce varalım. Uygun bir geçit bulalım önce.*" General Trikupis, II. Kolordu Komutanı General Digenis, 13. Tümen Komutanı Albay

Kaibalis, kurmay başkanı Albay Merenditis. Sumaklı'da, harita başında kafa kafaya vererek bir kurtuluş yolu çizmeye çalışırlar:

“Beyler buradan Karaağaç’a tırmanmamız gerekiyor. Oradan güneye giden vadiyi takip ederek Küçükler’e varacağız. Burada kısa bir mola veririz. Daha sonra Ayrancı’ya inip oradan Karacahisar’da Kosur Vadisi’ne’ gireceğiz. Bu vadi bizi Uşak’a ulaştıracak. Burada Uşak Garnizonu’nun önceden tahkim ettiği savunma hattı da var. Umalım ki General Frangou biz Murat Dağı’nı aşana kadar bu hatta dayanmayla başarsın.”⁴¹

* * *

2 Eylül 1922 Cumartesi
12:30

Son birkaç saati âdeta sürünerek geçen zorlu bir yürüyüşle Kusura Deresi’ne ulaşan Trikupis Grubu’nun artık adım atmaya dermanı yoktur. Minkarip köyünde âdeta canlı cenazeler hâlinde nefeslenmek için durduklarında ise Küçük Asya Ordusu Başkomutanı köylülerden Türk Ordusu’nun Uşak’a girdiğini öğrenir: “*Frangou başaramadı demek!*”

Batıya geçen 1^{nci} Kolordu’yla, arkasından gelen 6^{nci} ve 4^{ncü} kolorduların tam arasında kalmıştır. Savaşmak şöyle dursun, artık demiryolunu kullanarak hızla İzmir’e çekilme şansı da kalmamıştır. Kuşatılıp imha edilmesiye an meselesidir. Dört gündür sadece ot ve bulabildikleri sebze-meyveleri yiyerek hayatta kalabilen, ayakta bile duramayan binlerce askeri tekrar yürütmek imkânsızdır. Savaşmak isteseler bile mermisi kalmayan makineli tüfeklerle, iki elin parmağını geçmeyecek sayıda topçu mühimmatıyla bu girişim ancak onurlu bir intihar teşebbüsü olacaktır. Emir komuta zincirinin çöktüğü, askerin isyan noktasında olduğu bir ortamda zaten bu mümkün görünmemektedir. Trikupis kaçınılmaz olanı geciktirmekten başka işe yaramayacak olan son bir emir verir:

* Kusura Deresi. Yunan kaynaklarında "Kosur Vadisi" olarak geçmektedir.

“Albay Merenditis, Karacahisar’ın güney ve güneybatısındaki tepeleri derhâl işgal edin. Kalan bataryaları sütreye sokun. Hakim noktalarda Schwarzloselar* istiyorum. Kalanları biraz daha güneyde vadi içinde toplayıp düzene sokmaya çalışacağız. Asker hava kararana kadar gizlenerek istirahat edecek. Karanlık basınca Uşak’ın güneyinde Yapağılar-İnay hattına inip, Türklerle karşılaşmadan batıya gidebileceğimiz bir yol arayacağız. Başka çare yok.”⁴²

Karacahisar’la Gögem köylerinin arasında, Kusura Vadisi’nin daralıp boğaz yaptığı yerdeki ağaçlık alan gizlenmek için elverişlidir. Burada karanlık basıncaya kadar kalacaklardır. Yine de Trikupis tedbiri elden bırakmaz ve çevre tepelere de keşif kolları sürer.

Yorgunluktan neredeyse bayılmış durumdaki asker tam bir nefes almışken gözcülerden ilk rapor gelir: “*Türk süvarisi! Hemen arkasından da piyade kolları geliyor!*” General Trikupis keşif teyidi için bir kurmay subayı gözetleme noktasına gönderir. Binbaşı Ruvlais de raporu doğrular: “*Generalim üç tümen kadar piyade, Uşak istikametinde ilerliyorlar. Birisi cephesini bize doğru çevirdi.*”⁴³

Binbaşı henüz cümlesini tamamlamıştır ki ileri karakollardan patlama sesleri gelmeye başlar. Açıkça bellidir ki Karacahisar ya da Minkarip köylüleri, geldiklerini Türklere bildirmiştir. Asıl kuvvet dere içinde şimdilik güvende olsa da, emniyet hattı ele geçtikten sonra onlara ulaşmaları da an meselesi olacaktır. General Trikupis 13. Tümen Komutanı Albay Kaibalis’ten askere muharebe düzeni aldırmasını, son askere kadar savunma yapılmasını ister. Ancak asker savaşmayı reddeder. Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı askerin moralini yükseltici, içinde bol bol “*Büyük Yunanistan için*”, “*vatan hizmeti*” gibi ifadeler geçen bir konuşma yapar ve savaşmaları için âdeta yalvarır. Ancak artık bunlar hiçbir işe yaramamaktadır. Alt komuta kademesi de askeri teşvik konusunda General Trikupis’i yalnız bırakmıştır. Çaresiz Başkomutan son

* Yunanların kullandığı Avusturya yapımı ağır makineli tüfek.

çare olarak 12. Tümen Topçu Alayı Komutanı Yarbay Manosos'a derhâl topçu ateşi açtırmasını emreder. Aldığı cevap ise gardını tamamen düşürecektir: *"Generalim, emriniz uyarınca ateş açmak isteyen topçuya piyadeler silah çekti. Yerlerini belli edecek şekilde tek mermi atarlarsa onları vuracaklarını söylediler!"*⁴⁴

Emniyet hatlarındaki müfrezeler de, namluları yerde, vadiye inmektedirler. Eratından rütbelisine, hemen herkes teslim olmaktan başka çare olmadığını söylemekte, büyük bir kargaşa yaşanmaktadır.

Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı adım adım kaçınılmaz emri vermek zorunda kalacağı ana yürümektedir. Etrafını saran subay çemberi içinden gelen bir ses kararsızlığına son verir: *"Efendim, sabretmek ve bu kararı vermek zorundasınız. Yoksa asker tüm subayları Türklere elleriyle teslim edecek!"*⁴⁵

Öfke, açlık, yorgunluk, yenilgi hissi ve korku...

Sonunda o da kendisini akışa bırakır: *"Topların kamalarını, tüfeklerin mekanizmalarını sökün ve tahrip edin. Türklere teslim protokolü için bir generalle görüşmek istediğimi söyleyin."*

Daha önceki Başkomutan, General Papoulas, Sakarya Meydan Muharebesi süresince üç kez esir düşmekten son anda, biraz da şansı sayesinde kurtulmuştur.

* General Trikupis hatıratında bahsetmese de, TSK muharebe günlüklerine göre teslim aşamasında Bozköy, Karacahisar ve Minkarip köyleri yanmaktadır. Bu bölgede o sırada Trikupis Grubu dışında başka Yunan birliği olmadığına ve Türk Ordusu'nun kontrolündeki Göğem, Ortaköy, Karlık, Bozkuş gibi köyler yanmadığına göre, bu üç köyün yakılmasının faili Trikupis Grubudur. Ancak esaretle birlikte böylesi bir savaş suçunun hesabının kendisine sorulacağını bile bile, daha öncesindeyse gizlenmeye çalışan birliğin yerini belli edecek şekilde Trikupis'in köyleri yakma emri vermiş olması ilk bakışta mantıklı değildir. Ancak gizlendikleri yeri Türk Ordusu'na bildirdikleri için bu köyleri cezalandırmak isteyen Trikupis'in emriyle bu köylerin yakılmış olma olasılığı yüksektir. Bir diğer ihtimal ise yangınların teslim olmadan çok önce, Trikupis güneye inme kararı verdikten sonra bizzat komuta kademesinin emriyle, ta kipteki Türk Ordusu'na yön şaşırtmak maksadıyla çıkartılmış olmasıdır. Her üç köy de Trikupis Grubu'nun yürüyeceği istikamet tersinde, kuzeyde kalmaktadır.

Çekirgenin dördüncü zıplayışında varacağı yer Sarışın Kurt'un karşısındaki esir sandalyesi olacaktır.

* * *

2 Eylül 1922 Cumartesi
16:20

"Kumandanım, Minkarip'ten gelen bir köylü Kusura Deresi çevresinde çok sayıda Yunan askeri olduğunu, bunların köyleri yaktıklarını söylüyor. Az önce bizim keşif kolu 57^{nci} Fırka'nın satın alma memurlarıyla karşılaşmışlar. Onlar da teyit ediyor. Elma Dağı doğu eteklerinde bir tümene yakın Yunan askeri varmış. Bizim alay Çarık köyündedir efendim."

23^{ncü} Tümen 69^{ncu} Alay'dan gelen irtibat subayı bunları anlatırken bir yandan da eliyle bulundukları yerden kuzeye doğru uzanan vadiyi göstermektedir. Miralay 'Dadaylı' Halit Bey bir süre vadiyi ve kuzeydeki köylerden yükselen dumanları dürbünle izledikten sonra yere serdikleri haritanın başına bağdaş kurarak oturur:

"Yüzbaşı, biz gelip mevzileri teslim alana kadar dayanacaksınız. 9^{ncu} Alay'ı bir dağ bataryasıyla yola çıkarıyorum." 5^{nci} Kafkas Tümeni'nin kurt komutanı daha sonra 9^{ncu} Alay komutanına yapacağı harekâtla ilgili emirleri verir: "Hüseyin Hüsnü Bey, hemen Gögem üzerinden Zep köyüne (bugünkü Bozköy) hareket ediyorsunuz. Köyün batısındaki Kepeztepe'yi tutup mevzileneceksiniz. Ama sağ kanadını süvari bölüğüyle emniyete almayı ihmal etme. Bir dağ bataryası da seninle gelecek. Tepeye yerleşince kuzeye, Karacahisar yönüne ve vadiye keşif kolları sür ki şu palikaryaları kaybetmeyelim."

Uşak'ın işgalden kurtulmasının ardından 1^{nci} Kolordu durmayarak Frangou Grubu'nu takibe devam etmiştir. Uşak kurtarılmıştır ama önceki gün İzzettin (Çalışlar) Paşa'nın kolordusunun önünden kaçarak dağlarda gizlenen döküntüler, Türk birlikleri durmaksızın batıya yürüdükten sonra birer ikişer şehre inmeye

başlamıştır. Uşak'ın kuzey mahallelerinden hâlâ silah sesleri duyulmaktadır. Geriden gelen 4^{ncü} Kolordu'nun öncü birliği 23^{ncü} Tümen'dir ve köylerin yakıldığını, Elma Dağı yamaçlarında çok kalabalık bir düşman topluluğu olduğunu öğrenen Miralay Ömer Halis Bey de 23^{ncü} Tümen'in kalanıyla Uşak'a yürümeye devam ederken, 69^{ncu} Alay'ı Minkarip istikametine yönlendirmiştir. Ancak daha sonra kolordudan gelen “69^{ncu} Alay da Uşak'a gelsin. Minkarip'te olanlarla arkanızdan gelen 5^{nci} Kafkas Tümeni ilgilenir” emri üzerine, sahayı 5^{nci} Kafkas Tümeni'ne teslim etmesi için, alayın sadece 1^{nci} Taburunu Kusura Deresi'ne karşı mevzide bırakarak geri kalanları Uşak'a yürütmüştür. Durumu bildirmek üzere de alaydan bir subay arkadan gelen 'Dadaylı' Halit Bey'in Karlık'taki karargâhına gelerek durumu anlatmıştır.⁴⁶

Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey tümen komutanının verdiği emre uygun şekilde Karlık'tan Gögem istikametine hareket eder. Miralay Halit Bey ise diğer alayların da Gögem'e toplanmasını emrettikten sonra durumu yakından izlemek için Gögem'e gittiğinde, köyün yaklaşık bir kilometre kuzeyindeki tepede süvari bölüğüyle karşılaşır. O sırada bölük komutanının saat 16:20'de yazdığı, “*kalabalık düşman topluluğunun Karacahisar batısındaki ormanlık alanda olduğu ve keşif kollarının bunlarla çatışmaya girdiklerini*” anlattığı rapor da eline ulaşmıştır. 'Dadaylı' Halit Bey Kusura Vadisi'ne inme ihtimaline karşılık fikir değiştirerek 9^{ncu} Alay'ın karşı sahilde değil, Gögem batısındaki Tavşantepe'de mevzilenmesini, Gögem'e yanaşan 13^{ncü} Alay'la hücum taburu ve sahra bataryalarının vadinin batı yakasına geçerek muharebe düzeni almasını, 10^{ncu} Alay'ın ise köyün kuzeyinde ihtiyatta beklemesini emreder. Mevzileri teslim edecek olan 69^{ncu} Alay'ın taburu da geçici olarak 5^{nci} Kafkas Tümeni emrine verilmiştir ve muharebe hattının sol kanadında mevzidedir. Halit Bey bütün bu kuvvetleri de Tugay Komutanı Yarbay Ali Rıza (Benli) Bey emrine vermiştir.⁴⁷

5^{nci} Kafkas Tümeni Komutanı Kusura Vadisi'ndeki Yunan birliğini imha etmek için bu düzenlemeleri yaparken, saat

18:15'te tümen süvari bölüğünün ileri sürdüğü keşif kollarından birinin komutanı, Başçavuş Naci Efendi yanında bir Yunan subayla Göğem'deki tümen komuta yerine çıkagelir. Yunan subay "*birliklerinin teslim olacağını, başlarındaki iki generalin teslim protokolü için Türk tümen komutanını beklediklerini*" söylemektedir.⁴⁸

Miralay Halit Bey yanına tugay komutanı Ali Rıza (Benli) Bey'i de alarak harekât sahasını dikkatle incelemeye koyulur. Hava kararmakta olduğundan hızlı hareket etmek gerekse de, Yunanların sıkça başvurduğu önce beyaz bayrak sallayıp ardından kurşun yağdırmak gibi tuzaklara düşmek de istememektedir:

"Yarbay, karşıdaki yangınların müsebbipleri söylenildiği gibi büyük bir Yunan birliği olabileceği gibi, düşmanın sağda solda kalmış döküntüleri de olabilir. Bu yüzden bütün tümeni yürüyüş yolundan çevirmek istemiyorum. Tümen süvari bölüğünü durumu aydınlatması için ileri gönderdim. Senden istediğim onları bul, gerçek durumu öğrenerek gerekli hal tarzını uygula. Durumu da bana bildir."⁴⁹

Tugay komutanı yanına Yunan sözcüsünü, Başçavuş Naci'yi ve karargâh subaylarını da alarak temkinli şekilde kuzeye doğru yürümeye başlar. Alana hakim bir tepede süvari bölüğünü bulurlar. Ali Rıza Bey'i selamlayan bölük komutanı Yüzbaşı 'Sivaslı' Ahmet Efendi olayın gelişimini anlatır:

"Biraz evvel beyaz bayraklı bir Yunan zabiti görüldü. Yanıma getirildi. Bu zabıt General Trikupis tarafından gönderildiğini, dört bin er ve aralarında Generaller de bulunan 400 kadar zabitin teslim şartlarını konuşmak üzere kumandanımızla görüşmek istediklerini bildirdi. Bu zabiti fırka kumandanımıza gönderdim. Bir çatışmaya mahâl vermemek için emir gelinceye kadar hareketimi burada durdurdum. Bu kuvvetlerin bulunduğunu öğrendiğim bölgeyi devamlı gözetlemeye tâbi tuttum. Ayrıca açık kanattan keşif yaptırmaktayım."⁵⁰

Ayaküstü toplantı sırasında tümen karargâhından gelen bir haberci Miralay Halit Bey'in son yazılı emrini iletir. Tümen komutanı, Ali Rıza Bey'in olası bir tuzağa karşı çok dikkatli olmasını istedikten sonra 9^{ncu} ve 10^{ncu} alayların Elma Dağı doğu yamaçlarında düşmanı kuşatacak şekilde tertipleneceklerini, ancak bu emniyet hattı oluşturulduktan sonra kendisinin Yunan başkumandanının kayıtsız şartsız teslim muamelesine başlayabileceğini hatırlatmaktadır. Emri okuyan Ali Rıza Bey kafasını çevirdiği anda karargâh subaylarından Yüzbaşı Kemal (Çakın) Efendi'yle göz göze gelir:

“Yüzbaşı, yanınıza karargâhtan bir kişi daha alın. Hızla 9^{ncu} Alay'ın yanına gidin. Alay kumandanına, düşmanın teslim teklifinde bulunduğunu söyleyin. Sizin düşman kumandanıyla temasa memur edildiğinizi, herhangi bir çatışmaya ve silah kullanılmasına meydan vermemelerini belirtin. Siz hatları geçince Alay her ihtimali dikkate alarak tedbirli bulunsun.”⁵¹

Yanına karargâhtan bir çavuşu da alan Yüzbaşı Kemal önce 9^{ncu} Alay'ın yerleştiği mevzilerde alay komutanı Hüseyin Hüsnü Bey'i bulur, Tugay Komutanı'nın emrini aktarır. Sonra birlikte harita başında uygulanacak hal tarzını konuşurlar. Yarbay Ali Rıza Bey ve karargâhı da arkadan gelecektir. Teslim görüşmesinin yapılacağı yeri Alay Komutanı'na gösteren Yüzbaşı, yanında karargâh çavuşuyla beraber 9^{ncu} Alay hatlarını geçerek Trikupis Grubu'nun bulunduğu yere doğru ilerlemeye başlar. Yaklaşık bir saat süren zorlu bir yürüyüşün ardından, tam kayalıkları aşıp düzlüğe ulaştıkları sırada, kendilerini bir anda büyük bir düşman kalabalığının içinde bulurlar.⁵²

Her iki tarafta da tedirginlik, gerginlik hakimdir. Yüzbaşı, arada işittiği konuşmalardan güzel Türkçe konuştuğunu fark ettiği bir Yunan erine komutanlarının yerini sorar. Etraflarını saran kalabalık çekilmeye, komutanın olduğu yere giden yolu açmaya başlar. Türkçe konuşan erin gösterdiği yoldan yürüyen Kemal Efendi bir anda omuzları düşmüş, bitkin haldeki General

Trikupis'i karşısında bulur. Yüzbaşının askerce selamladığı mağ-lup komutan, bitik bir sesle, “*Teslim olmak tek çıkar yoldu. Kabul ediyorum*” diyebilir. Digenis, Kaibalis ve diğerleri de sessizce, başarıyla onu onaylarlar.⁵³

Şimdi Yunan askerlerinin silahlarından tecrit edilmeleri gerekmektedir. Yüzbaşının bu yöndeki uyarısı üzerine, tüm askerler Trikupis'in başıyla işaret ettiği yerde silahlarını dereye atmaya başlarlar: 5.000 tüfek, 100 makineli tüfek, çok sayıda otomatik silah, 12 dağ topu, 1.000 sandık topçu mühimmatı...⁵⁴

Tugay Komutanı da bu önemli esirleri fazla bekletmez. Silahlar teslim alınırken karargâhıyla birlikte Kosur Boğazı'na gelir.* General Trikupis'i selamlayarak elini uzatan Ali Rıza (Benli) Bey'in sözleri, yüzlerce yıllık bir askeri kültürün galibiyete kattığı asaletin ta kendisidir: “*Üzölmeyin General. Harp talihî her asker için yenmek kadar yenilmektir de. Esasen Yunan ordusu için memleketimizde yapılacak bir iş de yoktu. Netice Hakk'ın tezahürüdür. Öyle değil mi?*”⁵⁵

Günlerdir doğru düzgün bir şey yememiş olan tutsak başkomutan başıyla Ali Rıza Bey'i onaylarken bir yandan da bakışlarıyla yiyecek bir şeyler aramaktadır. Erlerin kumanyasındaki peksimetten ikram ederler.

“*Ordumuz durmadan ve dinlenmeden takipte olduğu için iâşe ikmalini de Yunan ordusunun terk ettiği malzemeden yapıyoruz.*”

* General Trikupis ve grubunun teslim olduğu yer konusunda da, tıpkı kimin esir aldığı konusunda olduğu gibi, tartışmalar, farklı senaryolar vardır. Bu çalışma kapsamında söz konusu senaryoların hepsi arazide tatbik edilmiş ve merhum Albay Ali Rıza Benli'nin günlüğünde aktardığı rota ve varış noktasının tam olarak sahaya uygulanabildiği görölmüştür. Günlükte bahsedildiği gibi Yzb. Kemal'in 9^{ncu} Alay Komutanı ile bulunduğu ve vadiye inmek için daha sonra geçtiği kayalık, sivri kayaların olduğu tepe Tavşan Tepe'dir. Vadinin doğu yakası boyunca sarp ve dik kayalıklardan inilen tek nokta Kusura kuyusu denen ve bulunduğu yere de Kosur Boğazı adını veren noktadır. Bugün göletin 500 metre kadar mansabında kalan boğazda dere yatağı sık ve yaşlı söğütlerle kaplıdır. Bu durum Trikupis'in hatıratında anlattığı ortamla da örtüşmektedir. Kitabımızın Atlas kısmında Trikupis'in teslim olduğunu öngördüğümüz yere ilişkin ayrıntılı harita ve fotoğrafları bulabilirsiniz.

Size kendi peksimetinizden ikram ediyoruz. Biz Türklerin, bu tür durumlarda kullandığı güzel bir deyim vardır: -Peksimetler sizin -. O nedenle, kendi malınız gibi yiyin ve teşekkür etmeyin.” Ali Rıza Bey’in bu sözleri üzerine General Trikupis dahil herkes gülmeye başlar. Gergin ortam yumuşar.⁵⁶

5^{nci} Kafkas Tümeni için uzun bir gece olacaktır. Esir generaller tümen karargâhına götürülürken, öncelik hasta ve yaralı tutsaklara verilecek şekilde, alaylar sabaha kadar tasnifle uğraşacaklardır.*

* General Trikupis'i kimin esir aldığıyla ilgili pek çok iddia da vardır. Öyle ki, 2^{nci} Süvari Tümeni'nden bir subay bile, konuyla hiç ilgisi olmadığı halde, Trikupis'i birliğinin esir aldığını iddia edebilmiştir. Ancak resmî harp ceridelerine ve kıta raporlarına yansıyan iki anlatımdan ilki bizim de bu çalışmada esas aldığımız ve sahadaki coğrafi bulgularımızla da örtüşen, ilk teslim görüşmesini yapan Yüzbaşı Kemal (Çakın) tarafından yazılan ve Sinan Onuş'un (2015) aktardığı 104 no'lu harp raporundaki anlatımdır. Olayın geçtiği ortamın fizikî anlatımındaki detaylar ve bu detayların sahada gerçekleştirdiğimiz harp coğrafyası çalışmalarıyla eksiksiz örtüşmesi, verilen sayılar Kemal Çakın anlatımının daha doğru olduğu kanısını uyandırmıştır. Ayrıca ikinci anlatım olan, 69^{ncu} Alay 1^{nci} Tabur Komutanı Yüzbaşı Nihat (Ok) raporunda 12.000 esirden bahsetmektedir. Oysa Trikupis'in de hatıratında zikrettiği 12.000 sayısı teslim olan asker değil, Kızılağ Vadisi'ne 30 Ağustos gecesine girebilen Trikupis Grubu'ndaki toplam mevcuda aittir. Buna 1 Eylül'de 16^{nci} Tümen istihkam bölüğünün esir aldığı Dımaras ve ağır zayıat verse de kuşatmadan çıkarak batıya kaçmayı başaran Rokas grupları da dahildir. Bu değerlendirme Nihat Ok'un beyanının yalan olduğu anlamına gelmemelidir. Aynı gün 16^{nci} Tümen de Hamidiye Köprüsü civarından binlerce esir toplamış ve sonunda bu tutsakları geriye götürmesi için bir tabur (yaklaşık 1.000 muhafız) tahsis etmek zorunda kalmıştır. Benzer şekilde 23^{ncü} Tümen Uşak'a girdiğinde Frangou Grubu'ndan, sayılamayacak kadar çok, döküntü toplamıştır. General Trikupis'in de teslim kararı aldıktan sonra Türk Ordusu'ndan üst düzey komutan bulmaları için beyaz bayraklı birden çok sayıda elçi subay göndermiş olması ve bunlardan birinin Yzb. Nihat'a, diğerinin 5^{nci} Kafkas Tümeni Süvari Bölük Komutanı Yzb. 'Sivaslı' Ahmet'e ulaşmış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Trikupis'in esir işlemlerini yapan 5^{nci} Kafkas Tümeni'nden iki farklı subayın günlüklerindeki anlatımları da çelişmektedir. 'Musullu' Abdülhadi Bey tümenin hücum taburunda görevlidir ve Trikupis'le beraber II. Kolordu Komutanı, birkaç tümen komutanı, 200 subay ve

Trikupis Grubu'nun bu son parçasının da esir edilmesiyle 4^{ncü} Kolordu 27 Ağustos günü başladığı işi bitirmiş, Yunan Küçük Asya Ordusu'nun neredeyse üçte birini imha ya da tutsak ederek savaş dışı bırakmıştır. Kolordunun kahraman komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa ertesi sabah bir haftadır dövüştüğü düşmanını misafir edecektir.

Ama Paşa bir acı kahve içirmeden önce, Yunan Küçük Asya Ordusu'nun mağlup kumandanına yanmış yıkılmış Uşak sokaklarında, ordusunun katlettiği kadın ve çocukların cansız bedenleri arasında küçük bir gezinti yaptıracaktır.

Çünkü Yunan ordusu artık kendi yarattığı cehennemin esiridir.

4.000 er esir alındığını ifade etmektedir (Esat Arslan, *Musullu Abdülhadi'nin İzinde: Bozgundan Zafere*, Phoenix Yayınları, İstanbul 2005). Buna karşın, teslim sırasında emniyeti sağlayan ve tasnif aşamasına doğrudan ilk katılan birlik olan 9^{ncü} Alay'da görevli Asteğmen İbrahim (Sorguç) olayları "*akşama doğru düşmanın kuşatılmış 12.000 askerinin bir taburumuza teslim haberini aldık*" şeklinde, sanki konunun çok dışındaymışçasına muğlak ifadelerle aktarmaktadır (İbrahim Sorguç, *Yd. P. Tğm. İbrahim Sorguç'un Anıları: Kaybolan Filistin*, Yay. Haz: Erdoğan Sorguç, İzmir 1995.). 23^{ncü} Tümen Kurmay Başkanı Fahri Belen ise Uşak'taki tümen ordugahına getirilen yüksek rütbeli esirlerin Yzb. Nihat'ı görünce ayağa kalkarak selam vermelerinden, Yüzbaşı'nın kendisini "tümen komutanı" olarak tanıtip teslim muamelesini yapmış olduğuna kanıt olarak göstermekte ve Yzb. Nihat'ın raporunu desteklemektedir. Ancak bu anlatımda da esir sayısı için "12.000" telaffuz edilmektedir ki teslim sonrasındaki tasnif aşamasında yapılan sayıma göre esir alınan toplam asker sayısı (erat ve subay toplamı) 5.476'dır. 9^{ncü} ve 10^{ncü} alaylar tarafından kuşatılmış oldukları için, eksik kalan yaklaşık 7.000 askerin teslim aşamasında firar etmesi de mümkün değildir. Eldeki anlatımların değerlendirilmesi ve kendi saha bulgularımız ışığında, bu çalışmada Yzb. Kemal (Çakın) tarafından yazılan, Trikupis'i 5^{nci} Kafkas Tümeni birliklerinin teslim aldığına dayanan anlatım geçerli kabul edilmiştir.

TAKMAK MUHAREBESİ

3 Eylül 1922 Pazar
08:30

“Kendi karargâhından bile mahrum olan, tümenleriyle irtibatı bulunmayan General Frangou emir ve komuta görevini yapamıyor. İki subaydan ibaret olan 2. Tümen karargâhı kendi görevini bile yapacak durumda değil. Uzun yürüyüşler yorgunluğa ve bozguna neden olmuştur. I. ve II. kolordular çekilen acılar nedeniyle, uzun bir süre dinlendirilip yeniden düzenlenmedikçe iş görececek durumda değildirler. Ağır topçu ve Skoda bataryaları artık mevcut değildir. Sahra topçusu yalnız iki batarya kalmıştır. Askerler yeniden savaşmak istemiyorlar. İstedikleri harbin sona ermesi. İzmir’e doğru bu şekilde başıbozuk akış eratın manevi direncini sürekli azaltmakta.”¹

2. Tümen Komutanı Albay Gonatas, İzmir’deki karargâha gönderdiği son raporunda durumu bu şekilde özetlemekte, bir yandan da komutanı General Frangou’yu şikâyet etmektedir. Karargâhın sahadaki irtibat subayı Albay Panaghakos’un raporu da farklı değildir:

“Birliklerin asıl kuvvetlerinden geriye kalan da yavaş yavaş dağılmaktadır. Bütün arazide karmakarışık bir sürü, İzmir’e yaklaşmaktan başka bir şey düşünmeden batıya doğru akıyor.

Açlık, felaketin boyutlarını büyütecek. General Frangou tarafından Kemer Dağı-Kıran-Takmak-Dereköy hattında savunma emredildi. Kıtaatın burada toplanabileceğini sanmıyorum, çünkü bütün kitle batıya doğru akıyor. Birliklerle hiçbir telgraf irtibatı yok.”²

İki gün önce General Frangou Uşak doğusundaki Mesudiye-Kapaklar-Yapağılar hattını emrindeki 3,5 tümenle savunmak istemiştir ama birlikleri birkaç saatten fazla dayanamamış, dağlararak batıya çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda Trikupis Grubu’ndan geriye kalanlar bir kez daha Türk kolları tarafından kuşatılmış ve Yunan Küçük Asya Ordusu’nun üçte biri tamamen savaş dışı kalmıştır. Aslında bu Frangou’nun Trikupis’i ilk yüzüstü bırakışı değildir. Trikupis Grubu, Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonucunda büyük oranda imha olduktan sonra, kalan yaklaşık 12.000 mevcuduyla Kızıldaş Vadisi üzerinden Banaz’a, Frangou’nun Hamamboğazı’ndaki (Kaplancı Dağı-Halaçlar sırtları) savunma hattının gerisine ulaşmaya çalışmış, ama 1 Eylül günü güvendikleri dağlara kar yağdığını görmüşlerdir. Bu kez Murat Dağı’nın üzerinde yön değiştirerek onu Uşak’ta yakalamak istemişler, ancak Frangou burada da onların yetişmesine izin verecek süre dayanamadan çekildiği için çaresiz kalmışlardır. Denilebilir ki, Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı ve yanındaki 12.000 askerin yaşadığı trajedinin iki mimarından birisi Allıören’deki son muharebede grubun geri kalanını beklemeden harp meydanını terk eden 5. Tümen Komutanı Albay Rokas, diğeryse General Frangou’dur.³

Şimdi de General Frangou elinde kalan birliklere Simav-Kula-Alaşehir çizgisinin batısında, Dereköy-Takmak-Kemer Dağı hattında önceden tahkim edilmiş mevzilerde savunma düzeni aldirmaya çalışmaktadır. Emir/komuta zinciri devre dışı kalmış, kolordu komutanı bağlı olduğu grup komutanını atlayarak doğrudan İzmir’le iletişim kurmaktadır. İşin en ilginç yanı ise, Yunan Küçük Asya Ordusu başkomutanının kim olduğu belli değildir. Haczanestis istifa etmiş, görev Trikupis’e verilmeye

çalışılmış ama başarılammış, daha önce Haczanestis tarafından görevinden alınan eski III. Kolordu Komutanı General Polymenakos göreve çağırılmıştır. Birlik komutanlarıysa çekilen kitalardan ancak söz geçirebildiklerini mevzie sokabilmektedir. İlk bakışta “artçı bir alayın korumasında asıl kuvvetlerin düzenli çekilmesi” gibi görünen durum aslında tam tersidir: İsyan etmeden emre uyan gönüllü bir alay savaşmak için kalmakta, söz dinlemeyen başıbozuk gruplar darmadağınık şekilde İzmir’e doğru kaçmaktadır.

Kosur Boğazı’nda esir edilen askerlerden yaralı ve hasta olanlara ilk müdahale 5^{nci} Kafkas Tümeni sıhhiye bölüğüne yapılır. Durumu acil olanlar kağınılarla sahra hastanesine sevk edilir. Diğer esirlerin tasnifi ve Uşak’a sevki için iki bölük ayrılır. Generaller ve diğer üst düzey komutanlar ise geceyi ‘Dadaylı’ Halit Bey’in karargâhında istirahat ederek geçirdikten sonra, 3 Eylül sabahı saat 08:00’de tümen süvari bölüğünün muhafazası altında Uşak’a gönderilirler.⁴

Başkomutanlık, Genelkurmay, Batı Cephesi ve 1^{nci} Ordu Komutanlığı karargâhları 2 Eylül gecesini Uşak’ta geçirmişlerdir. Büyük çabalarla şehirdeki yangınlar söndürülmüşse de, is ve duman kokusu her yere sinmiş durumdadır. Enkaz hâlindeki şehre civar köylerden kağını kolları akmakta, insan aklının almayacağı türde bir mezalimin kurbanlarını bir daha asla zulme uğramayacakları yere, Başkomutan’ın yanına getirmektedirler. Sokaklar süngülenmiş, yakılmış sivil Türk vatandaşlarının cesetleriyle ve onların başında ağlaşan yakınlarıyla doludur.⁵

Başkomutan’ın yanına getirilenler sadece Yunanların yaptığı etnik temizliğin kurbanları değildir. Yunan Küçük Asya Ordusu’nun üçte ikisine komuta etmiş iki kolordu komutanı, General Trikupis ve General Digenis, bakışlarını yerden kaldıramadan, bu acı dolu insanların arasından geçirilerek Mustafa Kemal Paşa’nın karşısında hesap vermeye götürülmektedirler. 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) ve 1^{nci} Ordu Komutanı ‘Sakallı’ Nurettin paşalar, içlerini yakıp kavuran öfkeyi dizginlemeye

çalışarak, Yunan subayları tek kelime etmeden Uşak sokaklarında uzun uzun dolaştırırlar.⁶

Yüzlerce yıllık bir askerî geleneğin birikimi iki Türk paşasının sessizliğinde hapsolmuştur. Tek kelime etmezler ama o an Yunan komutanların duyabildikleri tek cümle vardır:

“Siz asker değil, üniforma giymiş eşkıyasınız.”

* * *

Daha önce Yunan başkomutanlarının da kaldığı bir konağın genişçe sofasında bir masa ve arkasında üç Türk paşası. Ortada Başkomutan; yakasındaki mareşal spoleti dışında, bir er sadeliğindeki üniformasıyla, son derece sakin. Sağında Türk Ordusu'nun bir diğer mareşali, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa*; o da kaya gibi sağlam, tepkisiz. Başkomutan'ın solunda ise Korgeneral İsmet (İnönü) Paşa; harp meydanında soğukkanlı davranmakta ne kadar ustaysa, o an öfkesini, tepkisini gizlemeye çalışırken de bir o kadar acemi. Nurettin ve Kemalettin Sami paşaların refakatinde huzura çıkan Nikolaos Trikupis mütereddit, bitkin, perişan. Yaşı daha ileri olan ve iki gün önce ölümden dönen Kimon Digenis ise âdeta enkaz hâlinde.⁷

İki general salona girince önce Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkar. Eski düşman, yeni misafirinin elini sıkarken, Yunan Küçük Asya Ordusu başkomutanına emeklilikten önceki son görevini tebliğ eder: Esaret makamı!

“Oturun general. Yorulmuş olmalısınız. Büyük Napoleon'un da esareti tattığını hatırlayınız. Siz vazifenizi layıkıyla, sonuna kadar yaptınız. Bu nedenle size saygı duyuyoruz.”⁸

Sarışın Kurt'un tedrisatından geçen öğrenciler kervanına bir Yunan başkomutan daha katılmıştır. Masaya açılan harita üzerinde

* Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Dumlupınar'daki zaferden sonra TBMM'ne yaptığı teklif aynen kabul edilmiş ve 3 Eylül 1922 günü Uşak'ta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi (Çakmak) Paşa'ya "Mareşal", Mirliva İsmet (İnönü) Paşa'ya da "Korgeneral" rütbelerine terfileri tebliğ edilmiştir.

geçen son bir haftayı tartışmaya başlarlar. Daha doğrusu, Mustafa Kemal Paşa hesap sormaktadır: *“Bu nasıl sevk ve idare? Başvurabileceğiniz birçok hâl tarzı vardı. Neden hiçbirini denemediniz?”* Serzenişinde âdeta *“sizin donanımınızı ciddiye alıp onca hazırlık yaptım. Neden beni boş yere uğraştırdınız”* sitemi vardır. Digenis tek kelime etmeden sessizce kahvesini yudumlamaktadır. General Trikupis ise yenilginin temel sorumlusunun Atina’daki siyasetçiler ve İzmir’den muharebe yönetmeye kalkan Haczanestis olduğunu anlatmaya çalışır. Bu arada, iki gün önce istifa ederek İzmir’den ayrılan Haczanestis yerine, Küçük Asya Ordusu Başkomutanı olarak görevlendirildiğini de Mustafa Kemal Paşa’dan öğrenir. Başkomutan son olarak, yine nezaketle, kendisi için yapabileceği bir şey olup olmadığını sorar. O an Trikoupis’in aklında ne savaş, ne ordu, ne de Yunanistan vardır: *“Eşim İstanbul’da. Kendisine hayatta ve iyi olduğumun bildirilmesini rica ederim.”*⁹

Anadolu’nun iç kesimlerinde dört sene öncesine kadar binlerce İngiliz, Fransız, Rus askerini ağırlayan esir kampları şimdi yeni misafirlerini beklemektedir. Kimlik tespitleri, muayeneleri yapıp kayıtları oluşturulduktan sonra Yunan esirler Ankara, Afyon, Kırşehir, Konya, Kayseri, Adana gibi şehirlere sevk edilmeye başlanacaktır. Trikupis de önce Ankara’ya, oradan da diğer generallerle birlikte Kırşehir’e gönderilecektir.¹⁰

* * *

3 Eylül 1922 Pazar
10:30

General Frangou’nun emri uyarınca Kemer Dağı-Eşme-Takmak hattına çekilen birlikler bu kesimde önceden hazırlanmış olan mevzilere girmeye başlamışlardır. Ancak emirlerin uygulanışında bir ordu disiplini olduğundan bahsetmek artık güçtür. 7. Tümen kendisine verilen cephenin sadece Takmak kuzeyindeki sırtlar bölgesini işgal etmiş, hemen sağ kanadına yerleşmesi gereken 4. Tümen’le arasında geniş bir boşluk bırakmıştır. Yoldan itibaren Kemer Dağı’na yerleşen 2. Tümen’in de mevziine sıkı sıkıya

tutunduğu söylenemez. 1. Tümen Çakal bölgesinde ihtiyata alınmış, 5., 9. ve 12. tümenlerin döküntülerinden oluşan B Kolorusu, iş göremez bir hâlde, Güneyköy istasyonunda toplanmıştır. 7. Tümen'den ayrı düşen Louphas Müferezi ise tümen komutanının verdiği konuma ulaşana kadar Türk süvarisinin önlerine çıkacağını düşünerek emri uygulamamış, inisiyatif olarak Kula'ya yürümeye karar vermiştir.¹¹

Atina'da Nikolaos Trikupis'in Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı olarak ataması Resmi Gazete'de yayınlandığı sırada general esir sandalyesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında oturmaktadır. Görevden alınan Haczanestis komutadan elini eteğini çekmiş, İzmir'deki komutansız karargâh ise kaos içinde çırpınmaktadır. Kurmay Başkanı General Valettas, yardımcısı Albay Passaris ve tüm kurmaylar kafa kafaya vermiş, felaketi en az zararla atlatmanın arayışındadırlar. Ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar, ipin ucunu artık yakalayamamaktadırlar. Kuzeyde III. Kolordu'nun, güneyde Frangou Grubu'nun dertleri bitmeden bir de Bağımsız Tümen'in durumuyla uğraşmak zorundadırlar. Trikupis'in talebi doğrultusunda 28 Ağustos'ta İzmir yolunu kapatması için III. Kolordu'dan yola çıkarılan Bağımsız Tümen arada kalmış, batıya yürüyen 6^{ncı} Kolordu'nun hedefi hâline gelmiştir. Ne kaçabilmekte ne dövüşebilmektedir. Son gelişmelerden sonra ne yapacağını bilemeyen tümen komutanı Albay Theotokis İzmir'deki karargâhtan gelen ilginç (!) emirle kaderine terk edildiğini anlar: *"III. Kolordu Bursa, Frangou grubu Alaşehir doğusunda toplanmaktadır. Tümeniniz ne yapacağına karar vererek buna göre davranmalıdır."*¹²

Bununla birlikte İzmir'in gözünde en büyük tehdit Türk Süvari Kolordusu'dur. Onlara göre Frangou Grubu'nun önündeki tehlike, çekiliş yollarının Fahrettin (Altay) Paşa tarafından kesilmesidir. Son hava keşiflerinde, tam da çekindikleri şekilde, binlerce süvarinin atlarını Kula-Alaşehir-Salihli yönüne sürdüklerini görmüşler ve akıllarındaki felaket senaryosunun gerçekleşmekte olduğu anlamışlardır: Güney Harp Grubu'nun çekilme

yolu tamamen kapanmak üzeredir. Karargâh, Grup Komutanı'na gönderdiği emirle, “*derhâl yeterli sayıda bataryayla destekli, en az 3.000 kişilik bir kuvveti Kula'ya sevk etmesini, A ve B kolordularını 3 Eylül gecesi Alaşehir'in en az 17 km doğusunda, 4 Eylül'de ise 10 km batısında olacakları şekilde yola çıkarmasını*” ister.¹³

Ama artık çok geçtir.

Emrin General Frangou'ya ulaştığı dakikalarda Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa'nın 2^{nci} Kolordusu çoktan Yunan mevzilerine tarazuza başlamıştır.

Aslında 2^{nci} Kolordu'nun yürüyüşü tam olarak 1^{nci} Ordu Komutanı'nın emrettiği şekilde gerçekleşmemektedir. ‘Sakallı’ Nurettin Paşa 1^{nci} ve 2^{nci} kolordular ara hattının Kolankaya-Umurbaba tepeleri olduğuna ilişkin emrine rağmen, Ali Hikmet Paşa kolordusunu demiryolu ve kuzeyinden yürütmektedir. Bu durumda asıl görevi Yunan cephesini güneyden kuşatmak olan 2^{nci} Kolordu dosdoğru düşmanın üzerine gitmektedir. Bu şekilde 7^{nci} Tümen Dereköy üzerinden Bebekli'ye, 8^{nci} Tümen Takmak yoluyla Güneyköy istasyonuna, 4^{ncü} Tümen ise demiryolu boyunca Elvanlar istasyonuna doğru ilerlemeye başlamıştır.¹⁴

Yunanların Türk köylülerini katletmesini önleyebilmek için kolordu bünyesinde oluşturulan takip taburu Dereköy yakınlarına geldiğinde bir anda düşman ateşiyle karşılaşır. Tabur derhâl bu müfrezeyle taarruz ederek dağıtır. 200 ölü ve 116 esir bırakan Yunan 7. Tümeni'nin 22. Alayı Dereköy batısında, Kengerliktepe-Aktopraklıktepe hattına çekilir. Hemen gerisinde, Saraycık güneyinde de aynı tümenin 23. Alayı ve Kıranköy kesiminde Plastiras Müfrezesi ihtiyattadır.¹⁵

Saat 12:45'te Yunan 22. Alayı bu hatta da sarsılmaya başlamıştır. Bir süre sonra geriden gelen 7^{nci} Tümen de taarruz için açılmaya başlar. Bu güçlü kolun harekâtı üzerine Frangou, Plastiras'tan müfrezesiyle bu kesimi takviye etmesini ister. Albay Plastiras muharebe hattına ulaştığında kuzey kanattan kuşatılmak üzere olduklarını, tahmin edilenden daha kuvvetli Türk kollarının Kula istikametine ilerlemekte olduklarını görür. 5/42 Evzon

Alayı, Türk gözcülere sezdirmeden saat 14:00'de 22. Alay'ın kuzeyinde mevzie girer. Bu şekilde 7^{nci} Tümen'in taarruzuna bir süre daha dayanmayı başarabilirler.¹⁶

Saat 15:30 olduğunda 8^{nci} Tümen'in Takmak, 7^{nci} Tümen'in Dereköy mevzilerinde Yunan Güney Harp Grubu'yla muharebesi iyice şiddetlenmiştir. Miralay Mehmet Sabri (Erçetin) Bey'in 4^{ncü} Tümeni ise Kemer Dağı'nda Yunanların önceden tahkim ettikleri, dikenli tel manialar oluşturdıkları hatta taarruz etmektedir. Harekâtın ilerlemediğini gören Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa'nın yardımına, o sırada kuzey gerisinden yaklaşan 1^{nci} Kolordu yetişir. Takmak kuzeyine gelen 57^{nci} Tümen topçusu Dereköy ve Takmak tepelerindeki Yunan alaylarını yoğun ateş altına alır. Tümenin hücum taburu da kuzeyden taarruza katılınca Yunanların daha fazla direnme şansı kalmaz. Ağır kayıp veren 7. Tümen ve 5/42 Evzon Alayı saat 18:00'de mevzilerini terk ederek Kıran-köy'e doğru çekilmeye başlar. Bunu gören Miralay Naci (Eldenz) Bey 7^{nci} Tümen süvari bölüğünü de kuzey kanada sürerek düşmanın çekilişini bozguna çevirir.¹⁷

4^{ncü} Tümen ise Kemer Dağı doğu yamaçlarından demiryoluna dek uzanan bir cephede, dikenli tellerle desteklenmiş müstahkem mevzilerinin ardındaki Yunan 2. Tümeni'ne taarruz etmiştir. Tümenin 42^{nci} Alayı önce demiryoluna yakın kesimi ele geçirmiş, ardından 58^{nci} Alay'ın da etkili hücumlarıyla, Kemer Dağı'nın doğu ve güney yamaçlarındaki siperlere de girmiştir. Yine de bu kesimde Gonatas'ın tümeni elinden geldiğince direnmeye çalışırlar. Alaşehir'e doğru çekilmekte olan tüm Güney Harp Grubu'nun emniyetini Kemer Dağı'na tutunmaya çalışan Yunan 2. Tümeni sağlamaktadır. 18:00'de tüm hattı ele geçiren 4^{ncü} Tümen, Güneyköy'e doğru dağılarak kaçan düşmanı bir süre takip ettikten sonra geceyi istasyonda geçirmiştir.¹⁸

General Frangou saat 17:00'den B Kolordusu'nu, iki saat sonra da asıl muharip kuvvetlerini Salihli doğusunda Gediz Nehri-Yörükköy (bugün Delemenler)-Baklacı hattına çekmeye başlar. Çekilme 4 Eylül sabahına kadar sürecektir. Yunanlar 3

Eylül günü yalnızca 7^{nci} Tümen cephesinde 400'den fazla ölü bırakmışlardır.¹⁹

Türk piyadesi ordu disiplininden taviz vermeksizin savaş düzeninde ilerlemekte, oysa düşman artık can kaygısıyla parça parça ağırlıklarını atarak çekilmektedir. Frangou Grubu'yla onu izleyen 1^{nci} ve 2^{nci} kolordular arasındaki mesafe giderek açılmaktadır. Bu nedenle 3 Eylül akşamı 'Sakallı' Nurettin Paşa yayınladığı emirle kolordular emrine verdiği ve çok ağır ilerleyen ağır topçu taburları için de bir düzenleme yapmak zorunda kalır. 25^{nci} Ağır Topçu Alayı Elvanlar'a gelince, iki tabur da alaylarına katılacaklardır. 3 Eylül gecesi Ahmetler'e gelen oto ikmal kolu, 1^{nci} Kolordu'nun cephane ihtiyacını karşılar. Gıda konusunda da sıkıntı yoktur. Ancak her ne kadar moralleri yüksek olsa da, 1^{nci} Ordu fiziki olarak çok yıpranmıştır. Sarp, kayalık vadilerde durmaksızın yürüyen, neredeyse sadece dövüşürken dinlenebilen askerin ayaklarındaki çarıklar parçalanmış, üniformaları üzerlerine yapışmıştır. Askerin perişan durumunu gören İzzettin (Çalışlar) Paşa birliklere daha fazla yüklenip savaş gücünü kırmak istemez. Kendisi karargâhıyla Saraycık'ta, 14^{ncü} Tümen Dereköy'de, 15^{nci} Tümen Ulucak'ta, 6^{nci} Tümen Derişler'de, 57^{nci} Tümen ise Kıranköy'de geceyi geçirirler.²⁰

1^{nci} Ordu ihtiyatı olan 4^{ncü} Kolordu, 3 Eylül günü yola çıkmadan önce, evvelsi akşam ele geçirdiği savaş malzemeleri ve esirler için yeniden düzenleme yapmak zorunda kalmıştır. Kemalettin Sami Paşa geniş bir sahaya dağılmış silah ve cephanenin toplanıp depolanması için bir tabur, binlerce esirin muhafazası ve sevki için de bir tabur tahsis etmek zorunda kalır. Hâlâ çevrede, arazide Yunan birliklerinin döküntüleri vardır ve onların da toplanması gerekmektedir. Böyle olunca kolordu ancak öğleye doğru hareket edebilir. Yine de önlerindeki ilk hattı, 1^{nci} ve 2^{nci} kolorduları arayı açmadan izlemeleri gerekmektedir. Bütün gün, gece yarısına kadar, ortalama kırk kilometre yürümek zorunda kalırlar. 23^{ncü} Tümen Karakuyu İstasyonu kuzeybatısına, 12^{nci} Tümen Ulubey'e, 11^{nci} Tümen Sevindikler'e, 5^{nci} Kafkas Tümeni Dutluca'ya vararak konmaya geçerler.²¹

Gündüz kıyametin koptuğu Takmak'ta ise gecenin sessizliğini yalnızca 8^{nci} Tümen istihkâm bölüğünün koşturmaları bozmaktadır. Yanan evleri söndürmeleri zaman alır. Birkaç bina yanıktan kurtulmuştur ama Yunanlar kasabada yirmi kadar ihtiyardan başka sağ kimse bırakmamıştır. Takmak'ta yapılan katliamın altında Yunan 7. Tümeni dışında tanıdık bir ismin daha imzası vardır: Çerkez Etem. Bu imza, Alaşehir başta olmak üzere, daha başka yerlerde de karşımıza çıkacaktır.²²

3 Eylül muharebelerinde 7^{nci} Tümen'den bir, 4^{ncü} Tümen'den yedi, 8^{nci} Tümen'den altı asker şehit olmuştur. Kolordunun toplam 22 de yaralı vardır.²³ Takmak'ta 3 Eylül'de yaşanan, 1^{nci} Ordu'ya bağlı birliklerin Milli Mücadele'deki son büyük muharebesi olur. Ama İstiklal Savaşı'nın son kurşununun atılmasına daha 15 gün vardır.

* * *

3 Eylül 1922 Pazar
10:30

“Porsuk Müfrezesiyle Mürettep Süvari Tümeni ve 1^{nci} Tümen, 3^{ncü} Kolordu emrinde olarak, Bursa istikametinde çekilen düşmana şiddetle taarruz ve takip edeceklerdir.

41^{nci} Tümen bu bölgeye gelmekte geç kaldığından en kısa yoldan gece ve gündüz yürüyerek Gediz yoluyla orduya katılacaktır.

6^{nci} Kolordu 4 Eylül akşamına kadar Soğanlı (Eşkin)-Yenişehir (Saray) hattına varacaktır. Kütahya'dan Gediz'e yürüyen düşman tümeninin esir edilmesi görevi devam etmek üzere, güneydeki tümeniyle önce Uşak istikametini tarayacak, sonra esas hedefine yürüyecektir. Ordu karargâhı 3 Eylül akşamı Gediz'dedir.”²⁴

1^{nci} Ordu'nun Takmak'ta Yunan Güney Harp Grubu'na taarruz ettiği dakikalarda, 2^{nci} Ordu henüz yürüyüşüne yeni başlamıştır. Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın bu emrini alamayan 6^{nci} Kolordu'nun ordu komutanlığı karargâhıyla irtibatı da yoktur. Bu nedenle tümenlerine herhangi bir emir vermemiştir. Ancak öncüdeki 61^{nci}

Tümen'e gönderdiği bir haberci ile, İğdiş'ten ileri geçmemesini şifahen iletmiştir. Miralay Salih (Omurtak) Bey'e bu emrin ulaştığı sırada süvari keşif kolundan da bir rapor gelir: "*Bağımsız Yunan Tümeni sabah 07:00'de Yunuslar'dan yola çıktı. 09:00'da yancısıyla çatıştı. Tümenin artçısı 09:25'te İğdiş'ten geçti.*"²⁵

61^{nci} Tümen'in kumandanı İğdiş'in üç kilometre batısındaki bir tepeye çıkarak durumu anlamaya çalışır. Yunanların ortada kalmış tümeni, bir gün önce İzmir'deki karargâhın uçaktan attığı "*ister kuzeye Bursa'ya, ister batıya İzmir'e çekilin*" şeklindeki mesajdan sonra batıya yürüyüşünü hızlandırmıştır. Salih Bey dürbünle baktığındaysa gördüğü, Yunan tümeninin kolbaşının Hocalar'a ulaştığı, artçısının ise Kayalar'dan kuzeye yürüdüğüdür. Kazım (İnanç) Paşa'nın sözlü emri uyarınca tümenini İğdiş'ten ileri geçirmez ama ileri sürdüğü süvari bölüğüyle, hakim sırtı çıkarıp mevzilendirdiği 174^{ncü} Alay'la düşmanı baskı altına almaya çalışır. Ancak Yunan tümeni hızla ulaşmaktadır. Bir süre sonra mesafe on kilometreyi aşar, top menzili dışına çıkarlar. Salih Bey 18:30'da 6^{nci} Kolordu Komutanlığı'na son durumu bildirir:

"Emriniz üzerine tümeni İğdiş'te topladım. Geceyi burada geçireceğim. Düşman mesafeyi açtığı için ateş altına almam mümkün olmadı. Yunan tümeni Karaköy-Çatık-Alınvıran dolaylarına çekilmektedir. Teması kaybetmemek için süvari bölüğünü takibe gönderdim."²⁶

6^{nci} Kolordu karargâhının hem tümenleriyle, hem de 2^{nci} Ordu karargâhıyla iletişim sorunu had safhadadır. Bunda 2^{nci} Ordu'nun bir kolordusunun kuzeyde Bursa, diğerinin batıda İzmir yönünde yürümesinin, geniş bir sahaya yayılmış olmalarının ve muhabere birimlerinin çok geriden gelmesinin etkisi büyüktür. Sadece telsizlere bağlı olan irtibat da sık yaşanan arızalar nedeniyle sağlıklı şekilde kurulamamaktadır. Karargâhlar ancak atlı postalar aracılığıyla haberleşebilmektedirler. Kazım (İnanç) Paşa da başka çaresi kalmayınca Gediz telgrafhanesine bizzat giderek Batı Cephesi karargâhıyla haberleşmeye çalışır: "*2^{nci} Ordu ile*

sabahtan beri irtibat sağlayamadım. Kolordunun vaziyeti şöyledir: 61^{nci} Tümen Gediz'de, 17^{nci} Tümen Çeltikçi'de, 16^{nci} Tümen Hamidiye Hanı'nda." İsmet Paşa ise Yunan Bağımsız Tümeni'nin burunlarının dibinden elini kolunu sallayarak geçip gitmesine tepkilidir. Telgrafa verdiği cevap sert olur: "...Ordular ileri yürüyüşlerine devam ediyorlar. 6^{nci} Kolordu 4 Eylül akşamına kadar Soğanlı (Eşkin)-Yenişehir hattına varacak. Ondan sonra yeni emir vereceğim. 2^{nci} Ordu karargâhı Gedize doğru yürüyüştedir, bu gece gelecektir. Cephe Karargâhı Uşaktadır. 61^{nci} Tümen'i cesaretle yürütmek lâzımdı. Bunu niçin yapmadınız? Hâlen düşmanın nerede olduğunu keşfetmek üzere 61^{nci} Tümen'i zorlayınız."

6^{nci} Kolordu Komutanı İsmet Paşa'dan gelen cevabı aldığıında, tümenlerine 4 Eylül günü yapılacak takiple ilgili emirlerini vermiştir ancak Batı Cephesi'nin tepkisine rağmen emirlerde değişiklik yapmaz. 61^{nci} Tümen düşmanla en kolay muharebeye girebilecek konumdaki birliktir ama İğdiş'ten ileri gönderilmez. Oysa Alınvıran'a ulaşan ve bölgeyi tanımayan Yunan Bağımsız Tümeni buradan ileriye yol olmadığını köylülerden öğrenmiş ve kapana kısılmamak için gerisingeri dönerek Simav'a doğru tekrar yürüyüşe geçmiştir. Kazım (İnanç) Paşa'nın anlaşılamaz şekilde 61^{nci} Tümen'i hareketsiz tutması yüzünden Theotokis'in tümeni kuşatılmaktan kurtularak gece Kestel'e ulaşacaktır.²⁸

3 Eylül akşamı, saat 21:00'de 2^{nci} Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa da Altıntaş'a, 6^{nci} Kolordu Karargâhı'na gelir. Batı Cephesi karargâhından gelen ağır mesaja "üç dört saati geçmeyen uyku molaları hariç, kolordum 28 Ağustos'tan beri yürüyüştedir. Bu yürüyüşler yolsuz ve sarp ormanlarda yapılmıştır. Emir buyrulan hatta varmak için 6^{nci} Kolordu 4 Eylül sabah 04:30'da yürüyüşe geçecektir." cevabını veren Kazım (İnanç) Paşa birliklerini yeniden harekete geçirmek üzeredir. 61^{nci} Tümen'in 159^{ncu} Alayını Yunan Bağımsız Tümeni'ni takibe gönderecektir.²⁹

Ama nafile. Atı alan Üsküdar'ı geçmiş, Theotokis'in tümeni savuşup kaçmıştır. Kaçan balık büyüktür.

3 Eylül 1922 Pazar

10:30

Kula'ya doğudan doğal bir kapı oluşturan Yanıktepe-Kestanelitepe-Yelliktepe-Kayraktepe hattına ulaşan Louphas Müfrezesi, önceden hazırlanmış mevzilere yerleşmektedir. Esasen 23. Yunan Alayı'ndan oluşan birlik 37. Alay'dan bir tabur ve bir bataryayla da destekli olduğu için bir tugaya yakın kuvvettedir. General Frangou'nun önceki akşam verdiği emir doğrultusunda bütün gece yürüyerek bu geçide ulaşmış, İzmir yolunu açık tutmak için savunma düzeni almaya başlamıştır. İlk iş Kestanelitepe'nin güney-doğu yamaçlarına, şoseye yakın Yelliktepe'deki piyade mevzilerini koruyacak şekilde makineli tüfek koruganları yapmak olur. Müfreme komutanı ön hatta, Yelliktepe, Kayraktepe ve Gargartepede birer taburu mevziye sokup, dördüncüyü ise geride ihtiyata alır.³⁰

Bir gece önce, Yunanların Kula güneyinde veya Milne Hatı'nda (Akhisar-Salihli-Alaşehir) savunma amacıyla tertiplenebileceklerini öngören Fahrettin (Altay) Paşa, süvari tümenlerini bu kesime doğru yola çıkarmış, kendisi de karargâhıyla Selendi'ye gitmiştir. Düşmanın Kula'da hat kurması hâlinde tüm kolorduyla kuzey kanadına taarruz etmek ya da Gediz Vadisi boyunca Adala'dan kuzeye, Alaşehir'e doğru açılarak düşmanı sarıp imha etmek düşüncesindedir. Hareket tarzını Frangou'nun asıl kuvvetlerini nerede toplayacağı belirleyecektir.³¹

Mürsel (Bakü) Paşa'nın 1^{nci} Süvari Tümeni Çakırlar'dan Selendi'ye inen kayalık, inişli çıkışlı vadiyi takip etmekte, çoğu yeri süvariler atları yedekte geçmektedir. Tümen bu oldukça hırpalayıcı intikalin sonunda Pabuçlu'da vadiden çıkarak Kula'nın 10 kilometre kuzeydoğusunda ordugâh kurar. 14^{ncü} Süvari Tümeni de aynı vadiyi takip ederek, yorucu bir intikal yapar. Mehmet Suphi (Kula) Bey öğleyin Selendi'ye vardıktan sonra uzun bir mola verir. Süvariler de, atlar da çok yıpranmış olduğundan, kasabadan çıktıktan bir süre sonra saat 20:00'de Mıdıklı'da konmaya geçer.³²

2^{nci} Süvari Tümeni akşam Kula güneyinde Gölde'de (bugün İncesu) olacak şekilde Derbent üzerinden yürüyüşe geçmiştir.

Gediz Nehri'ne paralel giden şoseyi izleyerek ilerlerken, beraberlerindeki kolordu komutanı Kısık yakınlarında ayrılarak, dağ yolundan Selendi'deki karargâhına gider. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey saat 18:00'de Sirke'ye (bugün Sirge) gelince kısa bir mola verir. Tümen gece yarısı olmadan tekrar at biner.³³

4 Eylül sabahı, gün doğarken, tümenin kol başındaki 4^{ncü} Alay, toprağa vuran tok nal sesleri ve beygir homurtularıyla, bir toz bulutu halinde Kula doğusunda belirir. Yelliktepe sırtlarına vuran yüzlerce süvari gölgesi kayalık yamacı yalayarak yaklaşırken, Louphas'ın mevzideki askerleri onları neyin beklediğinin farkındadır.

Üç gündür sıkılmakta olan Paşa'nın Hayalet Süvarileri nihayet yeniden kılıç çekmek üzeredir.

ASIL DÜŞMANLA SAVAŞ

2 Eylül 1922 Cumartesi
11:30

“Eskişehir’e hoş geldiniz Ömer Kırımı Bey. Öncünüzü görünce, sizi beklemeye karar verdik. Önden bir keşif takımını Çukurhisar istikametine yolladım. Biz de şimdi hareket ediyoruz. Alay efradınız çok yorgun görünüyor. Biraz istirahat edin, sonra Çukurhisar’da bize katılırsınız.”

Yarbay Hüseyin Vecihi Bey’in Porsuk Müfrezesi bir saat kadar önce Eskişehir’e girmiş, bir süre dinlendikten sonra yeniden emniyet düzeniyle şehrin batı çıkışına doğru yürüyüşe geçmiştir. Aslında müfreze müstakil 61^{nci} Alay’dır. Ancak bir taburu eksik olduğu ve bazı milis kuvvetlerle takviye edildiği için bu adı almıştır. Komutanı Çanakaleli Vecihi Bey ise Dünya Savaşı’nın ardından, İstanbul’da kaldığı süre boyunca, Genelkurmay’ın Subay Tetkik Komisyonu, Esir Tahkikat Şubesi gibi birimlerinde görev aldıktan sonra, Ekim 1921’de açığa alınmış, kaçarak İnebolu yoluyla Milli Mücadele’ye katılmıştır. Milli Ordu’da ilk görevi ise 61^{nci} Alay Komutanlığıdır. Talihin acı bir tesadüf, alayın ondan önceki kumandanı, Binbaşı Hasan Rıza Bey Sakarya Zaferi’nden sonra düşmanı takip harekâtı sırasında şehit olmuştur. Alayın müteakip iki komutanı, Binbaşı Hasan Rıza ve Yarbay Hüseyin Vecihi beyler Mekteb-i Harbiye’den de sınıf arkadaşlarıdır.¹

Hüseyin Vecihi Bey düşman işgalinden kurtardığı Eskişehir'i 16^{ncı} Alay Komutanı Yarbay Ömer Kırami (Tuz) Bey'e devredip ayrılırken bir yandan da alayının Sepetçi'de bulunan üçüncü taburunu beklemektedir.

İki buçuk yıl sonra Eskişehir halkı bir kez daha kurtuluşu kutlamaktadır. Yunan 3. Tümeni çekilip gittikten sonra Türk askerinin geldiğini anlayan Eskişehirli sokaqlara çıkmış, Mehmet'le kucaklaşmaktadırlar. Odunpazarı'ndaki ana yolda toplanan vatandaşların sevinç gözyaşları, "*çok yaşa Kemal Paşa*" haykırılarına karışmaktadır.

Ancak güzel Eskişehir de Yunan ordusunun barbarlığından nasibini almıştır. Dört beş yerinden ateşe verilen kentin üzerine kapkara bir is çökmüştür. Bazı mahallelerde hâlâ yanmakta olan ahşap evler vardır. Yine de herkes mutludur. Bilmektedirler ki bu sondur. Eskişehir'e bir daha ne İngiliz, ne Yunan, hiçbir düşmanın çizmesi basmayacaktır.

* * *

18 Mart 1920 Perşembe
Saat 17:00

"İngilizlerin ordugâhı hastanenin güneydoğusundaki düzlükte komutanım. Bizim asker çok dikkatli ama millî müfrezeler tecrübesiz. Kendilerini sakınmadan araziye yayılmaya başlayınca düşman geldiğimizi fark etti. Onlar da savunma düzeni alıyorlar."

Genç teğmenin verdiği raporu dinleyen Yarbay Mahmut Nedim (Hendek) Bey, Ağapınar İstasyonu'nda trenden inen 143^{ncü} Alay bölüklerini Eskişehir'i doğudan kuşatan tepeler hattında mevzie sokmaktadır. Tüm Batı Cephesi'nin idaresi için Ali Fuat (Cebe-soy) Paşa'nın Ankara'da kalması gerekmiş, bu önemli harekâtın sevk ve idaresi 24^{ncü} Tümen'in genç kumandanına kalmıştır. 16 Mart'ta İngilizlerin İstanbul'u fiilî işgali sırasında yaptıkları kıyımdan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Anadolu'daki

tüm İngiliz unsurlarına karşı harekâta girişilmiş, saha ajanları ve irtibat subayları tutuklanmaya başlanmış, Batı Cephesi karargâhına da Geyve Boğazı da dahil, Ankara-İstanbul demiryolunun tamamının İngilizlerden temizlenmesi görevi verilmiştir. Bunun üzerine 143^{ncü} Alay bir gecede intikal hazırlıklarını tamamlayarak Eskişehir'e doğru trenlerle yola çıkarılmıştır. Kuvvetlerin intikali sırasında Ankara-Eskişehir arasındaki demiryolu vukuatsız şekilde ele geçirilmiş, 25 kadar İngiliz subayı da derdest edilerek Ankara'ya gönderilmiştir.²

Ankara'dan sevk edilen birlikler süratle Çürüksütepe, Athöyüğü, Aktepe, Maslaktepe gibi hakim noktaları tutmakta, İngiliz ordugâhını hedefe oturarak makineli tüfeklerini kurmaktadır. Buna karşın İngilizler de Eskişehir'in doğu ve batı çıkışlarını tahkim etmeye, muharebe hazırlığı yapmaya başlamıştır. Eskişehir'deki gelişmeler üzerine Afyon'daki İngiliz müfrezesi de millî mıntika kumandanına başvurarak şehirden ayrılacaklarını, intikal sırasında bir çatışmaya mahal verilmemesini rica etmiştir. Türk kuvvetlerinin verdiği teminat üzerine İngiliz müfrezesi 19 Mart'ta Afyon'dan ayrılarak Eskişehir'e çekilmiştir.³

Afyon ve Kütahya'daki birliklerinin de gelmesiyle, İngilizlerin Eskişehir'de bir alaya yakın kuvveti toplanmıştır. 20^{nci} Kolordu'ya bağlı birlikler hakim tepeler hattına yerleşip şehrin kuşatması tamamlanınca, Yarbay Mahmut Nedim (Hendek) Bey 20^{nci} Kolordu Komutan vekili olarak şehirdeki işgal kuvvetleri komutanı Albay Hart'a bir ültimatom gönderir:

“Birlikleriniz kuşatılmış bulunmaktadır. Derhâl şehri ve istasyonu boşaltarak İzmir'e çekiliniz. Bir saat içinde müspet cevap vermediğiniz takdirde Kuvayı Milliye harekete geçecektir.”⁴

Albay Hart, mantığıyla İngiliz gururunun arasına sıkışmış durumdadır. Durumu derhâl İstanbul'daki işgal komiserliğine bildirir. Gelen cevap üzerine Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya telgrafla ulaşarak verilen sürenin 24 saate çıkarılmasını ister. Ancak girişilen harekâtın kararlılığının gösterilmesi açısından geri adım atma

lüksü yoktur. Ali Fuat Paşa diplomatik nezaket dahilinde bunun mümkün olmadığını ve verilen notaya uyulmasını ihtar edince, Albay Hart 20 Mart 1920 günü telaşla Eskişehir'i boşaltmaya başlar. Üç tren hem birlikleri hem de savaş malzemelerini nakletmeye yetmez. 143^{ncü} Alay Eskişehir'e girdiğinde İngiliz alayının Lefke'ye çekilirken ardında bıraktığı çok miktarda askerî teçhizat, hayvan ve iâşe malzemesi de ele geçmiş olur.⁵

Akşama doğru Kuvayı Milliye Eskişehir'e girer, 24^{ncü} Tümen karargâhı da kente gelerek yerleşir. Ancak Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya göre bu sonuç yeterli değildir. Eskişehir'in emniyeti açısından İngilizlerle sınırın Geyve Boğazı'nın kuzeyinde olması gerekmektedir. Kendileri bir askerî harekâta yeltenemese de Yunanlıları pekâlâ taşeron olarak kullanabilirler. Bu amaçla tümenin Lefke'ye yürütülmesini Heyet-i Temsiliye'ye teklif eder. Ali Fuat Paşa aynı zamanda Canbazkaya Köprüsü'nü onaran istihkâmcıların teknik malzemelerine de göz koymuştur. Bunları da ellerinden almak niyetindedir.⁶

Nitekim Kuvayı Milliye müfrezeleri çekilen İngilizleri Lefke'nin (bugün Osmaneli) kuzeyine kadar takip etmişlerdir. Lefke sırtları 24^{ncü} Tümen süvari bölüğü ve millî müfrezelerce işgal edilince, bir İngiliz bölüğü istasyondan demiryolu boyunca güneye ilerlemek, kuşatmayı yarmak ister. Bu girişim ateşle durdurulur.

22 Mart 1920 günü Bilecik'e gelerek komutayı bizzat devralan Mahmut Nedim Bey önce kuşatma birliklerini 143^{ncü} Alay'dan taze bölükler ve iki makinalı tüfekle takviye eder. Ardından İngilizlere bir nota daha verir: "*Boğazı terk etmeniz zorunludur. Müspet cevabımızı akşama kadar bekleyeceğiz.*" Türk komutanın kararlılığı üzerine İngilizler onardıkları köprüyü de tahrip ederek Mekece istikametinde çekilmeye, 24^{ncü} Tümen birlikleri de iki koldan İngilizleri takibe başlarlar. İleri harekât Türk birlikleri boğazın tamamına hakim olana kadar devam eder ve 24^{ncü} Tümen karargâhı 28 Mart günü Geyve'ye gelir. Mütareke-den sonra gerçekleşen bu ilk sıcak temasta İngilizler 30'a yakın kayıp vermişlerdir.⁷

Bu son kayıpları da olmayacaktır. Artık “*kavgada yumruk sayılmaz*” kuralı yürürlüktedir.

İngilizler şaşkındır; mütareke imzaladıkları Osmanlı Devleti hükümlere uymaktadır, teslim olmuştur ama Türk dövüşmektedir. İngiliz İşgal Yüksek Komiseri Amiral DeRobeck Londra’da Lord Curzon’a gönderdiği uzun ve ayrıntılı raporun sonunda “*mevcut askeri kuvvetimizle barış şartlarını Türklere dayatmamız artık imkânsız. Mustafa Kemal’in başkaldırısı her geçen gün daha da güçleniyor. Mütarekeyi imzalayan Türklerle bugün karşımızdakiler arasında çok büyük farklar var ve bu fark sürekli büyümekte*” vurgusu yapmaktadır.⁸

İngilizler adını bir türlü koyamadıkları bu tuhaf savaşta Heyet-i Temsiliye’yi, Türk direnişini doğrudan muhatap almamakta, “asiler” olarak tanımlamakta ve Devlet-i Aliyye’nin bir unsuru olarak görmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Ankara’dan yediği her tokatta acısını İstanbul’dan çıkartmaktadır.

İstanbul Hükümeti’nin Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa 14^{ncü} Kolordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda “*İngiliz siyasi temsilcisi yapılan taarruzdan Osmanlı Hükümetinin ve sadrazamının tamamen ve şahsen sorumlu olacağı yolunda hükümete nota vermiştir. Bu olayların milletin ve memleketin başına türlü gaileler açacağı cihetiyle derhâl ateş kesilmesi, İtilaf kuvvetleri ve özellikle İngilizlere karşı iyi davranılması gerekmektedir*” demekte ve durum hakkında bilgi almak üzere bazı eski mebuslarla bir kurmay binbaşının Geyve’ye yola çıkarıldığını ifade etmektedir. Bu yazışmayı 20^{nci} Kolordu Komutanı Ali Fuat ve 15^{nci} Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşalara da bildiren Bursa’daki 14^{ncü} Kolordu Komutanı Yusuf İzzet (Met) Paşa, “İstanbul’la doğrudan temas kurma yasağı” aleyhine davrandığı için Ankara’ya çağrılır. İstanbul’dan gelen Rıza Nur, Yusuf Kemal, Hoca Vehbi ve Abdullah Azmi gibi eski mebusların yanında ayrıca Binbaşı Salih (Omurtak) Bey de bulunmaktadır. Heyet Geyve’de Ali Fuat Paşa’yla görüştüktan sonra İstanbul’a dönmek yerine Ankara’ya geçer. Millî Mücadele’nin kalesine ulaştığında genç binbaşının

yaptığı açıklamalar Anadolu sathındaki tüm askerî birliklere tebliğ edilir:

“Payitahtta Harbiye Nezareti’nin ne durumda olduğunun Anadolu’da tam olarak anlaşılamadığını gördüm. Vatan vazifesi olarak söylemem gerekir ki Harbiye Nazırı hiçbir muhaberesinde serbest değildir. Bazı yazışmalarıysa yabancı zorlamasıyla yapmak durumundadır. Kolordulara yazılan tüm yazılar hem Türkçe hem Fransızca, iki kopya olarak yazılmakta ve Nazır tarafından imzalandıktan sonra İngiliz Kontrol Heyeti’nin sansür denetiminden geçmektedir.”⁹

Uzunca bir süredir İstanbul’daki milliyetçi Türk subaylar İngilizlerin yoğun takibi ve baskısı altındadır. Özellikle Mustafa Kemal Paşa’nın 1919 Ekim ayı başında Damat Ferit’in istifasıyla yeni hükümeti kuran Sadrazam Ali Rıza Paşa’ya yolladığı ve açıkça “*Cevat (Çobanlı) veya Fevzi (Çakmak) Paşa’nın Genelkurmay Başkanlığına, Miralay İsmet (İnönü) Bey’in Harbiye Nezareti Müsteşarlığına, tümen kumandanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey’in Emniyet Umum Müdürlüğüne atanmaları*” talebini ilettiği mektuptan sonra İngilizlerin tüm dikkati bu isimlerin üzerine çevrilmiştir.¹⁰ İngilizler bir süredir Anadolu’daki direnişin İstanbul’da, Harbiye Nezareti’nde yardımcıları olduğunu bilmektedir. İstanbul’dan Londra’ya giden raporlarda anılan “*Mustafa Kemal’le temasta olup ona hatırı sayılır derecede destek sağlayan Savaş Bakanı*” Dönemin Harbiye Nazırı ‘Kuvayı İnzibatiyeci’ Süleyman Şefik Paşa olamayacağına göre, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat (Çobanlı) ya da Fevzi (Çakmak) Paşalardan biri olmalıdır.¹¹ Nisan 1920’ye gelindiğinde ise Cevat (Çobanlı) Paşa tutuklanarak Malta’ya gönderilmiş, İngilizlerin tüm dikkati de Fevzi (Çakmak) Paşa, Kazım (İnanç) Paşa, Selahattin Adil Bey ve İsmet (İnönü) Bey gibi Millî Mücadele hareketinin İstanbul ayağı olduğundan şüphelendikleri isimlere yoğunlaşmıştır. Eskişehir ve ardından Geyve’de yaşananlardan sonra ise Payitaht’ta bir cadı avı daha yaşanacağı kesindir. Salih Paşa kabinesinin istifasıyla Harbiye Nazırı

hüviyetini kaybeden Fevzi Paşa'nın artık İstanbul'da kalması hem gereksiz hem de tehlikelidir. Nitekim Kazım (İnanç) Paşa, İsmet (İnönü) ve Selahattin Adil beyler Fevzi Paşa'nın ardından ilk açığa alınan isimler olur. 19 Mart'ta İsmet Bey, 17 Nisan'da ise Fevzi Paşa İstanbul'dan gizlice ayrılarak Ankara'ya gelirler. Onları Haziran ayında İstanbul'dan kaçacak olan Selahattin Adil Bey ve Kazım (İnanç) Paşa izleyecektir.

Aslında 1919 Eylül ayında, Türkler ve İngilizler arasındaki fayın er ya da geç yeniden harekete geçeceği belli olmuştur. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Eskişehir'de bu fayı kırmış, yıkım ise İstanbul'da gerçekleşmiştir.

İngilizler nasıl bir enkaz altında kaldıklarını ancak üç sene sonra anlayabileceklerdir.

Ancak yaşadıkları bu onur kırıcı olayları unutmak, Türk'ün burnunu sürtüp istedikleri gibi bir barış imzalatmak için 1920 yazında son bir girişimleri daha olacaktır.

* * *

2 Eylül 1922 Cumartesi

23:00

Bir gün önce, Eskişehir'i Porsuk Müfrezesi'nden teslim alan 16^{ncı} Alay kısa bir istirahattan sonra yeniden yürüyüşe geçmiştir. 61^{nci} Alay'ın üçüncü taburuyla beraber Çukurhisar'a vardıklarında, Yarbay Vecihi Bey'in müfrezesini Yunan 3. Tümeni'yle muharebe hâlinde bulmuşlardır. Bu iki alay, Soumilas'ın İnönü istikametinde çekilen III. Kolordusu'nu engellemek, Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey'in 1^{nci} Tümeni gelene kadar oyalamak zorundadır. 16^{nci} Alay Çukurhisar'ın dört kilometre doğusunda ihtiyatta bekletilirken, Vecihi Bey'in müfrezesi gece boyunca Yunan 3. Tümeni'yle dövüşmeye devam eder.¹²

Bu sırada Yunan 10. Tümeni ve kolordu bağlıları İnönü İstasyonu'nda toplanmaktadırlar. İnönü'den Bozhöyük'e doğru, Bursa şosesi boyunca çekilmekte olan birçok motorlu taşıt kolu vardır. Yeniköy üzerinden gelen Mürettep Süvari Tümeni'nin komutanı

Miralay Hacı Arif (Örgüç) Bey, bir gün önce İnönü'nün güneybatısındaki Avdantepe'ye çıkararak düşmanın durumunu gözlemiştir. Önce toplanan bu birliklere bir baskın yapmayı düşünmüş olsa da, Kuzudoruğu'ndan çıkagelen bir Yunan emniyet taburu planlarını altüst etmiştir. 33^{ncü} Alay'ını cephede bırakarak bu düşman taburunu yandan ateş altına almak isteyen Arif Bey asıl kuvvetleriyle Esnemez'e çekilir. Bu sırada Yunan 3. Tümeni'nin bir kısmı da Çukurhisar'dan İnönü'ne doğru yürüyüş hâlinindedir. 33^{ncü} Alay akşam hava kararana kadar düşman cephesinde kalsa da ciddi bir temas olmadığı için Viranköy'e gelerek geceler. Belli ki Yunan Kuzey Harp Grubu İnönü güneyindeki sırtları artçılarıyla tutmuş, asıl kuvvetleriyle Bursa yönünde çekilmeye devam etmektedir.¹³

Saat 21:30'da Hacı Arif Bey'in durumu özetleyen raporu eline ulaştınca, Şükrü Naili (Gökberk) Paşa 3 Eylül gününe dair yapacaklarını tüm 3^{ncü} Kolordu birliklerine gönderir:

“3 Eylül sabahı 1^{nci} Tümen İnönü güney sırtlarına taarruz edecektir. Mürettep Süvari Tümeni hem düşmanın batıya çekilişini önlemeye çalışacak hem de İnönü güney sırtlarına batıdan taarruzla 1^{nci} Tümen'in harekâtına destek olacaktır. Süvari Tümeni'nin bir bölüğü Eskişehir-Kütahya şosesiyle Porsuk Nehri arasında kalan sahayı gözleyecektir. Meclis Muhafız Taburu ve kolordu topçu taburu ihtiyat olarak Yeniköy doğusunda kalacaktır.”¹⁴

Taarruz emrini alan 1^{nci} Tümen bütün gün yürüyerek saat 20:30'da Dutluca-Kümbet hattına varmıştır bile. Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey'in tümeni taarruz etmek için, İnönü güneyindeki sırtlara yaslanmış bir hâlde, 3 Eylül sabahını bekler. Türk ve Yunan birlikleri İnönü mevzilerinde dördüncü kez karşı karşıyadır. Ancak bu sefer taarruz eden Türk Ordusu'dur.

3 Eylül 1922 Pazar

Saat 10:00

Sabah erken saatlerde Çukurhisar'dan hareket eden Porsuk Müfrezesi Savcıbey-Metrastepe hattındaki Yunan 3. Tümeni'ne

taarruza başlar. Vecihi Bey'in 61^{nci} Alayı kuzeyden, 16^{nci} Alay ise güneyden, gün boyu Yunan mevzilerini zorlarlar. Bu müstahkem hattı ciddi bir topçu desteği olmaksızın ele geçirmek zordur. Nitekim Yunan 3. Tümeni'nin asıl kuvvetleri tümüyle Bozhöyük bölgesine çekilene kadar artçılar mevzileri elde tutmayı başarırlar. Ancak hava karardıktan sonra Yunan emniyet müfrezeleri de çekilir ve Metristepe böylece alınmış olur.¹⁵

1^{nci} Tümen bir gün önce 33^{ncü} Süvari Alayı'nın muharebe ettiği Göktepe-Kuzudoruğu hattına iki alayla taarruz eder. Yunanlar iki bataryayla mukavemet göstermek istese de faydası olmaz. Şiddetli topçu desteğini de arkasına alan Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey'in tümeni, karşısındakinin aslında Yunan 10. Tümeni'nin artçısı olduğunu bildiğinden burada fazla zaman kaybetmek istemez. Bütün gücüyle yüklenir, Yunanları daha kuzeye atar. Saat 09:45'te güney tepeler hattı ve İnönü düşmandan temizlenmiştir. Doğudan Porsuk Müfrezesi ve güneyden 1^{nci} Tümen Yunan III. Kolordusu'nun büyük kısmını Bozhöyük'e doğru sürmektedir. Bu sırada İnönü'ne gelen Şükrü Naili (Gökberk) Paşa coğrafyanın sağladığı avantajı da kullanmak, düşmanı Mezit Vadisi'ne sokmak amacıyla Mürettep Süvari Tümeni'nden de Yunan 3. ve 10. tümenlerinin önünü kesmesini, batıya serbest yürümelerini engellemesini ister.¹⁶

Sabah 07:30'da Kandilli güneyinde Kocababatepe'ye gelen Hacı Arif Bey, 1^{nci} Tümen'in önünden çekilen Yunan 10. Tümeni'nin iki kol hâlinde İnönü Ovası'ndan batı-kuzeybatıya yürüyüşte olduğunu görmüştür. Tümenin bir alayı Kovalıca'ya, diğeri Kandilli'ye doğru ilerlemektedir. Beraberindeki iki alayı Kandilli güneyindeki ve doğusundaki sırtlara yanaştıran Mürettep Süvari Tümeni komutanı iki topluk bataryasıyla açtırdığı ateşle her iki Yunan alayını da şaşkına çevirir. Bu baskına karşı savunma refleksi gösteremeyen düşman birliklerinden Kovalıca'ya yürümekte olan kol tamamen dağılarak köyün kuzeyindeki Pilavtepe-Kocatepe sırtlarına kaçar. Güneyden yürüyen Yunan alayı ise topçu ateşinden etkilenmeyen mevsimlik dere yataklarına girerek korunmaya çalışır. Bunun üzerine bataryanın yerini değiştiren Hacı Arif Bey

düşmana sığınacak yer bırakmaz. Saat 10:00'da, Şükrü Naili Paşa'nın İnönü'ye girdiği sırada bu Yunan alayı da İnönü Ovası'ndan kuzeye, Kovalıca istikametinde dağılmış şekilde kaçmaktadır. Yunan 10. Tümeni'ni imhadan kurtaran Hacı Arif Bey'in tümeninin sadece iki topu olması ve bu bataryanın mühimmatının da tükenmesi olur. Kovalıca kuzey ve batı sırtlarında toplanan Yunan tümeni burada nefes alma ve toparlanma fırsatı bulur. Sütreye soktuğu iki bataryasıyla karşı ateş açmasıyla da Mürettep Süvari Tümeni'nin kılıcından kurtulmayı başarırlar.¹⁷

İnönü'deki muharebe idare yerinden Yunan tümenlerinin batıya, Mezit Suyu yerine, Bozhüyük'ten kuzeye, Karasu Vadisi'ne yöneldiğini gören Şükrü Naili (Gökberk) Paşa General Soumilas'ın daha kuzeydeki 11. Tümeniyle buluşmaya çalışacağını anlamıştır. Üç tümenin bir araya gelmesi, hatta Trakya'daki IV. Kolordu'dan da destek alması hâlinde emrindeki kuvvetlerle Bursa'nın kapısını açması çok zor olacaktır.

3^{ncü} Kolordu Komutanı, Mürettep Süvari Tümeni'ne gönderdiği emirle, Bozhüyük-Bilecik yolunu kasabanın batı çıkışındaki İkizyaylalar ve Sivritaş tepeleri arasında, Karaköy Boğazı'nda kesmesini, çekilen Yunan birliklerini durdurmasını emreder. Ne var ki Hacı Arif Bey'in tümeninin mühimmatı tükenmiştir. Emredildiği şekilde, hemen harekete geçmesi mümkün olmaz. Gece yarısına kadar da alaylarının ikmal edilmesini bekleyecektir.¹⁸

Kovalıca kuzeyinde biriken beş alaylık* Yunan 10. Tümeni'ne toparlanma fırsatı vermek istemeyen Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey, öğle saatlerinde tümeniyle bu kesime, Öküz-yatağı Tepesi-Kocatepe hattına taarruza başlar. 1^{nci} Tümen işi hiç uzatmadan, bütün ağırlığıyla Albay Papanikolau'nun tümenine çarpar. Tümenin 3^{ncü} Alay'ı saat 16:30'da Pilavtepe-İntikamtepe hattını ele geçirmiş, Yunan 52. Alayı'nı perişan bir hâlde kuzeye atmıştır. Bir saat sonra da 5^{nci} Alay Ariftepe'yi alır. Yalnızca 3^{ncü} Alay'ın bu muharebelerde kaybı biri subay, toplam 20 şehittir.

* İnönü'ne çekilme sırasında müstakil 52. ve 57. alaylar da Yunan 10. Tümeni'ne katılmışlardır.

Her iki alay da ele geçirdikleri mevzilerde gecelerler. Tümenin geri kalanı ise Akpınar'da konaklar.¹⁹

Mürettep Süvari Tümeni beş alaylık Yunan grubunun önünü Kovalıca'da kesme şansını ikmal sorunları yüzünden kaçıınca, Yunan III. Kolordusu'nun birleşme ihtimali daha da kuvvetlenmiştir. 1^{nci} Ordu cephesinde işler istendiği gibi giderken, düşmanın kuzeyde sırtını İngiliz işgal bölgesine yaslayarak Bursa'da tutunma olasılığı ciddi bir sıkıntı kaynağıdır. İki günlük mesafedeki 41^{nci} Tümeni'nden de mahrum olan 3^{ncü} Kolordu sadece bir piyade, bir süvari tümeni ve bir mürettep müfrezeye sahiptir. Şükrü Naili (Gökberk) Paşa bu zor şartlarda böyle bir felaket senaryosunu önleyebilecek midir?

Oysa endişeye mahal yoktur. Sarışın Kurt'un bu zor durum için sakladığı bir koz daha vardır. Bir gün sonra cebinden çıkarıp masaya koyduğunda Şükrü Naili Paşa da rahat bir nefes alacaktır.

* * *

4 Eylül sabahı erken saatte doğudan Porsuk Müfrezesi, güneyden 1^{nci} Tümen Yunan III. Kolordusu'nu sıkıştırmaya başlamıştır. Müfreze 61^{nci} Alayı ile Hamidiye-Kızıltepe hattına kuzeyden, 16^{nci} Alayla da güneyden taarruz etmektedir. Sabah saatlerinde bir alayla direnen Albay Gortzas öğleden sonra bir alayını daha mevzilere sürer. Yarbay Vecihi Bey ne kadar uğraşsa da, iki bataryayla desteklenen bu savunmayı aşamaz. Her iki tarafın da zayıfatı fazladır. Ancak gece geç vakitlerde Yunan 3. Tümeni batıya, Karaköy'e doğru çekilince mevzi hattı ele geçmiş olur.²⁰

Aynı saatlerde Abdurrahman Nafiz Bey de, Karasu Vadisi'ne hakim olmak için, alaylarını Bozhüyük batısındaki tepeler hattına doğru ilerletmektedir. İlk hamlede kasabanın güneyindeki Tekketepe kesimini ele geçiren 3^{ncü} Alay ilerlemeye devam edince daha batıda, Yanıkbayır-Kışlapınarı bölgesinde Yunan emniyet müfrezelerinin ateşiyle karşılaşır. Biraz daha güneyden dolaşarak batıya doğru açılan 5^{nci} Alay da Kocadüztepe-Değirmendüztepe hattına ulaşmıştır.²¹

1^{nci} Tümen'in hemen batısında bulunan Mürettep Süvari Tümeni, yaşadığı ikmal sorunu nedeniyle, ancak 3/4 Eylül gece yarısı Darıdere'den hareket edebilmiş, sarp ve sık ormanlık tepelerden geçerek sabah gün doğumunda Çaydere-Kızılcapınar arasında toplanabilmiştir. Sürurabat (bugün Çamyayla) yönüne gönderilen keşif kolundan gelen raporlar Yunan 10. Tümeni'nin Sürurabat-Pazaryeri arasında olduğunu, öncü kolunun ise Pazaryeri'ne yaklaştığını bildirmektedir. Hacı Arif Bey'in emriyle 33^{ncü} Süvari Alayı Kızılcapınar batı sırtlarını tutar, tümenin iki topu da sütreye mevzie girerek saat 09:30'da ateş açar. Bu sırada 1^{nci} Tümen de takip için Karasu Vadisi'ne girmektedir. Ancak Yunan tümeni bu sefer hazırlıklıdır. Albay Papanikolau dört topluk bataryasıyla Sürurabat sırtlarından bu ateşe cevap verir. Hakim tepelere yerleştirdiği makineli tüfeklerse vadiden batıya doğru adım attırmaz. Bu direnç hem Mürettep Süvari hem de 1^{nci} Piyade tümenleri üzerinde etkili olur. Yunan artçısının sağladığı bu emniyetli ortamda 10. Tümen de rahatça kuzeye, Pazaryeri'ne çekilir.²²

Porsuk Müfrezesi de 4 Eylül günü boyunca, önünden çekilen Yunan 3. Tümeni ile ateş temasını korur. Ancak düşmanın öğleden sonra Karaköy güneyindeki tepelere yerleşen emniyet müfrezelerini oradan söküp atmak mümkün olmaz. Gortzas'ın tümeni de önce dokuz kilometre batısındaki Pazaryeri'ne, oradan da 10. Tümen'in arkasında Nazıfpaşa'ya doğru çekilmeye devam eder.²³

3^{ncü} Kolordu ile, çevirmeye çalıştığı iki Yunan tümeni arasındaki mesafe yaklaşık 10 kilometreye çıkmış, General Soumilas biraz olsun rahatlamıştır: "*Peki ya Kladas? 11. Tümen ne durumda acaba?*"

III. Kolordu'nun en kuzeydeki tümeni İznik-Bilecik hattında, hâlâ mevziindedir. Gemlik Körfezi'nden İznik Gölü'ne kadarki kesimi sağlam şekilde tahkim etmiş olan tümen 4 Eylül sabahı Gemlik istikametini örten cephesi boyunca aniden başlayan Türk taarruzuyla sarsılmıştır. Gün boyu süren muharebelerde önce Elmalıdağ, ardından Fındıklıtepe, son olarak da Şahintepe direnek merkezleri birbiri ardından Türk birliklerinin eline

geçmiştir. Buradan çekildikleri Orhangazi hattında ise Yunan donanması imdatlarına yetişir. Büyükbeyli'nin iki kilometre doğusundaki direneği ellerinde tutmayı, karşılarındaki 'Deli'nin koparttığı fırtınanın önünde durmayı başarırlar.²⁴

Marmara Denizi'ndeki düşman savaş gemileri bir kez daha Türk piyadesinin başına belâdır, tıpkı iki sene önce olduğu gibi.

* * *

14 Haziran 1920 Pazartesi

İstanbul Hükümeti İngilizlerin güvenini boşa çıkarmış, Türk direnişini engelleyememiştir. Anadolu'daki nüfuzunu her geçen gün daha hızlı şekilde kaybetmekte, kontrolü Mustafa Kemal Paşa'ya kaptırmaktadır. Ne payitahttan gönderdikleri talimatlar, ne “*İngilizler Padişahımız efendimizin ve İslâm'ın dostu olarak buradadırlar*” yalanıyla çıkarttığı iç isyanlar Sivas'taki kurtları yolundan döndürememiştir. Yunan Ordusu, Londra'nın B Planı olarak giderek daha fazla öne çıkmaktadır.

Aslında o sırada Damat Ferit'in bilindik bir ajanı sahada yine faaliyettedir: Anzavur Ahmet. Milli Mücadele'nin başlangıç evresinde Türk'ün başındaki belalardan olan bu hainin her ayaklanması yıkıma neden olmuş, Kuvayı Milliye'yi çok uğraştırmıştır. İsyanları sonunda bastırılrsa da, kendisi her seferinde kaçıp kurtulmayı başarmıştır. 10 Mayıs 1920 günü Anzavur bir kez daha Kuvayı Milliye'nin karşısına çıkmış, Geyve'nin kuzeyinde tehdit hâline gelmiştir.

Damat Ferit son bir umutla İngilizlere “*bir Hilafet Ordusu kurup Türk milliyetçilerinin üzerine gönderelim*” önerisiyle gitmiş ve sonunda, 7 Nisan 1920'de amacına ulaşmıştır. İngilizlerin verdiği icazetle önce 11 Nisan'da Şeyhülislâm Dürriyade Abdullah'tan “*Kuvvacıların katli vacipdir*” fetvası alınmış, ardından 18 Nisan 1920'de Süleyman Şefik Paşa komutasında “Kuvayı İnzibatiye” kurulmuştur. Her ne kadar maşa varken ellerini ateşe sokmak istemeseler de, yatırımlarını garanti altına almak isteyen İngilizler bu harekâta bir Hint alayıyla katılacaktır. İzmir doğusunda

Hasanpaşa-Solaklar-Tepeköy-Ağaköy hattında oluşturulan cephe Hılafet Tümeni'nin alayları ön hatta, üç İngiliz taburu ise yan ve geri hatlarda mevzilenirler. Bu mevziler 14 Haziran 1920 günü başlayacak harekâtta çıkış hatları olacaktır.²⁵

Tamamı paralı askerlerden oluşan, üç piyade alayı ve bir topçu taburundan müteşekkıl, yaklaşık 4.000 kişilik Kuvayı İnzibatiye hazırlıklarını tamamlayınca, 14 Haziran günü Ali Fuat (Cebesoy) Paşa komutasındaki millî kuvvetlere taarruz etmek için harekete geçerler. Gerektiği takdirde topçu desteği vermek üzere Derince sahiline yanaşan İngiliz savaş gemileri de vardır. Kuvayı İnzibatiye'nin peşi sıra Pencap Alayı'ndan bir bölük İngiliz askeri de Suphi Paşa'nın kuvvetlerini izlemektedir. Alikâhya Çiftliği'ne kadar ilerleyen İngiliz bölüğü bir anda ateş altında kalınca bulunduğu tepede mevzilenir. Ava giderken avlanmışlardır.²⁶

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa bu baskın harekâtı için birliklerini 11 Haziran'da taarruz çıkış hatlarına doğru yürüyüşe geçirmiştir bile. 14 Haziran sabahı 24^{ncü} Tümen 70^{nci} Alay'la Solaklar'a, 143^{ncü} Alay'la Hasanpaşa'ya, Gökbayrak Taburu Tepeköy'e, Dayı Mesut Müfrezesi Ağaköy'e, Süvari Müfrezesi Yarımca'ya taarruza başlar. Cephe dışında tutulan bazı Kuvayı Milliye müfrezeleri de Hereke-Gebze arasında, İngiliz cephe gerisinde demiryolunu baskı altına alacaklardır. Taarruzun daha başında, Kuvayı İnzibatiye askerlerinin önemli bir kısmı silahlarını atarak teslim olur, Kuvayı Milliye'ye katılırlar. İhanet Ordusu'nun Kumla Çiftliği kesimindeki iki topluk bataryası ise bir süre direndikten sonra susturulur.²⁷

Öğle saatlerinde, Kuvayı Milliye'nin baskısı artınca, Suphi Paşa komutasındaki Kuvayı İnzibatiye Sarıcalar-Şehitler yoluyla gerisingeri, İstanbul'a çekilmeye başlar. Ancak Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın affetme günü değildir. Topçu ve ağır makineli silahlarla ricatı takip altına alınca, Sultan Vahdettin'in İhanet Ordusu dağılarak İngiliz mevzilerine doğru kaçmaya başlar. Oysa harekâtın başında Amiral De Robeck'le Damat Ferit'in üzerinde anlaştıkları husus, İngiliz askerinin muharebeye doğrudan müdahil

olmayacağıdır. İki Türk karşı karşıya gelmiş, vatani için dövüşenle para için savaşanının muharebesinde ilk unutulmuş söz, akçe karşılığında yapılan olmuştur. Ali Fuat Paşa çekilen hain alaylarına ateş takibi yaparken İngiliz tugayının mevzilerinin yakınlarına da mermiler düşmeye başlar. Tuğgeneral F. S. Bates askerine siper aldırıp bataryalarını alarma geçirir. Ancak Kuvayı İnzibatiye erleri İngiliz savunma hattına ulaşınca kargaşa büyür. General Bates ilk çare olarak Hilafet Ordusu'nun silahlarını toplar, *Ramilles* savaş gemisinden gelen bir tabur refakatinde, Halife için para karşılığında savaşmaya gelen 1.100 askeri *Gülnehal* vapuruna bindirerek akşam saat 20:00'de İstanbul'a geri gönderir. 242. İngiliz Piyade Tugayı'nın komutanı bu beklenmedik durum karşısında zaman kazanmaya çalışırken bir yandan da *Pegasus*'tan kalkan uçaklarına hava keşfi yaptırmaya, Türk topçularının yerlerini buldurmaya çalışmaktadır.²⁸

Aynı gün General Milne Savaş Bakanlığı'na “*Türk kuvvetlerinin taarruza geçeceğini, İstanbul'dan takviye olarak gönderilecek İngiliz birliklerinin Derince'nin batısına geçirilmesi gerektiğini, mevcut kuvvetlerle İstanbul'u savunmasının zor olduğunu*” belirten bir rapor gönderir. Milne'e göre ya milliyetçilerle siyasi bir anlaşma yapılmalı ya da İngiliz birlikleri takviye edilmelidir.²⁹

15 Haziran akşama doğru İzmit'teki İngiliz tugayının komutanı, haberci bir subay göndererek Ali Fuat Paşa'ya Hilafet Ordusu'nun silahları alınarak İstanbul'a geri gönderildiğini bildirir. Sanki zaten onları oraya getiren, himaye eden kendileri değilmiş gibi davranmaktadır. General Bates hâlâ milliyetçilerin tek hedefinin Kuvayı İnzibatiye olduğunu düşünmekte, onlar da geri çekildiğine göre sıkıntının sona erdiğini, bu durumda Kuvayı Milliye'nin de geri çekilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu arada General Bates, *Vesper* gemisiyle İzmit'e gelen 28. Tümen Komutanı General Croker'la durumu görüşüp bir çare üretmeye çalışmaktadır. İngilizlerin İstanbul'u savunmak için kısa sürede muharebeye sokabileceği kuvvet bir tümen ve bir tugaydan ibarettir.³⁰ İşgalin başında, mütarekeyle ordusunu tasfiye edip

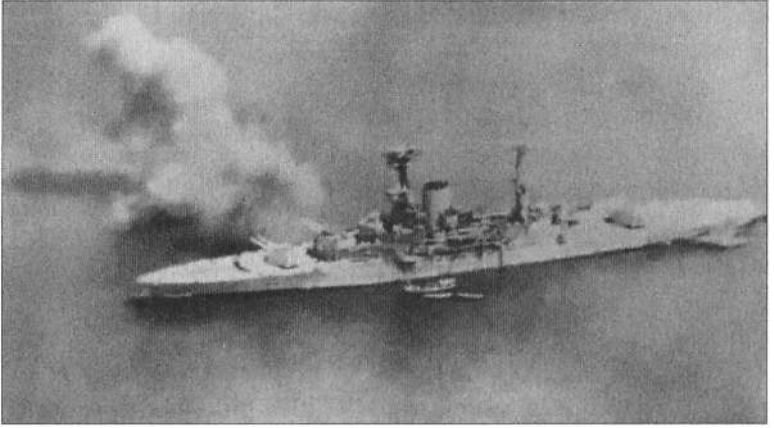
Türk'ün kolunu kanadını kırmış ve bir daha dövüşmeyeceğini düşünmüşlerdir. O günün şartlarında, toplamı 20.000 askeri geçmeyecek bu gücün İstanbul'da kalmaya yeteceği sanılmıştır. Bel bağladıkları "Halife Ordusu" da onları yarı yolda bırakmıştır. Nitekim, Kuvayı Milliye birlikleri karşısında yenilgi alan Kuvayı İnzibatiye 25 Haziran'da lağvedilecek, bu ihanet ordusu tarihin tozlu sayfalarına gömülecektir. İngilizlerin hiç akıllarının ucundan getirmedikleri olmuş, Türk 467 yıl sonra, bir kez daha İstanbul'un kapısına dayanmıştır.

Görüşmenin sonunda İngilizler de kaçak dövüşmekten vazgeçmeye karar verirler. Kuvayı İnzibatiye'nin hemen ardından ilerleyen İngilizlerin Hint alayının bir bölüğü de Türk hattının içinde mahsur kalmış durumdadır. Çarpışmadan bu bölüğün emniyetli şekilde tahliyesi mümkün değildir. 14/15 Haziran gecesi olan biten her şey Türk-İngiliz savaşının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. General Bates'in muharebeyi mevcut mevzilerinde kabul etmekten başka çaresi yoktur.³¹

İngiliz bölükleri taarruz çıkış hatlarına geri döndüklerinde 30 yaralıları vardır. Ayrıca bir istihbarat subayı da Kuvayı Milliye'ye esir düşmüştür.³² Ancak Türk birliklerinin durmaya niyeti yoktur. Bir İngiliz subayı Ali Fuat Paşa'nın karargâhına gelir ve Kuvayı İnzibatiye'nin silahlarının alındığını, İstanbul'a geri gönderileceklerini söyleyerek ateşkes ister.³³

Bu sırada Amiral Aubrey Smith İzmit Körfezi'ndeki *Westcott* ve *Sirdar*'ı Türk birliklerini ateş altına alabilecekleri bir noktaya yanaştırmıştır. Her ne kadar hava keşfiyle net bilgiler alamamış olsalar da, *Westcott* namlularını Selvilik'ten yukarıya, doğuya çıkan vadiye çevirir. Gece yarısı İzmit'te durum Kuvayı Milliye Umum Kumandanı'nın vereceği tepkide düğümlenmiştir.³⁴

Ali Fuat Paşa'nın cevabıyla birlikte iki eski düşmanın namluları dokuz ay sonra yeniden birbirine döner, eller tetiktedir: "*Her ne kadar aldığım emir İzmit'i ele geçirmekle sınırlı olsa da, bir çatışmaya yol açmak istemiyorsanız bu gece Derince'ye çekilirsiniz.*"³⁵

HMS *Ramilles* 15 Haziran 1920 günü Türk hatlarını bombalıyor.

İngilizlerin bu uyarıyı yeterince ciddiye almadığını düşünen Ali Fuat Paşa, saat 02:30'da birliklerini harekete geçirir. İzmit'in doğusundan şehre ilerlemeye başlayan Türk piyadesi karşılaştığı İngiliz ileri karakollarını da şehre doğru sürmektedir. Kuvayı Milliye yarım saat sonra direnç noktalarını da topçu ateşi altına alır. İşgal Komutanlığı'ndan bir türlü son duruma dair emirlerini alamayan tugay komutanı Bates, 140 kişilik Hint bölüğünü tahliye edebilmek için Gordon İskoç Alayı'ndan iki bölüğü İzmit'in kuzeydoğu çıkışından Türk hatlarına sürer. Amiral Smith İzmit'in doğusundaki kavşak noktalarını *Ramilles* ve *Westcott*'un toplarıyla aralıklı şekilde bombalayarak bu operasyonu destekler. İngiliz kuvvetleri de muharebeyi kabul etmiştir.³⁶

Hedefi görmeden, çaresizce atılan mermilerin hiçbir amaca hizmet etmediği, silah seslerinin şehir merkezinden gelmeye başlamasından bellidir. Bunun üzerine 15 Haziran sabahı saat 05:10'da *Pegasus*'tan havalanan bir uçakla hava keşfi yapmaya çalışırlar. Bu da bir işe yaramaz. Görünüşte ortada Türk yoktur ama aslında her yerdedirler.³⁷

140 kişilik Pencap bölüğü, İskoç alayının da yardımıyla o cendereden çıkmayı başarır ama zayıyatı ağırdır: 6 ölü, 22 yaralı ve 16 kayıp İngiliz askeri.³⁸

16 Haziran 1920

18:00

“Milli Kuvvetler şimdi aktif şekilde İzmit’e taarruz etmektedirler. 15 Haziran sabah erken saatlerde üç taarruz gerçekleştirildiler. Doğu-Kuzeydoğu mevzilerimiz bombalandı. Düşman İzmit’i kuzeye doğru kuşatma girişiminde bulundu. Gebze’nin batısında bile, demiryolu hattında milli müfrezeler görüldüğü rapor ediliyor.”³⁹

Amiral De Robeck’in Donanma Bakanlığı’na* çektiği telgraf İngiliz kuvvetlerinin nasıl bir panik hâlinde olduğunun kanıtıdır. Amiralin aynı günkü müteakip telgrafıyla da ava giderken nasıl av durumuna düştüklerini itiraf etmektedir: “*Şu anda tüm cephe-den, yarımadanın ortasına kadar, üstün kuvvetlerin saldırısı altındayız. Ordu ciddi şekilde takviye edilmezse Boğazlarda tutunmamız her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Donanmanın elindeki birkaç deniz tayyaresinin uygun savaş uçaklarıyla takviyesi şarttır.*” İngilizler, bir süredir İzmit Limanı’nda demirli bulunan *Yavuz*’u da apar topar Tuzla’ya çekmişlerdir.⁴⁰

15 ve 16 Haziran günleri boyunca *Revenge* ve *Ramilles* şehrin kuzeydoğusundaki Türk mevzilerini bombalamaya devam ederler. Türk taarruzu ise sürmektedir. İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck Londra’ya gönderdiği raporda şöyle demektedir:

“Üç Yüksek Komiser, İstanbul için yığınak yapılmasını istiyoruz. Bu savaşı sürdüreceksen, Yunanları hemen harekete geçirmek lazım. Bu şekilde milliyetçileri İzmit’ten uzaklaştırırız. Türkiye’yle zaten savaş durumundayız. Barış anlaşmasının hemen hemen bütün Türkiye’yi birleştirdiği göz önünde bulundurulursa, yeni bir savaş mı sürdüreceğiz? Milliyetçi kuvvetlerin İstanbul ve Çanakkale’ye doğru ilerlemeleri kaygı verici. Çanakkale yönünden İstanbul’un besin ikmali tehlikeye

* Bugün "Donanma Bakanlığı" olan denizcilikten sorumlu yapının 1964’ten önceki adı "Amirallik ve Deniz İşleri Ofisi" idi.

girebilir. Kuvvetlerimiz bu tehlikeyi püskürtmeye yeterli değil. Takviye kuvvetleri gönderiniz.”⁴¹

Bu sırada SSCB’nin muhalefetine rağmen Kâzım Karabekir Paşa 3^{ncü} Kafkas Tümeni’ni Ermenistan üzerine yapılacak harekât için yürüyüşe geçirmiştir. Güneyde ise Fransızların talebi üzerine 30 Mayıs 1920’de ilan edilen ateşkesi yine kendileri bozmuş, Fransız süvarileri Tarsus çevresindeki bazı köylere saldırarak yağma etmeye kalkmıştır. Tokat ve Yozgat yöresinde isyanlar devam etmektedir.

İngilizler, Yunanlar, Fransızlar, Ermeniler, Gürcüler ve içeride hainler...

Yedi düvel, Türk’ü dünyadan silmek için sözleşmiş gibidir. Sözleşmiştir de. Çok değil, bir hafta sonra kokusu çıkacaktır.

* * *

Amiral De Robeck nihayet 17 Haziran 1920 günü Donanma Bakanlığı’ndan beklediği cevabı alır. Buna göre Yunanistan Başbakanı Venizelos’la görüşülmüştür ve Yunanlar İstanbul’u Türklerle karşı savunmakta İngiliz kuvvetlerine destek için bir tümen hazırlayarak göndereceklerdir. Ancak bunun için önce Lloyd George, Fransa’nın başbakanı Millerand’dan da onay alacaktır.⁴²

Aynı günlerde Kızılordu’nun Çar yanlısı Wrangel kuvvetlerine karşı başlattığı kapsamlı harekât, İngilizleri iki ateş arasında bırakmıştır. Boğazların Anadolu sahiline Türk birliklerinin yerleşmesi ise felaket senaryosudur:

“Çanakkale ve Üsküdar’ın Kemalist kuvvetlerin eline geçmesi, Boğazlardan geçecek gemilerimizin düşman topraklarının menziline girmesi demek. Bu da Beyaz Ordu’ya gönderdiğimiz desteğin kesilmesi anlamına gelir ki, zaten Türklerle yakınlaşan Bolşevikler bu cepheyi kapatırlarsa...”

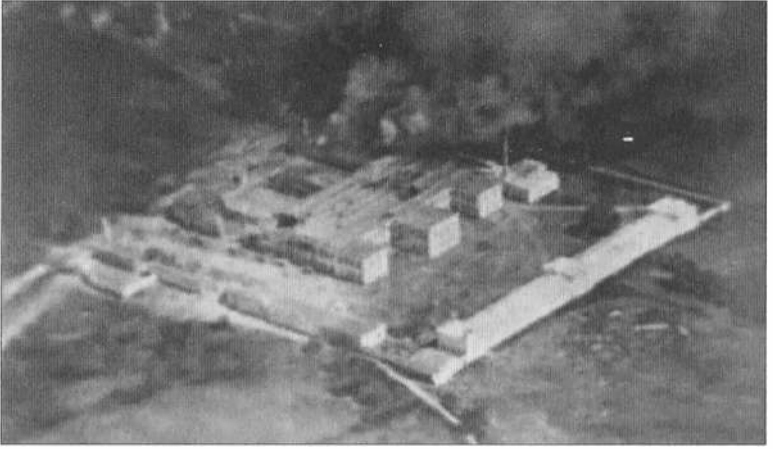
Donanma Bakanlığı bu tehlikenin altını çizerek De Robeck’ten *“Milli kuvvetlerin Boğazların Asya sahiline ulaşması, buradaki tabya ve topları kullanması ihtimaline karşı gerekli önlemleri derhâl*

almasını” hatırlatır. Bu talimattan iki gün sonra Bakanlığa verdiği cevaba göre De Robeck gerekeni yapmıştır:

“Kemalist kuvvetlerin Üsküdar ve boğazların Asya sahillerini ele geçirme hedefi göz önüne alınarak, dün, 17 Haziran’da, Asya yakasındaki kale ve tabyalarda bulunan 56 top alınarak HMS *Iron Duke* tarafından denize atılmıştır. Çanakkale’nin Anadolu yakasındaki tabyaların 20 Haziran’da imhası için hazırlıklar tamamlandı. Operasyon HMS *Ceres* ve HMS *Somme*’un toplarıyla, HMS *Resolution* ve *Royal Oak*’tan çıkacak birlikler tarafından gerçekleştirilecek.”⁴³

Savaş Bakanı Churchill ise Başbakan Lloyd George’a yazdığı 22 Haziran 1920 tarihli raporda, “*İzmit’ten gelen haberlerin İstanbul’un güvenliğini tehdit eder boyutlarda olduğunu*” vurgulamaktadır.⁴⁴ Haklıdır; Müttefikleri olan Fransızlar Çatalca’da 2.000, Gelibolu bölgesinde de 700 askerle İngilizlere destek olabileceklerini, ancak İzmit’e kuvvet göndermeyeceklerini söylemişlerdir. Bu durumda 28. Tümen ve 242. Tugay dışında, İstanbul’u korumak için Kuvayı Milliye’nin karşısına kısa sürede çıkarılabilecek İngiliz kuvveti Çanakkale’de *Royal Oak*, *Resolution*, *Ceres*, Sivas-topol’da *Concord*, İstanbul’da *Benbow*, *Iron Duke*, *Marlborough*, *Emperor of India*, Batum’da *Ajax*, İzmit’te *Pegasus*, *Revenge*, *Royal Sovereign*, *Ark Royal*, *Ramilles*, *Westcott* ile Malta’dan yola çıkarılan *Blenheim* ve *Stuart* destroyerlerinden ibarettir.⁴⁵

Savaş ve Donanma bakanlıklarıyla İstanbul’daki İngiliz İşgal Komiserliği arasında bu yazışmalar süredursun, Majestelerinin İzmit’teki birlikleri direnmeye, kendi başlarının çaresine bakmaya çalışmaktadırlar. 18 Haziran günü hava keşfiyle Kuvayı Milliye’nin asıl kuvvetlerinin nerede toplandığı belirlenememiş, ancak Kartepe’deki eski Çuha Fabrikasında bir askeri hareketlilik olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine *Pegasus* ve *Ark Royal*’den kalkan savaş uçaklarıyla HMS *Ramilles* savaş gemisi saatlerce fabrikayı bombalarlar. Yalnızca *Ramilles* 140 adet 150’lik, 36 adet 380’lik mermi kullanmıştır. Fabrikanın batı kanadının bir kısmı dışında

İngiliz savaş gemilerinin bombardımanı sırasında
İzmit Çuha Fabrikası'nın havadan görüntüsü.

tamamı yerle bir olmuştur. Patlamalar nedeniyle başlayan yangın iki gün boyunca sürecektir.*

İngilizler 20 Haziran günü Derince batısında Manastır mevkiini 242. Tugay, Selvilik sahilini de 21. Pencap Alayıyla tutup tahkim etmeye koyulurlar. Sahile yakın demirleyen *Revenge*, savunma hattının sağ kanadını korumaktadır. Gemilerdeki bir tabur kadar (500 asker) deniz piyadesi gerektiğinde savunmaya katılmak üzere hazır beklemektedir. İzmit Körfezi'ndeki çok sayıda İngiliz gemisi Yalova-Gebze-Karamürsel arasındaki kayık trafiğini engelleyerek İzmit-Haydarpaşa demiryolunun kontrolünü kısmen sağlamayı başarmıştır. İngilizler *Revenge*, *Westcott* ve *Ramilles* ile üç günde Türk kuvvetlerinin üstüne toplam 85 ton bomba atmıştır. Özellikle *Ramilles*'in atışları çok etkili olmuş, bu sırada Kuvayı Milliye'nin bir 105 mm ve bir 77 mm topunu savaş dışı bırakmıştır.⁴⁶

İngilizlerin Derince batısına çekilip Manastır-Selvililer hatında mevzi tutmasıyla, Ali Fuat Paşa amacın hasıl olduğunu

* Bir adet 380 mm top mermisi yaklaşık 880 kg'dır. Bir 150 mm deniz topunun mermisi ise 56 kg'dır. İngilizler 18 Haziran 1920 günü Çuha Fabrikası'nı bombalarken 40 tondan fazla patlayıcı kullanmışlardır.

düşünerek asıl kuvvetlerini bir gece önce Adapazarı'na, karargâhını ise Geyve'ye taşımıştır. Onlarca topuyla İngiliz savaş gemilerinin İzmit Körfezi'ndeki varlığı, birliklerin sahilden geçen demiryoluna hakim olmasını imkânsız kılmaktadır. Bu şartlar altında harekâtı devam ettirmek zayıatı artırmaktan öte bir işe yaramayacaktır. İkinci bir harekât olasılığına karşı Kartepe bölgesinde emniyet müfrezeleri dışında askeri unsur bırakmaz. Her ne kadar İngiliz bombardımanı Kuvayı Milliye'de ciddi bir zayıata yol açmamış olsa da, lojistik açısından çok büyük zarar vermiştir. Tüm Anadolu'da ordunun üniforma gereksinimini karşılayabilecek tek tesis, İzmit Çuha Fabrikası, artık yoktur.⁴⁷

İngilizler Kuvayı Milliye'nin taarruzunu üç tabur ve bir topçu bataryasıyla karşılamışlar, ancak denizden çok ciddi destek almışlardır. Özellikle İngiliz savunma hattının güney kanadı, İzmit Körfezi'ne yakın mevziler düz sahil ovası üzerinde olduğundan, savaş gemilerinin toplarını da makineli tüfek rahatlığında kullanma şansları olmuştur. Edindikleri istihbarata göre karşılarındaki Türk kuvvetlerinin 4.000 düzenli ordu askeri, 2.000 milis müfreze savaşçısı ve yedi toptan oluştuğunu tahmin etmektedirler. Oysa 18 Haziran'da "Batı Cephesi Komutanı" olarak görevlendirilen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın emrinde, tüm Batı Cephesi bölgesinde; 261 subay, 5.608 Kuvayı Milliye savaşçısı ve 4.390 nizamiye eri vardır.⁴⁸

14-18 Haziran 1920 tarihleri arasında Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında yaşanan bu dört günlük muharebede İngilizler belki çok ağır bir kayba uğramamıştır ama Türk'ün en zor zamanında, doğru dürüst silaha bile sahip değilken kendilerine yaşattıklarını asla unutmayacaklardır. İki sene sonra Gebze ve Çanakkale'de Mustafa Kemal Paşa'nın ordularıyla süngü süngüye geldiklerinde, "*çekilelim mi, dövüşelim mi*" kararını verirken, Ali Fuat Paşa ve Kuvayı Milliye karşısında edindikleri tecrübe temel referans noktaları olacaktır.

19 Haziran 1920 günü Venizelos, Lloyd George, Millerand, Ermenistan delegasyonu ve işgal güçlerinden ordu temsilcileri

Hythe Toplantısı'nda bir araya gelirler. Oturum sonunda Yunan Ordusu'na Milne Hattı'nı geçerek ilerleme izni ve İzmir-Bandırma tren hattını kontrol etme görevi verilir. Amiral De Robeck'in 16 Haziran tarihli raporuna binaen, İngilizlerin kontrolündeki Çanakkale Boğazı'na Yunan birlikleri çıkarılır. Ertesi gün Venizelos Londra'dan telgraf çekerek General Paraskevopoulos'a resmen ileri harekât talimatını verir.⁴⁹

Ali Fuat Paşa düzenli kıtaların harekâtını sonlandırmıştır ama bu Kuvayı Milliye müfrezelerinin boş durduğu anlamına gelmemektedir. 20 Haziran günü Osmancık Taburu Şile'deki İngiliz müfrezesini geri atarak köyü geri alır. Ertesi gün 150 kişilik bir başka milli müfreze ise Çamlıca tepelerinde İngiliz mevzilerine saldırır. İngilizler taarruzu ancak top ve makineli tüfek gibi ağır silahlar kullanarak püskürtmeyi başarabilirler.⁵⁰ İşgal kuvvetleri güneyden Fransızlar, doğudan Ermeniler, batıdan Yunanlar ve Marmara sahili boyunca İngilizlerle, bütünleşik bir ileri harekâta başlamak üzereyken, Ankara yaklaşmakta olan fırtınanın henüz farkında değildir.

* * *

Venizelos verdiği sözü tutarak İngiltere adına savaşmak üzere bir Yunan tümenini General Milne emrine vermiştir. İstanbul'un batı kapısının güvenliğinden sorumlu bekçi bulunmuş, sıra ödüllendirilmesine gelmiştir. Lloyd George'un Venizelos'a lütuf gibi verdiği "Milne Hattı'nın ötesine ileri harekât izni" aslında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve boğazların emniyetini sağlayacak ileri bir karakol oluşturmamasından başka bir şey değildir. Ancak Venizelos mutludur. 22 Haziran 1920 günü Yunan Ordusu ileri harekâta başlar. Bu harekâtle eşzamanlı olarak doğuda Ermeniler Ankara'yı tahrik edecek şekilde Türk köylerine yönelik tedhiş eylemlerini arttırmış, Fransızlar ise kendi istedikleri ateşkesi bozarak yeniden Kuvayı Milliye üzerine taarruza başlamışlardır. Londra'daki toplantı meyvelerini vermiş, tüm işgal güçleri aynı zaman diliminde kendi cephelerinden ileri harekâta başlamıştır.

Ya İngilizler?

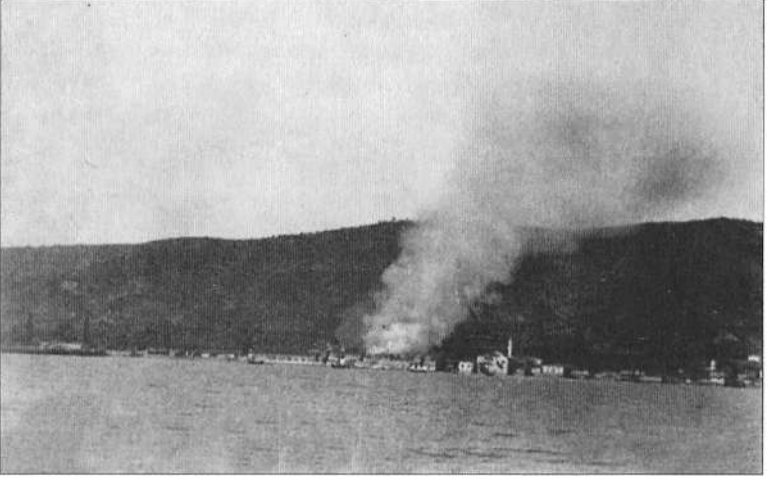
Ateşe elini sokacak yeni bir maşa bulmuş olmanın rahatlığıyla, Marmara'nın güney sahillerini Yunan işgaline hazırlamaktadırlar.

25 Haziran sabahı, erken saatlerde Mudanya'ya gelen İngiliz savaş gemileri kıyıya asker çıkararak hükümeti ve telgrafhaneyi işgal ederler. Maksat açıkça 56^{ncı} Tümen'i olduğu yerde durdur-
maktır. Bahane olarak da İzmit'te İngiliz askerlerine saldırılma-
sını, Marmara sahillerinde kıyıya çıkmak isteyen askerlerinin engellenmesini gösterirler. Bursa'yı bombalamakla tehdit ederler. Mudanya'daki Kuvayı Milliye müfrezeleriyle sıcak temas olmaz. Akşama doğru işgal müfrezesi kentten ayrılır. Aynı gün Karamürsel de bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilir. Kasabada bir gün kalan düşman birliği 26 Haziran sabahı Karamürsel'i boşaltır. İngilizler Yunan işgali için zemin hazırlamakta, donanmalarını kullanarak olası direnişi yumuşatmaktadırlar. Bu hazırlıkların ardından 2 Temmuz sabahı, yine İngiliz savaş gemilerinin himayesinde gelen Yunan İskeçe Tümeni kıyıya çıkarak Bandırma ve Erdek'i işgal eder. Böylelikle güneyden ilerlemekte olan İzmir Kolordusu'yla temas da sağlamış olurlar.⁵¹

6 Temmuz 1920

Bir gün önce Osmancık ve Alemdar müfrezeleri, İzmit'ten Alipaşa Çiftliği'ne doğru ilerleyen bir İngiliz bölüğüyle çatışmaya girmiştir. Mevzi olarak kullandıkları yerlerden birisi de iki hafta önce İngiliz savaş gemilerinin saatlerce bombalayıp yerle bir ettikleri Çuha Fabrikasıdır. İngiliz piyadesi artık sorunu kolayca nasıl çözeceğini bilmektedir. Topçu desteği isterler, yardım yine denizden gelir. Fabrika bir kez daha İngiliz savaş gemilerince bombalanır.⁵²

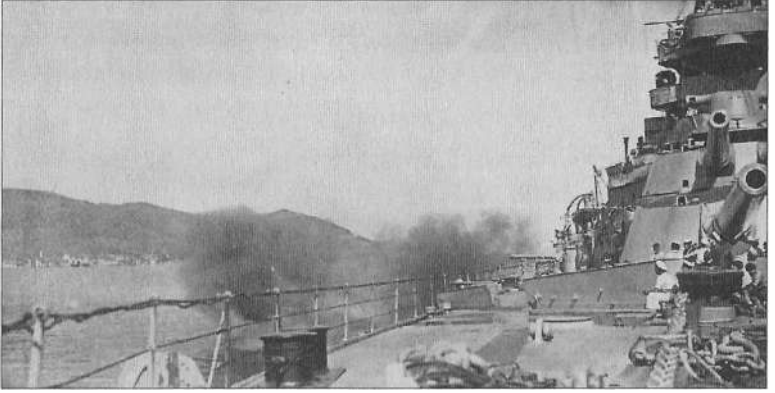
Bu olayı bahane eden İngiliz birlikleri ertesi gün donanma himayesinde Mudanya ve Gemlik'e taarruz ederler. Asıl amaçsa Yunanların asker çıkaracağı bu iki şehirdeki 56^{ncı} Tümen birlikleriyle milli müfrezeleri etkisiz hâle getirmek, Yunan birliklerinin herhangi bir direnişle karşılaşmadan bölgeye yerleşmesini

6 Temmuz 1920 günü Mudanya'nın *Royal Sovereign* tarafından bombalanması.

sağlamaktır. Mudanya'ya yönelik saldırıyı Tuğamiral Fremantle bizzat *Revenge*'den yönetir. *Royal Sovereign* dışında *Westcott* ve *Venetia* destroyerleriyle *Pegasus* uçak nakil gemisi de harekâta katılır. Üç saat süren bombardıman sırasında 173^{ncü} Alay'dan 25 kadar asker şehit olur. Gemlik'e ise *Marlborough*, *Montrose* ve *Sportive* destroyerlerinin himayesinde *Iron Duke* ve *Benbow*'dan deniz piyadeleri çıkarılır. Milli müfrezeler üç saat boyunca İngiliz taburuyla muharebe ederler. Akşam olurken Gemlik Karasak Karakolu'na kadar işgal edilmiş durumdadır. İngilizler her iki kasabada da kontrolü ele geçirmişlerdir. 8 Temmuz'da Bursa düştükten sonra Mudanya, 16 Temmuz'da da Gemlik Yunanlar tarafından işgal edilir. Daha doğrusu, İngilizler tarafından Yunanlara teslim edilir.⁵³

Temmuz ayı sonunda Marmara'nın güneyine tümüyle Yunanlar yerleşmiş, Kuvayı Milliye İznik-İnegöl hattına çekilmiş ve İngilizler büyük oranda rahatlamıştır. Ne var ki Marmara'nın kuzeyinde hâlâ sıkıntıdadırlar. 19/20 Temmuz 1920 gecesi Polonezköy'deki milli kuvvetler sahildeki Çubuklu'ya baskın yaparlar.

6 Temmuz 1920 günü *Royal Sovereign* 150 mm toplarını
Mudanya'ya doğru ateşliyor.

Gebze'den Çerkezli ve Demirciler köylerine doğru ilerlemek isteyen bir İngiliz süvari müfrezesi ise durdurulur. Aynı gece Ermeni ve Rum çetelerinden takviyeli bir İngiliz müfrezesi İzmit'ten hareketle Sapanca istikametinde ilerler ve Çepni köyünü basarlar. Bir kısım köylüyü tevkif edip köyü yağmaladıktan sonra ayrılırlar. Dört gün sonra bölgeye gelecek olan milli kuvvetler baskına katılan Ermeni çetesini kısıtıracak ve sekiz ölü verdirerek üç de esir alacaklardır.⁵⁴ Uzun süre “mütarekeyi ilk bozan olmamak” için birbirine değmemeye çalışan iki taraf bir aydır sürekli muharebe hâlinindedir. İngilizlere göre, işe yeni aldıkları bekçiyi İzmit'te kapıya dikme vakti gelmiştir.

Yunanların Manisa Tümeni'nden 16. Alay, 31 Temmuz 1920 günü Derince'ye çıkarılarak İngiliz General Milne emrine verilir. Yunan alayı, tümeninin kalanı da İzmit'e nakledilene kadar, İngiliz 28. Tümen teşkilatında yer alacaktır. Kuzeyden cephe hattının ortasına kadar Yunan 16. Alayı, onun güneyinde ise İngiliz 242. Tugayı mevzilenir. Batıya doğru ise İngilizlerin 28. Tümeni yerleşmiştir. Eylül ayının sonuna doğru Manisa Tümeni'nin diğer alayları da İzmit'e çıkarılır ve İngilizler Gebze'nin doğusundaki siperleri tamamen Yunanlara bırakarak Tuzla-Gebze arasındaki ordugâhlarına çekilirler.⁵⁵

Bu, üç buçuk yıl sürecek işgalde önemli bir kilometre taşıdır. İngilizler en başta az sayıda asker ve düşük harcamayla Anadolu'da var olabilmek için Padişah ve İstanbul Hükümeti'ni kullanmak istemiş, sonuç alamamıştır. Ardından bizzat kendileri harp meydanına yeniden inmiş, Ekim 1919-Temmuz 1920 arasında Türk-İngiliz muharebeleri yaşanmış, bu da sorunu çözmemiştir. Şimdi Yunanlar Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına sürülmüştür. C Planı, yani "vekalet savaşı" artık yürürlüktedir.

4 Eylül 1920 Cumartesi

Venizelos mutludur. Sevr imzalandıktan üç gün sonra, hem de Anadolu'yu işgal planının saat gibi işlediği bir zamanda Paris'te suikasta uğramış, hafif yaralarla atlattıktan sonra Eylül başında Atina'ya muzaffer bir komutan gibi dönmüştür. Lloyd George keyiflidir. Nefret ettiği askerlerin öngörülerinin aksine, haklı çıkmış, Yunan kozu işe yaramıştır.

Ancak birkaç gün içinde bir maymun her şeyi ters yüz edecektir.

Öyle ki, tam iki sene sonra aynı gün, İngilizlerden güle oynaya teslim aldıkları Marmara sahilleri Yunanların cehennemi olacaktır.

MİLNE HATTI

“Güçlü bir Türk süvari tümeni doğrudan üzerinize geliyor!”¹

Louphas’ın askerleri tahkimatı geliştirme telaşındayken, bu volkanik tepelerin kapkara yanık taşlarıyla meşgul oldukları sırada bir Yunan uçağından atılan mesajdır bu. Kula’ya doğudan doğal bir kapı oluşturan Yanıktepe-Kestanelitepe-Yelliktepe-Kayraktepe hattına ulaşan Louphas Müfrezesi, önceden hazırlanmış mevzilere yerleşmektedir. Temelde 23. Yunan Alayı’ndan oluşan birlik 37. Alay’dan bir tabur ve bir bataryayla da destekli olduğu için bir tugaya yakın kuvvettedir. General Frangou’nun önceki akşam verdiği emir doğrultusunda bütün gece yürüyerek bu geçide ulaşmış, İzmir yolunu açık tutmak için savunma düzeni almaya başlamıştır. İlk iş Kestanelitepe’nin güney-doğu yamaçlarına, şosse kenarındaki Yelliktepe piyade mevzilerini koruyacak şekilde makineli tüfek koruganları yapmak olur. Müfreze komutanı ön hatta, Yelliktepe, Kayraktepe ve Gargartepe’de birer taburu mevzie sokup, dördüncüyü ise geride ihtiyata alır.²

Bir gece önce, Yunanların Kula güneyinde veya Milne Hattı’nda (Akhisar-Salihli-Alaşehir) savunma amacıyla tertiplenebileceklerini öngören Fahrettin (Altay) Paşa, süvari tümenlerini bu kesime doğru yola çıkarmış, kendisi de karargâhıyla Selendi’ye gitmiştir. Düşmanın Kula’da hat kurması hâlinde tüm kolorduyla kuzey kanadına taarruz etmek ya da Gediz Vadisi boyunca Adala’dan kuzeye, Alaşehir’e doğru açılarak düşmanı sarıp imha

etmek düşüncesindedir. Hareket tarzını Frangou'nun asıl kuvvetlerini nerede toplayacağı belirleyecektir.³

Mürsel (Bakü) Paşa'nın 1^{nci} Süvari Tümeni Çakırlar'dan Selendi'ye inen kayalık, inişli çıkışlı vadiyi takip etmekte, çoğu yeri süvariler atları yedekte geçmektedir. Tümen bu oldukça hırpalayıcı intikalin sonunda Pabuçlu'da vadiden çıkarak Kula'nın on kilometre kuzeydoğusunda ordugâh kurar. 14^{ncü} Süvari Tümeni de aynı vadiyi takip ederek, yorucu bir intikal yapar. Mehmet Suphi (Kula) Bey öğleyin Selendi'ye vardıktan sonra uzun bir mola verir. Süvariler de, atlar da çok yıpranmış olduğundan, kasabadan çıktıktan bir süre sonra saat 20:00'de Mıdıklı'da konmaya geçer.⁴

2^{nci} Süvari Tümeni akşam Kula kuzeyinde Gölde'de (bugün İncesu) olacak şekilde Derbent üzerinden yürüyüşe geçmiştir. Gediz Nehri'ne paralel giden şoseyi izleyerek ilerlerken, beraberlerindeki kolordu komutanı Kısık yakınlarında ayrılarak, dağ yolundan Selendi'deki karargâhına gitmiştir. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey'in tümeni saat 18:00'de Sirke'ye (bugün Sirge) gelince kısa bir mola vermiş, gece yarısı olmadan tekrar at binmiştir.⁵

4 Eylül sabahı gün doğmadan, tümenin kol başındaki 4^{ncü} Alay, toprağa vuran tok nal sesleri ve beygir homurtularıyla, bir toz bulutu hâlinde Kula doğusunda belirmiştir. Yelliktepe sırtlarına vuran yüzlerce süvari gölgesi kayalık yamacı yalayaarak mevzilere doğru yaklaşırken, Louphas'ın mevzideki askerleri onları neyin beklediğinin farkındadır.

Üç gündür sıkılmakta olan Paşa'nın Hayalet Süvarileri nihayet yeniden kılıç çekmek üzeredir.

4^{ncü} Süvari Alayı'nın kol başı henüz Yelliktepe önüne gelmiştir ki, şosenin her iki yanından Yunan Schwarzlose makineleri takırdamaya başlar. Sabahın alacakaranlığı bir anda yüzlerce patlayan tüfeğin namlu aleviyle aydınlanır. Bu zaten akıncıların beklediği fırsattır ama kayalık tepeler yüzünden kılıç çekerek atlı taarruz etme hevesleri kursaklarında kalır. Mecburen attan inerek yaya muharebesine girerler. Louphas'ın

müfrezesi ön hatta üç taburla mevzidedir. Bir taburunu ihtiyatta bırakan Yunan komutan savunmasını bir bataryayla da desteklemektedir. Alay kumandanı Binbaşı Ali Reşat (Ayman) Bey de düşmanın çok önceden tahkim ederek tel örgülerle de pekiştirdiği mevzileri topçu ateşi altına aldırır. Yunan müfrezesi yine de direnmekte, kaçınılmaz olanı geciktirmektedir. Tümenin diğer alayları da gelip boğazda yığılmaya başlayınca, Ahmet Zeki (Soydemir) Bey bu küçük grupla zaman kaybetmenin anlamsızlığını fark eder. 4^{ncü} Alay'ı Yunan müfrezesinin karşısında bırakarak tümenin geri kalanıyla Alaşehir'e yöneleceği sırada Ali Reşat Bey'in süvarileri bütün güçleriyle yüklenerek düşman siperlerine girmeyi başarırlar.⁶

Muharebe yaklaşık bir saat sürmüş ve gün doğduktan kısa bir süre sonra Yunan müfrezesi takip ateşi altında kayıplar vererek Kula güneyine çekilmiştir. Saat 06:00'da önce 4^{ncü} Alay, ardından 2^{nci} Süvari Tümeni'nin gerisi Kula'ya girer. Ancak kurdun dişine kan değmiştir. Ahmet Zeki Bey kaçan grubu elinden kaçırmak istemez. Bir bölüğünü Alkan deresi üzerindeki Alaşehir-Salihli demiryolu köprüsünü tahribe gönderirken, tümeniyle Kula güneyine hareket eder. Kula-Alaşehir şosesi üzerinde Gökdere-Taştepe arasında Çubuk Yaylası'na geldiği sırada, Yunan 23. Alay'ının ateşiyle karşılaşılır. Alaşehir'e yığılan binlerce Yunan askeriyle Türk süvarisinin arasında artık yalnızca Louphas'ın dört taburluk müfrezesi vardır.⁷

2^{nci} Süvari Tümeni'nin Kula'ya girdiğini Batı Cephesi Komutanlığı'na 07:40'ta bildiren Fahrettin (Altay) Paşa, saat 08:30'da tüm süvari tümenlerine bir kolordu emri gönderir. Buna göre 1^{nci} Süvari Tümeni Kula-Salihli şosesini kuzeyden izleyerek Salihli doğusuna yürüyecek, 2^{nci} Süvari Tümeni biraz daha güneyden Mürsel (Bakü) Paşa'nın tümenine yanaşacak, 14^{ncü} Süvari Tümeni ise ilkinin ardından ilerleyecektir. Süvari Kolordusu'nun kurt komutanı öğleye doğru Kula'ya gelir.⁸

Sırtındaki ağır yükten kurtulması için son bir hamle kalmıştır: “*Şükür! Şu palıkaryanın yol tarifini getir evladım!*”

Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, kolordu kurmay başkanı Binbaşı Mehmet Şükrü (Koçak, sağda masaya eğilmiş), Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer, sağda, elleri belinde) ve diğer karargâh subayları.

Kolordu Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer) esir ettikleri bir Yunan subayın üstünden çıkan haritayı masaya serer. Tüm karargâh etrafında toplanmıştır:

“Bunların direnebileceği sadece Milne Hattı kaldı çocuklar. Salihli’de toplanmaya çalışacaklardır. Unutmayın, geçen temmuzda Kütahya’da cephemiz yarıldı, ordumuz bozuldu. Yarıya yakın zayıat verdik ama o hâlimizle Eskişehir’e çekilip dört gün daha dayandık. Sonrası Sakarya oldu, bir anda roller değişti. Yani? Elinde silahı olan düşman yenilmiş değildir. Yani? Daha hiçbir şey bitmiş değil. Rehavete kapılmak yok! Bu yüzden üç tümeni de Salihli’yi vuracak şekilde sevk ettim. Zamanında varıp bunları daha batıya atabilirsek, kendilerini cepheye uzak, evlerine daha yakın hissedecekler. İşte ondan sonra silahları onlara yük gelmeye başlar. Yani? Önce hedefimiz şu İngiliz jeneralin çizdiği sınır: Milne Hattı!”

Paşa ne kadar temkinli olursa olsun, subaylar İzmir'in, denizin kokusunu almaya başlamıştır. Tedirginlik değil, sabırsızlık vardır. Üsteğmen Fevzi (Uçaner) hepsinin gönlünden geçeni tek kişilik manifesto olarak haritanın üzerine bırakır:

“Milne Hattı, peh! İngiliz kalemle çizer, biz kanımızla sileriz!”

Diğer emir subayı Muzaffer (Göksenin) onaylar: *“Evet, zaman kaybetmeyelim. Kula'nınkini kaçırdık. Yarın Alaşehir pazarı var, bari ona yetişelim. Vicdansız paryalar her yeri, her şeyi yakıyor. Bir şekilde önlerine geçmezsek iase sorunu büyüyecek.”*

* * *

4 Eylül 1922 Pazartesi

Öğle güneşi Söğütdere kuzeyindeki sırtları kavururken Ahmet Zeki (Seydemir) Bey kolordu emrini almıştır. Louphas'ın dört taburuyla daha fazla vakit harcamadan Alaşehir'e inmek, oradan 1^{nci} Tümen'in soluna yanaşmak için harekete geçer. 4^{ncü} Alay'dan bir sadece bir bölüğü cephede bırakarak daha Sarıkaya-Pirenli-tepe hattının batısına geçerek vadi boyunca Alaşehir Ovası'na inmeye koyulur. Sarp ve dik yamaçlarla uzanan güzergâhın sonunda, akşama doğru Kemaliye'ye vararak istirahatata geçerler.⁹

Alaşehir alev alev yanmaktadır.

Louphas ise telgraf aracılığıyla 13. Piyade Tümeni'yle temas kurmayı başarmıştır. Kendisine Alaşehir kuzeyine çekilmesi söylenir. Gece yarısını geçerek Baklacı'ya geldiğinde ise kimseyi bulamaz. Müfreze İzmir'e gidecek bir tren bulma ümidiyle Alaşehir'e yürümeye devam eder.¹⁰

Kula'dan ileri harekâta devam eden 1^{nci} Süvari Tümeni gün boyu kısa molalar vererek, Menye-Mersinli üzerinden Salihli'ye yaklaşmıştır. Tümen komutanı Mürsel (Bakü) Paşa gece yarısına doğru Salihli'nin doğusundaki Durasilli köyüne geldiğinde, akşamüstü öncü olarak bu kesime gönderdiği 21^{nci} Alay'ını Yunanlarla muharebe hâlinde bulur. Binbaşı Emin Hüsnü (Görker)

Bey alayını kusursuz şekilde açmış ve köyü kuşatmaya başlamıştır. Mürsel Paşa'nın takviye göndermesine bile fırsat vermeden köye taarruz eden 21^{nci} Alay gece yarısı Durasilli'ye girer. Kaçan düşman henüz birkaç evi ateşe verebilmiştir. Alay efradı yangınlara müdahale edince bir felaketi son anda engellediklerini fark ederler. Yanan evlerin kapıları kırıldıkça içinden köylüler çıkar. Kurtarılan köylülerden Yunanların Taytan istikametine kaçtığı, köyü yakanlar arasında Etem'in çetesinden 50 kadar hainin de olduğu öğrenilir. Mürsel Paşa zaman kaybetmeden iki süvari bölüğünü Taytan'a gönderir. Düşman burada da direnemez. Kısa bir muharebeden sonra bu köy de yakılmadan kurtarılır.¹¹

1^{nci} Süvari Tümeni Salihli'nin on kilometre doğusunda, Durasilli'de, hemen ardından gelen 14^{ncü} Süvari Tümeni 30 kilometre daha doğuda Menye'de (bugün Gökçeören), kolordu karargâhı ise Kula'da geceler.

Aslında 3 Eylül gecesı General Frangou, saat 21:45'te İzmir'den aldığı emirle, Salihli'ye önce Kalinskis'in süvari tümenini, ardından da Plastiras'ın alayını sevk etmeye başlamıştır. Türk süvarisinin Kula'dan sonra önünde sonunda geleceğı yer Salihli'dir ve bu bağlantı noktasını elde tutamazlarsa, Frangou kuvvetlerinin İzmir'e trenle nakli söz konusu olamayacaktır. Bu da ordunun kalanının da yok olması demektir. Bu nedenle Kalinskis önden giderek süvarisiyle şehrin girişini tutacak, daha sonra gelecek olan takviyelerle birlikte olası bir Türk taarruzunu püskürtüp kuzeye atacaktır. Albay Plastiras alayına ek olarak demiryolu muhafız alayından kalan 400 askeri ve istihkâm taburunu da yanına alarak bu takviyeyi oluşturacaktır. Plastiras müfrezesini Salihli'ye nakletmesi için dört tren ayrılmıştır.¹²

4 Eylül akşamı Alaşehir ayrı, tren istasyonu ayrı kıyamet yaşamaktadır. Şehir, Yunan birlikleri tarafından, ayakta tek bir ev kalmamacasına yakılırken tren istasyonu da izdihamdan yıkılmak üzeredir. Artık sayılamayacak miktara ulaşan yaralı askerlerle sivil Rumlar İzmir'e gidecek bir trene binebilmek için birbirlerini çığnemektedir. Salihli'ye Plastiras müfrezesini parça parça

götürecek trenlerden ilki 19:00'da, ikincisi 20:30'da kalkmıştır. Ancak tüm birliğin toplam dört trende gidemeyeceği anlaşıncı iki tren daha ilave edilir. İşte bu, istasyonda sivillerin isyanına da neden olur.¹³

Aynı akşam, yeni Yunan Küçük Asya Ordusu başkomutanı General Polymenakos göreve başlamıştır. Koltuğuna bile oturmadan, düşman bir coğrafyadan zamana karşı yarışıp çıkarması gereken, disiplinini ve askerlik vasfını yitirmiş binlerce askerin kaderini ellerinde bulmuştur. Yeni başkomutan İzmir'e ayak basmadan karargâhtan General Frangou'ya gelen son emir 2. Tümen'i Ödemiş üzerinden Torbalı'ya göndermesi olur. Gonatas buradaki yerel işgal komutanlığını da emrine alacaktır. Gün içerisinde ise İzmir'deki destek hizmetleri sınıflarındaki birliklerin tahliyesine başlanmıştır bile. General Frangou da önce Salihli'yi emniyet altına alacak, kuşatılması hâlinde Manisa istikametinde çekilecektir.¹⁴

5 Eylül sabaha karşı Salihli'nin iki kilometre doğusunda Yunan Süvari Tümeni'nin istirahatatta olduğu bilgisini alan Miralay Mürsel (Bakü) Bey derhâl harekete geçer. Ancak Yunan uçakları Süvari Kolordusu'nun hareketlerini İzmir'e ve General Frangou'ya düzenli olarak ilettiğinden, Plastiras ve Kalinskis zaten bunu beklemektedir. Derhâl savunma düzeni alan Albay Plastiras iki taburunu Salihli kuzey sırtlarına gönderir. Bir gün önce telgraf hatlarını sökmek ve telsiz-telefon santrallerini taşımak için gelen istihkâm müfrezesiyle kendi alayının üçüncü taburunu istasyonda tutar. Süvari tümeninin komutanı General Kalinskis'le konuşmak istediğinde onu tümeninin başında, gönderdiği keşif kolunun dönüşünü beklerken bulur.¹⁵

Karaoğlanlı'dan gün doğmadan hareket eden 1^{nci} Süvari Tümeni 21^{nci} Alay sol kanatta, 11^{nci} Alay öncüde olacak şekilde Kirveli doğrultusunda yürüyüşe geçmiştir. Kasabaya yaklaşıldığı sırada tümenin dağ topları gürlemeye başlar. Henüz bir kilometre kadar ilerlemişlerdir ki, kendilerini yol boyu sağa sola devrilmiş ağırlıklar, mühimmat arabalarının arasından geçerken bulurlar. Daha ileride yol kenarına yıkılmış bir ağır top da vardır. 11^{nci}

Alay Saat 08:15'te Alaşehir-Salihli şosesiyle kasabaya gireceği sırada, keşiften dönmekte olan Yunan süvari koluyla karşılaşır. Yunan kolu zayıf olduğu için verdiği tepki 11^{nci} Alay'ı durdurmaya yetmez, dövüşe dövüşe, hızla kasabaya girerler. Binbaşı Ali Rıza (Ülgenalp) Bey süvarilerine kılıç çektirir ve alayı "Allah Allah" haykırılarıyla ana caddeden istasyona doğru dörtlüye kaldırır. Bu sırada düşmandan herhangi bir mukavemet yoktur. Yolda yön bulmak için durduklarında Salihli'nin ileri gelenleri etraflarını çevirir. Üç gündür evlerine kapanmış ölümü beklemekteyken, bir anda işittikleri top sesleriyle kurtulduklarını anlamış, gelen Türk süvarileriyle sokaklara dökülmüşlerdir. Bakımlı, sade ama varlıklı Rum evlerine dolmuş kalabalık düşman askeri gruplarıysa Türk askerinden merhamet bekler hâldedir. Hiçbirine bir şey yapılmaz. Ali Rıza Bey kendisine verilen "Salihli batı çıkışı-nı tutma" görevinin icabı yürüyüşüne devam eder. 10^{ncu} Alay da Kula yoluyla gelmiş, dümdüz istasyona doğru ilerlemektedir.¹⁶

O sırada öncü bölükten bir teğmen gelerek "düşmanın teslim olmak istediği" bilgisini iletir. 11^{nci} Süvari Alayı'nın kumandanı derhâl hareket ederek istasyona ulaşır. İstasyon çevresindeki kalın gövdeli, yaşlı ağaçların arasında iki tabur kadar düşman askeri ve her yere dağılmış, yığınlar hâlinde bagaj, çuval, sandıklar! Nakil için bekleyen Yunan 13. Tümeni'nin askerleri yavaş yavaş etraflarında toplanır. Durum sakindir. Alayın diğer bölükleri de istasyon meydanına gelmektedir. Binbaşı Ali Rıza (Ülgenalp) teslim şartlarını görüşmek üzere karargâhından bir subayı 50 metre ötedeki Yunan askerlerinin yanına gönderdiği sırada, arkalarına takılan bazı siviller düşmana ateş eder. Bir anda meydan karışır. Bazı Yunan askerler de bu ateşe karşılık verince aniden Salihli'de Milli Mücadele'nin en kanlı meskun mahal muharebesi başlayıverir.¹⁷

Yunan 13. Tümeni'nin teslim olma teşebbüsü Plastiras ve Kalinskis'in planının bir parçası mıdır, yoksa onlardan bağımsız, Plastiras'ın yoluğunda kendiliğinden ortaya çıkan gerçek bir durum mudur, bilinmez.

Gerçek şudur ki, o sırada istihkâm taburunun komutanı, yanına aldığı birliğiyle, hemen istasyonun batısındaki Türk mezarlığına girip burada güçlü bir direnek oluşturmaktadır. Plastiras'ın iki taburu ise kuzeyde mevzilendikleri yerden kasabaya girmeye başlarlar. General Kalinskis süvari alaylarından birini Salihli güney tepelerini tutmaya, birini Salihli doğusuna 1^{nci} Süvari Tümeni'nin asıl kuvvetlerini karşılamaya, sonuncusunu ise doğuya ihtiyat olarak göndermiştir. İstasyondaki 13. Tümen de muharebeye girince, 11^{nci} Alay kasabanın batı ucundaki muhacir mahallesinde, 10^{ncu} Alay ise istasyon yolunda sıkışıp kalırlar.¹⁸

Beklenmedik bir anda takip harekâtının en kanlı safhası başlamıştır. Sol kanattaki 21^{nci} Süvari Alayı da demiryolu hattında çarpışmaktadır. 1^{nci} Süvari Tümeni komutanı üç toplu bataryasıyla taarruzu destekler. Ancak toplam 500 mevcuduyla iki süvari alayı biri piyade, biri süvari, iki tümen ve bir piyade alayıyla başa çıkmakta zorlanmaktadır. Gedikleri kapatmak amacıyla ihtiyattaki 14^{ncü} Alay'ı da parça parça ileri süren Miralay Mirsel (Bakü) Bey durumun giderek kötüye gittiğini ve zayıatın arttığını görmektedir. Saat 09:30'da Kolordu ile temasa geçerek 2^{nci} Süvari Tümeni'nin ivedilikle Salihli'ye, cepheye yetiştirilmesini ister. Kasabanın içindeki iki alayın ise birbiriyle irtibatı yoktur. Özellikle 10^{ncu} Alay'ın zayıatı giderek artmaktadır.¹⁹

Çevreden gelerek muharebeye girenler yetmezmiş gibi, saat 10:00'da Alaşehir'den gelen bir katar dolusu düşman piyadesi de demiryolu boyunca düşmanı takviye eder. Yunanların belki de Büyük Taarruz'un başından beri en cansiperane direnç gösterdikleri muharebedir. İnatla yaptıkları karşı taarruzlarla demiryolu boyundaki 21^{nci} Alay ile Salihli sokaklarında dövüşen 10^{ncu} ve 11^{nci} alayların arasına girmeyi başarırlar. Terk edilmiş evlerin camlarından, bahçelerinden, her yönden ateş altında kalan 10^{ncu} Alay ağır ağır kasabanın doğu çıkışına doğru çekilmek zorunda kalır. Binbaşı Ali Rıza Bey ise çaresiz, alayına kılıç çektirerek kendilerini kuşatmakta olan Yunan birliğinin üzerine atlı hücum emri verir. 11^{nci} Süvari Alayı düşmanın Kuşçuzade Eşref'in

bağına doğru uzattığı mevziini yarıp geçer. Ancak bu sefer de girmek zorunda kaldıkları Salihli bağlarında tel örgülere, bahçe duvarlarına çatarlar. Alay doktoru ve yanındaki sıhhiye erleri burada şehit olur. Alaşehir yönünden ise hâlâ batıya çekilmekte olan Yunan kolları gelmektedir. İki ateş arasında kalan Mürsel Bey saat 11:40'ta Kolordu'ya, 2^{nci} ve 14^{ncü} Süvari tümenlerine gönderdiği raporla durumun vahametini anlatır ve 14^{ncü} Süvari Tümeni'nin 21^{nci} Alay'ı da emrine alarak sol kanattan ve geriden gelen düşmana taarruz etmesinin, 2^{nci} Süvari Tümeni'nin de kendi emrine verilmesinin acil zorunluluk olduğunu belirtir.²⁰

Bu rapor 20 dakika sonra Süvari Kolordusu Komutanı'nın elindedir. Alaşehir'den gelmekte olan düşmanın miktarı tam olarak anlaşılamadığından cepheye ilk ulaşan 14^{ncü} Süvari Tümeni'nin tamamının muharebeye sokulmasını doğru bulmaz ve yalnızca bir alayla 1^{nci} Tümen'i takviye etmesini emreder. Ancak Durasilli'ye gelen 14^{ncü} Tümen'e kolordu emrinden önce Mürsel (Bakü) Bey'in yardım talebi ulaşmıştır. Tümen komutanı cepheyi takviye etmek üzere peşpeşe üç alayını ileri sürer ve durumu Kolordu karargâhına bildirir. Ancak Fahrettin (Altay) Paşa'nın tepkisi harekâtın başından beri defalarca yaptığı gibi Miralay Suphi (Kula) Bey'e çıkışmak, terslemek şeklinde olur:

“14^{ncü} Süvari Tümeni'nin geç kalması yüzünden 1^{nci} Süvari Tümeni Salihli'de kazandığı başarıyı tamamlayamamıştır. Kolbaşındaki alayınızı derhâl 1^{nci} Süvari Tümeni'ne gönderiniz ve düşman hakkında esaslı bilgi edinerek kolorduya bildiriniz.”²¹

Takviye olarak gelen birliklerden 54^{ncü} Alay 1^{nci} Süvari Tümeni emrine girerek bölükler halinde boşlukları kapatır. Sol kanatta komutayı alan 14^{ncü} Tümen'in tugay komutanı Yarbay Hüsnü Rıza (Ünsal) Bey de 5^{nci} Alay'ı ihtiyatta bırakıp 34^{ncü} Alay'ı 21^{nci} Alay'ın yanına yanaştırır. Suphi (Kula) Bey ise beraberinde 3^{ncü} Süvari Alayı ve iki bataryayla birlikte Durasilli'dedir.²²

Saat 14:00'te, Türk süvarisinin taarruzu durmuş, durum mevzi muharebesine dönmüştür. Bu sırada General Frangou

Salihli'ye gelerek durumu yerinde inceler. Gonatas'ın 2. Tümeni'nin Torbalı üzerinden Ödemiş'e, geri kalan Güney Harp grubu'nun tamamının Ahmetli istikametine çekilmesini emreder. Süvari tümeninden bir alay Louphas Müfrezesi'yle bir likte Bintepeleler'e giderek çekilme grubunun kuzey kanat emniyetini sağlayacaktır. Saat 14:00'te başlayan çekilme akşam olurken tamamlanır ve son olarak Kalinskis'in Süvari Tümeni de Ahmetli'ye doğru yola çıkar. Saat 22:00'de tüm Yunan çekilme kolu Ahmetli'ye varmıştır.²³

1^{nci} Süvari Tümen karargâhı Yunanların çekilmekte olduğunu 17:30'da anlamıştır ama istasyon ve mezarlıktaki emniyet müfrezeleri nedeniyle kasabaya tümüyle hakim olmak mümkün olmaz. Hava karardıktan sonra Fahrettin (Altay) Paşa'nın emriyle 1^{nci} Tümen Taytan'a, 14^{ncü} Tümen ise Durasilli'ye giderek istirahate geçerler. İstiklal Savaşı'nın Salihli'de yaşanan bu en şiddetli meskûn mahal muharebesinin bilançosu biri tümen tabibi olmak üzere 30 şehittir. Akıncı yiğitleri istasyonun hemen güneybatısındaki açıklıkta vatana eklenirler. Yunan birliklerinin gelişyle sabahtan beri kasabayı terk eden Salihli halkı yavaş yavaş geri dönerken istasyona giden bütün yollar terk edilmiş savaş malzemeleri ve Yunan ölüleriyle doludur.²⁴

Salihli'de bunlar yaşanırken talihsiz 2^{nci} Süvari Tümeni koldunun kalanıyla ve karargâhla iletişim kuramadığı hâlde batıya doğru ilerlemekte ve hâlâ muharebe sahasına uzakta bulunmaktadır. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey sabah Kemaliye'den yola çıktıktan kısa süre sonra Yunan müfrezelerinin yaktıkları Türk köylerine karşın kayıtsız kalamamış, 20^{nci} Alayıyla bu bölgedeki düşmana taarruz etmeye karar vermiştir. Bataryalarını sütünye soktuğu sırada 2^{nci} Alay'ın da düşman ateşine maruz kaldığını görür ve ihtiyatta 4^{ncü} Alayı bırakarak Dereköy sırtlarındaki bir alay mevcudundaki düşman karşısında taarruz düzeni alır. Bunun üzerine, tümenlerinin çekilen kısmını korumak isteyen Yunanlar da iki taburla cephenin batı kanadından kuşatma harekâtına kalkışırlar. Mevzilendirdikleri en az beş bataryayla da

5 Eylül Salihli Muharebesi'nden bir görüntü.

Türk süvarisini ağır ateş altına alırlar. İhtiyattan iki bölük kaydırılarak düşmanın kuşatma harekâtı durdurulur. Ancak Yunanlar çekilmeleri açısından büyük önem taşıyan bu güzergâhı açık tutmak için her yolu denemek zorundadır. Güney kanatlarında asker toplamaya başlarlar. 20^{nci} Alay komutanı Binbaşı Kazım (Tuzcuoğlu) Bey bu tehdidi görür ve son ihtiyat bölüklerini de karşılarna sürer. Öğleye doğru 2^{nci} Süvari Tümeni'nin tamamı piyade muharebesine girmiş durumdadır. Saat 12:00'de Yunan topçusunun ateşi daha da şiddetlenir.²⁵

Bu anda tümen komutanı Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey düşman piyadesinin mevzilerini boşaltarak çekilmekte olduğunu, bu hareketi topçusunun şiddetli ateşle perdelediğini fark eder. Bu tuzağa düşüp gereksiz zayıat vermektense adına yakışan bir hamleyle tümenin büyük kısmını geride toplar. O da bu hamlesini 4^{ncü} Alay'ını mevziinde bırakarak örtmüştür. Durumu fark eden Yunan topçusu bir süre sonra ateşi keser. Bu sükunetin sebebini merak eden Ahmet Zeki Bey'in gönderdiği keşif kolunun raporu çarpıcıdır: “Yunan topçular koşumlarını kestikleri çeki atlarına atlayarak savuşmuşlar”.²⁶

Az önce yeri göğü inleyen sahra toplarıysa, son nefesini o anda vermiş mitolojik canavarlar gibi, vadinin içinde yan yana yatmaktadırlar: Sıcak ve sessiz...

2^{nci} Süvari Tümeni akşama kadar dinlenir, toparlanır. Büyük Taarruz ve sonrasının en çok hırpalanan birliklerindendir ancak bu haldeyken bile beklenendir, yürümeye devam etmesi gerekmektedir. Salihli'deki can pazarında beklendiğinden habersiz, hava karardığında yola çıkarlar. Gece yarısı Dereköy kuzeybatısında geceleme için durduklarında günün bilançosu netleşir: 7 şehit, 3 kayıp, 4'ü subay toplam 43 yaralı Mehmet. 37 ölü, 12 kayıp, 29 yaralı at!²⁷

Türk Süvarisi dağlarında açan çiçekleri kanıyla sulaya sulaya İzmir'e doğru akmaktadır.

* * *

Fahrettin (Altay) Paşa 6 Eylül sabahına Yunanların son ümidini, Milne Hattı'nı ellerinden alma azmiyle uyanmıştır. İzzettin (Çalışlar) ve Ali Hikmet (Ayerdem) Paşaların kolorduları Kula'ya, bir günlük yürüyüş mesafesine gelmişlerdir. Vakit kaybetmeden Frangou'ya son bir darbe vurmaya, Salihli-Akhisar hattının batısına atmaya karardır. İki gündür haberleşemediği 2^{nci} Süvari Tümeni'ne sabah 07:15'te bir haberci göndererek derhal Salihli'nin beş kilometre kuzeyindeki Muhacir köyüne (bugün Karapınar) hareket etmesini emreder. 1^{nci} Süvari Tümeni Ahmetli'nin beş kilometre kuzeyinde Tatarocağı'na (bugün Ataköy) ilerleyecek, 14^{ncü} Süvari Tümeni ise Gediz Nehri ile Gölmar-mara Gölü güney sahilini tarayacak şekilde Pazarköy-Tekelioğlu hattına yürüyecektir. Tümenler yürüyüşe geçerken yaralılarını Taytan ve Durasilli'de bırakmak zorunda kalmışlardır. Fahrettin Paşa'nın geriden gelen birliklerin yaralı süvarilerle de ilgilenmesini istediği raporu saat 10:00'da Batı Cephesi Komutanlığı'na ulaşır. Birlikleriyle Gediz Nehri'nin iki yakasından Turgutlu'ya doğru yürümekte olduğunu bildirir.²⁸

6 Eylül sabahı 14^{ncü} Süvari Tümeni Komutanı, Pazarköy istikametine yürüyüşe geçerken, bir keşif bölüğünü de Gölmar-mara Gölü güney sahili boyunca Akhisar doğrultusuna gön-dermiştir. Harekatın başından beri tümen komutanı Miralay Mehmet Suphi (Kula) Bey'le Fahrettin Paşa arasında sıkıntılı bir iletişim vardır. Bir gün önce de Salihli'ye baskın yapan 1^{nci} Tü-men'i zamanında takviye edemediği için Kolordu Komutanı'nın sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Ama Mehmet Suphi Bey aldırmaz. Vazife adamıdır.

Gönderdiği keşif bölüğü Pazarköy'e yaklaştığında düşman topçusunun ateşiyle karşılaşır. Gölün güneyindeki ovada ergen sivilcesi gibi yükselen höyüklerde mevzilenmiş bir taburdan fazla kuvvet, belli ki daha büyük kuvvetlerin çekilişini örtmek için emniyet müfrezesi olarak bırakılmıştır. Tekelioğlu ve güne-yindeki ovada otuzdan fazla höyük vardır. Bu nedenle bu bölge Bintepeleler olarak bilinmektedir. İzmir'i iç kesimlere bağlayan yol üzerinde stratejik önemi olan Bintepeleler 1920 Haziran'ında da Kuvayı Milliye'nin Yunan tümenlerine karşı savunduğu bir sahadır. 6 Eylül günü Bintepeleler'e yerleşen, İzmir istikametini örtmeye çalışan bir kez daha Louphas Müfrezesi'dir.

Mehmet Suphi Bey 5^{nci} ve 34^{ncü} alaylarına kılıç çektirir, ta-arruza kaldırır. Tümenin iki toplu dağ bataryasına sütne bile aratmadan açıkta ateş emri verir. Bu şartlar altında 34^{ncü} Alay daha ilk taarruzda Pazarköy batısında kalan kesimi ele geçirir. 5^{nci} Alay'ın ilerleyişi ise biraz daha yavaş gerçekleşmektedir. Bunun üzerine tümen kumandanı, taarruz hattının sevk ve idaresi için, tugay komutanı Yarbay Hüsnü Rıza (Ünsal) Bey'i muharebe hat-tının sol kesimine gönderir. Saat 18:00'de Bintepeleler'in en yük-sek noktası olan Tavşanlıtepe de Türk süvarisinin eline geçmiştir. Zaten günlerdir aç, yorgun, uykusuz olan Yunan 23. Alayı ise daha fazla direnemez. Hava kararırken Manisa istikametinde çe-kilirler. Saat 19:30'da tümenin diğer iki alayı da Pazarköy'e gelir. Mehmet Suphi (Kula) Bey çekilen Yunan 23. Alayı'nın ardından

taarruzu gerçekleştiren iki alayını gönderir ama hava kararınca takibi keser.²⁹

1^{nci} Süvari Tümeni 6 Eylül sabahı Taytan'dan Tatarocağı (bugün Ataköy) istikametinde hareket etmiştir. Salihli-Ahmetli şosesiyle Gediz Nehri arasındaki hattan yürüyen tümenin sol kanadında demiryolu boyunca tarayarak ilerleyen 10^{ncu} Alay vardır. Yol boyunca birkaç kez zayıf Yunan artçılarının ateşiyle karşılaşsalar da Mürsel (Bakü) Paşa tümenin hızını kesmez. Yalnızca akşama doğru topçu ateşine de başvuran yaklaşık bir alaylık düşman kuvvetine 14^{ncü} Alayla taarruz eder. Bu Yunan alayının da çekilmesiyle gün vukuatsız son bulur. Aynı zamanda bütün günü Salihli kesimine yetişmek için yolda geçiren 2^{nci} Süvari Tümeni de Abdal'a gelmiştir. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey ve Mürsel (Bakü) Paşa böylece yeniden temas sağlamış olurlar. 1^{nci} Süvari Tümeni geceyi Karayahşi çevresinde, 2^{nci} Süvari Tümeni ise Abdal doğusunda geçirir. Süvari Kolordusu 6 Eylül 1922 gecesi tüm tümenleriyle Sard-Akhisar, yani Milne Hattı'nın üzerindedir.³⁰

İngilizin üç sene önce kalemle sınır çizdiği yere, süvariler 6 Eylül gecesi kanlarıyla silip çadırlarını kurarlar.

AKDENİZ'E DOĞRU

4 Eylül 1922 Pazartesi
13:00

“Takmak-Kemer Dağı hattında tutunmalarına da izin vermedik. Alaşehir müdafaa için uygun değil. Akhisar-Salihli hattı daha elverişli. Hatırlayınız, iki sene evvel biz de onlara karşı cepheyi burada kurmuştuk. General Frangou’nun önünde bir tek ümit var, o da burası, Milne Hattı. Trakya’daki IV. Kolordu’dan ya da Epir’den taze birlik getirebilirlerse bu hatta işimizi zorlaştırabilirler. Ama Fahrettin Paşa onları sıkıştırıp daha batıya atarsa bu iş biter.”¹

Mustafa Kemal Paşa başını bir an haritadan kaldırır; ‘Sakallı’ Nurettin, Fevzi, İsmet, Asım Paşalar; toz toprak içinde, günlerdir doğru dürüst uyumadan yollarda olan yüzlerde yorgunluktan eser yoktur. Yorulmaya haklarının olmadığı günlerden geçtiklerinin hepsi de farkındadır.

“Nurettin Paşa, takibi hızlandırılalım. 1^{nci} ve 2^{nci} kolordular Süvari Kolordusu’na olabildiğince yaklaşsınlar. Fahrettin Paşa piyadesiz yapamaz. Yakınında süngü parıltısı olursa daha iştahlı dövüşür.”

Gülüştürler.

“Paşam, 3^{ncü} Kolordu da Cephe Komutanlığı emrinde Bursa’ya yürümeye devam etsin. Düşmanın III. Kolordusunu da ihmal etmeyelim.”

Bursa ve hemen karşısı İstanbul! İngilizler çok huzursuz olacaklardır.

Üç buçuk yıldır Türk’e uyku uyutmayanların, Türk’ün payitahtında huzurla uyumaya hakkı yoktur!

* * *

“4 Eylül Pazartesi

13:45

1^{nci} Ordu; 5 Eylül 1922 akşamı, büyük kısmı ile Menye - Mantarlı - Alaşehir ve güneyi hattına varacak, 6 Eylül günü, Alaşehir çayı kuzeyinde bulunan 1^{nci} Kolordu’yu Alaşehir çayı güneyine geçirerek akşam büyük kısmı ile Salihli doğusunda Karaoğlan - Bozdağ hattında toplanacaktır.

2^{nci} Ordu; en az Gediz Vadisi kuzeyinde, Borlu istikametine Elmacık - Çayköyü - Böğrülcce hattına varacaktır.

2^{nci} Ordu karargâhı 4 Eylül akşamı Saray’a (Yenişehir), 6 Eylül akşamı Adala’ya gelecektir.

Şimdilik Ordu komutanının Ordu’nun ilerisinde bulunması mümkün ve uygun olacaktır.

2^{nci} Ordu 7 Eylül günü Cephe Komutanlığı’nın emrini almadığı takdirde, ileri müfrezelerini Marmara Gölü’ne kadar sürecek ve 8 Eylül 1922 günü için emir bekleyecektir.

5^{nci} Süvari Kolordusu; zayıf düşman kuvvetlerini imha ederek bütün kuvvetiyle İzmir istikametine yönelerek düşmanın toplantı ve savunma hatlarını keşfedecek, boş bulursa İzmir’e kadar ilerleyip Yenikale tarafından topçu ile körfezi kapatacaktır.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet”²

1^{nci} Ordu'ya bağlı tümenler, Süvari Kolordusu'yla aranın açılması için, canla başla yürümektedirler. Tek sorun, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa'nın kolordusunun kendisine verilen hat üzerinden değil, 1^{nci} Kolordu yolundan yürümesidir. Bir gün önce yaşanan zorluklara rağmen bu gün de 2^{nci} Kolordu, İzzetin (Çalışlar) Paşa'nın yürüyüş hattı üzerindedir. Elvanlar İstasyonu'ndan itibaren zaten kayalık ve engebeli bir arazide yapılan yürüyüş, birbirine karışan 57^{nci} ve 7^{nci} tümenlerin sebep olduğu kargaşa nedeniyle iyice güçleşmiştir. 1^{nci} Kolordu kuzeybatıya doğru açılarak Kula istikametine ilerlerken, 2^{nci} Kolordu Alaşehir'e doğru yürüyüşüne devam eder.³

Çatışmasız, vukuatsız ancak çok sıcak bir havada ve kayalık, yolsuz araziden yapılan yürüyüş her iki kolorduyu da fazlasıyla hırpalamıştır. Dar şose yollardan ağırlıklar, bataryalar yürütüldüğünden, piyadeler mecburen kayalık yamaçlardan, sırtlardan ilerlemek zorunda kalmıştır. Yine de gece yarısına doğru 1^{nci} Ordu birliklerinin tamamı Kula-Alaşehir çizgisine ulaşmayı başarmıştır. Fahrettin (Altay) Paşa'nın süvarileri gün boyu muharebe ya da keşif görevinde olduklarından batıya doğru fazla ilerleyememiş, süvarilerle arkalarındaki 1^{nci} Ordu tümenleri arasındaki mesafe yarım güne düşmüştür. İzzettin (Çalışlar) Paşa'nın 1^{nci} Kolordusu topluca Kula çevresinde ordugâh kurar. 15^{nci} Tümen Kula kuzeybatısında Kavacık'ta, 6^{nci} Tümen Kula batısında, 14^{ncü} Tümen Kula doğusunda, 57^{nci} Tümen Kula'nın beş kilometre güneydoğusunda, Başibüyük'te geceler. 2^{nci} Kolordu ise sıkıntılı arazi yüzünden, ağırlıklarını ilerletebilmek için sık sık güzergâh değiştirmiş, Alaşehir'e yaklaşmış ama geniş bir araziye dağılmış durumdadır. 4 Eylül gecesi 7^{nci} ve 8^{nci} tümenler Güney köyünün kuzey ve güneyinde, 4^{ncü} Tümen Alaşehir'e 16 kilometre mesafede Sarıgöl'de, 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise daha geride Kayalı'da konmaya geçerler. İhtiyattaki 4^{ncü} Kolordu ise ön hattın yaklaşık 30 kilometre gerisinden, 25^{nci} Ağır Topçu Alayı da beraberinde olarak gelmektedir. Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa'nın kolordusu geceyi; 5^{nci} Kafkas Tümeni Karacaahmet'te,

12^{nci} Tümen Kayalı'da, 23^{ncü} Tümen Irgat'ta ve 11^{nci} Tümen Ahmetler'de geçirir.⁴

2^{nci} Ordu'nun ilerleyişi de sıkıntılıdır. Yunan birlikleri bütün ağırlıklarını atarak hızlandıkça, Türk tümenlerinin yetişmesi de, Cephe Komutanlığı'nca öngörülen hedef noktalara ulaşması da zorlaşmaktadır. 6^{nci} Kolordu gün boyunca sık ormanlık ve kayalık arazide yürümüş, askerin ayağında çarık adına bir şey kalmamıştır. Birkaç saatlik dinlenmenin ardından 4 Eylül sabaha karşı yeniden harekete geçerler. Asker bu hâldeyken bile moralini bozmadan gün boyu yaklaşık 50 kilometre yol kat eder. 16^{nci} Tümen, kolordunun kuzey kanadını emniyete almak için bir alayını Seleni Vadisi'ni görecektir şekilde sırttan yürütür. Önce Karakür'e, oradan sonra da susuz, kayalık bir araziden ilerleyerek Tepeköy'e ulaşır ve konaklamaya geçer. Tümenler ilerleyişleri sırasında birer alaylarını da çevre araziye taramak ve döküntü Yunan askerlerini toplamakla görevlendirmektedir. Bu birlikler tümenlerin asıl kısımlarından daha fazla ve daha zor şartlarda yürümektedir. 17^{nci} Tümen'in yancısı olan 62^{nci} Alay da 4 Eylül gününü esir toplamakla geçirdikten sonra tümeniyle Emirfaki'da buluşur. Tümen, Kütahya-Uşak şosesini bir boğazla kontrol eden bu köyde istirahata geçer. 61^{nci} Tümen'in 159^{ncü} Alayı Yunan Bağımsız Tümeni'ni takibe devam ederken, diğer iki alayla karargâh Gediz üzerinden Hamidiye Hanı'na (bugün Abide) gelerek geceler.⁵

Hem 1^{nci} hem de 2^{nci} orduda iletişim sorunu bugün had safhaya ulaşmıştır. Telsizler hem ağırlıkları nedeniyle karargâhlara yetişmemekte hem de sık sık arıza yapmaktadır. Muhabereciler ve istihkâmcılar ne kadar uğraşsalar da telefon hatlarını ordunun ilerleme hızıyla orantılı şekilde döşeyememektedir. Yunanlardan ele geçirilen kablolar da tükendiğinden iletişim sadece atlı postalara kalmış durumdadır. Araziyi bilmeyen postaların kaybolması da ayrı bir sorundur. Bu sıkıntı nedeniyle çok zaman kaybettiklerini düşünen Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa, muhabereden ümidini keserek bu gün pek çok birliğe bizzat kendisi gitmiş, yüz yüze temas kurmak zorunda kalmıştır.⁶

4 Eylül 1922 Pazartesi

23:30

“1^{nci} ve 2^{nci} Kolordular 5 Eylül 1922 akşamı Menye-Mantarlı-Alaşehir güneyi hattına varacaklardır. Kolorduların ara hattı Kurttepe-Kula şosesi üzerinde Alaşehir kuzeyindeki köprüdür. 5 Eylül akşamı Alaşehir çayı kuzeyinde 2^{nci} Kolordu’dan birlik kalmayacaktır. Kolordular yaptıkları şiddetli takibi zayıflatmadan düşman kalıntılarını ve rastlayacakları mukavemetleri kıırarak, kesin sonucu arayacaklardır.

6 Eylül 1922 günü 1^{nci} Kolordu’nun Alaşehir çayı güneyine geçirilmesi ve her iki kolordunun demir yolunun iki tarafından Karaoğlanlı-Kartal dağı hattına yanaştırılması kararlaştırılmıştır. Buna göre 1^{nci} Kolordu, Alaşehir çayında geçit hareketleri için keşiflerini yapmalıdır.

4^{ncü} Kolordu 5 Eylül 1922’de demir yolunun iki tarafından ilerleyerek Güneyköy istasyonu çevresine, Ordu Ağır Topçu Alayı yürüyüş sırasında 4^{ncü} Kolordu emrinde olarak Cevizli-Alaşehir yoluyla Yeleğen bölgesine yanaşacaktır.

Menderes Bölgesi Müfrezesi Saray civarında toplanan kuvvetiyle derhâl hareket ederek, Menderes vadisini düşmandan temizleyip Nazilli’yi işgal ve Ödemiş istikametinde yürüyecektir.

3^{ncü} Süvari Tümeni’nden henüz bir bilgi alınamamıştır. Ordu karargâhı 5 Eylül 1922 günü Takmak’tadır. Alaşehir ele geçirilirse oraya gidecektir.”

‘Sakallı’ Nurettin Paşa 4 Eylül gecesi verdiği bu emirle 1^{nci} Ordu’nun tamamını Alaşehir-Salihli Ovası’na indirmekte, kuzeyden gelen Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa’nın 2^{nci} Ordusu için Akhisar yönünü boşaltmaktadır. Süvariler Kula üzerinden Salihli’ye giderken, 1^{nci} Ordu da düşmanın asıl kuvvetlerinin hareket alanı olan Alaşehir-Salihli arasını temizleyerek Milne Hattı’na ulaşacaktır. Bu emirle aynı zamanda bu gün (4 Eylül) iyice birbirine karışan 1^{nci} ve 2^{nci} kolorduları demiryoluyla birbirinden ayırmaktadır.⁷

1^{nci} Ordu birlikleri Yunanların son savunma umudu olan Salihli-Akhisar hattına bir adım mesafededir. Onları Alaşehir'de bekleyen trajediden habersiz birkaç saat dinlenirler.

Doğacak günle birlikte, askeri asker yapanın üzerindeki üniforma değil, içindeki ruh olduğunu anlayacaklardır.

* * *

5 Eylül 1922 Salı

10:00

Sabah gelen hava keşif raporlarına göre düşman Alaşehir'i boşaltmıştır. Alhan-Yörükler (bugün Çağlayan) hattına kadar Alaşehir'in batısında da Yunanlardan bir iz yoktur. Düşman alelacele çekilirken Alaşehir Çayı üzerindeki büyük köprülerden yalnızca birini imha edebilmiştir. İzzettin (Çalışlar) Paşa, Ordu emrinde belirtildiği şekilde, sabah gün doğarken tümenlerini Alaşehir istikametinde yürüyüşe geçirmiştir. 15^{nci} Tümen Menye'ye (bugün Gökçeören), 6^{nci} Tümen Çeşmeler'e, 57^{nci} Tümen Mantarlı'ya (bugün Matarlı), 14^{ncü} Tümen de Yahyaalçı'ya (bugün Türkmen) vukuatsız şekilde vararak konaklamaya geçerler. 1^{nci} Kolordu karargâhı da Ethem Necdet Bey'in tümeninin ardından Yahyaalçı'ya gelmiştir. Tümenler hemen birer keşif kolu çıkararak ertesi gün Alaşehir Çayı'ndan güneye geçecekleri noktaları taramaya başlarlar.⁸

2^{nci} Kolordu eline geç ulaşan emir nedeniyle ancak öğle saatlerinde yürüyüşe geçebilmiş, demiryolu boyunca Alaşehir'e doğru ilerlemiştir. Yürüyüş sırasında sadece 4^{ncü} Tümen bir çatışmaya girmek zorunda kalmıştır. Sarıgöl-Alaşehir şosesiyle batıya ilerlemekteyken, Delemenler yakınlarında bir Yunan artçı müfrezesinden tümen öncüsüne ateş açılır. Muhtemelen Alaşehir'den çekilişi örtmek için bırakılan bu müfreze 12 ölü ve Türk köylerinden yağmaladıklarını bırakarak kaçarlar. 4^{ncü} Tümen akşam Alaşehir güneyindeki tepelerin eteğinde istirahata geçer. 8^{nci} Tümen Alaşehir'in kuzeybatısında, 7^{nci} Tümen ise kuzeydoğusunda geceyi geçirirler. 5 Eylül gecesi, kolordunun geriden gelen 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise ancak Burgaz köyüne yaklaşabilmiştir.⁹

4^{ncü} Kolordu ise son üç gündür gündüzleri istirahatta geçirip gece yürümektedir. 5 Eylül günü de Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa'nın tümenleri saat 15:00'de harekete geçerler. Ön hatla aralarındaki 30 kilometrelik (ortalama bir günlük yürüyüş) mesafeyi koruyarak Eşme güneybatısında konaklamaya geçerler. 5^{nci} Kafkas Tümeni, kolorduyla beraber yürüyen 25^{nci} Ağır Topçu Alayı'yla aynı dar vadide karşılaştığından, Balabancı'ya gitmesi gerekirken, on kilometre daha doğuda Eşme Deresi'ne ulaşarak ordugâh kurmak zorunda kalır. 23^{ncü} Tümen geceyi Ürküden'de (bugün Armutlu), 11^{nci} Tümen Güney'de, 12^{nci} Tümen Yeleğen'de geçirir. 1^{nci} Ordu'nun demir yumruğu, 25^{nci} Ağır Topçu Alayı ise bir taburuyla Çakal Damları'na, bir taburuyla da Yeleğen'e gelmiştir.¹⁰

2^{nci} Kolordu tümenleri şehrin etrafını tamamen çevirdikten sonra, hava kararırken kolordu komutanı Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa Alaşehir'e girer. Karşılaştığı manzara korkunçtur. Güneydeki sarp tepelere kaçabilen az sayıda Alaşehirli, İbrahim Çavuş'un milis müfrezesi sayesinde hayatta kalmayı başarmıştır. Geri kalanlar kasabadaki binalara doldurularak yakılmış ve bu mezalim yaklaşık iki gün sürmüştür. Şehirde sağlam bina kalmamıştır. Saat 20:00'de 1^{nci} Ordu Komutanı da karargâhıyla Alaşehir'e gelir. 'Sakallı' Nurettin Paşa enkaz hâlindeki kasabayı ve katledilmiş yüzlerce sivil görünce öfkesine hakim olamaz. Gece yarısı Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği rapor isyan doludur:

"5 Eylül 1922 saat 17.00'de Alaşehir kasabası ele geçirildi. Düşman Alaşehir ve ova köylerinin bütününü yakmış, kadın ve çocuk ayırt etmeden bütün halkı pek vahşice öldürmüştür. Canlarını kurtarabilen bir kısım halk dağlara kaçmış, günlerce aç kalmış ve perişan olmuşlardır. Dağlarda hayatlarını kurtaranlardan silâhlı müfrezeler teşkil edilerek düşmana karşı koymuşlardır. Bugün yurtlarının, birliklerimiz tarafından kurtarıldığını gören halk sefil ve perişan bir hâlde evlerine dönmektedir. Yunanlıların önceden tespit ettikleri program dahilinde halkımızı ve millî servetimizi yok etmek istedikleri artık sabit olmuştur. Bunun önüne geçilmesi için etkili siyasi teşebbüslerde bulunulmasını arz ve teklif ederim..."¹¹

Yunanların çekilirken yerle bir ettiği Alaşehir (Albert Kahn arşivinden)

O gece ‘Sakallı’ Nurettin Paşa daha hızlı hareket edebilmek, hızla uzaklaşan Yunan birliklerinin yaptıkları katliamları önleyebilmek için tümenlerdeki merkeplere, katırlara piyade bindirerek takip kolları oluşturulmasını emreder:

“Kolordular, Mürettep Süvari Alaylarıyla beraber, tümenlerin mekkârelerinden ayıracakları hayvanlara seçme piyade erleri bindirerek, teşkil edecekleri atlı piyade birliklerine sahra topları da verilerek kaçmakta olan düşmana yetişip yok edeceklerdir. Süvari, atlı piyade ve topçudan teşkil edilecek iş bu takip kolları birbirleriyle ve süvari kolordusu ile irtibata önem vermeli, bir yanlışlığa yer verilmemelidir. 4^{ncü} Kolordu 6 Eylül akşamı Alaşehir dolaylarına gelecek, süvari ve mekkârelere bindirilmiş piyadesiyle Sarıgöl-Alaşehir hattının güneybatısındaki dağlık bölgeleri tarayacaktır. 3^{ncü} Süvari Tümeni’nin Salihli güneyinde, Bozdağ’da bulunduğu haber alınmıştır. Bu tümen de düşman gerilerine akınlarına devam edecek, kasaba ve köylerimizin yakılmasına meydan vermeyecektir...”

1^{nci} Kolordu Kula batı-güneybatısında, 2^{nci} Kolordu Alaşehir çevresinde, 4^{ncü} Kolordu ise Eşme güneybatısında toplanmış, 6 Eylül günü Salihli önünde kendilerini karşılayacak olan Yunanların üstüne bir balyoz gibi inmeye hazırdılar. 1^{nci} ve 2^{nci} ordular arasındaki hat Gediz Nehri olacaktır.

Peki 2^{nci} Ordu? Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa da Salihli kuzeyine zamanında yetişebilecek midir?

* * *

5 Eylül 1922 Salı

01:00

“Cephe emrini 4 Eylül 1922 saat 17.00’de yolda aldım. Saat 23.00’te 17^{nci} Tümen karargâhının bulunduğu Emirfakih’a geldim. 6^{nci} Kolordu’ya emri verdim. 3^{ncü} Kolordu’ya buradan emir vermek için seri vasıta olmadığı gibi otomobillerde benzin kalmadığından Kolorduya Yüksek Makamınızca emir buyrulması, Karargâhım için cephe emrinde mevkiiler gösterilmiştir.

6 Eylül akşamı Adala’da bulunmak emir buyrulmuş, bu gece Yenişehir’e yetişmek mümkün olmadı, karargâhım 30 km geride, yürüyüştedir.

17^{nci} Tümen karargâhına yalnız kurmay başkanı ile ben geldim. Benzin bitti. Hayvanlarımız geride. Benzin için Uşak’a araç gönderdik. Binek hayvanlarımızı beklemek zaruretindeyiz. Birkaç günden beri 2^{nci} Ordu, müdahalelerinize hedef olmaktadır. Bu defa da Ordu Komutanının, ileri birliklerden kilometrelerce ileri gitmesinin istenmesine hiçbir mana veremedim. Esasen 2^{nci} Ordu’nun Ordu denecek bir kuvveti kalmadığından, Komutan ve karargâhı ile bu kadar oynamaya sebep ve mana yoktur.

2^{nci} Ordu Karargâhının lağvını ve benim bir er gibi orduda istihdamımı, vasıtanızla, Başkomutan Paşa hazretlerinden rica ederim.”¹²

Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa tepkilidir. Günlerdir tümenleri iletişim sorunlarıyla, yolsuz dağ ve ormanlarda yapılan uzun yürüyüşlerle ve dayanılmaz sıcakla boğuşmaktadır. 1^{nci} Ordu'yla aynı hizada ilerlemesi gerekirken, arada yaklaşık bir günlük mesafe oluşmuştur. Bu şartlar altında Batı Cephesi Komutanlığı'nın kendisine haksız yere yüklendiğini düşünmekte ve sonunda isyan etmektedir. Bu kırgın ruh hâliyle sabah erkenden elinde kalan tek birliği, 6^{nci} Kolordu'yu yürüyüşe geçirir.

Kazım (İnanç) Paşa'nın, kolordusunu ve ağırlıklarını askerin rahat yürüyebileceği vadilerden geçirme şansı yoktur. Kurşunlu-Çamyayla sırtlarını, kayalık tepeleri aşmak zorunda kalırlar. Akşam gün batımından sonra 16^{nci} ve 17^{nci} tümenler Selendi'ye, 61^{nci} Tümen de Karakür'e vararak birkaç saat istirahat eder. 2^{nci} Ordu Komutanı da geceleme için akşam Selendi'ye gelir. Bir gece önce yazdığı sitem dolu rapora Batı Cephesi Komutanı'nın cevabı burada gelir:

“Ordu Karargâhının emredilen yere vasıtasızlıktan varamadığı anlaşıyor. 2^{nci} Ordu, 1^{nci} Ordu'dan en az 40 km geridedir. Birliklerin bu mesafeyi kapatması yüksek irade ve azminizden beklenir. Telsizlerin kifayetsizliği, yolların fenalığı yüzünden sizinle çabuk irtibat kurmak için mümkün olduğu kadar ilerde bulunmanız gerekiyor. İlerde yığılan kolorduların yeni bir taksimi ihtimali de hesaba katılmıştır. Zaruri olarak en baştaki Tümenle bulunmanız kâfidir. Süvari Kolordusu Alaşehir batısına ilerliyor. Genel durumdan lâıykıyla haberi olmayan düşman, İzmir'de zayıf birliklerle savunmaya karar verdiği takdirde, iki ordu ile aralıksız taarruz etmek karındayız. 2^{nci} Ordu'nun gelmesine kadar, 1^{nci} Kolordu Adala'da bir yancı bulunduracaktır. Mamafih ordu karargâhı ileri çıktığı hâlde yanında behemehal bir süvari bölüğü bulundurmmalıdır.

Batı Cephesi Kumandanı, İsmet”¹³

Bu sırada 3^{ncü} Kolordu'ya katılmak için geri dönüş yolunda olan 41^{nci} Tümen'e de “*Batı Cephesi emrinde olarak cephe güney*

kesimindeki takibe katılma” emri verilmiştir. Miralay Alaaddin (Koval) Bey, çaresiz, Porsuk Müfrezesi emrinde bulunan 16^{nci} Alayı’nı geri çağırır ve kendisi de tümenin geri kalanıyla Kütahya’ya doğru hareket eder. 41^{nci} Tümen de 5 Eylül gecesi Gelinkaya’ya ulaşır.

Yunan Bağımsız Tümeni’ni kovalamakta olan 159^{ncu} Alay’ın artık hedefini yakalayamayacağı belli olmuş, kaçan kaçmıştır. İbrahim Ethem ve Parti Pehlivan akıncı kolları Theotokis’in alaylarını sürekli taciz etmektedirler ama bu tümeni çevirip imha etme ihtimali artık söz konusu değildir. Bu nedenle 159^{ncu} Alay, Miralay Salih (Omurtak) Bey tarafından tümenine katılmaya, Selendi’ye çağırılır. Ancak alay emri alamadığı için, takibe devam ederek Mumcu’ya ulaşmıştır.¹⁴

6 Eylül sabahı, 6^{nci} Kolordu Batı Cephesi Komutanlığı’nın belirttiği hatlara ulaşabilmek için erkenden yola çıkar. 61^{nci} Tümen’in intikal yolu ağırlıklarla, nakliye kollarıyla tıkalı olduğundan uzun süre beklemek zorunda kalır. Bir gece önce 16^{nci} ve 17^{nci} tümenlerin konakladığı Selendi’ye ancak gece saat 22:00’de ulaşabilir. Miralay Salih Bey’in tümeni dinlenmeksizin yoluna devam eder ve 7 Eylül sabaha karşı 03:00’te Aşağıtefen’e (bugün Aşağıgüllüce) ulaşarak konaklamaya geçer. 16^{nci} ve 17^{nci} tümenler ise Böğrölce (bugün Börtölce) ve Saraycık güneyine vararak cepheye yanaşmış olurlar. Yakup Şevki Paşa, Cephe emrinde belirtildiği gibi, önde ilerleyen 17^{nci} Tümen’le Böğrölce’ye gelerek karargâh kurar.¹⁵

* * *

6 Eylül 1922 Çarşamba
09:30

1^{nci} Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa, en kritik gün olduğunu düşünerek, Ordu emrini beklemeksizin, önceden kararlaştırıldığı şekilde tümenleri sabah 08:00’de harekete geçirmiştir. Keşif kollarının tespit ettiği geçitleri kullanarak 15^{nci} Tümen Mersinli üzerinden Durasilli’ye, 6^{nci} Tümen şosedan Okçular’a,

57^{nci} Tümen Hacılar'a, 14^{ncü} Tümen Ulaşlı'ya ilerleyecek ve burada yeni kolordu emrini bekleyecektir. Mürettep Süvari Alayı ise Alaşehir Çayı'nın Gediz Nehri'ne katıldığı bölgede keşif yapacak ve Süvari Kolordusu'yla temas sağlayacaktır. Birlikler hareket ettikten bir buçuk saat sonra 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın, tümenlerin 6-10 kilometre daha batıya ilerlemesini ve her tümeninden bir atlı piyade bölüğü kurulmasını isteyen emri kolorduya ulaşmıştır. Yürüyüşü devam ettiren İzzettin Paşa, yeni bir emir göndererek, ilk hedeflerine ulaşan tümenlerin burada arttırabileceği mekkârelerle 100 kişilik birer atlı piyade bölüğü oluşturmalarını ve bu bölük emrinde bir de ağır makinalı tüfek takımı hazırlayarak Salihli'ye göndermelerini ister. 15^{nci} Tümen sahra bataryası da bu birliğe katılacaktır. Mürettep Süvari Alayı'na ilave olan bu dört bölüklük yeni birlikle beraber birlik tugay boyutuna erişmiştir. İzzettin Paşa bu atlı takip tugayını 56^{nci} Alay komutanı Yarbay Fehmi (Tınaz) Bey'in emrine verir.¹⁶

Sabah emriyle verilen hedeflere saat 14:00'e kadar ulaşan tümenler hemen atlı takip bölüklerini teşkil edip Salihli'ye yola çıkarırlar. Yarbay Fehmi Bey bu yeni tugayı yürüyüş düzenine sokar sokmaz hemen hareket eder. Ancak Salihli'nin iki kilometre batısına kadar ilerleyen tugay düşmanla temas kuramaz. Yunan birlikleri Ahmetli'yi geçmiş, Turgutlu'ya doğru hızla çekilmektedir. Tümenler fazla dinlenmeden yeniden harekete geçerler. 6^{nci} Tümen öncüsü olan 50^{nci} Alay'la birlikte 1^{nci} Kolordu Karargâhı da akşam saat 18:00'de Salihli'ye gelir. Tümenin gerisi Karaoğlanlı'ya, 15^{nci} Tümen Taytan'a, 57^{nci} Tümen saat 19:00'da Durasilli'ye, 14^{ncü} Tümen ise Beylikli'ye vararak konaklamaya geçerler.¹⁷

2^{nci} Kolordu, Nurettin Paşa'nın gece emrini yola çıkmadan aldığı için, 6 Eylül sabahı hareket etmeden önce atlı takip bölüklerini oluşturur. Tümenlerin süvari bölükleri iki bataryayla birlikte 3^{ncü} Kafkas Tümeni'nin tugay komutanı Miralay İbrahim Bey komutasına verilir. Daha sonra tümenler hareket ederler. Ancak 2^{nci} Kolordu'nun intikal koridoru olan demiryolu güneyindeki kesim çok dar olduğundan önce tümenlerin bazı kolları yamaçtan

yürütülür. Ancak kayalık ve engebeli arazide bunun çok zaman kaybettireceği anlaşıncı, 8^{nci} Tümen hücum taburu güneydeki tepelerde yan emniyet olarak yürütülürken, diğer bütün birlikler gerisin geri vadiye indirilir. Demiryolu vadinin ortasından değil de, neredeyse güneydeki tepeler eteğinden geçtiğinden ve ovada kolordular arasında fiziki sınır oluşturacak demiryolundan başka unsur olmadığından, 1^{nci} Kolordu ne kadar geniş bir sahada açılarak yürüyebiliyorsa, 2^{nci} Kolordu birlikleri de uzunluğu kilometreleri bulan tekli kol hâlinde yürümek zorunda kalırlar. Buna rağmen 8^{nci} Tümen 19:45'te Yeşilkavak İstasyonu'na, 7^{nci} Tümen 20:30'da Yenipazar'a, 4^{ncü} Tümen 23:00'de Yeşilkavak doğusuna, 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise 22:00'de Dere köyüne (bugün Kavaklıdere) ulaşarak konaklamaya geçer.¹⁸

Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa da 1^{nci} Ordu Komutanı'nın emri uyarınca, tümen ve alaylardaki muhafız takımlarıyla takviye ettiği tümen süvari bölüklerinden, 5^{nci} Kafkas Tümeni süvari bölük komutanının emrinde, bir süvari tugayı oluşturmuştur. Kritik zamanlarda bu şekilde tertip ettiği birliklerle etkili sonuçlar almasıyla tanınan 4^{ncü} Kolordu Komutanı, atlı takip tugayını Sarıgöl-Alaşehir hattının güneyindeki Karlıktepe-Erentepe-Ovacıktepe kesimini taraması için 6 Eylül sabahı erkenden yola çıkarmıştır. En arkadan gelecek olan 25^{nci} Ağır Topçu Alayı'na yardım için 5^{nci} Kafkas ve 12^{nci} tümenlerden birer tabur bırakıldıktan sonra, 4^{ncü} Kolordu sağ kolda sırasıyla 12^{nci} ve 5^{nci} Kafkas, solda demiryolu hattında ise 11^{nci} ve 23^{ncü} tümenler olacak şekilde, saat 14:00'de hareket eder. Bütün gece yürüdükten sonra, 7 Eylül gün doğumunda 12^{nci} Tümen Alaşehir in batısında, 5^{nci} Kafkas tümeni doğusunda, 11^{nci} ve 23^{ncü} tümenler ise Alaşehir-Kula şosesinin iki tarafında istirahataya geçerler.¹⁹

Türk komuta heyeti kendisini en kötü duruma, Yunanların Milne Hattı üzerinde savunma düzeni alacağı varsayımına göre hazırlayadursun, General Frangou 5 Eylül öğle saatlerinde Sallihli'de verdiği son emirle çekilmeyi çoktan başlatmıştır. A Kolordusu Kasaba'da (bugün Turgutlu), B Kolordusu ise Manisa'da

toplanacaktır. Savunma düşüncesi ise artık tarih olmuştur. 3-5 Eylül arası durmaksızın yürüyen ve neredeyse uyumayan, aç asker atık ne subayların emirlerini ne de yüreğindeki “*ya esir düşersem*” korkusunu dinlemektedir. Yollarda uyuya kalanları ya da yürümeye direnip kendini kaderine teslim edenleri bırakanlar yollarına devam ederler. Güney harp Grubu’nun iki kolordusundan geriye kalanlar 6 Eylül akşamı saat 19:00’da Turgutlu’da toplanırlar. B Kolordusu; yani 4., 5. ve 12. tümenler Frangou’nun Manisa’ya gitme emrini uygulamamıştır. Askerî açıdan değeri kalan birlik neredeyse yok denecek kadar azdır.

6 Eylül 1922 Çarşamba

16:00

“Paşam Menderes Grubu’ndan da ilginç bir haber geldi. İki gün önce gönderdiğimiz Nazilli’yi işgal emri Bölge Komutanı’nın eline ancak bugün ulaşmış. Ama bu sırada Demirci Mehmet Efe kızanlarıyla basmış Nazilli’yi. Yunan müfrezesi kasabayı bırakıp çekilmiş. Dün de Menderes Vadisi’ni temizleyerek Ödemiş’e ilerlemelerini emretmiştik. Sanırım o tarafı düşünmemize pek gerek yok. Silahına sarılan efeler 74^{ncü} Alay’ın işini epey kolaylaştırıyor orada.”²⁰

Başkomutan, İsmet Paşa’nın okuduğu kıta raporlarını dinlerken, bakışları önündeki haritada ama düşünceleri bambaşka yerlerdedir. Bir saat önce karargâhlarıyla Alaşehir’e geldiklerinde karşılaştıkları görüntülerin etkisinden olacak, hiç kimsenin keyfi yoktur. Harekâtın başından beri geçtikleri her yerde Yunanların mezalimine şahit olmuşlardır ama burada yaşananlar bambaşkadır. Yunanlar sistematik etnik temizlik yapmaktadır ve Alaşehir katliamı Atina’nın bu konudaki ustalık eseri olmuştur. Başkomutanlık karargâhının derin bir sessizliğe büründüğü sırada elinde son raporlarla Yüzbaşı Saim (Önhon) kapıda belirir: “*Müsaadenizle Paşam, güzel bir haber var. Demirci Akıncıları da Balıkesir’e girmiş.*”

Yüzlerde belli belirsiz bir tebessüm olur. Sevinmek isterler ama, içlerinden gelmez.

Zafer ve yas bir aradadır.

* * *

4 Eylül 1922 Pazartesi

03:00

Yunan 3. ve 10. tümenleri Bursa yönünü, Mudanya ve Gemlik gibi olası tahliye iskelelerini güneye ve doğuya kapatacak şekilde, 4/5 Eylül gecesi Tahtaköprü-Nazıfpaşa-Yenişehir-Pamucak (bugün Derbent) hattına* çekilmeye başlamışlardır. Soumilas'ın kolordusunun İznik kesimindeki diğer birliği, 11. Tümen de bu hattın Pamucak-Yenişehir kesimine doğru ricat etmektedir. Mürettep Müfreze'nin şiddetli taarruzları sonucunda, Orhangazi kuzeyinde Gemlik yönünü kapatmakta olan 47. Yunan Alayı sarsılmış ve gerideki savunma hattına çekilmek zorunda kalmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ise bu cephenin bir şekilde yarılarak Yunan III. Kolordusu'nun çekilişinin durdurulması yönündedir. Bu nedenle Grup Komutanı 'Deli' Halit Paşa bu gün için cepheyi kuzeyden güneye doğru, Gemlik istikametinde yaracak bir taarruz planı yapmıştır. Güç dengesine bakıldığında durum hiç de iç açıcı değildir: Karşısında takviye edilmiş, şişkin bir alay, kendi elindeyse Mürettep Müfreze ve üç taburdan ibaret olan 18^{nci} Tümen. 'Deli' Halit Paşa'nın bu zor durumda mucizevi bir çözüm üretmesi, şapkasından birlik çıkarması gerekmektedir. O da tam olarak bunu yapar. Bağımsız İzmit taburu, Yalova milis bölüğü ve karargâh muhafız takımıyla bir "Sağ Yan Kolu" kurar. Bu kolu 18^{nci} Tümen Hücum Taburu komutanının emrinde Samandığı'nın doğusundaki Beşpınartep'e gönderir. 4 Eylül sabahı bu müfrezenin bir kısmı (Yalova bölüğü ve muhafız takımı), kuzeyde mevzilenecek olan 15^{nci} Alay'la eşzamanlı olarak batıdan Elmalı Dağı'na baskın bir taarruz yaparak ele geçirecektir. Bu nokta işgal

* Bu hat yaklaşık olarak bugünkü İnegöl-Yenişehir karayoluna karşılık gelmektedir.

edilince önceden Saman Dağı'nda mevzilenmiş olan İzmit Taburu harekete geçecek, aynı şekilde baskınla Şahintepesi'ni alacaktır. Ancak 15^{nci} Alay'ın bir taburu ayrılarak Reşadiye direnek merkezine doğudan taarruz etmesi için Kurtköy doğusuna gönderilir. Bir takımla bir 75 mm'lik top olası bir düşman çıkarmasına karşı cephe gerisini emniyete almak için Yalova istikametinde mevzilenilir. 19^{ncu} Hücum Taburu da kuzeyden düşmanı şaşırtma amaçlı bir tespit taarruzu gerçekleştirecektir. Bu karmaşık harekât planında üç topluk kudretli dağ bataryası Kurtköy, 75 mm'lik Schneiderler de Esediye kesiminden taarruza destek verecektir.²¹

4 Eylül sabaha karşı Mürettep Müfreze, öncüde 18^{nci} Tümen hücum taburu olarak Kurtköy'den hareket etmiştir. Sarp, sık ormanlık, zorlu bir arazide yaklaşık iki buçuk saat yürüyüş sonunda, gün ağarırken Elmalı Dağı kuzeyinde taarruz çıkış hattına ulaşırlar. 'Deli' Halit Bey'in bizzat kumanda ettiği bu asıl kuvvet intikaldeyken, sabahın alacakaranlığından yararlanan Beşpınartepede Sağ Yan Kolu, batıdan gizlice Elmalı Dağ direnek merkezinin ön hattına kadar sokulur. Ortalık henüz aydınlanmaktayken bu kol, süngü hücumuyla Yunan mevzilerine dalar. Kanlı bir boğuşmadan sonra 06:45'te Elmalı Dağ direneği işgal edilmiştir.²²

Orhangazi'yle Gemliği birbirinden ayıran set aslında sırtlarla birbirine bağlı, yer yer aralarında derin vadiler bulunan, irili ufaklı onlarca tepeden oluşmaktadır. 3 Eylül gecesini Yunanların gafletinden yararlanan 'Deli' Halit Paşa karanlıktan yararlanarak birliklerini, en hakim noktaları tek vuruşta ele geçirecek şekilde taarruz hatlarına yaklaştırmıştır. Şimdi taarruz başlayınca Elmalı Dağ'ın düşmesiyle, buradaki Yunan askerlerinin bir kısmı doğuya, Orhangazi'ye doğru bozulmuş şekilde kaçarken, bir kısmı da güneydeki daha alçak, ateş açısından mahkûm tepelere doğru inmektedir. Ancak Elmalı Dağ'ın alınması elbette yeterli değildir. 15^{nci} Alay'dan Reşadiye direneğini ele geçirmek için gönderilen tabur sert yamaç karşısında kalakalmış, taarruzu gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine Halit Paşa Elmalı Dağ'a yerleşen 18^{nci} Tümen hücum taburundan bir bölüğü kuzeye, bu hedefe gönderir.

Kocaeli grubu komutanı, bölük Reşadiye direneğine taarruza başladığı sırada, Elmalı Dağ'a yanaştırdığı dağ bataryalarının desteğinde Sağ Yan Kolu'nun bir kısmını Fındıklıtepe'ye hücumla kaldırır. Fındıklıtepe iyi tahkim edilmiş ve diken tel engellerle de desteklenmiş bir direnek noktası olduğundan müfreze taarruzu ilerletemez. Duraklamayı gören Halit Paşa Elmalı Dağı'ndan 18^{nci} Tümen hücum taburunun kalanını da bu taarruzu desteklemeye gönderir. Önce saat 11:00'de Reşadiye, ardından 11:15'te de Fındıklıtepe ele geçirilir. Öğleye kadar Yunan 47. Alayı'nın sağ kanadı çökertilmiştir.²³

Kesin sonuç almayı kafasına koyan 'Deli' Halit Paşa, Samanlıdağ'daki İzmit Taburu'yla, Fındıklıtepe'deki 18^{nci} Hücum Taburu'nu birlikte Şahin Tepesi'ne taarruza kaldırır. Burası da kuvvetli tahkim edilmiş, dikenli tellerle güçlendirilmiş bir direnek noktasıdır. Düşmesi hâlinde Yunanlar tamamen mahkûm arazide olan ikinci savunma hattına çekilmek zorunda kalacaklardır. Bu yüzden inatla direnirler. İhtiyattaki taburları da takviye olarak muharebeye girer. Çok şiddetli, göğüs göğüse bir muharebenin ardından 16:45'te de Şahin tepesi işgal edilir. Hakim tepeler hattı tümüyle Kocaeli Grubu'nun eline geçmiştir.²⁴

İşte bu noktadan sonra Yunanları ikinci hattan da söküp atmak mümkün olmaz. Gemlik Körfezi'ndeki Yunan savaş gemileri Şahin Tepesi'nde ateşi toplayınca buradan Soğucak Tepeleri'ne sıçramak mümkün olmaz. Yunanlar Fındıklıtepe'yi geri almak için bir karşı taarruz girişiminde bulunsalar da sonuç alamazlar. Her ne kadar mahkûm arazide kalmış olsalar da, Yunanlar burada bulundukları iki yıllık sürede bu tepeleri âdetâ bir kale gibi tahkim etmişler, tüm tepeleri birbirinin ateşine karşı da korunaklı hâle getirmişlerdir. Gemlik'e çıkarılan Yunan 55. Alayı da yetişerek 47. Alay'ın yanında mevzie girince 4 Eylül gecesi taarruz durur. İki taraf da bulundukları hatlarda geceyi geçirirler. Ancak gündüz muharebelerde ağır kayba uğrayan Yunan 47. Alayı'nın parça parça Orhangazi'ye doğru çekilmekte olduğu görülmektedir.²⁵

Miralay Hulusi (Conk) Bey 4 Eylül gecesi yaptırdığı keşiflerden, karşısındaki Yunan 11. Tümeni'nin çekilme hazırlığında olduğunu anlamıştır. İznik Gölü'nün güneyinde bırakılan üç taburlu 18^{nci} Tümen'in komutanı bu fırsatı değerlendirmek istemiş ve 5 Eylül sabah gün doğmadan harekete geçerek Avdan sırtlarından Bursa-Bilecik şosesi üzerindeki Köprühisar'a kadar olan hattı ele geçirmiştir. Hulusi Bey elindeki üç taburdan birini Yenişehir istikametinde ilerletince Pamucak sırtlarında Yunanların ateşiyle karşılaşır. Taarruzu bir taburla daha desteklemek ister ancak hava karanlığından sık ormanlık arazide harekât mecburen durdurulur.²⁶

Ertesi sabah harekâta yeniden başladıklarında Pamucak tepelerinde Yunan askeri olmadığını fark ederler. Miralay Hulusi Bey bir batarya desteğinde iki taburla Yenişehir'e ilerlemeye başlar. 6 Eylül Saat 13:40'ta 18^{nci} Tümen müfrezesi herhangi bir direnişle karşılaşmadan Yenişehir'e girer. Keşif için gönderilen tümen süvari bölüğünden de Mürettep Süvari Tümeni'nin İnegöl'e girdiği öğrenilmiştir.²⁷ Eğer Kocaeli Grubu'nun asıl kısmı 47. Alay cephesini yarıp güneye inmeyi başarabilirse, Yunan 11. Tümeni de kapana girmiş olacaktır. Ama 'Deli' Halit Paşa, birlikleri Yunan savaş gemilerinin onca ağır topuyla dövülürken, müstahkem mevzilerdeki takviye edilmiş düşmanın cephesini yarabilecek midir?

Halit Paşa önceki günkü harekâtın sonunda Orhangazi'ye doğrudan taarruz için gönderdiği 15^{nci} Alay'ın iki taburundan gece boyunca haber alamadığı için deliye dönmüştür. Daha fazla sabredemez ve 5 Eylül sabahı daha gün doğmadan cephe ön hattına, Fındıklıtepe'ye gelir. Burada, gönderdiği iki taburun takviye alan Yunan savunma hattı karşısında ilerleyemediğini ve tüm savunma hattında Yunanların kuvvetle yığınak yaptığını görünce harekâtın hedefini Soğucak Tepeleri'ne yöneltmeye karar verir. Şahin Tepesi'ne yaslanarak saat 05:30'da İzmit Müfrezesi ve 18^{nci} Hücum Taburu'yla taarruza başlar. Ancak taze kuvvetlerle takviye edilmiş Yunan savunma hattının direnci ve Yunan savaş gemilerinin kesintisiz ateşi altında bu taarruz da ilerleyemez. Öğle olduğunda Türk taarruzu tamamen durmuştur.²⁸

Bundan cesaret alan Yunan birlikleri saat 12:00'de, denizden ağır topçu desteği altında Şahin Tepesi'ni geri almak için karşı taarruza başlarlar. Çok geçmeden Şahin Tepesi'ndeki müfrezeyle geri atarak direneği geri almayı başarırlar. Kocaeli Grubu Komutanı üç saat kadar Yunan cephesinin neredeyse her yerini zorlayarak zayıf bir nokta yakalamaya çalışır. Yunanların sayı ve ateş gücü üstünlüğü karşısında ezilmemenin tek yolu bir an evvel cepheyi yarıp Orhangazi'ye inmektir. Cephe derinliğinin en az olduğu yerin Orhangazi'yi batıdan sırtlayan tepeler olduğuna karar vererek buraya yüklenmek için 19^{ncü} Hücum Taburunu, 15^{nci} ve 24^{ncü} alaylardan birer taburu bu kesime getirir. Ancak cephe sağ kanadına keşif için gönderdiği subaydan Şahin Tepesi'nin düşman eline geçtiğini öğrenince, taarruzu ertesi gün yapmanın daha doğru olacağını düşünerek birliklere yeni taarruz düzenini aldirmaya koyulur.²⁹

Gün boyu düşman ateşi altında fazlasıyla ezilen İzmit Taburu'nu Samanlıdağ'a ihtiyata çeker. Aynı kaderi paylaşan 18^{nci} Hücum taburu da Beşpınartepede Grup ihtiyatı olarak kalacaktır. 15^{nci} Alay'ın bir taburunu Yalova Bölüğü ve Muhafız Takımı'yla birlikte oldukları yerde, Orhangazi batısındaki tepelerde bırakır. Alayın diğer taburunu ise ihtiyata alır. Daha önce kuzeye, Üreğil kesimine gönderdiği 24^{ncü} Alay'ın 2^{nci} taburunu ve 19^{ncü} Tümen hücum taburunu ise Yeniköy üzerinden Hamzalı'ya getirtir. Grup süvari bölüğü de Hamzalı'dan göle kadar olan sahada Orhangazi kuzeyini örtecektir. Hamzalı'daki kudretli dağ bataryası da 75 mm Schneider bataryasıyla değiştirilir, dağ bataryası Hamzalı'da ihtiyata alınır. Böylece Halit Paşa üç tabur ve iki bataryalık bir kuvveti Hamzalı batısında toplamıştır. Karşısında ise 15 topla korunan, iyi tahkim edilmiş mevzilere sağlam şekilde yerleşmiş iki alaylık (altı tabur) bir düşman duvarı vardır.³⁰

6 Eylül 1922 Çarşamba

23:30

Türk orduları iki kol hâlinde, Yunan Küçük Asya Ordusu'ndan geriye kalan son iki grubun peşindedir. Atina da, İzmir de artık

Anadolu macerasının bittiğinin farkındadır. Bu yüzden iki gündür telaşla İzmir'i tahliye etmektedirler. 12 günde uğradıkları kaybı tahmin bile edememektedirler. En büyük korkuları tüm Küçük Asya Ordusu'nun elden çıkmasıdır. Çünkü en az Türkler kadar çekindikleri ve bu kargaşada eski defterleri açmak isteyebilecek bir komşuları daha vardır: Bulgaristan.

İşte bu felaketi olabildiğince az zararla atlatmak ve ordudan geriye kalanı toparlayabilmek için apar topar 63 yaşındaki emekli General Polymenakos'u yeni başkomutan olarak İzmir'e göndermişlerdir.

Kaderin tuhaf bir cilvesi, Georgios Polymenakos tam bir sene önce aynı gece, Sakarya boyunda kendisine aynı soruyu sorup durmuştur:

"Biz bu cehennemden nasıl çıkacağız?"

BORNOVA ÖNLERİNDE

Fahrettin (Altay) Paşa Batı Cephesi'ne 7 Eylül akşam saat 20:00'de gönderdiği raporda Yunanların Milne Hattı'ndan da batıya sürüldüğünü, ancak Menemen Boğazı-Sabuncubeli-Nif (Kemalpaşa) hattında bir iki gün zaman kazanmak için savunma yapmalarını beklediğini yazmaktadır. Gediz Vadisi'ni dik kesen kuzey-güney doğrultulu dereler, derin vadiler ve kanallar bütün Süvari Kolordusu'nun vadiden geçişini ve olası bir muharebede açılarak taarruzunu engelleyeceğinden, Fahrettin Paşa iki tümenin Gölarmara Gölü batısından Spil Dağı'nı geçerek Menemen, bir tümenin de Gediz Vadisi'nden Nif (Kemalpaşa) istikametine yürümesine karar vermiştir. Bu şekilde hareket eden 2^{nci} ve 14^{ncü} süvari tümenleri kuzeyden ilerlerler. 14^{ncü} Süvari Tümeni gece Hacırâhmanlı ve Saruhanlı'ya ulaşarak konmaya geçer. Tümen komutanı Suphi (Kula) Bey'in kuzeye gönderdiği keşif bölüğü ise gece yarısı Akhisar'a girer. Aynı güzergâhı izleyen 2^{nci} Süvari Tümeni de geceyi Mütevelli'de geçirir. 7 Eylül gecesini Sinirli'de geçiren 1^{nci} Süvari Tümeni güneyine yaklaşan 1^{nci} Kolordu'yla irtibat kurmayı da başarır.¹

Süvari birlikleri çekilen düşmanın artçılarıyla dövüşe dövüşe batıya gitmektedir ama bu muharebeler aynı zamanda Yunanların asıl kuvvetlerine diledikleri gibi katliam yapacak, köy ve kasabaları yakacak zaman kazandırmaktadır. Gediz Vadisi'nde, Manisa Ovası'nda yakılmadık, yıkılmadık bir tek Türk yerleşimi kalmamıştır. Muharebeler boyunca muharebe meydanında bir

kez bile görülmeyen General Andre Kallinskis'in Süvari Tümeni Salihli'den sonra Turgutlu'da sahneye çıkmış, dağlara kaçamayan halkın bir kısmını kılıçtan geçirmiş, kalanını da camilerde diri diri yakmıştır. Kolordularda teşkil edilen atlı takip müfrezelerinin de, süvari tümenlerinin de bütün çabası bir an evvel çekilen asıl kuvvetlerin önünü kesmek, yakıp yıkacak zaman bırakmamak içindir.²

Aslında müstakil 3^{ncü} Süvari Tümeni ve Menderes Grup Komutanlığı'na bağlı alayların Yunanların çekiliş yolunu kapatacak şekilde güneyden Gediz Vadisi'ne çıkması Süvari Kolordusu'nun işini kolaylaştıracak, 1^{nci} Ordu'nun yetişmesi ve Yunanların yaptığı Türk soykırımını durdurması için yeterli zamanı kazandırabilecektir. Ancak bu birliklerin doğudan gelmekte olan asıl kuvvetlerle eşgüdüm hâlinde olmadığı açıktır. Bu kesimdeki birliklerle, özellikle Halil İbrahim (Çolak) Bey'in tümeniyle neredeyse bir haftadır irtibat yoktur. 7 Eylül'de Salihli'ye gelen 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın ilk yaptığı şeylerden biri de 3^{ncü} Süvari Tümeni'yle irtibat kurmaya çalışmak olmuştur. Ödemiş yakınlarındaki Kiraz köyünden gelen bir vatandaştan 3^{ncü} Süvari Tümeni'nin Çamköy'de istirahatte olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, Nurettin Paşa'nın aynı köylüyle Halil İbrahim (Çolak) Bey'e gönderdiği mesaj sitem doludur.³

Menderes Bölge Komutanlığı'na ve Süvari Kolordusu'na birer kurmay subay gönderen 1^{nci} Ordu Komutanı bu habercilerden ve Fahrettin (Altay) Paşa'nın 6 Eylül akşamı yazdığı rapordan 4-6 Eylül tarihleri arasında Kula-Salihli bölgesinde olan biten her şeyden haberdar olur. Böylece kendi birliklerinin batısındaki askeri durum aydınlığa kavuşmuştur. Yunanlar Türk Ordusu açısından son önemli tehdidi de hayata geçirememiş, Süvari Kolordusu'nun baskısı nedeniyle Milne Hattı'nda savunma düzeni alamadan daha batıya çekilmek zorunda kalmışlardır. Buldan-Nazilli arasında da düşman askeri kalmamıştır. Fahrettin (Altay) Paşa Gölarmara Gölü kuzeyinden ve güneyinden Turgutlu-Nif (Kemalpaşa) hattına inerek düşmanı yavaşlatmak

niyetindedir ancak tümenlerdeki bataryaları arızalandığından, topçu desteğine ihtiyacı vardır. Nurettin Paşa'nın emriyle 1^{nci} Kolordu'dan bir dağ bataryası Süvari Kolordusu'na destek amacıyla yola çıkarılır. Ancak bu batarya İzmir'e girene kadar Fahrettin Paşa'nın birliklerini bulamayacaktır.⁴

6 Eylül akşamı 1^{nci} Kolordu, öncü birliği olan 6^{nci} Tümen'le Salihli'ye vardığında, diğer üç tümeni daha 7-8 kilometre doğuda, Durasilli bölgesindedir. Burada 14^{ncü} Süvari Tümeni'nin Bintepele'de muharebe ettiği haberi gelince önce Yunanların Milne Hattı'nda savunma düzeni aldığı düşünülmüştür. Bu nedenle İzzettin (Çalışlar) Paşa 15^{nci} Tümeni Salihli kuzeyine, 6^{nci} Tümen'i Kelli'ye, 57^{nci} Tümen'i Taytan batısına, 14^{ncü} Tümen'i Karaoğlanlı batısına, Kolordu topçu taburunu ise Karaoğlanlı'ya geceden yanaştırarak muharebe düzeni aldırıştır. Ancak 7 Eylül sabahı süvarilerin Yunan alaylarını Bintepele-Salihli hattından söküp batıya attıkları, düşmanın savunma düzeni alamadan, ağırlıklarını terk ederek ve artçılar bırakarak çekildiği anlaşılır. Aynı zamanda karargâha ulaşan Ordu emri uyarınca 1^{nci} Kolordu da muharebe düzenini bozmadan, saat 08:00'de Gölarmara Gölü batısı-Ahmetli hattına yanasmak üzere hareket eder.⁵

Gediz Vadisi boyunca iki kol hâlinde yürüyüşe geçen 1^{nci} Kolordu'nun kuzey kolunun öncüsünde 15^{nci}, onun ardında ise 57^{nci} tümenler vardır. 15^{nci} Tümen'in 38^{nci} Alayı nehrin kuzeyinden yürüyerek 2^{nci} Ordu'dan 17^{nci} Tümen'le teması sağlamaktadır. Güney kolun öncüsü 6^{nci}, takipçisi ise 14^{ncü} Tümen'dir. Bu düzende gün boyu yürüyen birlikler; 15^{nci} Tümen Tatarocağı, 57^{nci} Tümen Yaraşlı kuzeyi, 6^{nci} Tümen Ahmetli, 14^{ncü} Tümen Yaraşlı'ya vararak konmaya geçer. Kolordu atlı takip müfrezesi ise Turgutlu'ya kadar düşmana rastlamadan ilerlemiştir.⁶

Takipte cephenin güneyinden yer alan 2^{nci} Kolordu'nun 7 Eylül günü ilerleyeceği saha sarp tepeler ve demiryolu arasında iki-üç kilometre genişlikte dar bir vadidir ve ağırlıkların taşınması için demiryoluna paralel giden dar yoldan başka seçenek yoktur. Bu nedenle Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa önde 7^{nci} Tümeni,

ardından sahra topçu taburunu ve bağlı birlikleri bu dar yoldan yürütür. 8^{nci}, 4^{ncü} ve 3^{ncü} Kafkas tümenleri sırayla ve her alayları birer kol oluşturacak şekilde araziden ilerler. Atlı takip müfrezesi ise kolordunun sol kanadını emniyete almak ve mümkün olursa Milne Hattı'nda savunma düzeni aldığı sanılan düşmanı güney kanadından kuşatmak için dağ yollarından Bahçecik-Kılıçtepe yönüne gönderilmiştir. Sarp dağ yollarında hızla ilerleyemeyen müfreze bu nedenle kuruluş amacından da uzaklaşmış, sıradan bir yancı kolu gibi hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu kolun tek faydası akşamüstü ovaya geri indiğinde 1^{nci} Süvari Tümeni'yle irtibat kurması olmuştur. Yoldan ilerleyen 7^{nci} Tümen akşam Ahmetli batısına, ardındaki topçu taburu ve kolordu bağlı birlikleri Ahmetli'ye, 8^{nci} Tümen Dereköy'e, 4^{ncü} Tümen Ahmetli güneybatısına, 3^{ncü} Kafkas Tümeni Ahmetli doğusunda Mathasan'a vararak konaklarlar.⁷

26 Ağustos'tan Dumlupınar'daki Büyük Zafer'e kadar aralıksız dövüşen ya da yürüyen 4^{ncü} Kolordu 1 Eylül itibariyle ihtiyata çekilmiş olsa da, mesafenin açılmasına izin vermeden önündeki 1^{nci} ve 2^{nci} kolorduları takip etmek zorundadır. Bu nedenle ayakta duramayacak hâlde olsalar da, Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa'nın birlikleri 6/7 Eylül gecesini ve 7 Eylül'ü yürüyerek geçirirler. 7 Eylül gece yarısından sonra 11^{nci} Tümen Karaoğlanlı'ya, 23^{ncü} Tümen Beylikli'ye, 12^{nci} Tümen Yenipazar'a, 5^{nci} Kafkas Tümeni Yeşilkavak İstasyonu güneybatısında Yeniköy'e ulaşır konmaya geçtiğinde askerlerin tamamı tükenmiş hâldedir.⁸

Tükenmiş olan sadece asker değildir. Yunan Ordusu, istisnasız, geçtiği her yeri yakmış, yıkmış, sivil Türk halkı katletmiştir. Yapılan sistemli bir etnik temizlik ve stratejik bir yıkımdır. 1^{nci} Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa karargâhıyla Ahmetli'ye geldiğinde buna bir kez daha şahit olur. Kasaba ahalisiyle birlikte tamamen yakılmıştır. Paşa'nın karargâhı geceleme için ayakta kalmış bir tek ev dahi bulamaz.⁹

Kuzeydoğudan İzmir istikametinde ilerleyen 2^{nci} Ordu'nun büyük kısmı 6/7 Eylül gecesini yolda geçirmiştir. 16^{nci} Tümen 11

saatlik yürüyüşle 04:00'te Emirli'ye varmış, 16:00'ya kadar istirahatten sonra Karahanlı yoluyla takibe devam etmiştir. Bütün gece yürüyen tümen gece yarısını geçerken Böğrölce'ye ulaşabilmiştir. 61^{nci} Tümen de bütün gece boyunca yürüyerek 7 Eylül sabah Aşağıtefen'e varmıştır. Kısa bir moladan sonra yürüyüşe devam eden Miralay Salih (Omurtak) Bey'in tümeni akşam hava karardıktan sonra Encikli'ye ulaşarak konmaya geçer. Bu tümenin 159^{ncu} Alayı kolordu emri eline ulaşmadığından Yunan Bağımsız Tümeni'ni kovalamaya devam etmektedir. Yunan artçısıyla girdikleri muharebe sonrasında düşman çok sayıda makineli tüfek ve cephane terk ederek Sındırgı'ya çekilmiştir. Yarbay Osman Arif (Ertürk) Bey'in alayı geceyi Ilıca'da geçirdikten sonra ertesi gün tümenine katılacaktır. 7 Eylül sabahı Gediz'e ulaşan 41^{nci} Tümen ise burada aldığı Cephe emri uyarınca kısa bir dinlenmeden sonra durmaksızın yürüyerek 21:30'da Hamidiyehani'na varmış ve burada gecelemiştir.¹⁰

7 Eylül 1922 Perşembe

Saat 21:00

1^{nci} Ordu Karargâhı Ahmetli'ye giderken Başkomutanlık ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları Salihli'ye, Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın 2^{nci} Ordu karargâhı da Adala'ya gelir.

Bütün kurtlar Gediz Vadisi'ne toplanmıştır.

Her ne kadar Yunanlar İzmir'deki Rum ve Ermenileri tahliye-ye 4 Eylül'de başlamış olsalar da, Batı Cephesi Karargâhı için 7 Eylül gecesi en önemli soru düşmanın kenti savunup savunmayacağıdır. Dahası Yunanların Nif (Kemalpaşa)-Menemen-Spil Dağı hattında yapması olası savunmaya destek olması için Trakya'daki IV. Kolordu'dan İzmir'e taze kuvvet çıkarıp çıkarmadığı da bilinmemektedir. Bu nedenle 7 Eylül gecesi İsmet Paşa'nın ordulara verdiği Cephe emri bu hatta yapılacak son bir meydan muharebesi öngörür niteliktedir. Süvari Kolordusu Hacırahmanlı-Saruhanlı-Mütevellî hattından İzmir'e doğru ilerlemeye devam edecek, muharebe hâlinde cephe hattının sağ kanadını

oluşturacaktır. Cephenin güney kanadında 1^{nci} Ordu Turgutlu'da Irlamaz Deresi'ne, kuzey kanatta ise 2^{nci} Ordu Gölarmara-Büyükbelen-Sinirli hattına doğru yürüyüşe devam edeceklerdir. 1^{nci} ve 2^{nci} kolordular ön hatta birlikte hareket edecek, tümenler arası temas sürekli olacak, muharebe düzeni ve disiplinden asla taviz verilmeyecektir.¹¹

* * *

8 Eylül 1922 Cuma

Saat 06:00

Saruhanlı'da geceyi geçiren 14^{ncü} Süvari Tümeni'nin komutanı Miralay Mehmet Suphi (Kula) Bey Kolordu'dan gelen emri almıştır. Orduğâh bozulmuş, mühimmat ikmali tamamlanmış, “*at bin!*” emri beklenmektedir.

Bin atlı çocuklar gibi şendir.

Fahrettin (Altay) Paşa'ya gece Sinirli'de ulaşan keşif raporlarından Yunanların artık kesin sonuçlu bir muharebeye giremeyecek şekilde dağılmış olduğu, Küçük Asya Ordusu'ndan geriye kalanın şursuz bir grup şeklinde İzmir liman ve iskelelerine ulaşmaya çalıştığı, Nif (Kemalpaşa)-Menemen-Spil Dağı hattında olsa olsa artçılarıyla bir oyalama muharebesi verebilecekleri anlaşılmıştır. Süvari Kolordusu Komutanı da tümenlerini bu bilgiler ışığında ve Batı Cephesi Komutanlığı emrine uygun olarak, İzmir'e kuzeydoğudan inecek şekilde Menemen Boğazı-Sabuncubeli istikametinde harekete geçirmektedir.¹²

Süvariler gündoğumunda atlarını Manisa'ya doğru tırısı kaldırırlar. Mehmet Suphi Bey'in tümeni Gediz'i geçtikten sonra Horozköy'de Yunan 7. Tümeni'nin artçı taburuna çatar ve muharebe başlar. 2^{nci} Süvari Tümeni de Horozköy*-Uncubozköy** hattında bu muharebeye ortak olur. Tümenlerin bataryaları da

* Günümüzde Manisa'da Ziraat Caddesi, Belediye Caddesi ve Horozköy Caddesi'nin kesiştiği mahallenin bulunduğu yer.

** Bugün Manisa kentsel yerleşim alanında bulunan, Celal Bayar Üniversitesi Hafsa Sultan Hastanesi'nin de yer aldığı mahalle.

taarruzu destekleyince Yunan taburu daha fazla dayanamaz. İki tümen tozu dumana katarak hedeflerine doğru yollarına devam ederler. Öğleden sonra Mehmet Suphi Bey kendi tümenini Muradiye’de istirahate alırken 2^{nci} Süvari Tümeni Uncubozköy’de durup beklemek yerine bir an evvel Sabuncubeli’ni tutmak için yürümeye devam eder. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey âdeta muharebelerin başında yaşadığı onca talihsizliğin acısını düşmandan çıkartmak istemektedir. Öğleden sonra Sabuncubeli’ni aşır Naldöken sırtlarına ulaştığı anda bir kez daha Yunan artçısının ateşiyle karşılaşır.¹³

Tümen bu grubu önce kanatlardan kuşatmayı dener. Ancak çekilen kolun hâlâ asıl kuvvetiyle Nif’te (Kemalpaşa) bulunduğu anlaşılınca, Miralay Ahmet Zeki Bey 13^{ncü} ve 20^{nci} alaylarla cepheden taarruza karar verir. Akşam saatlerine kadar süren muharebeden kesin bir sonuç alamayacağını anlayan 2^{nci} Süvari Tümen Komutanı askerin yorgunluğunu, açlığını ve cephane eksikliğini de göz önüne alarak taarruzu keser. Düşman cephesinde yalnızca 20^{nci} Süvari Alayı’nı bırakarak tümenini Hamidiye’de istirahate geçirir. Daha akşam olmadan iki süvari tümeni 200’den fazla Yunan askerini öldürmüş, 125’ini de esir almıştır.¹⁴

Akşam olurken tümen karargâhı da konak yerine varır. Yunanların geçtikleri köylerde yaptıkları katliamı bilen halk yavaş yavaş kaçtıkları tepelerden, ormanlardan geri gelmektedir. Süvarilerin gün içerisinde aldıkları Yunan esirleri gören kadınların önce homurtuları, sonra ise öfkeli sesleri giderek yükselmeye başlar. Köyün kadınları esirlerin kendilerine verilmesini istemektedir. Tepki ve isyan büyüyünce Ahmet Zeki (Soydemir) Bey kalabalığı “*Bize itimadınız yok mu? Türk kadını böyle pis canavarların kanı ile ellerini kirletmesin*” sözleriyle sakinleştirmeye çalışır. O sırada kalabalığı yararak yaşlıca bir kadın öne çıkar. Aniden entarisini sıyrır. Bacaklarının arası parçalanmış, kan içindedir. Bir gün önce Manisa’dan çekilen Yunan jandarmasının 17 yaşındaki kızını kaçırdığını, mâni olmak için ona sarıldığında kendisini de bu hâle getirdiklerini ağlayarak anlatır. Sitemkâr şekilde “*ne*

yaparsanız yapın” diyerek yine göz yaşları içinde geldiği yönde uzaklaşacakken yere yığılır kalır.¹⁵

Ahmet Zeki Bey de, zabitler de, tümen efradı da mahvolmuştur. 2^{nci} Süvari Tümeni’nin dağılmış hâldeki komutanı, başı omuzlarına ağır gelirmişçesine yerde, karargâh subayına kaçmak bir bakışla esirleri işaret eder. Emrin söze dökülmesine bile gerek kalmaz. Muhafızlar yanlarındaki 40 kadar esirle kadınların arasından çekilirler.¹⁶

Ellerinde orak ve bıçaklar, gözleri alev alev, üç buçuk yıl boyunca zulmedilmiş Türk kadını...

İntikamın vücut bulmuş hâliyle zalim arasında hiçbir engel kalmaz. Gazi Paşa’nın Hayalet Süvarileri ise, gerçek hayaletler gibi, toz ve sisin içinde gözden kaybolurlar.

1^{nci} Süvari Tümeni de sabah 05:00’te harekete geçmiştir. 10^{ncu} Süvari Alayı’nı Nif’e (Kemalpaşa) doğru ilerletirken diğer üç alayıyla Manisa’ya yürümektedir. Öğleden önce Sabuncubeli doğu sırtlarını ele geçiren Mürsel (Bakü) Paşa’nın tümeniyle birlikte öğlen Manisa’ya giren Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa tamamen yakılmış, yıkılmış bir şehir bulur. Manisa’dan kaçamayan Türk siviller burada da, tıpkı Afyon-İzmir arasındaki tüm yerleşimlerde olduğu gibi, feci şekilde katledilmiştir. Saat 14:00’te verdiği emirle 2^{nci} ve 14^{ncü} süvari tümenlerinin Menemen, 1^{nci} Süvari Tümeni’nin Sabuncubeli’nden Bornova yönünde saat 17:00’de harekete geçmelerini ister. Olası muharebelerle karşı tümenler sıkı irtibatta olacak, aynı zamanda 1^{nci} Süvari Tümeni Nif’e (Kemalpaşa) gönderdiği 10^{ncu} Alayı aracılığıyla 2^{nci} Kolordu atlı takip koluyla temas kuracaktır. İzmir’de Yunan askeri olmasa bile Mürsel (Bakü) Paşa şehre girmeyecek, diğer süvari tümenlerini bekleyecektir.¹⁷

Kolordu emri uyarınca Menemen yönünde yürüyüşe geçen 14^{ncü} Süvari Tümeni Emiralem İstasyonu’ndaki zayıf bir Yunan birliğini geri attıktan sonra yeni emri beklemek üzere burada istirahat eder. Saat 19:00’da Bornova’ya doğru ilerlemeye başlayan 1^{nci} Süvari Tümeni ise ileri sürdüğü keşif kolundan 2^{nci} Süvari

Tümeni'nin Sabuncubeli'nin tamamını temizleyerek Bornova istikametine gittiğini, Hacılar kuzeyinde düşman artçılarıyla muharebe hâlinde olduğunu öğrenir. Bu durumda Mürsel Paşa da tümenini Sabuncubeli kuzey sırtlarında konaklattırır.¹⁸

14 gündür ateşin ve kanın içinde yalınkılıç at süren Türk süvarisi sonunda İzmir'in kapısındadır. Gece yarısı Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa Emiralem İstasyonu'na, 14^{ncü} Süvari Tümeni ordugâhına gelir. Binlerce süvarinin gözü, kulağı kurt komutanın vereceği emirdedir. Birkaç saat sonra, Haymana bozkırından alıp aylardır atlarının terkisinde taşıdıkları sularla, dağlarında açan çiçekleri sulayarak, İzmir'e gireceklerdir.

Sabırsız kılıç şıkırtıları, öfkeli kişnemeler Türk'ün 3,5 yıllık kızıl elmasına bir adım mesafededir.

* * *

8 Eylül 1922 Cuma

Saat 07:00

1^{nci} Ordu Karargâhı'nın en önemli sorunu, çekilen düşmanı güneyden sıkıştırması gereken 3^{ncü} Süvari Tümeni ile bir türlü irtibat kurulamaması, dahası bu tümenin takip harekâtında yeterince baskılı davranamamasıdır. Bir gece önce verdiği emirde bu duruma değinen 'Sakallı' Nurettin Paşa güney kanattaki 2^{nci} Kolordu'dan Yarbay İbrahim (Çolak) Bey'in tümenini bulmaya çalışmasını da istemiştir. Kiraz-Ödemiş bölgesinde bir yerlerde olduğu duyulan tümenden neredeyse bir haftadır haber alınamamakta, neyle meşgul olduğu konusunda bir fikir edinilememektedir.¹⁹ Süvari muharebesi eğitimi almamış, daha çok atlı piyade niteliğinde, Kuvayı Seyyare'den dönüştürülmüş olan bu birlik bu nedenle Fahrettin (Altay) Paşa'nın Süvari Kolordusu'na dahil edilmemiş, kuvvetli bir akıncı kolu olarak Menderes bölgesinde tutulmuştur. Ancak şu anda bu birliğin hareket kabiliyetine ihtiyaç vardır ve birlik ortada yoktur!

Nurettin Paşa düşmanın bu doğrultuda serbest hareket etmesini önleyebilmek için Menderes Bölge Komutanlığı'nın da

3ncü Süvari Tümeni Komutanı
Yarbay Halil İbrahim (Çolak) Bey ve karargâh subayları

Bayındır istikametinde yürüyüşünü hızlandırmasını ister. Buradan Torbalı-İzmir veya Nif (Kemalpaşa) yönünde yürütüleceklerini bildirir ve Torbalı'ya ulaşmışlarsa İzmir'e doğru ilerlemeye devam etmelerini hatırlatır.²⁰

Yarbay Halil İbrahim (Çolak) Bey'in süvarileri neredeyse bir haftadır kayıptır ama Ordu Komutanlığı'nın emirlerini alamayan birlik mevcut harekâta elindeki imkânlar dahilinde katkıda bulunmaya çalışmaktadır. 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın 8 Eylül için verdiği "*Bayındır'a ilerleyin*" emri de eline ulaşmamıştır ama 3^{ncü} Süvari Tümeni zaten bir gün önce Bayındır'a girmiştir. Aynı gün sabah Petrek Çayı boyunca Kuvayı Milliye müfrezesiyle çatışan bir Yunan taburunun haberini alan süvariler Torbalı doğusuna doğru harekete geçmiştir. Öğleye doğru Yörük Ali Efe müfrezesini takviye eden Halil İbrahim Bey'in tümeni Yunan taburunu Torbalı batısına atmayı başarır. Ancak gün boyu trenlerle Aydın'dan çekilen Yunan 18. Alayı'nın güneyden ve doğudan kasabayı çevirmesi nedeniyle Torbalı kuzey sırtlarına çekilmek zorunda kalır. Civar köylerden yerli Rumlar da Yunan alayının safında

muharebeye katılınca 8 Eylül öğle saatlerine kadar kasabayı geri almak mümkün olmaz.²¹

Bu sırada kuvvetli bir tahrip müfrezesini Yunanların Gazie-mir'deki hava üssüne gönderen Halil İbrahim (Çolak) Bey buradaki üç Yunan uçağını imha etmeyi başarır. Akşama doğru ise Yunan 18. Alayı'nın çekilişini baskı altına alır. Daha güneydeki Menderes Bölge Komutanlığı'na bağlı alayların yarım günlük gecikmesi yüzünden Yunan alayı kısaçtan çıkarak canını kurtarabilir. 3^{ncü} Süvari Tümeni geceyi Torbalı bölgesinde geçirir.²²

1^{nci} Kolordu'nun ileri sürdüğü atlı takip kollarından gelen raporlar korkunçtur. 15^{nci} Tümen kolu Spil Dağı kuzey yamaçlarına, Manisa'ya bir adım mesafeye ulaşmıştır ve gördükleri Turgutlu-Saruhanlı-Manisa arasındaki ovada tüm köylerin insanlarıyla beraber yakılmış olduğudur. Manisa doğusunda bir tek Yunan askeri kalmamıştır ama katledilen Türk köylüsünün sayılmasına da imkân yoktur.²³

İzzettin (Çalışlar) Paşa 8 Eylül sabah 07:00'de birliklerini yürüyüşe geçirir. Kuzey kolunun önünde giden 15^{nci} Tümen İzzeddin köyüne, ardındaki 57^{nci} Tümen de Bağcı Çiftliği'ne vararak istirahat ederler. Kolun emniyet müfrezeleri Irlamaz Deresi'ne ulaşmıştır. Güney koldaki 6^{nci} Tümen Turgutlu batısına, 14^{ncü} Tümen de doğusuna ulaşarak ordugâh kurar. Başka sağlam bina kalmadığı için geceyi Turgutlu İstasyonu'nda geçirecek olan İzzettin Paşa burada Ordu Komutanı'nın "9 Eylül günü kolordunun Turgutlu civarında toplu hâlde bulunması, mümkün olursa atlı takip kollarının İzmir'e kadar ilerletilmesi" emrini alır.²⁴

Bu, İzzettin Paşa'nın bu gece alacağı son emir değildir. 9 Eylül 1^{nci} Kolordu için uzun bir gün olacaktır.

Yunan mezalimini olabildiğince engelleyebilmek amacıyla süratli hareket etmek için oluşturulan 2^{nci} Kolordu atlı takip kolu öğle vakti Armutlu'ya vardığında Yunanların Nif'i (Kemalpaşa) yakmakta olduğunu görmüştür. Katliamı önlemek için kuvvet dengesizliğine bakmaksızın derhâl taarruza geçen müfrezeye kasabadaki Yunanlar arasında muharebe başlar. Bu sırada keşif

amacıyla Süvari Kolordusu'nun Kemalpaşa yönüne gönderdiği 10^{ncü} Süvari Alayı kasabanın kuzeyindeki sırtlara ulaştığında muharebeyi görür ve tereddütsüz müdahil olur. Çapraz ateş arasında kalan Yunanlar İzmir istikametinde çekilir ve iki süvari birliği 18:30'da Nif'e birlikte girerler. Bu kez Yunanlar kasabanın tamamını yakmayı başaramamıştır. 2^{nci} Kolordu'nun asıl kuvvetiyse demiryolu boyunca iki kol hâlinde İzmir'e yürüyüşe devam eder. 7^{nci} Tümen geceyi Turgutlu güney ve batısında, 3^{ncü} Kafkas Tümeni doğusunda, 8^{nci} Tümen Halilbeyli'de, 4^{ncü} Tümen Halilbeyli güney ve doğusunda geçirir. 10 kilometrelik bir hatta sekiz piyade tümeni, iki kolordu ve bir ordu karargâhı toplanmıştır.²⁵

Takip harekâtında 1^{nci} Ordu'nun ikinci kademesini oluşturan 4^{ncü} Kolordu ise 8 Eylül günü ancak akşama doğru yürüyüşe geçebilmiştir. Demiryolunun kuzeyindeki kolda 11^{nci} Tümen Seyidoğlu Çiftliği'ne, 23^{ncü} Tümen Tatarocağı'na gece yarısını geçerek ulaşırlar. Güney kolundaki 12^{nci} Tümen Gökkaya'ya, 5^{nci} Kafkas Tümeni ise Dereköy'e ancak 9 Eylül sabaha karşı varabilecektir.²⁶

Günlerdir dövüşen, dövüşmediği zamanlarda da durmaksızın yürüyen 4^{ncü} Kolordu'da askerlerin ayağında çarık, bedenlerinde derman kalmamıştır. Ancak Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa bu duruma ne kadar üzülsün, Mehmetlerinin durup uzun uzun dinlenmesine bir gün daha izin vermeyecektir.

Çünkü kurt komutan çok iyi bilmektedir ki zaferle bozgun arasındaki farkı orduların ihtiyatları belirler!

* * *

2^{nci} Ordu, tıpkı bir gün önce olduğu gibi, 8 Eylül gününü de sarp, kayalık, yolsuz tepeleri aşp, kendine verilen hedefe ulaşmak için araziyle boğuşmakla geçirmektedir. Düşmanla ateş teması olan tek birlik 159^{ncü} Alay'dır. Yunan Bağımsız Tümeni'ni takipte olan alay, tümenine katılma emri eline ulaşmadığından, düşmanın artçısıyla dövüşe dövüşe öğleye doğru Sındırgı'ya girmiştir. Burada 61^{nci} Tümen'le irtibat kurmayı başaran ve takibi kesen alaydan bayrağı devralan Akıncı milisleri de üniformalı

yoldaşlarını aratmayacak, püskürttükleri Yunan kollarından bir de top ele geçireceklerdir.²⁷

Alayın katılması gereken 61^{nci} Tümen 8 Eylül'de gün doğmadan Encikler'den yola çıkmış, öğleden sonra Borlu'ya ulaşarak istirahata geçmiştir. 16^{nci} Tümen ancak 8 Eylül gece yarısından sonra Kemer, 17^{nci} Tümen ise gün batarken Karayazı'ya ulaşabilmiştir. Kolda geriden gelen 61^{nci} Tümen'dir ve hem tümenin hem de kolordunun topçu taburları sarp arazi nedeniyle çok geride kalmıştır.²⁸

41^{nci} Tümen de 8 Eylül akşama doğru Hamidiyehani'nden Derbent'e gelerek konmaya geçmiştir. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa sabah eline ulaşan cephe emrine cevaben öğle saatlerinde gönderdiği raporda *“takip güzergâhının fiziki zorluğu nedeniyle Cephe Komutanlığı'nın verdiği hedeflere zamanında varmasının mümkün olmadığını, arazinin harita üzerinden verilen emre uymadığını, ama yine de elinden geleni yapacağını”* belirtir.²⁹

Gerek harekât planında daha aktif bir görev verilmemesi, gerekse yapmak istedikleri açısından emrine verilen kuvveti yeterli görmemesi tecrübeli komutanın harekâtın başından beri mutsuz bir ruh hâlinde olmasına neden olmuştur. Son birkaç gündür de zorlu arazi şartlarıyla boğuşmak zorunda kalmıştır.

Ancak Milli Mücadele'nin son dönemecinde Mustafa Kemal Paşa ona öyle kritik bir görev verecektir ki, sonunda yüzü gülecektir.

8 Eylül öğleden sonra Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Adala'ya, 2^{nci} Ordu karargâhına gelirler. Dört paşa, 1^{nci} Ordu birliklerinin ciddi bir direnişle karşılaşmadan Spil Dağı'na ulaşmış ve Manisa'nın Yunanlarca yakılmış olmasını dikkate alarak, düşmanın İzmir'i savunacak kuvvetinin ve azminin kalmadığı sonucuna varırlar. Nitekim Fahrettin (Altay) Paşa'dan gelecek olan Süvari Kolordusu raporu da bu değerlendirmeyi destekleyecektir. Ayrıca 6^{nci} Kolordu'nun yürüyüşte 1^{nci} Ordu birlikleriyle hizaya gelememesi de bir sorun olarak gündeme gelir. Bunun üzerine Yakup Şevki Paşa öğlen saat 13:00'te 6^{nci} Kolordu Komutanı Kazım (İnanç) Paşa'ya sitemkâr bir emir gönderir:

“16^{ncı} ve 61^{nci} tümenlerin yürüyüşte geri kalmaları son günlerde hissedilir dereceye varmıştır. 9 Eylül için verilen hedeflere tekmil mevcutla behemehal varılması sağlanmalıdır. Düşmanla tekrar temas umuluyor. Yürüyüşler ne kadar güç olursa olsun günü gününe yapılması lazımdır. Bu zorluğu bütün komutanların benimsemesi ve erlerin teşvik edilmesi, birliklerin toplu bulunması önemle tavsiye ve rica olunur.”³⁰

Kazım (İnanç) Paşa da bu emri tümenlere ileterek Pazarköy’e gelir ve orada geceler.

8 Eylül gece yarısı günün son keşif raporu gelir: Yunanlar Akhisar, Kırkağaç ve Soma’dan da çekilmişlerdir. Manisa’yı yakarak boşaltan grup ise Menemen Boğazı’nda da durmadan İzmir iskelelerine doğru kaçarcasına çekilmektedir.³¹

* * *

Gerçekten de artık İzmir’i savunmak bir yana, uğradıkları bozgunun bir toplu imhaya dönüşmesi korkusu yaşayan Yunanlar, emniyet alaylarının korumasında parça parça İzmir çevresindeki iskelelere ulaşma telaşındadır. Tüm ordunun elden çıkmaması için sabık kolordu komutanı General Polymenakos apar topar başkomutan ilan edilmiş, binlerce askerin kısa sürede tahliyesi gibi zor bir görev onun omuzlarına yüklenmiştir. Karargâh birliklerde disiplin ve soğukkanlılığı korumaya çalışmaktadır ancak Metaxas’ın 1915’te Venizelos’a yazdığı mektupta belirttiği öngörüler harfi harfine gerçekleşmektedir. Son olarak köyleri yakılan ve katliamdan kurtulabilen sivil Türkler de ellerine geçirdikleri milis kuvvetlere katılmış ve “*Yunan Ordusu Türk askeriyle savaştı bir millet arasında sıkışıp kalmıştır.*”³²

Bu aşamada da karargâhtaki General Polymenakos’la sahadaki General Frangou arasında taktik görüş ayrılıkları ve sorunlar ortaya çıkar. Özellikle Manisa’da yığılan ve askeri birlikten çok üniformalı, korkudan çılgına dönmüş bir güruhtan ibaret binlerce kişiyi kontrol etmek mümkün değildir. Yüzlerce yıllık şehzadeler şehri bir gecede yerle bir edilir. Frangou, Ordu Komutanlığı’ndan

gelen “süvarilerin korumasında piyade birliklerinin kaçırılması” emri uyarınca, karargâhlara bağlı süvari takımlarını da bir araya getirir. Süvari Tümeni’ne Menemen Boğazı’nı kapatma emri verilir. Manisa İşgal Bölge Komutanlığı da emrindeki müstakil alayla Sabuncubeli’ni savunacaktır.

Ancak evdeki hesap çarşıya uymaz. Bir anda enselerinde bitiveren 2^{nci} ve 14^{ncü} Süvari tümenleri Sabuncubeli’ne Yunan alayı yerleşmeden taarruz eder ve bir kısmı imha, bir kısmı da esir olan alay parça parça dağılır.³³

Son duruma göre General Frangou çekilme planını güncellemek zorunda kalır. Bu durumda;

- 4. ve 7. tümenler Spil Dağı güney/güneydoğu sırtlarında
- 2. Tümen Sancaklı-Ekmeksiz arasında
- 1. Tümen Ekmeksiz-Nif arasında
- 9. Tümen Nif-Yukarı Kızılca arasında
- 13. Tümen tepeler hattıyla 9. Tümen cephesi arasında emniyet hattı oluştururken, 5. ve 12. tümenlerden geriye kalanlarla tümenlerin asıl kısımları Kemalpaşa batısına çekilecektir. Ancak 4. Tümen’den kalanı da emrine alarak Spil Dağı güney yamaçlarına ulaşmaya çalışan Yunan 7. Tümeni Naldöken’e vardığında Ahmet Zeki (Soydemir) Bey’in süvarilerinin baskınına uğrar. Bu durumda Frangou’nun kurduğu son cephe hattının kuzey kanadı çökmüş ve kuşatılma tehlikesine girmiştir.³⁴

Bu sırada Ordu Komutanlığı’ndan gelen emir, Polymenakos’un da halihazır durumu sağlıklı şekilde değerlendiremediğini göstermektedir. Karargâh General Frangou’dan “*9 Eylül sabahından itibaren birliklerini çekerek Süvari Tümeni ve donanma korumasında İzmir batısına, Çeşme-Urta iskelelerine ulaşmasını*” istemektedir.³⁵

General Frangou önündeki birkaç saatin binlerce askeri için yaşamla ölüm arasındaki fark olduğunu görmektedir. Ordu Komutanı’nın “*9 Eylül sabahından itibaren çekilme*” emrini bir kenara koyar ve 8 Eylül geceden birliklerini iskelelere gönderme emrini tümen ve müstakil alaylara bildirir. Buna göre önden II.

Kolordu (5. ve 9. tümenler) Nif (Kemalpaşa)-Belkahve -İzmir güneyi güzergâhıyla Narlıdere'ye, bunun arkasından I. Kolordu (1. ve 2. tümenler) Güzelyalı'ya giderek orada yeni emri bekleyecektir. 4. ve 7. tümenlerin de bu iki kolorduyu izlemelerini emreder ama o sırada bu iki tümenden kalanlar Ahmet Zeki (Soydemir) Bey'in süvarileriyle muharebededir. İzmir Komutanlığı birlikleri ve süvari kuvvetleri bu iki kolordunun çekilmesi sırasında emniyeti sağlayacaktır. 13. Tümen yoldan 12. Tümeni de alarak Akçaköy'de mevzilenecek, bütün birlikler çekildikten sonra 10 Eylül'de Urla'ya gidecektir.³⁶

General Frangou'nun emri uyarınca saat 16:00'da hareket eden Yunan II. Kolordusu bütün gece yürüyerek 9 Eylül saat 10:00'da Narlıdere'ye ulaşmayı başarır. Bunu takip etmesi gereken I. Kolordu ise Naldöken'de 2^{nci} Süvari Tümeni'yle muharebe etmek zorunda kaldığından ancak akşam 21:00'de toplanıp hareket edebilir. Tüm ricatın güvenliğinin emanet edildiği adam, General Kalinskis, Emiralem'de bir artçı bölük, İzmir güneydoğusundaki Kızılçullu'da da bir emniyet alayı bırakarak süvarilerini Balçova'ya çeker. 13. Tümen'in Urla'ya gitmek üzere yoldan alacağı 12. Tümen ise artık bir enkazdan ibarettir. Son parçası da Gaziemir Hava Üssü'nü basmaya gelen 3^{ncü} Süvari Tümeni'ne çarparak dağılır. Tümenin döküntüleri başıbozuk gruplar hâlinde İzmir'e kaçarlar.³⁷

Yunan Bağımsız Tümeni ise yol boyu ensesindeki 159^{ncu} Alay'ın taciziyle uğraşmış, Sındırgı'da tam "*kurtulduk*" dediği anda bu kez Demirci Akıncıları'nın taarruzuna uğramıştır. Yunan tümeni son olarak 8 Eylül sabahı Türk topçusunun ateşiyle ezilmiştir. Dağlardan inen zeybeklerle, öfkeli Türk köylüsüyle de uğraşmak zorunda kalmış, hızlanıp kurtulabilmek için burada da bir Skoda top bırakmıştır.³⁸

Yeni başkomutan Polymenakos'u dinlemeyerek çekilmeyi 8 Eylül akşamından başlatan General Frangou bu kritik kararıyla Yunan I. ve II. kolordularından geriye kalan yaklaşık 35.000 askeri kurtarmayı başarmıştır.

“Türkler Manisa’da. Yunan birlikleri ise geçtikleri her yerde yakarak, yağmalayarak ve şiddet uygulayarak çekiliyor. Bandırma bu gece milis müfrezelerinin saldırısı tehdidinde maruz kaldı. Soma, Bergama’ya çekilen Yunanlar tarafından yakıldı. Öngörülere bakılırsa Türk Ordusu iki gün içinde burada olacak./ Graillet”

Fransa’nın İzmir Başkonsolosu Michel Graillet, 5 Eylül’de Yunan vahşetini Paris’e bu şekilde bildirmiştir. Yunanların İzmir ve Bursa yönünde çekilirken yaptıkları katliamlara dair İzmir ve İstanbul’dan raporlar yağmaktayken, işgal güçlerinin başkentlerinde ise hâlâ tereddüt vardır. Fransa Başbakanı Raymond Poincaré Fransa’nın Londra, Roma, Washington büyükelçiliklerine, Atina temsilciliğine, İstanbul İşgal Komiserliğine gönderdiği telgrafta, *“Türk Hükümeti adına Nebi Bey’in protestosu üzerine, İngiliz ve İtalyan hükümetlerine Yunan ordusunun yaptığı katliam ve yağmaların durdurulması için Atina nezdinde girişimlerde bulunulmasını önermiştim. Yunan tarafından da buna benzer bir protesto gelirse, benzer bir adımın Ankara’ya yönelik olarak da atılması gerektiğini düşünüyorum.”* demektedir. Yani, 6 Eylül tarihinde Avrupa başkentleri ya gerçeği görmek istememekte ya da Anadolu’da yaşanan vahşetin karşılıklı olduğunu sanmaktadırlar.³⁹

İstanbul’daki Fransa Yüksek İşgal Komiseri General Pelle’nin bu telgrafa cevabı ise nettir:

“Buraya çok uzun zamandır ne Anadolu’nun herhangi bir yerinden, ne Fransız ve İngiliz istihbarat birimlerinden, ne de Patrik’ten, Kemalist kuvvetlerin karıştığı bir katliam haberi gelmemektedir. Tam tersine, Yunan birliklerinin sistematik katliamı gerçeği Avrupalı görgü şahitlerince onaylanmıştır. Misyoner ve din adamlarımızın ifadeleriyle sabittir ki düşman baskısı ya da herhangi bir muharebe olmaksızın, Eskişehir Yunanlar tarafından çekilme öncesinde sistematik şekilde yakılmıştır. Misyon şefimiz mektubunda Yunanların Türk barbarlığından bahsetme hakkını artık kaybettiğini belirtmektedir. Bursa’da yaşayan önemli bir Fransız da bana Yunan subayların,

şehri terk etmeden önce enkaza çevireceklerini duyurduğunu haber verdi. Bu deli suçluların durdurulması için Atina Hükümeti nezdinde güçlü girişimlerde bulunulması gerektiği konusunda ısrarcıyım.”⁴⁰

Bunun üzerine Fransız Dışişleri Bakanlığı Atina’daki temsilcisine Eskişehir’deki durumu bildirir ve ondan derhâl Yunan hükümetine sert bir nota vermesini; “*Fransız hükümetinin, bu sistematik yıkım eylemlerinden doğacak meşru tazminatları talep etme hakkını saklı tuttuğunu ve hiçbir askeri gerekçenin bu yıkımı haklı çıkarmayacağını*” bildirmesini ister.⁴¹

Bu öfkenin asıl sebebi ise Yunanların Eskişehir’i yakarken, Fransızların yaşadıkları binalardan başlamış olmalarıdır.⁴² Durumu yakından takip eden General Pelle mezalimin devam ettiğini, Menderes Vadisi’ndeki ve Salihli’deki tüm Müslüman köylerinin, hatta kasabanın kendisinin de Yunanlar tarafından yakıldığını 8 Eylül’de Fransız Dışişleri Bakanlığı’na bildirir.⁴³

Aslında neler olup bittiği ortadadır. Bu katliamın sorumlularını İzmir’e getirenler de, arkalarında durup şımartanlar da İtilaf devletlerinin kendileridir ve şimdi suça ortak olmamak için büyük çaba sarf etmektedirler. Hepsinde de suçluların telaşı vardır. ABD İzmir Başkonsolosu George Horton 2 Eylül’de Washington’a “*Yunan I. ve II. kolordularının Uşak’ın batısına çekildiğini, III. Kolordu’nun hâlâ Eskişehir’de olduğunu ama yakında kenti yakarak çekileceğini*” bildirir. Başkonsolos ABD Dışişleri Bakanlığı’na aynı telgrafında açıkça “*Psikolojik olarak tükenmiş Yunan ordusunun İzmir’e geldiğinde önlenemeyecek ciddi problemler yaşanacağını ve kenti yakma tehditlerinin açıkça duyulduğunu*” vurgulamaktadır.⁴⁴

Yani, Yunanların İzmir’i yakmadan gitmeyeceğini, İzmir’deki ABD Başkonsolosu daha 2 Eylül tarihinde bilmektedir. İki gün sonra ise Horton Washington’dan Mustafa Kemal Paşa nezdinde girişimde bulunulmasını ve Yunanlara İzmir’i boşaltmaları için yeterli süre verilmesini ister: “*Böyle bir süre kentin tahrip olmasını önleyecektir. Mühimmat depolarının patlaması ya da morali bozuk Yunan askerinin isyancı eylemleriyle İzmir tahrip olabilir.*”⁴⁵

Mütarekeden beri daha ılımlı bir Anadolu politikası izleyen, 1921 başında da sessizce işgal ettiği yerlerden çekilen İtalyanlar ise müttefiklerinden çok daha açık ve yüksek sesle ona biteni dile getirmektedir. 2 Eylül'de İzmir'deki İtalyan temsilcisi İstanbul'daki büyükelçisine Yunanların Uşak'ı yakarak insanları katlettiğini bildirmektedir. Kütahya ve köyleri ise sistematik şekilde tahrip edilmiştir. Temsilci, 6 Eylül tarihli müteakip raporunda ise, Türklerin önünden kaçan Yunanların Alaşehir ve köylerini tamamen yaktığını yazmaktadır. 7 Eylül'de ilettiği rapordan Yunan ordusunun elinde ateşle İzmir'e yaklaştığı anlaşılmaktadır: *"İzmir'e doğru kaçan Yunanlar Menemen, Salihli, Turgutlu, Manisa'yı ve bunların tüm köylerini yaktılar."*⁴⁶

İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Amerikalılar...

Hepsi endişelidir çünkü Yunanların sadece şimdi kaçarken Uşak'ta, Eskişehir'de değil, bir yıl önce Sakarya'dan çekilirken Haymana'da, Seyitgazi'de, Mihaliçcik'da yaptıklarını da, ilk işgale başladıklarında İzmir ve Aydın yöresinde Türkleri nasıl katlettiklerini de iyi bilmektedirler.

Salihli, Alaşehir, Turgutlu, Manisa, Aydın...

Afyon-İznik hattının batısında yakmadık, yıkmadık bir tek köy bile bırakmayan bu üniformalı eşkıyaların güzeller güzeli İzmir'i yerle bir etmeden gitmesi mümkün müdür?

Ama onların bile akıl edemediği, Yunanların bu yıkımdan kendilerine sadece siyasi değil, maddi menfaat de sağlayacak şeytanî bir planlarının da olduğudur.

8 Eylül 1922 Pazar

Saat 23:30

Fahrettin (Altay) Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği son rapor durumu iyice aydınlığa kavuşturmuş olur. Bozdağ'dan inen zeybekler Gediz Vadisi'nden çekilen Yunanlara ani baskınlar yaparak çok kayıplar verdirmiştir. İzmir'e ulaşan birlikler ve yerli Rumlar ise perişan hâldedir. İki Yunan vapuru rıhtıma yanaşarak bir miktar askeri alarak uzaklaşmıştır. Ayrıca limanda bekleyen dört İngiliz savaş gemisi de vardır. 8 Eylül sabah 10:30'da şehirdeki

konsoleslar ve yabancı ülke temsilcileri limandaki Fransız Edgard Quinet kruvazörünün telsizinden açık olarak çağrı yapmış ve Türk Ordusu'ndan en yakındaki kumandanla İzmir'in teslimi konusunu konuşmak istediklerini ilan etmişlerdir. Temsilcilerini göndererek teslim şartlarını görüşmek istemektedirler.

Türk Ordusu'nun üst komuta kademesi durumu değerlendirir: Yunanların şehri boşalttığı, asayişi sağlamak üzere İzmir'de bir miktar İngiliz-Fransız askeri bulunduğu ve bunların da şehri yeni bir çatışmaya meydan vermeden, olaysız şekilde teslim edip gitmek istedikleri anlaşılmaktadır. Birkaç gün önce yeniden açılan Ankara-İstanbul telgraf hattı aracılığıyla Başkomutanlık tarafından işgal güçlerine cevap verilir: *"Temsilcileriniz otomobille ve İzmir-Turgutlu yoluyla gelecek. Otomobilinizde beyaz bayrak bulunacak."*⁴⁷

Batı Cephesi Komutanlığı da yeni duruma göre bir düzenleme yapar:

"Süvari Kolordusu derhâl İzmir'e yürüyecek ve şehri geri alacaktır. 1^{nci} Kolordu'dan bir tümen şehre yürütülecek, kolordunun kalanı takibe devam edecektir. 1^{nci} Kolordu İzmir İşgal Gücü olarak belirlenmiş ve kolordunun komutanı da İzmir Askeri Valisi olarak tayin edilmiştir."⁴⁸

Tam 40 aylık teslimiyetçi, utanç dolu bir idarenin ardından İzmir'in yeniden "vatandan başka sevgili bilmeyen" bir valisi olmuştur: Mirliva İzzettin (Çalışlar) Paşa!

İngilizler ise kuralları koyanın Mustafa Kemal Paşa olduğunu artık kabullenmişlerdir. Ancak hâlâ Sarışın Kurt'tan alacakları bir ders vardır:

"Geceden (8/9 Eylül gecesi) bir süvari bölüğü yola çıkarak Turgutlu-İzmir yoluyla gitsin, yabancı temsilcileri karşılasın, emniyetlerini sağlasın. İzmir'i doğal olarak kayıtsız şartsız teslim alacağız. Bu nedenle temsilcilerin herhangi bir teklifi kabul olunmayacak."⁴⁹

Söz konusu vatan olduğunda, Türk'le pazarlık yapılmayacağını bir kez daha hatırlatacaktır.

GÜZEL İZMİR

“Kumandanım! Bizim burada beklememize lüzum yok. Çünkü fazla bekleyecek olursak İzmir’de Yunanların katliam yapma ihtimali yüzde yüzdür. Bunları hiç beklemeyelim. Nasıl olsa emir -İzmir’i işgal edin- olmayacak mı? Başka ne diyecekler? Olmaz mı diyecekler? Kumandanım! Bize yol verin, gidelim. Vaktinde İzmir de kurtulsun.”¹

14^{ncü} Alay komutanı Salih Zeki (Atatunç) zor durumdadır. Kordudan bütün süvari tümenlerine “*karargâhtan haber almadan İzmir’e kimse girmeyecek*” emri gelmiştir ama genç bölük komutanlarını yerinde tutmak mümkün değildir. Zeki (Doğan), Bursalı İbrahim Hakkı, Fikret, Abdurrahman, hepsi de bir an evvel İzmir yoluna düşmek istemektedir. Alay komutanı o kadar bunalmıştır ki, ne diyeceğini de bilemez hâldedir. Yüzbaşı Zeki (Doğan) atılır: “*Beklemeyelim kumandanım. Molamızı yaptık, artık durmayalım!*” Düşmana direnmek kolaydır da, silah arkadaşlarının hepsi bir olunca Salih Zeki Bey daha fazla dayanamaz: “*Benden emir almadınız. Hiçbir şeyden haberim yok. Sorumluluk kabul etmiyorum.*”²

14^{ncü} Süvari Alayı’nın cevval bölük komutanları sevinçle yerlerinden fırlarlar. Zaten Sabuncubeli kuzey sırtında mola verdikleri bu yerde gecelemeğe hiçbirinin niyeti olmadığından, kurulmuş bir tek çadır dahi yoktur. Peşpeşe aynı komut yankılanır: “*At biiiii!*” Atını mahmuzlayan bölükler peş peşe Bornova yoluna

düşer. Sabuncubeli'nden yarışırcasına inerler. Hepsinin aklında “İzmir’e ilk giren” olma hayali vardır.³

Aslında hiçbir süvari tümeninde durum farklı değildir. Emiralem tren istasyonu çevresinde konaklamaya geçmiş olan 14^{ncü} Süvari Tümeni de sabahı bekleyemez. Öncüde 3^{ncü} Alay olmak üzere saat 03:00’te yola koyulurlar. Köyiçi’ni geçtikleri sırada, Menemen doğu sırtlarından üzerlerine ateş açılrsa da, direnmeye çalışan grup, kol öncüsünün taarruzuyla hemen imha edilir. Miralay Mehmet Suphi (Kula) Bey’in tümeni sabaha 05:00’te Menemen’e girer. Daha işgalin ilk günlerinden itibaren Yunan mezaliminin her türlüşünü yaşamış, bir gün önce de Yunanlarca son kez yakılmış olan kasabanın halkı sokaklara fırlamış, sevinç gözyaşları dökmektedir. Tümen komutanıyla beraber Menemen’e gelen Fahrettin (Altay) Paşa 9 Eylül saat 09:45’te burada verdiği emirle, zafer coşkusuyla emniyetten uzaklaşan birliklerini durumun ciddiyeti konusunda uyarma gereksinimi duyar:

“İzmir Karşıyaka’da toplanmakta olan Rum göçmenlerini korumak için, Yunanların Ulucak köyü güneyindeki tepelerde savunacakları haber alınmıştır. 1^{nci} ve 2^{nci} Süvari Tümenlerinin Bornova batısına geldikleri tahmin edilmektedir. 14^{ncü} Süvari Tümeni, ağırlıklarını Menemen’de bırakacak, öğle vakti Ulucak-Karşıyaka istikametine doğru hareket edecektir. Rum ahalie teslim olma çağrısı yapılacak, teslim olanlara fena muamele yapılmayarak muhafaza altına alınacaklardır.”⁴

Aslında 14^{ncü} Alay’ın ardından 1^{nci} Süvari Tümeni’nin kalanı da çok fazla beklemes. Gece yarısını geçerek Fahrettin (Altay) Paşa’nın “*yürüyün*” emri gelir gelmez bütün süvari birlikleri harekete geçmiştir. Yalnızca Ahmet Zeki (Soydemir) Bey 20^{nci} Alay’dan gelecek keşif raporlarını beklemiş, düşmanla ateş temasının kesildiğini ve saat 05:00’da Yunanların tamamen çekildiğini öğrendiği anda o da 2^{nci} Süvari Tümeni’ni İzmir’e yürütmüştür.⁵

2^{nci} Süvari Tümeni yürüyüşe Naldöken’den, 1^{nci} Süvari Tümeni yaklaşık 20 kilometre geriden, Sabuncubeli kuzeyinden

başlamıştır. Bu nedenle Mürsel (Bakü) Paşa'nın tümeni Bornova şosesine inmeden bir mola vermiş, bu sırada iki tümen neredeyse aynı hizaya gelmiştir. Bir süre sonra 2^{nci} Süvari Tümeni'nin öncüsü olan 4^{ncü} Alay, 1^{nci} Süvari Tümeni'nin kol başındaki 14^{ncü} Alay'la yan yana gelir. Yürüyüş bir süre bu şekilde devam edince iki tümenin alayları iyice birbirine karışır. Bornova'ya bir kilometre kala, 14^{ncü} Alay düşman ateşiyle karşılaşır ve muharebe başlar. Alaylar karıştığı için sevk, idare zorlaşmıştır. İki tümen komutanı, Mürsel Paşa ve Ahmet Zeki Bey bir araya gelerek 1^{nci} Süvari Tümeni'nin şosenin güneyinden, 2^{nci} Tümenin ise kuzeyinden yürümesine, bu düzende taarruz etmelerine karar verirler.⁶

İbrahim Hakkı (Erginakın) komutasındaki 1^{nci} Bölük at inip yaya muharebesine girerken, Zeki (Doğan) Bey'in 3^{ncü} Bölüğü kılıç çekip taarruza kalkar. 14^{ncü} Alay saat 09:00'da Bornova'ya girer ve Zeki Bey'in bölüğü durmaksızın İzmir istikametinde yoluna devam eder. Şose kuzeyinden emniyet düzeninde yürüyen 4^{ncü} Alayın hizasını dört nala geçerler ancak Mersinli'ye vardıklarında yeniden düşman ateşine maruz kalırlar. Bu sefer 2^{nci} Süvari Tümeni'nin alayları da muharebeye katılır. Her iki tümenin topçuları da işe karışınca, Yunan alayının direnci tamamen kırılır. 23 subay ve 1.000 asker çaresiz teslim olurlar.⁷

14^{ncü} Süvari Tümeni de Fahrettin (Altay) Paşa'nın emrinin ardından Karşıyaka'ya doğru yürüyüşe geçer. 54^{ncü} Alay demiryolunun doğusundaki sırtlardan emniyet alarak ilerlemektedir. Ulucak'ta (bugün Ulukent) herhangi bir direniş olmaz. Saat 16:30'da Mehmet Suphi (Kula) Bey'in tümeni Karşıyaka'ya girer.⁸

Tümen'in dağ bataryaları zafer coşkusuyla son kez gürler: *"Biz geldik!"*

* * *

Bornova'dan İzmir'e doğru akan süvarilerin önünde 4^{ncü} ve 14^{ncü} alaylar vardır. Alayın komutan vekili Yüzbaşı Şeraffettin (İzmir), *"çevreden atılacak tek tük silaha aldırış etmeden doğrudan İzmir'e yürüme"* emri verdiğinden, beraberindeki bölük dörtnala şose

üzerinden Alsancak'a doğru koşmaktadır. Halkapınar'da, Tuzakoğlu* un fabrikasına 300 metre mesafede bir anda üzerlerine yağmur gibi mermi yağmaya başlar. Fabrikanın pencerelerinde, çevresinde makineli tüfekler kurulmuştur ve çatışmaya girmeden yürüyüşe devam etmek mümkün değildir. Arapdere'nin oluşturduğu bataklık da süvariler için ayrı bir sorundur. Atlar buradan geçemeyince güneydoğudan geniş bir yay çizmek zorunda kalırlar. Bu da düşmanın ateşine daha fazla maruz kalmalarına neden olur. Daha ilk anda Şerafettin Bey'in alayından dört er şehit düşer. Hemen arkalarından gelen 14.^{ncü} Alay'ın bölükleri de yığılmaya başlayınca durup yaya muharebesine girmek zorunda kalırlar. Fabrikanın her yerinden makineli tüfeklerle kurşun yağmakta, dereden tek geçebilecekleri nokta olan Halkapınar Köprüsü'nü kontrol altında tutmaktadır. 14.^{ncü} ve 4.^{ncü} alayların makinelileri bütün ateşi fabrikanın pencerelerine toplarken, Zeki ve Şerafettin Beyler yanlarına aldıkları süvarilerle at biner ve hızla köprüyü geçerler. Kalanlar da birkaç dakika içinde bu son düşman mevziini susturacak, Konak'a doğru akan selin önünü açacaktır.⁹

1.^{nci} Süvari Tümeni 14.^{ncü} Alay öncüsü Yüzbaşı Zeki (Doğan) ve 2.^{nci} Süvari Tümeni 4.^{ncü} Alay komutan vekili Yüzbaşı Şerafettin (İzmir), dörtlüye, önlerine çıkan düşman döküntülerine aldırış etmeksizin Kordon boyunda at sürerler. O anı yaşayanlar yıllar sonra “*nallarının taş kaldırım yola vurmasından kıvılcımlar çıkıyordu*” diye anlatacaktır. Yol boyu karşılaştıkları İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan devriyelerinin süvarilere karşı en ufak bir saygısızlıkları olmaz. Her yerde küçük gruplar hâlinde Yunan askerleri vardır ve süvariye gören, önceden sözleşmişçesine, silahını denize atmaktadır. Pasaport önüne geldiklerinde belinde kasaturası ve tabancası, elinde bombasıyla silahlı bir Ermeni yollarını keser. Zeki Bey durmaksızın Konak'a doğru devam ederken, Yüzbaşı

* İki İzmirli Osmanlı Rumu'nun sahibi olduğu Tuzakoğlu şirketine ait tarihî un fabrikası binası bugün İzmir Büyükşehir Belediyesi "Meslek Fabrikası" adıyla hizmet vermektedir.

Şerafettin bu militanı silahlarından tecrit etmek ister. Ancak saldırgan elindeki bombayı tereddütsüz fırlatır ve rıhtıma yığılmış kalabalığın arasında gözden kaybolur. Bomba alay komutan ve kilinin atının altında patlar, aylardır can yoldaşlığı yapan ikilinin yolları burada ayrılır. Kolundan ve boynundan iki derin şarapnel yarası olsa da Şerafettin Bey durmayacaktır. Yarasını sarar, getirilen yeni bir ata atlayarak geldikleri hızla İzmir Hükümet Konağı'na doğru dörtlüyle devam eder.¹⁰

Süvariler Hükümet Meydanı'na kadar bir daha durmazlar. Onlar için "İzmir'e girmek" demek hem sivil otoritenin hem de askerî gücün simgesi olan bu meydana varmaktır. Güney kenarı Hükümet Konağı, batısı ise Sarıkışla'yla sınırlı olan küçük meydana süvariler toplanmaya başlarlar. Bir tarafta 4^{ncü} Alay'dan bölük komutanları, Zeki (Doğan), İbrahim Hakkı (Erginakin), Fikret (Yüzatlı) ve Abdurrahman (Özgen), diğer yanda 14^{ncü} Alay'dan Yüzbaşı Şerafettin, Teğmen Ali Rıza. Yaşlıca bir kadın elinde getirdiği Türk bayrağını uzattığı sırada Yüzbaşı Zeki arkadaşlarıyla kucaklaşmakta, sevinçten ağlamaktadır. O anda Sarıkışla'da hâlâ Yunan bayrağı olduğunu fark eder ve kadının elindeki kaparak Sarıkışla'ya koşar. Aynı sırada Yüzbaşı Şerafettin de meydana doldurmaya başlayan kalabalıktan bir gencin elindeki bayrağı kapmış, hükümet konağına girmeye çalışmaktadır. Ön kapının kilitli olduğunu gördüklerinde Teğmen Ali Rıza yanına aldığı birkaç süvariyle binanın yan kapısını kırarak içeri girer ve kapıyı açar. Saat 11:00'de Yüzbaşı Zeki ve Yüzbaşı Şerafettin, İzmir'in güç simgesi iki yapısına Türk bayrağını çekerler.* Aynı

* Farklı kaynaklarda hükümet konağı ve Sarıkışla'dan hangisine bayrağın önce çekildiği farklı şekillerde anlatılmaktadır. Buhara Sultanı'nın "İzmir'e ilk girecek askere verilmek üzere" vadettiği kılıç bu tartışmanın sebebidir. Hatta Abdurrahman Özgen hatıratında bu sebeple iki yüzbaşı arasında o gün bile münakaşa yaşandığını yazmıştır. Ancak bu kavga, başka hiçbir kaynaktan karşımıza çıkmadığı için tartışmalıdır. Yaptığımız sentez sonucunda, her iki bayrağın yaklaşık aynı zamanda göndere çekildiği, ancak komuta heyetinin ödül kılıç için bir kararvermesi gerektiğinden sivil idarenin simgesi olan İzmir Hükümet Konağı'nı seçtiğini söyleyebiliriz.

dakikalarda 2^{nci} Kolordu'nun atlı takip müfrezesi de Kadifekale'ye ulaşmış ve orada da göndere bayrağımızı çekmiştir.¹¹

Evlerinden taşan binlerce Türk, tam üç buçuk yıl sonra ellerinde ay yıldızlı bayraklarla ilk kez özgürce İzmir meydanlarında dolaşabilmektedirler. Küçücük Hükümet Meydanı'nda herkes ağlamakta, sevinçle birbirine sarılmaktadır. Kimi atının üstünde, kimi yedeğine almış süvariler ve onları sarmış İzmir halkı...

Bir rüyanın gerçek olduğu andır.

Ardından önce 1^{nci}, sonra da 2^{nci} süvari tümenleri şehre girer. Mürsel (Bakü) Paşa hükümet konağına ulaşır ve sıkıyönetim ilan eder. İzzettin (Çalışlar) Paşa 1^{nci} Kolordu'nun başında gelerek askerî vali sıfatıyla idareyi devralana kadar 14^{ncü} Süvari Alayı şehirde asayiş sağlayacaktır. Hâlâ şehrin sokakları direnen, silahlı Rum ve Ermenilerle doludur. Bu nedenle 1^{nci} Süvari Tümeni'nden 11^{nci} ve 21^{nci} alaylar Kadifekale, 2^{nci} Süvari Tümeni'nden 4^{ncü} ve 20^{nci} alaylar da Güzelyalı istikametine takip ve tedip için gönderilir. Tümenler İzmir'e girdikleri andan beri yüzlerce Yunan askerini esir almış, Mersinli bölgesine sevk etmektedirler. Son olarak 2^{nci} Süvari Alayı Kemer İstasyonu'ndan geçerken Aydın'dan gelen bir treni durdurmuş ve İzmir'e ulaşmaya çalışan beş subayla 700 eri esir almıştır. Manisa İşgal Bölge Komutanı da karargâhıyla beraber kısı kıvrak yakalanmış ve İzmir'e getirilmiştir.¹²

Alaylar sokak aralarından döküntü Yunan askerlerini toplarken, 1^{nci} Süvari Tümeni Komutanı Hükümet Konağı'na yerleşmiştir. Bir süre sonra körfezdeki Fransız filosunun komutanı, kolorduya raporunu yazmakta olan Mürsel Paşa'yı ziyaret eder ve bir yardımlarının olup olamayacağını sorar. Mürsel Paşa bu nazik ilgiye teşekkür ettikten sonra İzmir'e girildiğinin Ankara'ya bildirilmesini ister. Ankara, İstanbul ve Doğu Cephesi Komutanlığı'na İzmir'in geri alındığı bilgisi bu şekilde, Fransızlar tarafından müjdelendir.¹³

9 Eylül 1922 Cumartesi

14:00

“Sefil Yunanlılar Sevgili İzmir’imizi kılıçlarımıza terk ederek kaçmaktadırlar. Direnenlerin önemli bir kısmı yok ve bir kısmı esir edildi. Saat 10.30’da İzmir’e girdik. Bütün halk ve yabancı uyruklular ordumuzu büyük bir sevinç ve heyecanla karşıladılar. Limanda Yunan vapuru yoktur. Askerlerimiz kıyıda, Kadifekale’de ve Yenikale doğusundadır. Şimdiye kadar sayılan esirler 35 subay ve 1.500 erdir. 1^{nci} Süvari ‘Tümeni büyük kısmıyla Kadifekale üzerinden ve bir kısmıyla Alsancak’tan; 2^{nci} Süvari Tümeni de Bornova üzerinden yan yana muharebe ederek şehre girmişlerdir. Her iki tümen emrimde olarak İzmir Komutanlığı’nı elime aldım./ Mürsel”¹⁴

Akşama kadar toplanan esir sayısı 4.000’i bulacak, sabah muharebeyle esir edilen ve Manisa’dan getirilenlerle bu sayı 6.000’i aşacaktır. 9 Eylül sabahı 1^{nci} ve 2^{nci} süvari tümenlerinin yaptığı taarruz ise, Türk ordularının yaptığı son süvari muharebesi olarak tarihe geçecektir.

Saat 15:00’te Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa da şehre gelir. Yıllardır İzmir’de esaret altında yaşayan anesiyle, babasıyla, kardeşiyle kucaklaşmadan doğruca Hükümet Konağı’na gider. Son durumu kendi gözleriyle de gördükten sonra Nif’te (bugün Kemalpaşa) bulunan Batı Cephesi karargâhına raporunu gönderir:

“*Türk Ordusu İzmir’dedir!*”

* * *

Türk Ordusu İzmir’dedir, Yunan birlikleri çekilmektedir ama arkalarında tam bir baş belası bırakarak: *Mikrasiatiki Amyna!*

Yunanistan’da Kasım 1920 seçimlerini kaybeden Venizelos kendisi bir vapura binip İtalya’ya gitmiş ve Anadolu’da olan biten her şeyi uzaktan seyretmiştir ama sempatizanları mücadeleyi farklı bir

zemine taşımıştır. Venizelosçu oldukları için ordudan tasfiye edilen Kondilis, Ioannou gibi subaylarla İstanbul'da yaşayan Konstantin karşıtlarının bir araya gelerek Anadolu'da canlandırdıkları '*Amyna*' Venizelos'un *Megali Idea* düşüncesinde, milliyetçi bir oluşumdur. Askerî kanadı 150-200 kadar subaydan, sivil kanadı ise İstanbul ve İzmir'in yüksek burjuva Rumlarıyla ve Patrikhane'den oluşmaktadır. Amyna başlangıçta bütün enerjisini ordu içinde Venizelosçu bir darbe yaparak Kral'ı devirmeye harcamış, ancak General Papoulas'ın çekimserliği ve İzmir'deki işgal komiseri Stergiadis'in kararsızlıkları yüzünden bu girişim ifşa olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'nde alınan ağır yenilgi sonrasında Amyna'nın temel kaygısı Anadolu'da işgal edilen toprakların, özellikle İzmir'in elde tutulması olmuştur. Haziran 1922'de Yunan ordusunun Anadolu'dan önünde sonunda çekileceği anlaşıncı, Bağımsız İyonya Devleti de dahil, türlü çarelerle bu topraklara tutunma çabasına girmiştir. İşte bu dönemde Amyna'nın asker kökenli yöneticileri, işgal edilen bölgelerdeki milliyetçi Rumları silahlandırarak paramiliter bir yapı oluşturmaya çalışmışlardır: *Mikrasiatiki Amyna* ya da "Küçük Asya'nın Savunması".¹⁵

İşte Yunan Küçük Asya Ordusu'ndan geriye kalanlar içine düştükleri cehennemden çıkabilmek için İzmir iskelelerine hücum ederken, Amyna üyeleri ise tam tersi propaganda yapmakta, duvarlara "*Kemal'in askerleri yenildi. Ordusunun dörtte üçü esir alındı*" gibi ifadeler içeren afişler yapıştırmaktadır. İç kesimlerden kaçarak kıyılara hücum edenlerin anlattıkları tam bir felaket senaryosudur ama Amyna'nın yerel liderleri farklı konuşmaktadır. Yunan işgal yöneticileri, Stergiadis ve yardımcılıyorsa ortalar da yoktur. Neler olup bittiği konusunda kimse bilgi sahibi değildir. 4 Eylül'de İzmir'deki bürokratlara tahliye hazırlığı yapmaları söylenmiş, ertesi günse tahliyeye başlanmıştır. Ancak bu durum halktan gizlenmiş, içeriden sızan haberler sokakta dedikoduya,

* Amyna, Venizelos'un 1910'da kurduğu Liberal Parti'nin programını ve Venizelist siyasi duruşu benimsemiş, adı "Savunma" anlamına gelen milliyetçi örgütün adıdır. İstanbul'da 1920 Aralık ayında faaliyete geçmiştir.

ardından da paniğe yol açmıştır. Ama o şartlarda bile Yunan işgal güçlerinden bir kişi çıkıp da Anadolu Rumlarına sağlıklı bir açıklama yapmamıştır. Bilinen tek şey Atina'nın, şehirlerdeki nüfus oranlarını korumak için, Rumların evlerini bırakarak Anadolu'dan ayrılmasını engelleyen uygulamalarıdır.¹⁶

İşte bu çelişkiler, belirsizlikler ve sürekli kıyı kentlerine hücum etmekte olan göçmenler yavaş yavaş sahillerde yaşayan Rumların da olan biteni anlamasını sağlar. Gördükleri şeyse terk edilmişliktir. Kasabalardaki Yunan devlet görevlileri tek bir kelime etmeden eşyalarını toplayıp ortadan kaybolmakta, geride “ihamet etmiş” Anadolu Rumlarını kaderleriyle baş başa bırakmaktadır. Bu şartlar altında kasaba ve köylerde “şimdi ne yapacağız” sorusuyla kiliselerde toplananlara yerel Mikrasiatiki Amyna liderlerinin yaptığı çağrı ise zaten o gün için hazırlık yaptıklarının kanıtıdır: “*Biz kalıp savaşağız*”.¹⁷

Bu çağrıya kulak verip silahına sarılan da olur, bırakıp kaçmaya çalışan da. Dövüşmeye niyetlenenler yine İzmir’de Stergiadis’in kapısına dayanırlar: “*Bize silah verin*”. Ama Stergiadis ortada yoktur ki, vereceği silah olsun. 6 Eylül’de artık Trikupis’in esir edildiği, Yunan ordusunun tam bir bozgun hâlinde İzmir’e kaçtığı, Atina’nın Anadolu’yu tahliye etmekte olduğu anlaşılmıştır. Rum ve Ermenilerin bir kısmı yine de gemilerde yer bulabilmek ümidiyle iskelelere koşmuş, bir kısmı ise artık çok geç olduğunu düşünerek yerinde kalmıştır. İşte, kaderine razı olan bu kesimin içindeki Mikrasiatiki Amyna mensupları 9 Eylül günü İzmir sokaklarındadır. Bir yıl önce Fransızlar Çukurova-Antep bölgesini boşaltarak çekilirken sahipsiz kalan Torkum gibi Ermeni çeteleri de birkaç ay önce sığınabilecekleri tek yere, İzmir’e gelmişlerdir. O gün iki şeytani güç birleşmiştir. Bazıları sabah Kordon’dan geçecek süvarilere bomba atmak için hazırlık yapar, bazılarının ise daha büyük planları vardır. Mikrasiatiki Amyna üyeleri daha günlerce Türk askerini meşgul edecek, ama asıl niyetleri üç gün sonra ortaya çıkacaktır.¹⁸

İzzettin (Çalışlar) Paşa iki haftadır ya dövüşen ya da yürüyen tümenlerini düzenleme, dinlendirme fırsatı bulmuştur ki 1^{nci} Ordu Komutanı'ndan gelen emri alır. Buna göre 14^{ncü} Tümen'i 2^{nci} Kolordu emrinde bırakacak, 8^{nci} Tümen'i de 1^{nci} Kolordu teşkilatına alacak ve bu dört tümenle 9 Eylül öğleden sonra Nif (bugün Kemalpaşa) üzerinden İzmir'e yürüyecektir. Ancak bu seferki yürüyüş öncekiler gibi bir bilinmeyene değil, zafere yürüyüştür. Atlı takip kolunun raporundan Süvari Kolordusu'nun iki koldan İzmir kapısına dayandığını bilmektedir. O da kolordusunda son düzenlemeleri yapar ve 9 Eylül günü saat 13:00'te iki kol hâlinde yürüyüşe geçirir.

Yaklaşık 7-8 saatlik yürüyüşler sonunda tümenler Nif'e ulaşmaya başlarlar. Ertesi gün İzmir'e girecek olan 8^{nci} Tümen kasabadan geçerek batı çıkışında ordugâh kurar. 6^{nci} Tümen Nif'in beş kilometre doğusunda konaklamaya geçer. 57^{nci} ve 15^{nci} tümenler ise yolda, daha önceki günlerde de birkaç kez yaşadıkları üzere, 2^{nci} Kolordu tümenlerine çatarlar. Birliklerin iyice karışacağı anlaşılmıca Ali Hikmet (Ayerdem) Bey'in kolordusu geçene kadar mola verip Nif doğusuna ancak gece yarısı ulaşabilirler. Akşam Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, 'Sakallı' Nurettin Paşa, İzzettin Paşa hepsi Nif'e gelmiştir. Başkomutanlık'tan 1^{nci} Kolordu'ya kadar tüm karargâhlar da geldiğinden kasabada adım atacak yer yoktur. Komutanlar akşam hava kararana kadar Belkahve'den İzmir ve çevresini gözetleyip atılacak adımları tartırırlar. Daha sonra Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı geceyi geçirmek üzere Nif'e geçerler. 'Sakallı' Nurettin Paşa ise Belkahve'deki gözetleme yerinde kalmıştır. İzmir'in yeni askerî valisi ise ertesi günün hazırlıklarıyla meşguldür. Akşam saat 20:00'de kolorduya tebliğ ettiği emir, İzmir'in geri alınmasıyla elde edilenin sadece İzmir olduğunu, harbin daha bitmediğinin de ispatıdır:

“8^{nci} Tümen bu gece (9/10 Eylül) yürüyüşe devamla Borna-Buca hattına açılacak ve ortalık ağarırken şehre girip emniyete alacaktır. 57^{nci} Tümen de yürüyüşe devam ederek

Pınarbaşı-Işıklar, 15^{nci} ‘Tümen Narlıdere-Hacılar, 6^{nci} Tümen Kemalpaşa-Çınar-Ulucak bölgelerinde toplanacaklardır. Kolordu Topçu Taburu Narlıdere’de, seyyar hastane Işıklar’da, katar Kemalpaşa’da kalacaklardır. Kolordu Karargâhı muharebe kademesi 8^{nci} ‘Tümen’le beraber İzmir’e girecek, karargâh ve askerî valilik makamı İzmir Hükümet Konağı olacaktır. 8^{nci} ‘Tümen’den başka, izinsiz kimse şehre girmeyecektir.”¹⁹

İzzettin Paşa’nın 1^{nci} Kolordu tümenlerine bu emri gönderdiği dakikalarda, Başkomutan’a 3^{ncü} Kolordu’nun Bursa kapısına dayandığı, Kazancıbayırı’nda gün boyu süren muharebenin ardından Yunan III. Kolordusu’nun da çekilmeye başladığı, Süvari Kolordusu’nun ise İzmir’e girdiği ve asayişini temin ettiği, çekilen Frangou Grubu’nu 3^{ncü} Süvari Tümeni’nin takip ettiği bilgisi ulaşır. Nif’te herkesin keyfi yerindedir. Aylardır ilk kez kaygısız bir gece geçirecek, belki de uyuyabileceklerdir.

Harekâtın başından beri bir türlü iletişim kurulamadığı için ne yaptığı tam olarak bilinemeyen 3^{ncü} Süvari Tümeni tam ihtiyaç duyulduğu anda, gerektiği yerde ortaya çıkmıştır. 9 Eylül sabahı Torbalı’da, tren istasyonu çevresinde emniyet alan Yunan birlikleri İzmir’e doğru tren sevkiyatını kontrol etmektedir. 9 Eylül sabah 07:00’de Torbalı doğu sırtlarına yaslanarak bu birliklere taarruza başlayan Halil İbrahim (Çolak) Bey’in süvarileri Yunanlara delisiz köyde değneksiz dolaşmamayı öğretmektedir. Yaklaşık yedi saat süren muharebe sonunda düşman artçıları Kuşburnu İstasyonu’nu boşaltarak batıya doğru çekilmeye başlarlar. 9 Eylül akşamı 3^{ncü} Süvari Tümeni Kuşburnu İstasyonu ve batısını işgal etmiş, takibi sürdürmektedir. Menderes Bölge Komutanlığı birlikleriyse sabah erkenden Nazilli’den hareket ederek gece Ovacık Yaylası’nda konaklamaya geçmiştir. Ordu Komutanlığı’ndan gelen emir uyarınca ertesi gün Küçük Menderes Vadisi’ni tümüyle düşmandan temizleyecektir.²⁰

Aslında 9 Eylül akşamı Küçük Menderes Vadisi için çok da endişelenmeye gerek yoktur. Yunan 2. Tümeni İzmir’deki Ordu Komutanlığı karargâhından verilen emri dinleyerek Torbalı

üzerinden Ödemiş'e yürümek yerine, A Kolordusu'nun peşine takılmış ve bu havzayı günler önce Türklere terk etmiştir. Sadece Ödemiş Bölge Komutanlığı'nın alayı İzmir yönünü kapatmak için bir miktar direnç göstermiş, bu da alayın bu sabah esir edilmesiyle sona ermiştir. Kaçamayan ve bu kesimde kalan sivil-asker, tüm Yunanlar için çaresizliğin öyküsü aslında bir hafta önce yazılmaya başlamıştır.

Atina, İzmir'deki karargâhla ve İşgal Komiseri Stergiadis'le yaptığı bir dizi görüşmenin ardından, artık başkomutan Haczanestis'e hiçbir şekilde güven kalmadığına ikna olarak kendisini görevden almıştır. Anadolu'da ordularının nasıl bir felaket yaşadığından bihaber Protopapadakis Hükümeti, kara haber bu kez tez ulaşmadığından, esir Trikupis'i başkomutanlığa getirmiş ve tayin yazısını resmi gazetede yayınlamıştır. Ne var ki daha akşam olmadan nasıl büyük bir utanç kararına kabine olarak imza attıklarını fark etmiş ve sarılacak başka güvenilir dal kalmadığı için, üç ay önce görevden alıp emekli ettikleri General Polymenakos'u apar topar göreve çağırıp Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı yapmışlardır.

Aynı akşam Savaş Bakanı Theotokis, General Polymenakos ve Genelkurmay Başkanı General Dusmanis İzmir'e doğru yola çıkarlar. 5 Eylül sabahı vardıkları İzmir'de Haczanestis ve Stergiadis'in de katıldığı bir kriz masası toplantısı yapılır. General Haczanestis konseye son durumla ilgili brifing verirken kendisini hâlâ Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı sanmaktadır. Toplantının sonunda ise Savaş bakanı o güne kadarki hizmetleri için kendisine teşekkür ederek görevden alındığı bilgisini tebliğ eder. General Haczanestis 5 Eylül akşamı kalkan vapurla Atina'ya doğru yola çıkar. Bu, sondan bir önceki yolculuğu olacaktır.²¹

Theotokis ve General Dusmanis de 7 Eylül'de Atina'ya dönerler.

5 Eylül sabahı yeni başkomutan ilk emrini verir. İzmir'i, en azından rahatça çekilmeyi tamamlayana kadar, savunabileceğini düşünmektedir: "*Düşmanın Nif Çayı Vadisi, Manisa-İzmir yolu*

ve komşu bağlantılardan İzmir'e yürümesi önlenecek. Süvari Tümeni Menemen çıkışını ve Yamanlar Dağı yollarını örtecek. İzmir İşgal Komutanlığı, Buldan ve Ödemiş komutanlıklarıyla beraber tek komuta altında birleştirilmiş olup, Türk Süvarisinin ya da milis müfrezelerin güney ve güneybatıdan gelebilecek saldırılarına karşı İzmir'i örtecektir.”²²

Bunu yeni emir takip eder: “2. Piyade Tümeni Torbalı üzerinden Ödemiş'e yürümeye devam edecek, İzmir ve Karaburun Yarımadası'nı güney-güneydoğuya karşı örtecek. Ödemiş Bölge Komutanlığı'nı da emrine alarak Alaman Dağı-Torbalı-Mahmut Dağı güney sırtları hattını işgal edecektir.” Polymenakos bu emirle Küçük Menderes Vadisi'nden İzmir'e çıkışı kontrol altında tutmak istemiştir ki, işte gerçekçilikten uzaklaştığı, burnunun dibindeki halihazır durumu görememe nedeni de budur. Artık orada 3^{ncü} Süvari Tümeni ve Menderes Grubu vardır. Albay Gonatas tümenini de alarak çoktan A Kolordusu'nun peşinde Turgutlu'ya ulaşmıştır. General Frangou ise yeni başkomutanın emrine bakmaksızın, birliklerinin Turgutlu'dan Nif Vadisi boyunca çekilmesi için 6 Eylül gecesi emir vermiştir. Louphas Müfrezesi 1^{nci} ve 2^{nci} süvari tümenleriyle muharebeye girerek onlara bu çekilmeyi rahatça yapacakları zamanı kazandıracaktır. Güney Harp Grubu böylece 7 Eylül sabahı yeni konumlarına ulaşmış olacaktır. Menemen çıkışını ve Yamanlar Dağı geçitlerini tutması gereken Kalinskis'in süvarileri ise 7 Eylül sabah 06:00'da Menemen'e gelmiş ve ardından Mersinli'ye hareket etmiştir. Bu erken çekilme İzmir'in kuzey girişlerini tamamen açık bırakmış olur. İki gün sonra 14^{ncü} Süvari Tümeni buradan elini kolunu sallayarak şehre girecektir.²³

Yeni başkomutanın ordu üzerindeki otoritesini tamamen kaybettiğini gösteren en utanç verici olay ise, takviye olarak Tirkirdağ'dan vapurlarla getirilen A Tümeni'nin, rıhtımdaki silah arkadaşlarının perişan hâlini görünce İzmir'e çıkmak istememesi olur. Gemilerde âdeta isyan çıkar ve bütün tümen efradı kıyıya çıkmayı reddeder. Bunun üzerine gemiler tahliyenin yapılacağı Çeşme limanına gidecek ve 8.000 asker onca yolu sadece

Frangou kuvvetlerinin gemilere binerken emniyetini sağlamak için gelmiş olacaktır.²⁴

6 Eylül günü artık İzmir güney rıhtımındaki manzara tam anlamıyla mahşerin provasını andırmaktadır. Gemiler kapasitelerinin üç katı yolcuyla demir almaktadır. Hâlâ yerli Rumlara şehrin boşaltıldığına dair resmi bir açıklama yapılmamıştır ama Polymenakos bile karargâhını bir savaş gemisine taşımıştır. 7 Eylül sabahı iki vapurla üst düzey bürokrat ve memurlarla aileleri, akşam da jandarma İzmir'den gönderilir. Gün batarken son kalanlar ve Yunan savaş gemileri de demir alır. Artık Atina İzmir'i resmen kaderine terk etmiştir.²⁵

General Polymenakos'un emriyle 8 Eylül saat 10:00'da Güney Harp Grubu'nun tahliye operasyonu başlar. Kozağaç tepelerinde emniyet müfrezeleri, Kızıldağ eteklerine bir alay mevzilenmiştir. Mersinli'ye gelen Süvari Tümeni de çekilen birliklere doğudan taarruzu engellemekle görevlidir. General Platis tüm bu emniyet sürecini yürütecektir. Binlerce askerin bugün imha olmadan tahliye intikaline başlayabilmiş olması ise Frangou'nun Polymenakos'tan gelen emri dinlemeyip, çekilmeyi bir gece önce başlatmış olması sayesindedir.²⁶

O gece, Güney Harp Grubu Nif-İzmir üzerinden Çeşme'den tahliye edilecekleri iskelelere yürürken, bir tekneye binememiş asker ve siviller rıhtıma yığılmaya, umutsuzca bir gemi bekleme-ye devam ederler. Saat 11:00'de ise Türk süvarilerinin Punta'dan kasırga gibi gelmekte olduğu duyulur.²⁷

Türk'ün olmadığı bir Anadolu hayali kuranlar için, pembe düşlerden tokatlanarak uyanmak gibidir.

Üç buçuk yıldır bu günü bekleyenler içinse, 9 Eylül saat 11:00'de kabul olan duanın adı Kemal'in askerleridir.

9 Eylül 1922 Cumartesi

15:00

1^{nci} Ordu Komutanlığı'ndan gelen emir uyarınca 14^{ncü} Tümen'i komutası altına alan Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa kolordusunu

iki kol hâlinde, demiryolu boyunca Menemen'e hareket ettirir. Kuzey koldaki 7^{nci} Tümen Muradiye-Karacaali'ye, 14^{ncü} Tümen Horozköy'e, güneyden yürüyen 4^{ncü} Tümen Uncubozköy'e, 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise Manisa doğusuna vararak konaklamaya geçerler. Ali Hikmet Paşa ve 2^{nci} Kolordu karargâhı da gece Manisa'ya ulaşır. Ahmetli çevresinde ordugâh kurmuş olan ihtiyattaki 4^{ncü} Kolordu tümenleri de, yine 1^{nci} Ordu emri uyarınca, 9 Eylül öğleden sonra hareket ederek Turgutlu bölgesinde toplanırlar.²⁸

1^{nci} Ordu, Başkomutan'ın öncelikli hedefine ulaşmış, 30 Ağustos'tan sonra Yunan kuvvetlerini durup savunmak istedikleri her hattan atarak 11 günde Akdeniz'e kavuşmuştur. Ancak Bursa kesiminde ne silah sesleri ne de istiklal uğrunda akan kan henüz durmamıştır.

Son kurşun henüz namluya sürülmemiştir ama atıldığında yankısı İstanbul'dan duyulacaktır.

* * *

'Deli' Halit Paşa imkânsız gerçekleştirmek için günlerdir uğraşmakta, Yunan cephesini yararak Orhangazi-Gemlik hattını temizlemek için taarruz üstüne taarruz yapmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz öncesinde, cephe güneyinden yapılacak harekâtı rahatlatmak adına, Kocaeli Grubu'nu olduğundan çok daha kuvvetli bir kolordu gibi gösteren bir oyun oynamış ve bu hamle meyvelerini vermiştir. Yunanlar bu kesime yaptıkları yığınağı bozamamış, Afyon güneyinde en ihtiyaç duyulduğu anda burada en az iki tümenlik kuvvet gereksiz yere çakılıp kalmıştır. Ancak Soumilas bu tehdidi öylesine ciddiye almıştır ki, hâlâ Halit Paşa'nın kuvvetlerinin karşısında en az 12 tabur ve 35 top tutmaktadırlar. Oysa karşılarında durmadan onlara taarruz eden Türk kuvveti ancak yedi tabur kadardır.²⁹

Bir gün önce 3^{ncü} Kolordu emrine giren Kocaeli Grubu sonuç alamamaktadır ama Şükrü Naili (Gökberk) Paşa Halit Paşa'dan taarruzlarına devam etmesini istemektedir. Bu nedenle Kocaeli Grubu kumandanı 8 Eylül günü de saat 14:00'te 19^{ncü} Hücum

Taburu'yla bir girişimde daha bulunur. Şahin Tepesi'nin ele geçirilmesinin ardından 15^{nci} Alay'ın bir taburu, Yalova Bölüğü ve Bağımsız İzmit Taburu'yla taarruzu ilerletecektir. Ancak arazi öylesine sarptır ki, birlikler harekete geçtikten sonra ön hatta ulaşana kadar Yunanlar derhâl o cepheyi takviye edecek zaman bulmakta, ikinci hatlara ilerlemek asla mümkün olmamaktadır. 8 Eylül taarruzunda da 80 şehit ve yaralıya rağmen ilerlemek mümkün olmaz. Bizzat avcı hattına giden 'Deli' Halit Paşa zayıtının yanı sıra askerin moralinin de son derece bozuk olduğunu görür ve taarruzu keser. Son dört günde bu kesime yapılan taarruzlarda Mürettep Müfreze'nin zayıtı %10'u bulmuştur. İki gün boyunca başka bir taarruz girişiminde bulunmadan birliklerini dinlendirir.

Yine de 9 Eylül günü yanına Mürettep Müfreze komutanını da alarak gözüne kestirdiği Fındıklıtepe mevzilerini incelemeye gider. 10 Eylül günü son bir taarruz yaparak cepheyi buradan yarmayı deneyecektir.

Grubun İznik Gölü güneyindeki diğer kısmı, 18^{nci} Tümen Müfrezesi de sağ kolda iki tabur ve bir dağ topu, solda ise 20^{nci} Hücum Taburu ve iki bataryayla Yıldırım-Örencik hattından yürüyüşe geçmiştir. Süleymaniye-Kavaklı hattından sonra sürekli sık ormanlık tepelere inip çıkarak, oldukça zor koşullarda dokuz kilometrelik bir yürüyüş gerektirdiğinden sol koldaki 20^{nci} Hücum Taburu ve bataryalar Selimiye'ye istikametinde şosedan ilerletilir. Sağ kol Kıplıpınar (bugün Kiblepınar)-Tarlachtepe hattında düşmanın savunma hattına ulaşır ve derhâl taarruza geçer. Ancak zaten fiziki açıdan ele geçirilmesi zor olan araziye kuvvetle tahkim eden ve kuvvetli şekilde savunan Yunan 11. Tümeni, Miralay Hulusi (Conk) Bey'in taburlarını durdurur. Bu sırada Selimiye doğu sırtlarına bataryalarını mevzilendiren 20^{nci} Hücum Taburu da Burcun-Fethiye arasındaki Hacıbayır tepelerine taarruza başlar. Albay Kladas'ın tümeni arazinin sarp ve sık ormanlık yapısını çok iyi kullanır ve 18^{nci} Tümen Müfrezesi'ne bir adım bile attırmaz. Şiddetli muharebe bu şekilde akşam gün batana kadar devam eder.³⁰

8 Eylül sabah erkenden her iki kol da cephelerine yüklenmeye başlar. Sağ kolda 24^{ncü} Alay inatla tekrarladığı taarruzlar sonucunda Tarlatepe'yi ele geçirir ve karşısındaki Yunan kuvvetlerini Burcun istikametine çekilmek zorunda bırakır. Sol kolda ise Hulusi Bey'in taburları ancak Hacıbayır tepelerinin güney sırtlarına kadar ulaşır ve burada taarruz durur. Hulusi (Conk) Bey'in komutasındaki birliğin adı kâğıt üstünde 18^{nci} Tümen'dir ama aslında şişkin bir alaydan ibarettir. Buna rağmen bu topu topu üç batarya ve üç taburdan ibaret müfrezeyle, iki alay (altı tabur) ve üç bataryalık düşman kuvvetini oldukça sarsmıştır. 9 Eylül'de gün boyu karşılıklı top atışları ve ufak keşif taarruzları dışında bir gelişme olmaz.³¹ Ancak Şükrü Naili Paşa'nın 3^{ncü} Kolordu'yla İnegöl'ü alıp Kazancı-Babasultan hattına dayanmasıyla birlikte düşününce, 18^{nci} Tümen Müfrezesi Yunan III. Kolordusu'nun Bursa yönünü örtmek için kurduğu cephenin kuzey kanadının karşısına dikilmiş durumdadır. 'Deli' Halit Paşa'nın Mürettep Müfreze'yle Orhangazi-Gemlik hattında cepheyi yarması hâlinde Soumilas'ın kolordusu için de bir ölüm-kalım kaçıışı başlayacaktır. Bu nedenle Batı Cephesi Komutanlığı, kuzeydeki tüm birlikleri Şükrü Naili (Gökberk) Paşa'nın komutası altında toplamıştır. 5 Eylül saat 23:00'te verilen Cephe emri 3^{ncü} Kolordu tarafından 18^{nci} Tümen Müfrezesi'nin ileri keşif kolu aracılığıyla ancak 7 Eylül sabahı Miralay Hulusi Bey'e, ertesi gün de 'Deli' Halit Paşa'ya ulaştırılabilir.³²

* * *

8 Eylül 1922 Cuma
15:00

3^{ncü} Kolordu, Bursa yönünü açmak için günlerdir planlanan harekâta sonunda hazırdır. 1^{nci} Tümen'in Kazancıbayırı'na taarruzuyla, Bursa önünde Şükrü Naili (Gökberk) Paşa'yla General Soumilas arasındaki kaçınılmaz hesaplaşma nihayet başlar.

Yunan III. Kolordusu Babasultan-Kozluviran (bugün Kozluören)-Kazancıbayırı-Seymen-Marmaracık hattında mevzilenmiş,

savunma hattını Fethiye-Burcun üzerinden İznik Gölü güneyine kadar da uzatmıştır. Bu cephede güney kanadı müstakil 57. Alay, Babasultan-Marmaracık arasındaki kesimi 3. Tümen, Marmaracık-İznik Gölü arasını da 11. Tümen savunacak, 10. Tümen Aksu'da ihtiyatta olacaktır.

Şükrü Naili Paşa Yunan cephesini tek vuruşta yarmak, Bursa yolunu bir an evvel açmak için taarruzun hazırlıklarına 6 Eylül akşamından başlamıştır. Öncelikle Soumilas'ın savunma hattının fizikî yapısı hakkında ayrıntılı bilgi istemektedir. Saat 20:30'da verdiği emirle taarruza katılacak birliklerden ayrıntılı keşif yapmalarını ister:

“Kolorduca, 7 Eylül'de, Kazancı bayın mevzilerinin keşfi için şu hazırlıklar yapılacaktır: Porsuk Müfrezesi Çavuşköy'le Karagölet arasında görünmeyen bir mevkie yanaşarak Marmaracık-Seymen hattına karşı da keşif yapacak.

1^{nci} Tümen, büyük kısmıyla İnegöl'e yanaşacak, öncü alayını Kazancıbayırı'na sürerek düşman tahkimatı hakkında esaslı bilgi edinecek,

Mürettep Süvari Tümeni Marmaracık (1050 rakımlı tepe) hattında keşifler yapacak ve bu tepayı işgal ederek düşman mevziinin gerilerini gözetleyecek, düşmanın bu hattı savunmadığı ve yalnız artçılarıyla tuttuğu anlaşılırsa, artçılara taarruz edecektir.

Bilgiler yarın (7 Eylül 1922) saat 14.00'e kadar kolorduya bildirilmelidir.

Meclis Muhafız Taburu, Kolordu Obüs Bataryası İnegöl'ün 3 km doğusunda emir bekleyecektir. Ben İnegöl'deyim.”

Emrin daha ilk maddesinden, Şükrü Naili Paşa'nın bu 30 kilometrelik cephe hattını Kazancıbayırı-Halhalca sırtlarından yarmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Cephenin kuzeyindeki sık orman örtüsü ve dik yamaçlı tepelerle, taarruz edene fiziki zorluk yaratacak kesim yerine, hakim tepeler hattını ele geçirenin kesin sonuca gideceği daha yayvan ve çıplak bir araziden yüklenmek

mantıklı olan tercihtir. Ancak kuvvetleri sınırsız değildir ve düşmana sayısal üstünlük sağlanamadığına göre etkili bir taarruz şarttır. Bu da araziye çok iyi etüt etmeyi gerektirmektedir.

Şükrü Naili Paşa'nın emri uyarınca, Porsuk Müfrezesi 7 Eylül sabahı önden süvari takımını keşif için Çavuşköy-Karagölet arasındaki vadiye sürmüştür. Düşmana görünmeden Halhalca kuzey sırtlarına bir taburla yerleşerek emniyet alınmış ve Yarbay Hüseyin Vecihi Bey aynen istendiği gibi, saat 14:00'te gözetleme raporunu kolordu karargâhına göndermiştir: *"Mustafa Tepesi'ni Yunanlar bir taburla tutmuşlar. Bir batarya desteği ve sağlam dikenli tel maniası var."*³³

1^{nci} Tümen de 7 Eylül sabah 07:30'da 4^{ncü} Alay öncü olduğu hâlde Hasanpaşa'dan hareket etmiş, tümenin asıl kısmı İnegöl batısında mola verdiği sırada öncüsü Doma'ya (bugün Şehitler köyü) ulaşmıştır. Öğleden önce 1^{nci} Tümen Komutanı, yanına alay komutanlarını da alarak, köyün kuzey sırtlarına yerleşen 4^{ncü} Alay gözcülerinin yanına gelmiştir. Yunanların 1920 ileri harekâtı sırasında bu kesimi çok kuvvetli şekilde berkittikleri bellidir. Savunma hattı boyunca iki, önemli direneklerde ise üç kat dikenli tel hattıyla desteklenmiş tahkimat vardır. Geçen iki yıl içerisinde büyüyen ot ve dikenler tel maniaları gizlemekte, mevzilenen makineler ve bataryaların yerleri ise ilk bakışta kestirilememektedir. Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey düşmanın ateş gücünü net şekilde anlayabilmek için göstermelik bir taarruz yapmaya karar verir. 4^{ncü} Alay'dan bir takım, bir dağ bataryası ve bir makineli tüfek bölüğünün desteğinde keşif taarruzuna başlarken Yunanlar tüm unsurlarıyla cevap verirler. Porsuk Müfrezesi cephesindeki Mustafa Tepe de dahil olmak üzere, düşmanın tüm ateş gücü ve konumlanması artık anlaşılmıştır. Hava kararırken taarruz kesilir ve Abdurrahman Nafiz Bey raporunu kolordu karargâhına gönderir.³⁴

Mürettep Süvari Tümeni'nin İnegöl-Bursa şosesinden ilerlerken gönderdiği keşif kollarının raporları da diğer birliklerden gelenleri desteklemektedir. Hacı Arif (Örgüç) Bey'in rasıtları sisli,

puslu bir havada bu gözetlemeleri yapabilmek için düşman hatlarına oldukça sokulmak durumunda kalmış ancak tüm cephenin iki hat siper ve iki kat dikenli telle tahkim edilmiş olduğunu, hâlâ da tahkimata devam ettiklerini görmüşlerdir.³⁵

Mustafa Tepe ve Kazancıbayırı mevzilerinin bitişik konumu nedeniyle Şükrü Naili Paşa Porsuk Müfrezesi'ni de 1^{nci} Tümen emrine verir. Harekâta Şevketiye-Seymen tepeleri arasında kesin sonuç aranacaktır ama yarma yeri Mustafa Tepesi-Dedebayırı Tepesi-Kazancı Tepesi hattıdır. Tümenin yedi topluk iki bataryası Halhalca doğu sırtlarında, bir dağ bataryası 4^{ncü} Alay, diğer batarya da Porsuk Müfrezesi gerisinde bu kesimlere yapılacak taarruzları destekleyecektir. Üç toplu obüs bataryasıyla kudretli Erhard topu da Halhalca güneydoğu sırtında sütreye girer. 1^{nci} Tümen'in 5^{nci} Alayı Mustafa Tepesi'ne doğudan, Porsuk Müfrezesi ise kuzeyden taarruz ederken, güneyden 4^{ncü} Alay bu harekâtı ateşiyle destekleyecektir. Tümen Hücum Taburu ve 3^{ncü} Alay Halhalca doğusunda tümen ihtiyatıdır. 5^{nci} Alay çıkış hattına zamanında yanaşamadığı için, taarruz iki saat gecikmeyle 8 Eylül saat 17:00'de başlar. Topçu tanzimle fazla vakit kaybetmeden kısa sürede bütün ateşi Mustafa Tepe'de toplamayı başarır. Ancak kuzey sırtları bu bombardımandan daha az etkilendiği için Porsuk Müfrezesi'nin ilerleyişi daha yavaş olmaktadır. İlerlemeyi güçleştiren bir diğer husus da her iki alayın da ilerlemeleri gereken arazinin dik yamaçlara sahip ve sık fundalık örtüsüyle kaplı olmasıdır. Buna rağmen her iki alay da ilk hat dikenli tellere ulaşırlar. 4^{ncü} Alay da makineli tüfeklerle yan ateş desteği vermektedir ancak Yunanlar da Mustafa Tepesi'ni 2/39 Evzon Alayı'nın taburlarıyla sürekli takviye etmekte, on top ve çok sayıda makineliyle çok kuvvetli bir ateş perdesi oluşturmaktadır. Hava kararırken defalarca denenmesine rağmen ikinci sıra dikenli tel hattı geçilememiş, 5^{nci} ve 61^{nci} alaylar Yunan mevzilerine yaklaşık 50 metre mesafede kalmışlardır.³⁶

Şükrü Naili Paşa muharebeyi bizzat Halhalca'nın kuzeyden yaslandığı tepeden yönetmektedir. Alayların zayıat raporları

henüz eline ulaşmadığından, bir gece taarruzuyla Mustafa Tepe-si'nin alınmasını emreder ancak 1^{nci} Tümen dört saatlik hücumunda o kadar ağır kayba uğramıştır ki, bu harekâta 9 Eylül sabahıdan önce devam etmesine olanak yoktur. İki alayın toplam zayıatı, 125'i şehit olmak üzere, 12 subay ve 331 askerdir. 9 Eylül sabahı gün ağarınca, ilk sıra dikenli tellere takılarak can vermiş pek çok Mehmet olduğu görülecektir. 8 Eylül gecesi Mürettep Süvari Tümeni'nden bir bölük istenir. Bu bölük 1^{nci} Tümen taarruz grubuyla kuzeydeki 18^{nci} Tümen Müfrezesi'nin irtibatını sağlayacak, böylece iki cephedeki taarruz eşgüdüm dahilinde yürüyecektir. Kocaeli Grubu da Orhangazi-Gemlik hattına şiddetle taarruz edecek, cepheyi yarmayı başarması hâlinde süratle takibe koyulacaktır. Sabah için bu şekilde taarruz hazırlıkları yapılırken 5^{nci} Alay ve Porsuk Müfrezesi'nin ön hatları sabaha kadar düşmanla ateş temasını sürdürürler.³⁷

9 Eylül sabahı 1^{nci} Tümen taarruz grubu harekete geçeceği sırada, saat 11:00'de Yunan 3. Tümeni erken davranarak biraz daha güneye, 4^{ncü} Alay cephesine ilerlemeye başlar. Bu karşı taarruz ilk başta cephenin dengesini bozar. 4^{ncü} Alay yaklaşık bir kilometre geri çekilmeye düşman grubunu durdurmayı başarır. Ardından yapılan karşı taarruzla Yunan 3. Tümen birlikleri çıktıkları hatta geri püskürtülürler. Akşama doğru düşmanın ateş şiddeti azalmaya başlayınca alaylar cephe hattına keşif kolları sürer ve cephelerinin boşaldığı, Yunanların ağırlıkları önde olmak üzere Aksu istikametinde çekilmekte oldukları ortaya çıkar. Saat 20:30'da yapılan son taarruzla Yunan artçıları da tepelerden atılır ve Mustafa Tepe-Kazancıbayırı hattı ele geçirilmiş olur.³⁸

Şükrü Naili Paşa'nın verdiği "*Kocaeli Grubu şiddetli gece taarruzları yapacak*" emri 9 Eylül günü eline ulaştığında, 'Deli' Halit Paşa da aynen istenildiği gibi, Fındıklıtepe'de harekâtın planlarını yapmakta, 1^{nci} Tümen'in bir gün önce yaptığı şekilde araziye en küçük parçasına kadar etüt etmektedir. Dört gün önce yaptığı son şiddetli taarruzda önce Yunan 47. Alayı'nı tepelerden Orhangazi'ye atmayı başarmış, ancak daha sonra Gemlik

Körfezi'nde demirli Panther ve Leon savaş gemilerinden açılan ağır topçu ateşi ve Gemlik limanına çıkarılan 55. Alay'ın karşı taarruzlarıyla aldığı ikinci hat mevzilerini geri vermek zorunda kalmıştır. General Soumilas tahliye açısından büyük önem verdiği Gemlik'i elde tutabilmek için apar topar güneyden üç taburluk Zeras Müfrezesi'ni bir dağ bataryası ve 105 mm'lik bir Skoda takımıyla birlikte, 100 kamyonu yükleyip apar topar bu kesime göndermiştir. Yani, son taarruzdan sonra geçen dört günlük sürede 'Deli' Halit Paşa'nın karşısındaki düşman kuvveti tam bir tümene çıkmış durumdadır. Taarruzda sayısal üstünlük esas uygulanamayacağına göre, iş Halit Paşa'nın maharetine ve Mehmet'in inadına kalmıştır.³⁹

10 Eylül sabah 09:00'da, Grup Komutanı'nın emriyle, Sağ Yan Kol Şahintepe'ye, Sol Yan Kol da Hamzalı-Fındıklıtepe'ye yaslanarak Gedelek-Çeltik hattına taarruza kalkarlar. Halit Paşa muharebeyi Sol Kol avcı hattından idare etmektedir. Bunun da etkisiyle Sol Yan Kol cephesinde taarruz çok hızlı gelişir. 15^{nci} Alay'ın 2^{nci} Taburu baskınla Yunan mevzilerine girer. Saat 11:00'de Orhangazi ele geçirilmiştir. Sol Yan Kol cephesinde ise 15^{nci} Alay'ın 2^{nci} Taburu başlangıçta sert bir direnişle karşılaşır. Bunun üzerine 18^{nci} Hücum Taburu da Fındıklıtepe doğusundan taarruza katılır. Aynı sırada Bağımsız Yalova Bölüğü ve İzmit Taburu da Şahin Tepesi'ne hücum etmektedir. Öğle olmadan Sağ Yan Kol da tüm hedeflerine ulaşmıştır.⁴⁰

'Deli' Halit Bey elbet bununla yetinecek değildir. Sol Yan Kol karşısından Karsak sırtlarına, Sağ Yan Kol cephesinden Umurbey'e doğru çekilen düşman birliklerinin peşine düşerler. Bu sırada Kocaeli Grup Komutanı da muharebeyi idare etmek için Orhangazi batısında Kaymakçı Sırtı'na gelmiştir. Sağ kol Gedelek, Sol Kol Çeltikçi'yi de işgal ederek İznik Gölü'yle Gemlik Körfezi'ni bağlayan Göldere Vadisi'ni süpürerek Gemlik'e doğru ilerlemektedir. Yunanlar bir yandan da Karsak-Cihatlı arasında, Yaylatepe'ye dayanarak, yeni bir savunma hattı kurmaya çalışmaktadırlar. O anda bile *Panther-Leon* ikilisinin denizden

sağladığı topçu desteği sayesinde Soğucak tepelerinde direnmeye çalışan Yunan müfrezeleri vardır. Gemlik'i savunabilecek tek direnek burası olduğundan, Yunanlar burayı takviye etmektedir.⁴¹

Artık sıra son darbeyi vurmaya gelmiştir. 'Deli' Halit Paşa Gedelek batısına, Kocabayır'a gelir. Sağ Kol Cihatlı-Umurbey üzerinden Engürücük'e yürürse, Yalova-Bursa şosesi de ele geçecektir. Aynı şekilde Sol Kol'un taarruzunun ilerlemesi için takviye alması gerekmektedir. Burada Mürettep Müfreze komutanına 15^{nci} Alay'ın 1^{nci} Taburu ile 18^{nci} Hücum Taburu'nun ilerlemesini iki taburla daha desteklemesini emreder. Bunun üzerine 15^{nci} Alay'ın 3^{ncü} taburu da Engürücük istikametinde ilerleyen müfrezeyi desteğe yollanır. Soğucak tepelerindeki Yunan taburunu oradan söküp attıktan sonra Yalova Bölüğü ile İzmit Taburu da süratle bu müfrezeye katılacaklardır.⁴²

15^{nci} Alay üç taburla yaptığı şiddetli taarruz sonucunda Yunanları Umurbey-Karsak hattında yerleştikleri mevzilerden de atarak Gemlik yolunu açar. Sol Yan Kol da Göldere Vadisi'nden güneye, Adliye'ye ulaşmayı başarmıştır. Yunanlar Soğucak tepelerindeyse bütün güçleriyle direnirler. Uzun ve kanlı muharebelerin sonunda Yalova Bölüğü ve İzmit Taburu Soğucak tepelerini ele geçirir. Artık Gemlik'le 'Deli' Halit Paşa kuvvetlerinin arasında bir tek Yunan askeri dahi kalmamıştır. 10/11 Eylül gece yarısı Yalova Bölüğü ve İzmit Taburu Gemlik'e girerler. Mehmet'in inadı Yunan'ın ağır toplarına galip gelmiştir.⁴³

Mürettep Müfreze, 5'i subay 80 şehidi bu inadın abidesi olarak Orhangazi tepelerine emanet eder.

* * *

10 Eylül 1922 Pazar

16:00

Mürettep Süvari Tümeni, Bursa istikametinde ilerlemeye başlayan 3^{ncü} Kolordu'nun öncüsü olarak sabaha karşı yola koyulmuş, çekilen Yunan birlikleriyle teması kaybetmemek için de ileri keşif kolları sürmüştür. Bursa'nın üç kilometre doğusuna

vardıklarında keşif kolları düşman ateşiyle karşılaşmışlardır. Düz ovada açık hedef teşkil ettikleri için, Kestel'den kuzeydeki tepeler hattına, Iğdır-Avdancık köylerine doğru yürüyüşe devam ederler. Saat 15:00'te Balıklı'nın iki kilometre kuzeyinde Gemlik-Bursa şosesini kestikleri sırada hızla gelen bir Yunan otomobilini durdururlar. Tesadüfen yakaladıkları kurmay subay Yunan 11. Tümen Harekât Şube Müdürü'dür. Tümen Komutanından General Soumilas'a mesaj götürürken yakalanan yüzbaşı Bursa'da 3. Tümen'in beş tabur piyadesi ve sekiz topu olduğunu, bunların kısa süre içinde Mudanya'ya çekileceğini, 10. Tümen'in 10 Eylül öğle saatlerinde zaten Mudanya'ya gittiğini, kendi tümeninin de Mudanya yolunda olduğunu söyler. Miralay Hacı Arif Bey bu altın değerindeki bilgileri derhâl kolordu karargâhına iletir.⁴⁴

Bursa İstasyonu,* şehrin bazı mahalle ve köyleri yanmaktadır. İlerlemek isteyen tümen bu kez de her geçtikleri köyde Rum çetelerinin ateşiyle karşılaşır. Hacı Arif Bey Demirtaş ve Kelhasan istikametlerine birer bölük göndererek çeteleri yok eder. Bunlar aynı zamanda Bursa çevresindeki köyleri yakanlardır. Böylelikle Bursa çevresindeki köylerin büyük kısmı katliamdan kurtulmuş olur. Bu sırada Kolordu'dan *"kuzeye dolaşarak Bursa-Mudanya yolunu kesmesi ve Bursa'daki Yunan birliklerinin Mudanya'ya mı, Kirmastı'ya mı (bugün Mustafakemalpaşa) çekildiğinin tespit edilmesi"* emri ulaşır. Hacı Arif Bey Gemlik-Bursa şosesini tutması için bir bölük bırakarak hemen hareket eder. Bütün akşam yürüyerek Hamitler'e ulaşır ve Mudanya yolunu keser. Mürettep Süvari Tümeni böylece Yunan 11. Tümeni'yle III. Kolordu'nun kalanının arasına girmeyi başarmıştır. 10 Eylül günü için savunma düzeni alırken 10. Tümen'in cephesini kuzeye doğru altı kilometre daha uzatmaması ve 11. Tümen'le arada kalan bu boşluk Yunanlara çok pahalıya mal olacaktır. Mürettep Süvari Tümeni 10 Eylül günü bu hatayı değerlendirebilmek için toplam 60 kilometre yol kat etmiş ve dövüşmüştür.⁴⁵

* Bursa Merinos Tren İstasyonu, Mudanya-Bursa hattının son durağı.

Gece Hamitler’de konaklamaya geçtiklerinde bütün süvariler tükenmiş durumdadır ama bu fedakârlıkları karşılıksız kalmayacak, ertesi akşam ‘Deli’ Halit Paşa herkesin yüreğini serinletecek bir hediyeyle çıkagelecektir.

1^{nci} Tümen 10 Eylül sabah 06:00’da iki kol hâlinde yürüyüşe geçmiş, asıl kuvvetiyle doğudan Bursa’ya ilerlerken, emrindeki Porsuk Müfrezesi’ni ovanın kuzeyine, Demirtaş’a doğru yürütmüştür. Müfreze Kazıklı’ya geldiği sırada 11. Yunan Tümeni’nin yancısı olan iki taburluk bir kuvvetin ateşiyle karşılaşmış, bataklık zeminde yayılamadığı için bir türlü taarruz düzeni alamamıştır. Bir ara 18^{nci} Tümen’in süvari bölüğü Iğdır köyüne kadar yaklaşarak ateş desteği vermiş olsa da Hüseyin Vecihi Bey’in müfrezesi Demirtaş’a ilerleyememiştir. 1^{nci} Tümen’in asıl kuvvetlerininse, saat 11:00’de Kestel’de mola verene kadar düşmanla herhangi bir teması olmamıştır. Öğleden sonra tekrar yola koyulduklarında Işıklar’da sütreye girmiş Yunan topçusunun ateşi başlamıştır. Bunun üzerine Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey kudretli dağ bataryasını mevzie sokarak Bursa doğusundaki Yunan hattını dövdürmeye başlar. 4^{ncü} Alay öncüde olmak üzere 1^{nci} Tümen taarruza başlar. Yunan mevziine yaklaşık 200 metre kalmıştır ki, düşman saat 21:00’de bütün cepheye ateşi keserek çekilmeye başlar.⁴⁶

4^{ncü} Alay saat 21:50’de Bursa İstasyonu’nu (bugün Merinos tren istasyonu) işgal eder. Abdurrahman Nafiz Bey 1^{nci} Tümen Hücum Taburu’nu şehirde asayiş sağlamakla görevlendirir ve tabur saat 21:55’te Bursa’ya girer. Yunan subayların “*evleri boşaltın. Şehri yakacağız*” anonsları, Uludağ eteklerinde Yunan müfrezeleriyle çatışan Türk milis kuvvetleri, Setbaşı’nda, Muradiye’de Yunanların havaya uçurduğu köprüler, yakılan Müslüman mahalleleri ve son iki saattir doğudan gelen top, makineli tüfek sesleri! Şehirde tam bir kaos yaşanırken sanki bir şalter indirilmiş gibi, bir anda sessizlik. Yer yer yanan evler dışında Bursa karanlıklar içindedir. Bir süre sonra şehirde Yunan askeri kalmadığı, Kemal’in askerlerinin geldiği anlaşılır. Bir anda sokaklar bayram yerine döner.⁴⁷

Şehre bir gün önce gelen İngiliz Binbaşı Howell başkanlığındaki İşgal Kuvvetleri Heyeti'nin tepkisi nedeniyle Bursa'yı acemi-ce ve alelacele kundaklamak istemişler, bunu da ellerine yüzlerine bulaştırmışlardır. Türk Ordusu'nun geldiğini duyunca Uludağ'dan inen ve sokak sokak Yunanlarla çatışmaya başlayan 700 kişilik millis müfrezesi ve 3^{ncü} Süvari Tümeni'nin Mudanya yolunu kesmiş olması, General Soumilas'ın panik hâlinde Bursa'yı terk etmesine neden olmuştur. Tüm yangınlar büyümeden söndürülmüştür ancak giderayak ateşe verdikleri eski cezaevinde 657 mahkûm feci şekilde yanarak can vermiştir. Yine Bursa'dan topladıkları 300'ü aşkın milliyetçiyi de yeni cezaevine toplayıp yakarak gitmişlerdir. Heyetin yazacağı rapor, Bursa ve çevresinde şahit oldukları Yunan vahşetini bütün çıplaklığıyla gözler önüne serecektir.⁴⁸

10 Eylül 1922 Pazar

Saat 23:00

Atlı postanın getirdiği son raporu okurken Yarbay Hayrullah (Fişek) Bey'in gözlükleri buğulanır. Yüzünde saklayamadığı bir gülümseme ama gözündeki de yaşlar vardır: *"Allah'ım, sana şükürler olsun."*

3^{ncü} Kolordu Kurmay Başkanı Hayrullah (Fişek) Bey... İlk oğlu Nusret 1914 yılında, o Allahüekber Dağı'nda savaşırken doğmuştur. 1918 yılında diğer oğlu Hicri doğduğunda ise İzmir'de, 17^{nci} Kolordu'da görevlidir. Milli Mücadele başladığında Bursa'da, 14^{ncü} Kolordu'da şube müdürüdür. Daha Erzurum Kongresi toplanmadan, 25 Haziran 1919'da, kurmay başkanı olduğu 14^{ncü} Kolordu'nun bir alayı ile Bergama'ya giren Yunanlara taarruz etmiş, düşmanı Bergama'dan kovalamıştır. Sonra? Sonra eşini ve çocuklarını daha güvenli olduğunu düşündüğü Bursa'da bırakmış, kendisi Ankara'ya dövmeye gelmiştir.

İnönü muharebelerinde ikmalin kusursuz olması onun müdürü olduğu Ordu Şubesi'nin eseridir. Sakarya'da Mürettep Kolordu Kurmay Başkanı olarak az mevcutlu, "tertip edilmiş" bir birlikle bütün demiryolunun kuzeyini savunur. Sakarya Zaferi sonrası yarbaylığa terfi eder.

3^{ncü} Kolordu Komutanı Mirliya Şükrü Naili (Gökberk) ve
3^{ncü} Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Hayrullah (Fişek).

Ve şimdi Bursa'ya birkaç saat mesafededir. Bugün kurmay başkanlığını yaptığı kolorduyla yalnız Bursa'yı değil, aynı zamanda eşini ve iki çocuğunu da Yunanlardan kurtarmıştır. Bursa'ya kadar geçtikleri her yakılmış köyde, her katledilmiş köylüde aynı yürek acısını yaşamış, aynı korkuyla ürpermiştir. Ama gelen rapor Bursa'nın Eskişehir'in akıbetine uğramadığını, Yunanların şehirde katliam yapamadıklarını yazmaktadır.

Vatandan başka sevgili bilmeyen bu adam iki yıldır ilk kez huzurla bir uyku uyuyacaktır.

* * *

10 Eylül 1922 Pazar
14:00

Kolordu emrine uygun şekilde sabah 08:00'de, Mirliya Kazım (Sevüktekin) Paşa komutasında 8^{nci} Tümen İzmir'e girer.

Sokaklar karmakarışıktır ve hâlâ silahlı *Mikrasiatiki Amyna* militanları ortalıkta kol gezmektedir. Hiç vakit kaybetmeden asayiş sağlaması için 135^{nci} Alay Güzelyalı'ya, 131^{nci} Alay Halkapınar'a, 189^{ncü} Alay Konak'a, Hücum Taburu ise Karşıyaka'ya gönderilir. Askerin geçtiği ana yollar ise bayram yeridir. Süvari Kolordusu bir gün önce kurduğu karakolları ve devriyeleri birer birer 8^{nci} Tümen birliklerine teslim eder. Tümen bataryalarını da Yenikale, Kadifekale ve Naldöken'de sütreye sokar. 1^{nci} Kolordu'nun diğer tümenleri; 15^{nci} Tümen Narlıdere'de, 57^{nci} Tümen Pınarbaşı'nda, 6^{nci} Tümen Nif'te ordugâh kurup arazi tarama çalışmalarına başlarlar.⁴⁹

1^{nci} Ordu ve 1^{nci} Kolordu komutanları da, karargâhlarının ardından İzmir'e gelirler. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa onları hükümet konağında karşılar. Saat 14:00'te ise Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa İzmirliilerin sevinç gözyaşları arasında Kordon'dan geçerek hükümet konağına gelirler.

Başkomutan İzmir'deki ilk üç gününde Karşıyaka'da kalacak, daha sonra karargâhıyla birlikte Göztepe'deki Uşakizadeler'in konağına geçecektir.⁵⁰

Paşaların İzmir Hükümet Konağı'nda toplandığı dakikalarda, 10 kilometre güneyde ise Milli Mücadele tarihinin en tuhaf muharebesi olmaktadır.

Tahliye için yola çıkan Ödemiş İşgal Bölge Komutanlığı'na bağlı birlikler, 18. ve 31. alaylar Cumaovası'na geldikleri zaman Türk Ordusu'nun İzmir'e girdiğini öğrenmişlerdir. Albay Zengines yürüyüşüne devam ederek Seydiköy'e (bugün Gaziemir) gelmiş, Kadifekale'de Türk bayrağını görünce de yanındaki bataryalarla ateş açtırmıştır. Kadifekale'deki 8^{nci} Tümen topçusu da buna ateşle cevap verince Albay birliklerini İzmir şosesinin iki yanında ve Buca güney sırtlarında mevzilendirir. Bölgeye en yakın konumda olan 2^{nci} Süvari Tümeni ve 2^{nci} Kolordu atlı takip müfrezesi derhâl bu meczupların olduğu yere intikal ederek

muharebeye girer. Çatışma bir süre devam ettikten sonra doğudan 3^{ncü} Süvari Tümeni de gelip bu şaşkın düşmanı çevirmeye başlayınca Albay Zengines beraberindeki 38 subay ve 4.200 erle birlikte teslim olur. Bu tugaydan kaçan yaklaşık 750 kişilik bir grup ise Demirci köyüne ulaşmayı başaracak, *Naxos* savaş gemisiyle tahliye edilecektir.⁵¹

10 Eylül 1922 Pazar

16:30

Hükümet Konağı'ndan çıkarken Sir Harry Lamb endişeli ve gerindir. İzmir'deki İngiliz İşgal Komiserliği temsilcisi olarak 1^{nci} Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa'yı ziyaret etmiş ancak aralarında geçen konuşmalar sonrasında kafası iyiden iyiye karışmıştır. Paşa kendisini soğuk karşıladığı gibi, sorularına da kaçamak cevaplar vermiştir. Tavrına "düşmanca" denmese bile, dostça da olmadığı açıktır. Durumu körfezde demirli *Iron Duke*'teki Akdeniz Donanma Komutanı'na ve İstanbul'a bildirmeye, Londra'nın yönlendirmesine göre hareket etmeye karar verir:⁵²

"Pazar günü, bu akşamki görüşmemiz sırasında, Nurettin basından edindiği bilgiye dayanarak, benden neden Cebelitarık'tan İzmir'e İngiliz birlikleri gönderildiğini açıklamamı istedi. Bunların Yunan ordusunu destekleyeceği düşüncesindeymiş gibi görünüyordu. Dedikodu asılsız. Mustafa Kemal bu akşam geldi ve Karşıyaka'da, İzmir Körfezi'nin kuzey kıyısında kalıyor."⁵³

Karşıyaka'da ise elleri belinde sarışın bir kurt, pencereden körfezde demirli İngiliz savaş gemilerini seyretmektedir.

İngiliz diplomatı ve arkasında zırhlılarıyla Britanya Donanması. Bu klişeyi bozmanın vaktidir.

YANGIN

“İzmir’den son alınan bilgiler güven verici. Türk birlikleri şehre iyi bir düzen ve disiplin içinde girdiler. Mustafa Kemal bir bildiri yayınlayarak “savaşmayanlara zarar veren Türk askerlerini ölümle cezalandıracağını” açıkladı. Durum gene de ciddi. Tehlike ve karışıklıklar bitmiş değil...”¹

ABD İşgal Yüksek Komiseri Amiral Bristol 10 Eylül akşamı İzmir’deki durumu hükümetine bu şekilde bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın ve Türk askerinin tutumundan memnundur. Tedirgin olan sadece İngilizlerdir. Onların endişesinin kaynağıysa mevcut durumdan çok, İzmir’den sonrasıdır.

İzmir’de ilan edilen sıkıyönetime, Başkomutan’ın verdiği şahsi güvenceye rağmen Mark Lambert Bristol’ın tehlike olarak gördüğü nedir?

Her ne kadar İzzettin (Çalışlar) Paşa ve 8^{nci} Tümen birlikleri şehirde asayişi sağlamak için tüm önlemleri alıyor olsa da, Basmane’de, Tepecik’te, kapalı kapılar arkasında bir şeylerin hazırlığını yapan karanlık gölgeler vardır.

Mikrasiyatiki Amyna ve işbirliği yaptıkları Ermeni Torkum Çetesi!

Yunan Ordusu gitmiş, elde edebilecekleri hiçbir şey kalmamışken bu insanların bunca çabası nedendir? Neye güvenmekte ya da neyi hedeflemektedirler?

Sadece öç alma duygusu mu? Hayır!

Çok daha sistematik, planlı.

Yunan Ordusu Eskişehir'i, Uşak'ı, Aydın'ı, Manisa'yı ve daha yüzlerce kasabayı, köyü intikam için yakmış olabilir. Ama İzmir'i en sona, yenilgi sonrasındaki Yunanistan'a fayda sağlayacak bir amaç için saklamışlardır. Öyle ki her ne olacaksa Yunanistan İzmir'den tamamen çıktıktan sonra olmalı ve tüm Dünya'ya “*biz o sırada zaten orada değildik*” dediğinde, herkes onlara inanmalıdır. Çünkü herkes bilir ki, maktulün yanında kim bulunmuşsa, katil odur!

Aylarca kendi arasında da, Londra'yla da “Anadolu'daki Rumların Atina'ya getirdiği/getireceği maddi yükü” tartışan, onların evlerinden ayrılarak Yunanistan'a gelmesi fikrini kesin dille reddeden, hatta bunun için emirler yayınlayan Yunan hükümeti ne olmuş da 150.000 mülteciye bir anda kapısını açmıştır?

Ve ne olmuştur da son ana kadar kanlı bıçaklı olan Atina ve *Amyna* bir anda işbirliği yapar hâle gelmişlerdir?

Kapalı kapılar ardında gizli gizli hazırlıklar yapan, karanlık sokaklarda koşuşturan gölgeler.

İzmir 10 Eylül gecesi sessizdir. Herkes bir sonraki gün tanık olacağı kıyamet provasından habersiz, yastığa başını huzurla koyar.

* * *

11 Eylül 1922 Pazartesi

General Soumilas, kafası karışık, burnuna kadar batağa saplanmış hâldedir. Mudanya iskelesine yığılmış tonlarca savaş araç gereci, mühimmat! Hepsini gemilere yükleyecek, kalanı ise patlatıp yok edecektir: “*Şu İngilizle yanındakiler çıkıp gelmese iyiydi. Patlatması kolaydı da, şimdi ne yapacağız?*”

İstanbul'dan önceki gün Bursa'ya gelen İngiliz Binbaşı H. G. Howell ve beraberindeki Antant temsilcisi subaylar III. Kolordu Komutanı'nın şehri terk ederken yapmak istediklerine engel olmuşlar, şimdi de Mudanya'da karşısına çıkmışlardır. İstanbul'dan İşgal Yüksek Komiseri General Harrington'ın gönderdiği heyet şimdi de emniyeti sağlamak için kasabaya iki bölük Fransız askeri

çıkarmıştır. Tahliye için umutsuzca sahile yığılan on binlerce sivil de cabası!²

Soumilas Bursa'dan çekilirken Mudanya iskelesinden olabildiğince yararlanmak ve zaman kazanmak için, Uluabat Gölü doğusundan başlayarak Akçalar-Dedeler üzerinden Mudanya doğusunda Flander Tepesi'ne (bugün Gündoğdu Tepesi) uzanan bir hatta savunma düzeni almaya başlamıştır. Savunma hattını Uluabat Gölü'ne yaslamasının sebebiyse, Mudanya'yı zamanından önce terk etmek zorunda kalması hâlinde Bandırma rıhtımını kullanma ihtimaline hazırlık yapmaktır. Bursa-Mudanya şosesi Türk süvarisi tarafından kesilmiştir ve Bursa doğusunda çatıştığı piyade birliklerinin kapısına dayanması artık an meselesidir.³

Uluabat Gölü doğusunda Akçalar'dan Dede Köyü'ne kadar 3. Tümen, buradan Nilüfer Çayı'nın kuzeyindeki tepeler boyunca Ahmetbey-Aksungur'a kadar 11. Tümen yerleşerek savunma düzeni alır. Ahmetbey'den, Flander Tepesi de dahil, sahile kadar ise Gemlik'te 'Deli' Halit Paşa'nın önünden çekilen üç alaylık Zeras Müfrezesi bulunacaktır.⁴

Mürettep Müfreze önünden çekilerek Gündoğdu tepelerine ulaşan Zeras Müfrezesi Flander Tepesi'nden başlayarak burada savunma pozisyonu almaya başlar. 10 Eylül saat 11:00'de 55. Alay Komutanı cepheye geldiğinde müfreze mevziidedir. Ancak Gemlik'ten çekilirken Mürettep Müfreze topçusunun takip ateşi 47. Alay'ı fazlasıyla sarsmış, dağılmalarına neden olmuştur. Alayın bir kısmı sahilden Mudanya'ya ulaşmış ve Tekirdağ'a gidecek bir gemiye binmenin telaşına düşmüştür.⁵

Soumilas'ın savunma planına göre ihtiyattaki 10. Tümen geride, Orhaniye çevresinde ordugâhını kurmuştur. 3. Tümen de Uluabat Gölü doğusundan Nilüfer Çayı'na kadar yerleşmiş, solundaki 11. Tümen'le irtibat yapmıştır. Ancak 11. Tümen'in Ahmetbey'de Zeras Müfrezesi'nin sağ kanadına yerleşmesi gereken birlikleri ortada yoktur. Buradaki gediği gören Kolordu Komutanı 15 süvarinin refakatinde iki kurmayını bu kesime gönderir.

Aynı şekilde 3. ve 11. tümen süvari bölüklerinden de takımlar buraya gönderilir. Ancak her iki müfreze de yolda silahlanmış Türk köylüsüne çatar. Öfkeli köylülerden canlarını kurtarma derdine düşerler ve bu gedik açık kalır.⁶

Orhangazi-Gemlik cephesinden batıya ilerleyen Kocaeli Grubu da birkaç parçaya ayrılmış durumdadır. Sağ koldaki iki ve sol koldaki üç tabur, farklı yollar izlese de 11 Eylül sabaha karşı Gemlik'in yedi kilometre güneybatısındaki Muratoba'ya ulaşırlar. Taburların toplandığı boğaz doğu-batı uzanımlı, korunaklı, birlikler için ideal bir konaklama yeridir. Mürettep Müfreze Komutanı burada 'Deli' Halit Paşa'yı bulamayınca endişelenir. O sırada Grup Komutanı 15^{nci} Alay'ın 1^{nci} Taburu ile Gemlik'in dört kilometre batısında, Engürücük'tedir. Atlı posta vasıtasıyla haberleşen iki grup hareket doğrultusunun Mudanya ve taarruz hedefinin Gündoğdu köyü batı sırtları olduğunda mutabık kalınca, 11 Eylül öğle saatlerinde, taarruz çıkış hattı olan Dürdane köyünde buluşmak üzere harekete geçerler.⁷

Akşama doğru, saat 17:00'de Kocaeli Grubu'nun yedi taburu da Dürdane'ye ulaşmıştır. Halit Paşa dört taburunu taarruz içi köyün kuzey ve batısında mevzilendirirken, İzmit Taburu, Yalova Bölüğü, 15^{nci} Alay 2^{nci} Taburu ve 18^{nci} Hücum taburu Dürdane güneyinde ihtiyat olarak kalır. Bataryalar da köyün güneyinde mevzie girince saat 17:30'da topçu ateşiyle taarruz başlar. Bu sırada Yunan III. Kolordu Komutanı telsizle Zeras Müfrezesi'ne ya da 11. Tümen sol kanat komutanına ulaşmaya çalışmakta, ancak Mudanya açıklarındaki gemilerin telsizlerinin girişim yapması nedeniyle irtibat kurulamamaktadır.⁸

Muharebe bu şekilde iki saati aşkın bir süre devam eder. İlk birkaç taarruz denemesinde Zeras Müfrezesi dayanmayı başarır ancak saat 20:00'de yapılan son süngü hücumunda Yunan birlikleri dağılır. Bozulmuş şekilde batıya çekilirler. Burada tekrar tutunma çabaları ise ısrarlı takip ve art arda taarruzlar nedeniyle sonuçsuz kalır. Gece yarısı Zeras Müfrezesi ve 11. Tümen birlikleri gruplar hâlinde Mudanya'ya doğru kaçmaya başlarlar.⁹

Mürettep Süvari Tümeni de Mudanya önünde savunma hattı kurmaya çalışan Yunan birliklerini gün boyu taciz etmiştir. Özellikle topçusuyla Gemlik'ten çekilen Zeras Müfrezesi'nin 47. Alayı'nın dağılmasında çok önemli etkisi olmuştur. Süvariler Ko-caeli Grubu'nun Flander Tepesi'ne yaptığı taarruza da güneyden destek vermişlerdir. Öğleden sonra ise Mudanya'dan bir Fransız subay gelerek Mudanya'ya iki bölük asker çıkardıklarını, çok fazla mülteci biriktiğini ve şehirde az sayıda silahsız Yunan askeri bulunduğunu söyler. Bunun üzerine şehri teslim almak ve Yunan askerleri esir etmek maksadıyla 37^{nci} Süvari Alayı 2^{nci} Bölük Komutanı Yüzbaşı Abidin Mudanya'ya gönderilir.¹⁰

İlk başta ortalık sakin, durum kontrol altındadır. Yüzbaşı'nın Tümen Komutanlığı'na gönderdiği rapordaki kendi ifadesiyle “*rıhtım bir orduya yetecek silah ve mühimmatla doludur*”. İlk grup olarak 12 subay ve 300 eri bir takımla birlikte şose dışından karargâha yola çıkarır. İşte o sırada Fransız subayın bahsetmediği bir durum sıkıntı yaratmaya başlar: Şehirde Ermeni ve Rum çeteleri de vardır. Buna Flander Tepesi'nden kaçarak Mudanya'ya sığınmak için gelen yüzlerce silahlı Yunan askeri de eklenince, durum Yüzbaşı Abidin'in bir bölükle kontrol edemeyeceği bir noktaya gelir. Gece yarısı olduğunda Zeras Müfrezesi ve 11. Tümen askerleri Mudanya'yı doldurmaya başlar. Yüzbaşı'nın atlı postayla gönderdiği destek taleplerine de bir yanıt gelmemiştir. Son çare olarak yanındaki süvarilere kılıç çektirir, dört nala yaptıkları huruç harekâtıyla düşman çemberinden çıkmayı başarırlar. 12 Eylül'ün ilk saatlerinde Mudanya 40.000 sivil ve binlerce suurunu yitirmiş askerin yığıldığı bir tımarhane gibidir.¹¹

1^{nci} Tümen, cephane ve iaşe ikmali ancak tamamlandıği için, 11 Eylül günü saat 17:00'de Bursa'nın kuzeybatı çıkışındaki Acemler İstasyonu'ndan Mudanya'ya doğru yürüyüşe geçebilmiştir. Saat 22:00'de Nilüfer Çayı'ndan kuzeye geçerek mola verirler. Bu sırada 18^{nci} Tümen ve Porsuk müfrezeleri de Mudanya'nın 10 kilometre güneydoğusunda Maskarahasan'a (bugün Çağlayan mahallesi) ulaşmışlardır.¹²

Gece yarısı, 3^{ncü} Kolordu Komutanı'nın saat 19:00'da Bursa'dan gönderdiği emir birliklere ulaşır. Şükrü Naili (Gökberk) Paşa Koca-eli Grubu'nun Porsuk Müfrezesi'yle irtibat yaparak Gündoğdu tepelerinden, 1^{nci} Tümen'in de Tepederbendi'nden (bugün Çağrısan) Mudanya istikametine taarruz etmesini, Gemlik-Gündoğdu-Mudanya üçgenindeki bütün düşman unsurlarını temizlemesini, Mürettep Süvari Tümeni'nin de cephesini 1^{nci} Tümen'e teslim ettikten sonra Karacabey istikametinde yürümesini emretmektedir.¹³

Kolordusunun bir tümeni adım adım kapana girerken, General Soumilas diğer iki tümenini Uluabat Gölü batısına çekmeye başlar. 11/12 Eylül gecesi yaptığı bu kısa çekilmeyle Klada'sın tümenine de yetişme şansı tanıdığını düşünmektedir. Soumilas'ın 3. ve 10. tümenleri 12 Eylül sabahı yeni savunma hatlarına ulaşırlar.¹⁴

12 Eylül 1922 Salı

10:00

Kocaeli Grubu Gündoğdu batı sırtındaki konak yerinden harekete geçmiştir. 'Deli' Halit Paşa Göynüklü-Burgaz yoluyla sahile inip Mudanya'ya doğudan yürüyecektir. Göynüklü'ye vardıklarında, Grup Komutanı genel durumu görmek için bir süre gözetleme yapar. Tepederbent'ten kuzeye yürüyen 1^{nci} Tümen birliklerini görür. Az aşağıda, Göynüklü'den Burgaz'a inmekte olan kalabalık kolu görünce sevinir. Sabah erken saatte gönderdiği emre göre harekete geçen 18^{nci} Tümen Müfrezesi olduğunu düşünür. Halit Paşa'nın tek piyade tümeni de sonunda grubuna katılacaktır. Birleşmek üzere Göynüklü'den harekete geçtikleri sırada bu kol aniden cephesini gruba çevirir, Burgaz güney-doğu sırtlarında mevzie girerek ateş açar. Bu kolun hâlâ kendi 18^{nci} Tümeni olduğunu düşünen Halit Paşa zor da olsa kendi askerine ateş kestirir. Tam bu sırada 18^{nci} Tümen Komutanı Miralay Hulusi (Conk) Bey ensesinde belirir. Halit Paşa'nın yaşadığı şaşkınlık büyüktür. Önce hiddetle sabah emrini alıp almadığını sorar. Oysa emir Hulusi Bey'e Paşa'nın yanına ulaşmadan birkaç yüz metre önce, Gündoğdu köyüne varırken almıştır.¹⁵

Bu tuhaf durum sorunsuz atlatıldıktan sonra Halit Paşa vakit kaybetmeden Mürettep Müfreze'yi Burgaz sırtlarındaki Yunan 17. Alayı'na taarruza kaldırır. Grubun iki bataryasının da desteklediği bir saatlik muharebenin ardından 15^{nci} Alay'ın 1^{nci} Taburu sahilden ilerleyerek Yunan alayını sıkıştırır. Saat 11:00'de yaptığı süngü hücumuyla da düşmanı Burgaz'ın batısına atarak köye girer. Gece Zeras Müfrezesi'nin Flander Tepesi'nde bıraktığı dört dağ obüsünden sonra 17. Alay da üç top terk ederek Mudanya'ya doğru kaçmıştır. Halit Paşa Mürettep Müfreze'nin yanına 18^{nci} Tümeni de yansıtır ve Kocaeli Grubu'nu bütün hâlinde Burgaz batısındaki dalyana kadar ilerletir. Şimdi Mudanya iskelesine dört kilometre mesafededirler.¹⁶

Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey de sabah erkenden 3^{ncü} Alayı'nı Yunanların Mudanya batıya çıkışını kapatmak için Trilye istikametinde taarruza kaldırırken, 5^{nci} Alay'la da cepheden Işıklı sırtlarındaki düşmanı baskı altına almıştır. Tümen topçusu da hem Kocaeli Grubu'nun hem de kendi cephesinden çekilen düşmanı takip ateşiyle Mudanya'ya kadar kovalamaktadır. Öğleye doğru Abdurrahman Nafiz Bey 5^{nci} Alay'ı daha doğuya, Kocaeli Grubu'nun hemen sol kanadına kaydırırken Hücum Taburu'nu da Işıklı'ya doğru ilerletmeye başlar. Batıdan 3^{ncü} Alay, güneyden Hücum Taburu, güneydoğudan 5^{nci} Alay, doğudan Kocaeli Grubu ve kuzeyden de deniz! Yunan 11. Tümeni'nin etrafındaki çember kapanmıştır. Önce Burgaz batısı, ardından Işıklı mevzileri düşer. Yalnızca Mudanya batısındaki Yunan alayı bir süre daha direnir. Saat 13:00'te doğudan 'Deli' Halit Paşa'nın grubu, güneyden ve batıdan 1^{nci} Tümen birlikleri Mudanya'ya girerler. Kaçacak başka yeri kalmayan Yunan 11. Tümen Komutanı Albay Kladas askerleriyle birlikte teslim olur.¹⁷

Mudanya'da on binlerce mülteci, esir bir tümen ve binlerce Türk askeri, daracık bir alana sıkışmış durumdadır. Adım atacak yer olmayan bu ortamda saatlerce esirlerin tasnifi sürer. 11. Tümen Komutanı dışında 200 subay ve 6.500 er teslim olmuştur. Bu yığılmaya son vermek ve Yunan 3. ve 10. tümenlerini kaçırmamak

için 3^{ncü} Kolordu Komutanı saat 15:30'da verdiği emirle Kocaeli Grubu'nu Karacabey istikametinde takibe devama memur eder. 1^{nci} Tümen de Trilye (bugün Zeytinbağı)-Eşkel (bugün Esence) istikametinde takibe devam edecektir. Esirlerin sevki ve şehirde asayişin sağlanması için yeterli kuvvet bıraktıktan sonra.¹⁸

* * *

11 Eylül 1922 Pazartesi

Saat 16:00

İzmir'de yaşam yavaş yavaş normale dönmektedir. Ufak tefek olaylar dışında asayiş sorunu neredeyse yoktur. Bununla birlikte ilginç şeyler de olmakta, ama kimse bir gün sonra yaşanacakları bilemediği için bunları anlamlandıramamaktadır. Örneğin, İzmir itfaiye teşkilatının bütün Rum ve Ermeni kökenli personeli aynı anda işi bırakmıştır. Özellikle 1915'teki Müttefik bombardımanından sonra özenle yapılandırılan teşkilatta aynı gün içinde 100'den fazla personelin ayrılması tuhaftır.

İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovich'in bir şaşkınlığı da Türk Ordusu şehre girdiğinden beri çıkan yangın sayısınadır. 1905'teki yangından sonra göreve başlamış ve değil üç gün, bir yıl içinde Ermeni ev Rum mahallelerinde bu kadar çok olay yaşamamıştır. Üç günde Ayavukla, Ayakonsantino ve Ermeni mahallesinde 15 yangın çıkmış, bu yangınlara müdahale ederken de üzerlerine bombalar atılmış, silahlı saldırıya maruz kalmışlardır. İtfaiyeciler Ermenilerin damlar üzerinde gizli gizli dolaştıklarını görmektedirler. 10 Eylül gecesi ise Sayes Han yakınında çıkan yangında evleri yanan 80 kadar Rum kadın ve çocuğun Ermenilere beddua ettiklerine şahit olmuştur. Rum kadınlar "*Ermenilerin hanın yanındaki bir evin duvarında bir delik açtıklarını ve delikten bol miktarda gaz dökerek evi ateşe verdiklerini*" söylemektedirler. Gresgovich bu yangınları Ermenilerin çıkartmış olduğundan emindir.¹⁹

Kumandan Gresgovich aynı gün İngiliz *Iron Duke* gemisinden yedi kişilik bir takımın İzmir yangın kulesine gittiğini

görmüştür. İngiliz denizcileri buradan flamar aracılığıyla, iki gün boyunca gemiyle haberleşmiş ve 11 Eylül günü takım çavuşu Grescovich'in yanına gelerek kendisine bir kâğıt vermiştir. Kâğıtta iki günlük muhaberatın özeti vardır ve çavuş ekler: “*Bu akşam Karantina'daki Türk hastanesini yakacaklar.*” Gresgovich önce İngilizlerin itfaiyeyi sokaklardan uzaklaştırmak için yalan söylediğini düşünür. Ancak 10 Eylül gecesi İngilizler Buca'dan iki trenle getirttikleri kendi vatandaşlarını tahliye etmeye başlarlar. O zaman İngilizlerin bir şeyler bildiğini anlar ama anlamlandıramaz. Yangından sonra geriye dönüp düşündüğünde, yangın nedeniyle yollar kapanmadan bu tahliyeyi gerçekleştirdiklerini, olacakları zaten bildiklerini fark edecektir.²⁰

İngilizler gittikten sonra yangın kulesine Gresgovich itfaiyeciler gönderir. 11 ve 12 Eylül 1922 günlerindeki nöbetleri sırasında itfaiyecilerin gördükleri dikkat çekicidir: “*Ermeni kilisesinin ve diğer yüksek binaların çatılarında Ermeniler vardır. Kilisenin çan kulesinden daha önce kararlaştırılmış parolalı haberleşmeler olmaktadır.*”

Ermeni mahallesindeki bu faaliyetlerde ne kadar Ermeni ya da ne kadar Rum vardır, bunların ne kadarı *Mikrasiatika Amyna* mensubudur, kılık kıyafet değiştirmiş muvazzaf Yunan askeri var mıdır, bilinmez. Ancak daha büyük yangın başlamadan günler öncesinden hazırlıklar yaptıkları kesindir. İngilizlerin *King George V* zırhlısındaki bir denizci, tanık olduğu bir olayı sanki izlediği bir tiyatro temsilini aktarır gibi günlüğüne şu şekilde yazacaktır: “*Pencereden bakarken bir Ermeni'nin Türkler üzerine bomba attığını gördüm. Türkler kendisini kovalamaya başlayınca, Ermeni suya atladı. Onlar da bir sandala binerek Ermeni'yi yakaladılar ve karaya çıkardılar. Sonra, pek hoş olmayan bir şekilde can verdi.*”²¹

13 Eylül günü öğleden önce Ermeni mahallesinden gelen bir yangın ihbarıyla Kumandan Gresgovich ve itfaiyecilerin mesaisi başlar. O gün hayatlarının en zor günü olacaktır. İlk gittikleri adres Ermeni mahallesinde, kiliseye 50 metre mesafede bir evdir. İtfaiyeciler derhâl eve müdahale ederler ama kiliseden

de yangın haberi gelir. Bahçe kapısı kapatılmış olduğundan demirlerden atlayarak içeri girerler. Kilise binasında yangın yoktu ama bahçede 200 kadar yanabilecek eşyanın bir araya toplandığını ve bunların ateşe verilmiş olduğunu görürler. Yanan eşyaların üzerine 200 kadar dolu tüfek ve bol miktarda cephane de konulmuştu. Müdahale edecekleri sırada bunların infilak etmeye başlamasıyla alevler binalara da sıçrar.²²

Gresgovich ve itfaiye müfrezesi Ermeni kilisesindeki yangını söndürmeye çalışırken, Basmane karşısından da bir yangın bilgisi ulaşır. Gresgovich yanına adam alarak bu yangına müdahale için gittiğinde binayı alevler içinde bulur. Yangın sırasında binada patlamalar da olmaktadır. Bunu Soğukçeşme'den gelen bir başka ihbar izler. Eşzamanlı olarak 25 yer birden yanmaktadır. Ardından söndürmüş oldukları Ermeni kilisesinin tekrar yanmaya başlaması...²³

Gresgovich'in bir sorunu da, yangına müdahale ederken çevredeki evlerden, çatılardan sürekli üzerine ateş edilmesidir. Belli ki birileri yangının söndürülmesini istememektedir. Gresgovich'in aklına patlamanın odağı olarak gördüğü yerlerde çevre binaları patlamayla yıkmak ve yanmayacak bir kuşak oluşturmak gelir. Mevki Momutanı Kazım (Dirik) Paşa 30 kişilik bir istihkâm müfrezesiyle Gresgovich'in planını uygulamasına yardım eder ama bu da sonuç vermez. 8^{nci} Tümen askerlerinin de katıldığı söndürme çalışmalarına rağmen öğle olduğunda bütün Ermeni mahallesi alev alev yanmaktadır. Mikriasiatiki Amyna'cılarının ve Ermeni militanların iki gündür yaptıkları kundaklama girişimleri başarılı olmamıştır, çünkü hava sakinidir. Ancak bu sefer güneyden esen rüzgâr alevleri Basmane'ye, Peştemalcilerbaşı'na, Ayadimitri'ye de kısa sürede taşır.²⁴

Gresgovich'in baskısıyla Belediye Meclisi toplanır. Söndürme çalışmalarına katılacak kişi, araç gibi ek talepleri de kabul edilmiştir. Bu arada ilginç iddialar da ortaya atılmaktadır. İsmet (İnönü) Paşa'nın ikamet ettiği evin bulunduğu sokakta hortumların kesilmiş olduğu söylenmektedir. Yangını çıkaranlar

ise her buldukları fırsatta itfaiyecilere de ateş etmektedirler. Bu saldırılardan birinde tulumba da dört yerinden delinir. Ama en ilginç, İngiliz sancak gemisi *Iron Duke*'teki bandonun her akşam düzenli olarak verdiği konseri İzmir yanarken de sürdürmesidir. Binlerce İzmirli panik hâlinde alevlerden kaçarak Kordon'a koşarken, bando hâlâ neşeli parçalar çalmaya devam etmektedir. Akşama doğru konser sona erince önce *Iron Duke*, ardından diğer yabancı savaş gemileri, hangi milletten olduğuna bakmaksızın, felaketzedeleri ve mültecileri almaya başlarlar. Öncelik kadın ve çocuklardadır ama korkudan gözü dönmüş güruh şuursuzca filikalara hücum etmektedir. Mürettebat kaba kuvvetle erkekleri uzaklaştırmakta, siren ve düdük sesleri arasında tam bir kaos yaşanmaktadır. Yalnızca *Iron Duke*'e 2.000 felaketzede alınmıştır.²⁵

14 Eylül sabahı rüzgâr yön değiştirip hafiflediğinde bile, sönme aşamasına gelen yerlerde patlamalar olmakta, yangın yeniden başlamaktadır. Her yerde devriyeler varken bu kadar kısa sürede birçok yeri yakmak nasıl mümkün olmaktadır?

Aslında Yunan birliklerinde, ilerleyiş sırasında ön kolda giden, aldığı eğitim ve önceden belirlenmiş strateji dahilinde hareket eden yangın birlikleri vardır. Bu birlikler sadece bu eylemlerde kullandıkları özel donanımlara da sahiptir. Örneğin yazar A. J. Toynbee eşiyle yaptığı bir seyahat sırasında bizzat buna şahit olmuştur. 29 Haziran 1921 günü, Kütahya Eskişehir Muharebesi öncesinde Yunan 11. Tümeni İzmit'i boşaltarak çekilirken, batıya yürüyen tümen kolu öncüsünün girdiği her yerleşimde bir anda yoğun dumanların yükselmeye başladığını, daha tümen asıl kısmı o yerleşime girmeden her yerin alevler içinde kalmış olduğunu gözleriyle görürler. İstanbul'dan *Gülnehal* vapuruyla İzmit'e gitmek için yola çıkmışlardır ve vapur İzmit Körfezi'nin güney sahiline birkaç yüz metre mesafede seyrettiği için her şeyi çıplak gözle izleyebilmektedirler. Ereğli, Karamürsel, Gemlik, Yalova hep bu şekilde, peş peşe ve sistematik yöntemlerle yakılmıştır.²⁶

Nitekim Türklerden pek hoşlanmadığı bilinen ABD Konsolosu J. Loder Park ve yanındaki yabancı heyet, 11 Nisan 1923 tarihinde yapacakları incelemede yangınlarda bol miktarda gaz yağı, benzin ve “yağlı bombalar” kullanılmış, binaların duvarlarını gaz yağına doyurmak için el pompalarından yararlanılmış olduğunu tespit edecekler, ayrıca raporlarına “*yangını söndürmeye çalışan Türklerin Yunan askerleri tarafından kurşunlandığı*” bilgisini de ekleyeceklerdir. Zaten işgal süresince Amiral Bristol’ın Washington’a gönderdiği pek çok raporunda “*serinkanlılıkla ve önceden hazırlanmış bir plan dahilinde yürütüldüğü hissini uyandıran Yunan mezalimi*” ifadesi yer almaktadır. Yunan katliamlarına karşı en kayıtsız kalan işgal gücü durumundaki Londra bile, kendi müfettişlerinin “*Türk köylerinin gruplar hâlinde birbiri ardından yok edilmesinde belirgin ve düzenli bir yöntemin takip edildiği görülüyor*” açıklamalarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır.²⁷

ABD’li Konsolos Park raporunda ayrıca Manisa’nın %90, Turgutlu’nun %90, Alaşehir’in %70, Salihli’nin %60 oranında yok edildiğini, bu şehirlerde yaşananların gelişigüzel, amaçsız ya da kazaen değil, iyi planlanmış, en ince ayrıntısına kadar hesaplanmış bir projenin sonucu olduğunu da yazmıştır.²⁸

ABD Konsolosu Park ve yabancı temsilciler Alaşehir’deki Yunan mezaliminin izlerini sürerken, taze defin yapılmış mezarlardan bazılarının açılması konusunda ricacı olurlar. Ancak dört haftalık cesetleri ve başlarına gelenleri gözleriyle gördüklerinde Yunanların yaptığı katliam konusunda ikna olacaklardır. Peki ya bulunamayan, kimlikleri tespit edilemeyenler? Aynı ziyarette, Alaşehir’de yıkıntılar arasında, üzerinde et ve saç parçaları yapışmış, simsiyah, kömürleşmiş kol ve kafatasları da bulacaklardır.²⁹ İşte tam da bu yüzden Yunanların çekilirken ne kadar Türk’ü katlettiğini, Helenizm’in 3,5 yıllık işgal boyunca Türklere yönelik yaptığı sistematik etnik temizliğin sayısal boyutunu bilmek güçtür. Bu yüzden yakmaktadırlar: Ceset yoksa suç da yoktur!

Yalnızca 1919-1920 yıllarında Aydın ve çevresinde Yunanların katlettiği Türk sivil sayısı 1.094'tür. Aynı bölgede akıbeti meçhul, yani; bir daha kendisinden haber alınamayan Türk sayısı ise 3.796'dır. Buna İzmir'e çekilirken yaptıkları toplu katliamlar dahil değildir. Yani, Yunanların 13 Eylül 1922 sabahına kadar Anadolu'da sistematik şekilde yok ettikleri Türk sayısı tam olarak bilinemez. Daha 15 Mayıs 1919 günü İzmir'de 800, işgalin ilk haftasında Menemen'de 1.700, Urla ve çevresinde 3.000 sivil Türk, Yunan askerleri tarafından öldürülmüştür.³⁰ Uşak'ı tahliye ederken öldürülen sivil sayısı ise 300'dür.³¹ 5 Eylül 1922 günü Salihli'de sadece yakılarak öldürülenlerin sayısı 100 olarak tahmin edilmektedir.³² Çekilme sırasında Manisa merkezinde 1.000, Yalova ve çevresinde 5.000 Türk aynı şekilde katledilmiştir. Bunlar Milli Mücadele'de dönüm noktası teşkil eden olaylar sırasında şahit olunan toplu katliamlardır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası çekilirken Ankara ve Eskişehir'in köylerinde kaç kişinin öldürüldüğü ya da kaçının kamyonlara bindirilerek "meçhul bir yere" götürüldüğünü bilmek imkânsızdır.

Bir de ortada hiçbir muharebe yokken, tamamen keyfi olarak Yunanlarca öldürülenler vardır ki, onlar birer istatistik bile olamadan yok olup gitmişlerdir. Ne isimleri ne cisimleri kalmıştır, âdeta hiç var olmamışlar gibi. 9 Kasım 1920'de Bandırma'da 85 kişinin sebepsizce "yok edilmesi" bu örneklerden sadece biridir.³³ Yunanların tüm işgal süresince Batı Anadolu köy ve kasabalarında münferit olarak katlettiği Türkleri de katarsak, Yunanların Anadolu'da giriştiği etnik temizliğe ilişkin sayıların en az 150.000'den başlaması gerekir.

Yunanlar 3,5 yıllık işgal süresince bu etnik temizliği sistematik şekilde uygulamışlardır, ancak olaylar Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz yenilgileri sonrasında çekilirken toplu imha mahiyetini almıştır. 13 Eylül sabahı Büyük İzmir Yangını başlarken, Yunanların son iki haftada yaptıklarının özeti, 26 büyük yerleşimde toplam 54.305 yerle bir edilmiş

binadır. Örneğin Manisa'da harpten önce 14.773 bina varken, Yunanlar tarafından bunların 13.633'ü tamamen yakılıp yıkılmıştır. Aydın, Nazilli, Karacabey, Bilecik Söğüt, Bozüyük, Pazarcık, Gediz, Çivril tamamen yıkılan şehirlerdir. Küçük kasaba ve köylerde yıkılan bina sayısı 87.699'dur.³⁴

13 Eylül sabahı birileri İzmir'i yakarken, Afyon'un batısında Türklerin toplam 141.874 evi Yunan ordusu tarafından yakılmış, yıkılmış durumdadır.³⁵

13 Eylül sabahı, 1922 kışını geçirecek bir evi olmayan yaklaşık bir milyon Türk vardır.

Yunanlar Afyon'dan çekilirken İzmir'e kadar geçtikleri topraklarda 134.000 at, 64.000 eşek ve katır, 265.000 inek, 230.000 manda, 8.500 deve, 821.000 keçi ve 1.770.316 koyunu da sistematik şekilde öldürmüşlerdir.³⁶ Hasat mevsimi olduğundan, Afyon'un batısındaki tüm köylerde evlerle birlikte mahsuller, ekinini kaldıramamış köylülerin tarlaları yakılmıştır. Daha Türk Ordusu İzmir'e girmemişken, 5 Eylül günü Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı tezkerede "*Hububatın kaldırılmış olması yüzünden köyleri düşman tarafından yakılan ahalinin açlık buhranına maruz olduğu görülmektedir. Bu gibi köylere acilen hükümet tarafından yardım yapılması teklif edileceğinden, kurtarılan bölgelerde hangi köylerin yakılmış olduğunun ve ihtiyaç miktarının süratle tetkikini ve bildirilmesini rica ederim.*" demektedir. Yani, Türk daha zafer sevinci yaşayamadan açlıkla savaşın hazırlığına girmek zorundadır.³⁷

13 Eylül sabahı bu aç, evsiz bir milyon Türk'ün ve onlara başlarını sokacak bir çatı temin etmesi gereken Mustafa Kemal Paşa'nın tek umudu, İzmir'i terk eden Rum ve Ermenilerin bıraktığı evlerdir.

13 Eylül sabahı birileri İzmir'i yakarken, aslında Türk'ün gelecek umudunu da yakmaktadır.

Sadece itfaiyenin değil, İzmir Mevki Komutanlığı'nın ve 8^{nci} Tümen'in çabaları sonucu, İzmir yangını 15 Eylül günü kontrol altına alınır. Daha büyük bir facianın önlenmesi ise alevlerin Darağacı bölgesindeki benzin depolarına ulaşmasının önlenmesiyle mümkün olabilmıştır. Onca çabaya rağmen 25.000'e yakın ev ve ticarethane yanmış, üç semt haritadan silinmiştir.³⁸

İtilaf devletlerinden pek çok temsilci yangının Ermeniler tarafından başlatıldığı yönünde genel ifadeler kullanırken, İtalyan Albay Balduino Caprini'nin raporunda olduğu gibi, doğrudan "*Yunan ve Ermeni komitacılar*" şeklinde net, suçlunun eşkalini veren tanımlamalar da vardır.³⁹

Daha sonra İngiltere'nin Atina Büyükelçisi olan Michael Llewellyn Smith gibi Yunan devlet tezinin savunuculuğuna soyunmuş bazı yazarlar çıkıp "*Ermeniler kendi mahallelerini, kendi evlerini neden yakınsın? Bu mantıklı mı?*" diye soracaklar, ama "*bir milyondan fazla evsiz kalmış Türk'ün kışı geçirebilecekleri yerleri yakıp, -biz bu kış sokakta yatmak istiyoruz- demesi çok mu mantıklı*" diye düşünmeyeceklerdir.

Yıllar sonra Housepian ya da Horton gibi isimler tümüyle varsayımlara ya da anonim "görgü tanıklarına" dayandırdıkları tezlerle Türk Ordusu'nun İzmir'i yaktığı yalanını öne sürecektir. Tesadüfe bakın ki, bu görgü tanıklarının hiçbiri, ifadelerinin doğruluğu araştırılabilecek, bilindik şahıslar değildir. İçlerinde daha da ileri giderek Fransız arşivlerinde bulunan belgelerden bahsedecek ama bu belgeler araştırıldığında aslında olmadıkları görülecektir. Bu araştırmacılar kendi anonim görgü tanıklarını "delil" olarak sunacak, ama İtilaf devletlerinin yetkili temsilcilerinin raporlarını, gayri Müslim İtfaiye kumandanının tutanağını bile reddedecektir.⁴⁰

Yunan ordusu İznik'ten Afyon'a doğru çizilecek bir hattın batısında kalan tüm, ama tüm yerleşimleri bilerek, isteyerek yakacak, Eskişehir, Uşak, Manisa, Kütahya, Aydın, Balıkesir gibi şehirleri ortadan kaldırmak isteyecek, savaş sonrası Türkiye'sine tek ekonomik hareket getirecek yere, İzmir'e dokunmadan bırakacak, öyle mi?

1919 Mayıs'ında başladığı ve 1922 Eylül'ünde çekilirken başyapıtlarını ortaya koyduğu barbarlığıyla Yunanların İzmir'e hiçbir şey yapmadan sessiz sedasız çekip gittiğini iddia etmek, kelimenin tam manasıyla insan aklına hakarettir.

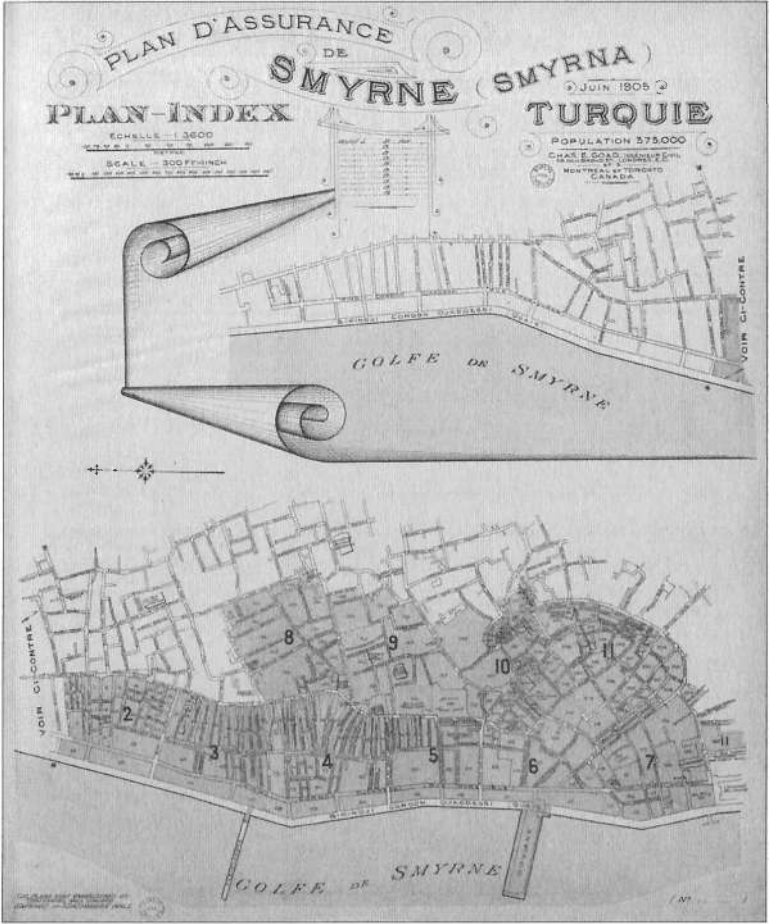
Evet; tüm somut kanıtlar, hatta işgal güçlerinin temsilcilerinin raporları bile Ermeni komitacıları işaret etmektedir. Peki bu yangını Ermeni komitacılar tek başına mı çıkarttı? Bu kadar sistemli, organize bir sabotaj, stratejik destek olmaksızın mümkün müdür?

Peki, planlanan felaketi basit bir intikam almanın ötesine taşıyıp, kazanca tahvil etmenin bir yolu var mıdır?

İşte burada dikkatlerden kaçan küçük, ama çok önemli bir ayrıntı var: Tesadüfe bakın ki koskoca İzmir'de sigortalı olan mahalleler, evet, evler değil, mahalleler, sadece bu yanan Ermeni ve Rum mahalleleridir. Sigorta şirketleri 1905'ten itibaren İzmir'in gayrimüslim mahallelerindeki evleri sigortalamış, hatta program genişleyince kapsamlı bir sigorta haritası bile yapılmıştır.⁴¹ 1915'te, Çanakkale Savaşları sırasında şehrin bombardımana maruz kalması bu süreci hızlandırmıştır.

Yaklaşık 200.000 Anadolu Rumu'nun, hem de ellerinde hiçbir varlık olmadan Yunanistan'a gelmesi zaten çökmüş olan Yunan ekonomisine nasıl bir yük getirir? Ya da Atina bu yükü kaldırmak için ne yapabilir? Anadolu Rumlarının anavatanlarında bıraktıkları malı, mülkü Yunanistan'a aktarmanın bir yolu yoktur belki, ama bu emtianın maddi karşılığını, eğer sigortalı iseler, dolaylı da olsa transfer etmek mümkündür: Sigorta tazminatı!

Ancak Yunanların şehri yakması hâlinde sigorta şirketleri bu tazminatı ödemeyeceklerdir. Planın işlemesi için yangının hiçbir şekilde Yunan ordusuyla ya da Atina'yla ilişkilendirilememesi şarttır. Fail olarak Türkler öne çıkmalı ve sigorta şirketlerinin tâbi olduğu İngiliz, Fransız hükümetleri yangının sorumluluğunu ilerdeki barış görüşmelerinde Türklere yüklemelidir. İşte bütün bir 1922 baharını "*Yunanistan'ın çekilmesinden sonra Anadolu Rumlarının hâli nice olur?*" sorusuyla geçiren ve neredeyse tüm siyasetini bunun üzerine inşa eden *Amyna* bu noktada sahneye çıkar.⁴²

Fransız Sigorta Şirketi tarafından 1905 yılında bir Kanada firmasına yaptırılan “İzmir Sigorta Planı” haritası.

Taşrada ve İzmir gibi merkezlerde teşkilatlandırdığı paramiliter *Mikrasiatiki Amyna* aracılığıyla, Yunan ordusu ve bürokrasisi İzmir’den ayrıldıktan sonra devreye girecek, intikam arayan Ermeni komitacılarla birlikte, sadece İngilizlerin değil, Fransızların da hassas oldukları “1915 Ermeni Olayları” konusunu hatırlatacak şekilde yangını Ermeni mahallesinden, Ermeni kilisesinden başlatacaklardır.

INDEX.
PLAN D'ASSURANCE DE SMYRNE.
TURQUIE.

JUN. 1905.

CHAS. E. GOAD, Ingénieur Civil, 53, New Broad Street, LONDRES, E.C.

[illegible]

Fransız Sigorta Şirketi tarafından 1905 yılında bir Kanada firmasına yaptırılan
“İzmir Sigorta Planı” lejand ve indeksi.

Nitekim *Mikrasiyatiki Amyna*'nın Yunan ordusunun çekilişi sırasında taşradaki hücrelerini harekete geçirdiği, bunların bir kısmının İzmir ve çevresinde tedhiş eylemlerine kalkıştığı, büyük kısmının ise kalabalığa uyarak Yunanistan'a kaçmayı tercih ettiği bilinmektedir. 1921 başında Adana bölgesinden kaçarak İzmir'e gelen 150 kişilik Ermeni Torkum Çetesi ise 12 Eylül günü Çeşme'den 75 kişiyle tahliye olmuştur.⁴³

Ermeni çetesinin diğer yarısı nerededir?

Torkum Çetesi'nin yarısı, *Mikrasiatiki Amyna*'nın eğitim almış militanları ve onları yönetecek, stratejinin eksiksiz uygulanmasını sağlayacak kılık değiştirmiş Yunan subayları.

Bu olaylar dizininde Türk'ün tek kusuru, bu şeytanî yapılanmayı zamanında fark edip, ortadan kaldıramamış olmasıdır.

13 Eylül sabahı bir milyon Türk'ün umudu artık bir kül yığınının ibarettir. İzmir'de ise insanlık, bu şeytanî koalisyona yenilmiştir.

* * *

12 Eylül 1922 Salı

21:45

“1. Tanrı'nın lütuf ve keremi, askerlerimizin yorulmak bilmek azmi ve örnek kahramanlığı subaylarımızın fedakârlığı kumanda heyetinin tedbir ve uyanıklığı ile cephemizde bulunan düşmanın III. Kolordusu perişan edilmiş, başta Tümen Komutanları olduğu hâlde, 11. Tümeni esir edilmiştir.

2. Bu sevinçli güne daha büyük iyi bir haber ilâve etmekle bahtıyırım. Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa hazretlerinden şimdi aldığım telgrafta, İzmir 5^{nci} Kolordu tarafından, zayıf bir çarpışmayı müteakip, 9 Eylül 1922 saat 10.00'da zabt ve işgal edilmiş, birçok gereç, donatım ele geçirilmiş ve pek çok esir alınmıştır. Kurtulabilen kısımlar Urla doğrultusuna kaçmıştır.

3. Kolordu yarın (13 Eylül) düşmanın kaçabilen kısımlarını aşağıda yazıldığı gibi takip edecektir: Mürettep Süvari Tümeni vakit geçirmeksizin bütün kuvveti ile Bandırma istikametine son hızla ilerleyecek ve rastladığı yerde düşmana tarruzla yok edecektir. Tümen Kirmastı (bugün Mustafakemalpaşa) istikametini keşfettirecektir. Alınacak bilgilerin süratle Kolorduya gönderilmesi çok önemlidir.

1^{nci} Tümen yarın (13 Eylül) Sazlıburun-Çarlık hattına karşı keşifler yapacak, bu hatla Nilüfer çayı kuzeyinde bulunan bölgedeki düşman kalıntılarını toplayacak ve Tümen Mudanya-Runguç hattı üzerinde toplanacaktır.

Porsuk Müfrezesi lağvedilmiştir. Karargâhındaki subaylar evvelki birliklerine ve muhabere takımı da bölüğüne katılacaktır. 61^{nci} Alay Kocaeli Grubu emrine verilmiştir. Deve kolu alayla beraber kalacaktır.

Kocaeli Grubu yarın (13 Eylül) Kemeryent-Yenikara-ağaç-Han bölgesine yürüyecektir. Grup, Han'dan itibaren Bursa'ya doğru telgraf hattını, Süvari Tümeni Han'dan Karacabey'e kadar olan hat kısmını tamir ettirecektir. Kolorduca da Bursa-Mudanya ve Bursa-Sülüklü istikametleri onarılacaktır. Kolordu karargâhı yarın (13 Eylül) Çekirge' dedir./ Mirliva Şükrü Naili"⁴⁴

13 Eylül sabahı 3^{ncü} Kolordu Komutanı'nın emriyle Kocaeli Grubu ve Mürettep Süvari Tümeni Karacabey-Bandırma, 1^{nci} Tümen de Kirmastı istikametinde yürüyüşe geçerler. Elinde iki tümeni kalan Soumilas'la oynanacak son bir kovalamaca vardır.

Sabah 08:00'de Soumilas'ın tümenlerini yakalamak üzere yola çıkan Mürettep Süvari Tümeni iki kol hâlinde Karacabey şosesiyle ilerlemektedir. Badırğa ve Kemberbent (bugün Taşpınar) üzerinden Kirmikir'e (bugün Harmanlı) yürüyüp, Yunan 3. ve 10. tümenleriyle temas arayacaklardır. Göle yakın ilerleyen kollar öncüsüyle Issızhan'a (bugün Gölkiy) ulaştıklarında Uluabat'ın yanmakta olduğunu görürler. Tek görebildikleri yangının kendisidir çünkü kısa sürede olabildiğince zarar verebilmek için Yunanların kullandığı benzin ve gaz yağı nedeniyle, her yeri kesif, kapkara bir duman örtmüştür. Tam o sırada Uluabat tarafından iki düşman bataryası ateş açar. Hacı Mehmet Arif (Örgüç) Bey ileri keşif kolları sürünce onlar da Uluabat Köprüsü çevresine mevzilenmiş Yunan piyadesinin makineli tüfekleriyle karşılaşılır. Ateş sertleşmeye başlayınca Hacı Arif Bey gereksiz zayıat vermek istemez. Alaylarını kuzeye çekerken durumu Kolordu'ya bildirmek için bir atlı postayı da yola çıkarır. Amaç hasıl olmuştur: Yunan tümenleri Karacabey'e doğru çekilmektedir ve temas sağlanmıştır. Mürettep Süvari Tümeni geceyi Cambaz-Subaşı bölgesinde geçirir.⁴⁵

Yunan III. Kolordu Komutan, Zeras Müfrezesi'nden, Mudanya'da Kladas'ın tümeninden geriye kalanın tümüyle esir düştüğünü öğrenmiştir. Artık kaybedecek zaman yoktur. Ensesindeki Deli'nin şakası yoktur. 10. Tümen'in de aynı sonu yaşamaması için Uluabat Köprüsünü süratle geçmelerini ve köprüyü imha etmelerini ister. Tümen tam köprüyü batıya doğru geçerken Hacı Arif Bey'in süvarileri yetişince bir alayıyla mevzilenip muharebeye girmesi gerekmiştir. Ancak Mürettep Süvari Tümeni kesin sonuçlu muharebeyi kabul etmeyip kuzeye çekilince akşama doğru geçiş tamamlanmış ve köprü havaya uçurulmuştur. Arkadan gelecek olan Kocaeli Grubu'nu zor bir akşam beklemektedir.⁴⁶

'Deli' Halit Paşa, 3^{ncü} Kolordu Komutanı'nın gecedan verdiği emri almadığı için çok yorulan birliklerini öğleye kadar dinlendirmek niyetindedir. Ancak sabah 07:00'de Şükrü Naili Paşa'nın *"bir önceki emrim gereğince birlikler hareketlerini hızlandıracak, düşmana temas ettikleri yerde taarruz edeceklerdir. Kocaeli Grubu ile 1^{nci} Tümen ara hattı Nilüfer Çayı'dır"* emrini alır. Kolordu Komutanı'nın önceki emrini de 1^{nci} Tümen Komutanı'yla irtibat kurarak ondan öğrenir ve saat 16:00'da birliklerini yürüyüşe geçirir. Grup güneybatıya doğru Dereköy-Çekrice yoluyla ilerleyerek Nilüfer Çayı'nı güneye geçer. Mürettep Müfreme Anafor (bugün Çaylı), 18^{nci} Tümen de Zırafta'ya (bugün Konaklı) ulaşarak konaklamaya geçer. 1^{nci} Tümen ise 5^{nci} Alayı ile Hücum Taburu'nu asayişini sağlamak ve esirleri sevk etmek için Mudanya'da bırakmıştır. Akşam 4^{ncü} Alay, dağ bataryaları ve tümenin bağılları Eşkel'e (bugün Egerce), 3^{ncü} Alay ve sahra bataryaları ise Trilye'ye (bugün Zeytinbağı) vararak istirahataya geçer.⁴⁷

13 Eylül 1922 Çarşamba
20:00

"Köy hâlâ yanıyor. Grup istihkam bölüğü Uluabat'a gidiyor ama düşman daha çekilmedi. Desteğe gitmemiz gerekebilir yüzbaşı. 1^{nci} Tabur hazır bulunsun. Rehavete kapılmayalım."

Bir önceki gece Porsuk Müfrezesi lağvedilerek 61^{nci} Alay Kocaeli Grubu'na bağlanmıştır. Alay gün boyu yorucu bir yürüyüş yaparak Grubun sekiz kilometre daha güneybatısına, Uluabat Gölü kıyısında İkizce'ye ulaşmayı başarmıştır. Alay komutanı Yarbey Hüseyin Vecihi Bey günbatımının alaca karanlığında dürbünle Uluabat'ı gözetlemektedir ve huzursuzdur. On kilometre ötesinde süvarilerin köy girişinde Yunanlarla muharebe ettiğini görmüştür.

“Durmadılar, yürümeye devam ediyorlar. Eeee, korku dağları bekler tabii. Kaçsınlar bakalım. Yarın, yarın olmazsa öbür gün, bu palikarya bizim nasibimiz. Göreceksin yüzbaşı.”

Soumilas iki tümenini de gece boyunca yürütür. Türk süngüsünden kurtulabilmek için ertesi gün Manyas Gölü-Dut Limanı hattının doğusuna yanaşarak emniyet almış olmaları gerekmektedir.⁴⁸ Bandırma limanına daha 45 kilometre yolları vardır ve General Sakarya'dan da bilmektedir ki bu mesafe kaçan için çok uzun, kovalayan içinse çok kısadır.

* * *

14 Eylül sabahı Yunan 10. Tümeni'nin Uluabat'taki artçılarını da çektiğini, Kocaeli Grubu istihkâm bölüğünün köprüyü onarmak için köye geldiğini gören Hacı Arif Bey vakit kaybetmeden süvarilerini yola çıkarmıştır. Öncüdeki 38^{nci} Alay Kirmikir'e vardığında önemli bir sorunla karşılaşır: Çapraz Çay üzerindeki köprüler de imha edilmiştir ve Yunanlar tüm kayıkları da tahrip etmişlerdir. En hızlı hareket etmeleri gerektiği zamanda, dereden geçecek uygun bir nokta bulmak için uğraşmaları gerekir. Sonunda köyün hemen güneybatısında bir geçit bularak batıya geçmeye başlarlar. Saat 11:15'te Mürettep Süvari Tümeni'nin keşif kolu Karacabey'e girer. Manzara artık Yunan ordusuyla özdeşleşmiş bir vahşetin tablosudur. Camilere doldurularak yakılan Türkler, sokaklarda süngülenmiş kadınlar, çocuklar..⁴⁹

Süvariler gördüklerinin de öfkesiyle durmaksızın takibe devam ederler. 38^{nci} Alay'ın öncü bölüğü Karacabey'in 15 kilometre

kuzeybatısında Yunanları yakalamayı başarır ve muharebeye girer. Yunan taburunun iki topla da desteklendiğini görünce Hacı Arif Bey bataryalarını hemen mevzie sokar, 38^{nci} Alayı da kuşatma için kuzeye doğru açmaya başlar. Sol kanadını emniyete almak için de Kirmastı yönüne bir keşif bölüğü gönderir. Saat 18:30'da Yunan taburu Dağkadi'daki mevziini bırakarak çekilmeye başlar. Keşif bölüğü ise Karacabey'in 15 kilometre güneyinde, Ovaazatlı'da Eşkiya davut çetesine rastlar ve çatışmak zorunda kalır. Tümen komutanı bu kesimi bir bölükle daha takviye ederek çeteyi dağıtır. Süvariler geceyi Dağkadi'da geçirirler.⁵⁰

Gün batarken Yunan 3. Tümeni Sığırcı (bugün Kuşcenneti köyü)-Bandırma şosesi arasında, 10. Tümeni de Akçapınar-Erikli-Taşlıtepe hattında mevzilenmeye başlar. Soumilas Zeras Müfrezesi ve 52. Alayı ise tahliye için Bandırma'ya gönderir.⁵¹

Bir akşam önce Yunanların havaya uçurduğu köprüyü onarmak için giden istihkâm bölüğü oldukça iyi bir iş çıkarmıştır ama yaptıkları köprü henüz ağırlıkların geçişine hazır hâle gelmemiştir. 14 Eylül günü saat 16:00'da Kocaeli Grubu'nun piyade unsurları Çapraz Çay'ın batısına geçerken Şükrü Naili (Gökberk) Paşa da Uluabat'a gelir. 1^{nci} Tümen'in ertesi gün erkenden Uluabat'ta köprüden geçiyor olacak şekilde geceden yola çıkmasını ister. Kocaeli Grubu, 1^{nci} Tümen'le beraber bulunan kolordu obüs bataryasını da emrine alarak Bandırma yönünde takibini hızlandıracaktır. Mürettep Süvari Tümeni ise süratle Bereketli-Bandırma hattının batısına geçerek düşmanın Edincik yönüne çekiliş yolunu kapatacak, Gönen Çayı üzerindeki geçit yerlerini emniyete alacaktır.⁵²

Manyas Gölü; Pers satrapları için *paradeisos*, milyonlarca kuş için cennet, Soumilas içinse cehennemden başka bir şey değildir. Arkasında katledilmiş binlerce sivil, yanmış yıkılmış yüzlerce köy, kasaba ve Anadolu'da bıraktığı binlerce Yunan çocuğu. Emirlerinde telaş vardır.

Suçluların telaşı.

14 Eylül 1922 Perşembe

23:00

420 kilometrelik kaçışın sonunda, kurt kapanından bir şekilde çıkmayı başaranlar Çeşme iskelesine ulaşmış, sırayla tahliye edilmektedirler.

9 Eylül sabahı, Türk süvarisi İzmir'e girerken, B Kolordusu Gülbahçe, A Kolordusu ise Urla'da toplanmaya başlamıştır. Balçova'dan hareket eden Süvari Tümeni de aynı gün saat 07:00'de Urla iskelesine ulaşmıştır. 10 Eylül sabah 08:00'de tahliye edilecek birliklerin toplanması sona ermiştir. Yunanistan'dan gönderilen vapurlar, donanmanın koruması altında, Yunan I. ve II. kolordularından geriye kalanı Anadolu cehenneminden çıkaracaktır.⁵³

13. Tümen'in koruması altında önden B, ardından A Kolordusu yürür ve B Kolordusu 10 Eylül gecesi Alaçatı'da kamp kurar. Tekirdağ'dan bindirilen ve İzmir Rıhtımı'na inmeyi reddeden A Tümeni üç gün önce gelmiş ve çekilenleri korumak için emniyet almıştır. Bu tümenin sahile çıkışı yine olaylı olmuş, askerler isyan edip vapurlardan inmeyi reddedince Yunan savaş gemilerinden birisi toplarını ona çevirmiş ve vapuru batırmakla tehdit etmiştir. İşte çekilenlerin güvenliği şimdi bu isyankâr tümenin ellerindedir.⁵⁴

Kilkis zırhlısı, *Helle* kruvazörü ve *Nike* destroyeri Çeşme'den, *Sphendone* ve *Naxos* da Sığacık'tan atış desteği verecektir. 12 Eylül sabahı, gün doğarken B Kolordusu vapurlara binmeye başlar. Plastiras Müfrezesi ve 13. Tümen'in korumasında da A Kolordusu aynı gün Alaçatı'ya gelir. Ertesi gün Zeytineli'ne geçer. Sürekli Türk süvarisinin tacizine uğradıklarından, burada da 2. ve 7. tümenler emniyet alırlar.⁵⁵

12 Eylül günü önce 9., 5. ve 12. tümenler bindirilir. Ardından kurtarılabilen ağırlıklar da yüklenir ve 13 Eylül günü B Kolordusu'nun tahliyesi tamamlanır. Son çekilme için 1.200 kişilik bir piyade alayı Yumru Koyu'nu çevreleyen Yarantepe, Miskinlertepe ve Limantepe sırtlarında mevzilenir. 1., 2., 13. ve 7. tümenler de birbirini koruyarak vapurlara binmeye başlarlar. Bu

sırada Mehmet, Türk askerî tarihinin son süvari taarruzunu yapmaktadır. A Kolordusu'nun yüklemesi 15 Eylül gecesi, Plastiras Müfrezesi'nin de binmesiyle tamamlanır. *Kilkis, Nike ve Aktion*'un toplarının koruması altında emniyet alayı da çekilir.⁵⁶

Her biri 10.000-11.000 mevcutlu tümenlerden 4. Tümen 3.500, 5. Tümen 3.200, 12. Tümen 2.350, 7. Tümen 6.750 askerle Anadolu'dan ayrılırlar.⁵⁷ Bunlardan 5. ve 12 tümenler 26 Ağustos sabahı oyalama taarruzu cephesinde, 7. Tümen ise I. Kolordu ihtiyatı olarak muharebeye giren birliklerdir. Tahliye edilen diğer tümenlerin mevcutları bilinmemekle birlikte, yaklaşık aynı durumda oldukları farz edilse bile, Yunan I. ve II. kolorduları toplam mevcutlarının %70'ini Anadolu topraklarına terk ederek gitmektedirler. 16 Eylül sabahı gün doğarken İzmir ve çevresinde silahlar susmuştur.

Ancak İstiklal Savaşı'nın son kurşunu daha atılmış değildir.

SON KURŞUN

15 Eylül 1922 Perşembe

Komutanıyla birlikte 11. Tümeni esir etmek ‘Deli’ Halit Paşa’ya yetmemiş, gözünü bu kez de Albay Papanikolaou’nun 10. Tümeni’ne dikmiştir. Her ne kadar Büyük Taarruz’da stratejik bir rol üstlenmişse de, kendisini asıl dövüşün dışında kalmış hissetmektedir ve belli ki bunun acısını Yunanlardan çıkaracaktır. Zafere giden yolda Türk’ün ilk kurşununu o atmış olmasa da, sonuncusunu atmaya kararlıdır. 14 Eylül gecesinin tamamını yürüyüşte geçiren 18^{nci} Tümen sabah gün doğarken ancak Zırafta’ya (bugün Konaklı) ulaşabilmiş, ancak tümen ağırlıkları yetişemediğinden, asker karnını mecburen peksimetle doyurmak zorunda kalmıştır. Miralay Hulusi (Conk) Bey tümenini biraz dinlendirmek istese de, Grup Komutanı’nı durdurmak mümkün olmaz. Yanına aldığı müstakil 61^{nci} Alay’la yola koyulur. 18^{nci} Tümen ise ancak bir saat kadar soluklanacak ve Halit Paşa’nın peşine takılacaktır.¹

Saat 15:00’te ‘Deli’ Halit Paşa, 18^{nci} Tümen komutanı Miralay Hulusi ve Mürettep Süvari Tümen komutanı Miralay Hacı Arif (Örgüç) Beyler Dağkadi’da bir araya gelirler. Burada süvarilerin şoseyle Manyas Gölü arasından, Kocaeli Grubu’nun da şosenin kuzeyinden Bandırma’ya doğru durmadan yürümesi kararlaştırılır. Aslında bu iki güzergâh doğudan batıya, Bandırma istikametine uzanan iki geniş vadidir. Kocaeli Grubu Dağkadi’da şosedan kuzeye ayrılarak dağlık alana doğru ilerlemeye devam

eder. 15 Eylül gecesini 18^{nci} Tümen ve Halit Paşa'nın karargâhı Dedeobası'nda, Mürettep Müfreze ise Keçiler'de geçirir. Karacabey Ovası'yla Marmara Denizi'ni ayıran tepeler silsilesinin Bandırma istikametine en hakim yeri olan Elmatepe'yi ise grup süvari bölüğü işgal ederek emniyet alır.²

1^{nci} Tümen ise, Grup emrini geç aldığından, Uluabat'ta olması için verilmiş olan saatte ancak hareket edebilmiştir. Bütün günü cebrî yürüyüşle geçirdikten sonra, tümen öncüsü olan 4^{ncü} Alay Uluabat Köprüsü'nü geçerek, 3^{ncü} Alay Yenikarağaç'ın beş kilometre kuzeybatısında, 5^{nci} Alay ve Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey'in karargâhı da Kemerbent'te konmaya geçmiştir. 3^{ncü} Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa da akşam Uluabat'a gelerek ordugâh kurar. Türk'ün son "*ya istiklâl ya ölüm*" kavgasında oyalama taarruzu görevi verilen 3^{ncü} Kolordu, bir anda kendisini bu kavgaya son noktayı koyacak konumda bulmuştur. Nasıl ki tam bir yıl önce, Sakarya boyunda, Yunanla son hesaplaşma için er meydanına onun komuta ettiği 15^{nci} Tümen çıkmışsa, zafer destanının son satırını da Şükrü Naili Paşa'nın kolordusu yazacaktır.³

Bu sırada General Soumilas kolordusunu olabildiğince az kayıpla Trakya'ya kaçırma telaşındadır. 15 Eylül akşamı, birliklerini gemilere bindireceği Bandırma ve Erdek'i savunabilmek için Höyüktepe'den Sığırcık'a (bugün Kuşcenneti köyü) uzanan bir hatta, 10. ve 3. tümenlerden derlediği kuvvetli müfrezelerle mevzilenmiştir. Geri kalan tüm birlikleri ve karargâhları Bandırma ve Erdek limanlarına gönderen Yunan III. Kolordusu komutanı koruma amacıyla limanlara gelen savaş gemilerinden de topçu desteği istemiştir.⁴

16 Eylül sabahı 18^{nci} Tümen kuzeyde sırtta, Mürettep Müfreze Grup ihtiyatı olarak geride olacak şekilde taarruz düzeni alırlar. Kocaeli Grubu'nun en süratli unsuru olan Mürettep Süvari Tümeni Manyas Gölü'nün kuzeyinden Edincik istikametine doğru hareket eder. Müstakil 61^{nci} Alay da güneydoğudan Bandırma yönünde ilerlemektedir.⁵

Soumilas ise Bandırma Limanı'ndan tahliyeye devam ederken doğuya doğru, denize paralel uzanan tepeler silsilesini ve tepelerin güneyinden Akçapınar'a uzanan düzlüğü 10., şoseden göle kadarki kesimi ise 3. Yunan tümenleriyle tutmuştur. Kuzeyde Taşlıtepe kesiminde iki alayla (27. ve 30. alaylar) mevzilenen Yunan 10. Tümeni'ni üç batarya ve kıyıya yaklaşan Yunan savaş gemilerinin topları da korumaktadır. Bu şartlar altında 'Deli' Halit Paşa'nın emriyle 18^{nci} Tümen taarruz için Bayramtepe'ye yanasırken, tümenin hücum taburu öncü olarak dört kilometre batısındaki Höyüktepe'yi ani bir baskınla ele geçirir. Saat 12:00'de ise tümen 15^{nci} Alayı'nı Bayramtepe güney yamaçlarında ihtiyat olarak bırakıp, 24^{ncü} Alayı ile ilerlemeye başlar. Büyük Taarruz'a katılan kolordu boyutundaki kıtaat içinde mevcut açısından en zayıfı olan Kocaeli Grubudur. Bu nedenle 'Deli' Halit Paşa birliklerini son neferine kadar kullanmaktadır. Nitekim taarruza katılan 24^{ncü} Alay'ın sol kanat emniyetini de grubun süvari bölüğü sağlamaktadır.⁶

Kocaeli Grubu asıl kısmıyla kuzeyden, tepelerden Bandırma yönünde taarruz ederken, şosenin güneyinden Mürettep Süvari Tümeni de Manyas Gölü'ne paralel şekilde batıya ilerlemektedir. 3^{ncü} Kolordu'nun en geriden gelmekte olan birliği, 1^{nci} Tümen ise Şükrü Naili Paşa'nın verdiği emirle Karacabey'e doğru yürüyüşe geçmiştir.⁷

Bayramtepe'den Halit Paşa'nın bizzat yönettiği harekât hızla gelişmektedir. Yunan savaş gemilerinin ve Geventepe gerisindeki bataryaların yoğun ateşine rağmen 24^{ncü} Alay hızla Höyüktepe'ye ulaşır ve taarruza geçer. Önceden çıkış hattına gelmiş olan hücum taburu da bu taarruz gücünün sol kanadını oluşturmaktadır. Alayın inatçı ilerleyişi karşısında tutunamayan Yunan 10. Tümen birlikleri geriye, Geventepe'ye çekilirken 18^{nci} Tümen'in süvari bölüğü de Erikli sırtlarına ulaşmıştır. Bu sırada Halit Paşa büyük bir talihsizlik yaşar ve hem denizden hem de karadan düşman topçusunun ağır ateşine maruz kalan tümenin dağ bataryaları muharebe dışı kalır. 24^{ncü} Alay artık topçu desteğinden

mahrumdur. Elde kullanılabilecek durumda yalnızca Schneider bataryası kalmıştır ama o da bir süre sonra susar. Binbaşı Reşat (Başkaya) Bey'in alayı topçu desteği olmaksızın Yunan mevzii-nin 50 metre yakınına kadar sokulsa da, özellikle sert el bombası savunması nedeniyle, ağır zayıat vermekte, son hamleyi yapamamaktadır. Bu noktada 18^{nci} Tümen Komutanı Hulusi Bey tecrübesini devreye sokar; ihtiyattaki 15^{nci} Alay'dan aldığı bir taburu sıkışmış durumdaki 24^{ncü} Alay'ın yanına sürer. Bu tabur Yunan savaş gemilerinin yoğun ateşine rağmen, başarılı sıçramalarla, parça parça cephe hattına ulaşmayı başarır. Yunanların mevzideki iki alaylık (toplam altı tabur) kuvvetine yaklaşık denk hâle geldiği anda süngü hücumuna kalkan Türk taarruz grubu akşama olurken Geventepe mevzilerini düşmandan söküp alır.⁸

Albay Papanikolaou'nun iki alayı da perişan hâlde Bandırma'ya doğru çekilirken son bir gayretle kasabanın doğudan yaslandığı Dikmenbayırı'na tutunmaya çalışırlar. Oysa Grup ihtiyatında bekletilen Mürettep Müfreze de güneyden Kayacık'a doğru ilerlemeye başlamış, müstakil 61^{nci} Alay da Akçapınar'dan çekilen Yunan 3. Tümeni'nin bıraktığı boşluğu değerlendirerek Mürettep Müfreze'nin sol kanadına yanaşmıştır.⁹ Hava kararmıştır ve artık Soumilas'ın inadı bırakıp bir Türk atasözüne kulak vermesinin vaktidir: *“Kaçanın anası ağlamaz”*.

Bu noktada Hulusi Bey çok yorulan taarruz grubunu ihtiyattaki 15^{nci} Alay'ın iki taburuyla değiştirmek ister ve Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey'e birinci hattı aşarak taarruz etme emri verir. Oysa bu zinde taburlar ön hatta ulaşmadan, saatlerdir dövüşmekten bitkin hâldeki taarruz grubu ilerlemeye devam eder ve saat 22:00'de Dikmenbayırı'nı da ele geçirmeyi başarır. Mürettep Müfreze'nin de Kayacık sırtlarını almasıyla, Yunanları 'Deli' Halit Paşa'nın gazabından kurtaracak doğal bir engel kalmamıştır. Yine de Kocaeli Grup Komutanı kendi askerinin yorgunluğu nedeniyle Soumilas'a son bir şans verir; birlikleri ele geçirdikleri hatta istirahat ettirirken, Mürettep Müfreze'deki akıncı kollarını Bandırma'ya keşfe gönderir.¹⁰

1^{nci} Tümen ise gece yarısına doğru Karacabey'e gelerek konaklamaya geçmiştir. Abdurrahman Nafiz Bey'in birlikleri son hesaplaşmanın yaşanacağı Bandırma'ya 45 kilometre, yaklaşık bir buçuk yürüyüş günü uzaklıktadır.

* * *

17 Eylül 1922 Pazar
07:00

“Komutanım çatışma sesi Edincik tarafından geliyormuş. Bu köylüler Edincik'in kuzeyindeki sırtlarda bizim süvarilerin Yunanlarla muharebe ettiğini söylüyor. Erdek ve Ocaklar iskelelerinde de Yunan gemileri varmış!”

Halit Paşa gözlerini kısmış, Kapıdağı tarafında bir şeyler görmeye çalışıyor gibidir. Şaşkınlığı büyüktür. Bir saat önce sabahın sessizliğinde aklında sadece Bandırma'daki yanan evleri söndürmek, kasabanın yaralarını sarmak vardır. Çünkü son Yunan gemisinin de çekilip gittiğini görmüş, harbin bittiğini düşünmüştür. Bu yüzden 18^{nci} Tümen'i Erikli, Mürettep Müfreze'yi de istasyon çevresinde istirahata göndermiştir. Ardından batıdan gelen ve giderek şiddeti artan silah sesleri...¹¹

Halit Paşa, Mürettep Müfreze'nin 61^{nci} Alay ve Grup bataryalarını da emrine alarak derhâl Edincik güney sırtlarına hareket etmesini, buradaki düşmanı söküp atmasını emreder. 18^{nci} Tümen de Kayacık'ta toplanacak ve harekete hazır olacaktır.¹²

Günlerdir 3^{ncü} Kolordu'da telsiz muhaberesi felce uğramış durumdadır. Birliklerin kendi aralarında ve karargâhla haberleşmesi ancak atlı postalar aracılığıyla olmakta, anlık değişen olaylara bazen saatler sonra müdahale edilebilmektedir. Mürettep Süvari Tümeni'nin 16 Eylül günü boyunca Bandırma güney sırtlarında, bugün sabahtan itibaren de Deliklibayır-Karabayır hattında Yunan artçısıyla temasta olduğu ancak Edincik'ten gelen köylüler vasıtasıyla öğrenilebilmiştir. Saat 06:15'te istirahate geçmek için Erikli'ye hareket eden 18^{nci} Tümen de Grup Komutanı'nın emri ni ancak saat 11:30'da, Erikli'ye vardığında alır.¹³

Bandırma istikametinde çekilen Yunanları takip eden
3^{ncü} Kolordu birlikleri istirahat halinde. (Türk Tarih Kurumu Arşivi)

En yakın destek birliği olan Miralay Hulusi Bey'in tümeni muharebe sahasına 20 kilometre uzaktadır. Üstelik 18^{nci} Tümen Erikli'ye vardığında asker fazlasıyla yorgundur. Bu nedenle Hulusi Bey Grup Komutanı'ndan tümeninin geceyi Erikli'de geçirmesi için müsaade ister. Halit Paşa da ancak ertesi gün ortalık ağarmadan 1^{nci} ve 18^{nci} tümenlerin Bandırma güneyinde, gazhanede olmaları şartıyla izin verir.¹⁴ Bunun anlamı, Mürettep Müfreze kendi yağıyla kavrulacak, çekilmeye çalışan iki Yunan tümenine tek başına taarruz edecektir.

Mürettep Müfreze 19^{ncu} ve 20^{nci} hücum taburları, bağımsız İzmit Taburu, Yalova Gönüllü Bölüğü ve sonradan eklenen müstakil 61^{nci} Alay'dan oluşan, yaklaşık 2.500 tüfeğe sahip, tugay yapısında bir birliktir. Derhâl hareket ederler. 19^{ncu} ve 20^{nci} hücum taburları Karabayır, Yarbay Hüseyin Vecihi Bey'in 61^{nci} Alay'ı ise Deliklibayır'a taarruz edecektir. İzmit Taburu ile Yalova Gönüllü Bölüğü de müfreze ihtiyatı olarak Edincik güneyinde kalacaktır.¹⁵

Saat 10:00'da 61^{nci} Alay iki taburuyla Deliklibayır Tepesi'nin batı, 19^{ncu} ve 20^{nci} hücum taburları da doğu sırtlarına taarruza başlarlar. Karabayır'dan Deliklibayır doğusuna, sahile kadar olan

cepheye Yunanlar 12. ve 30. alaylarla yerleşmiştir. Kapıdağ Yarımadası'nı güneyden anakaraya bağlayan boyun kısmında mevzi- lenmiş dört bataryanın dışında, Yunan alaylarını topçu ateşiyle destekleyen savaş gemileri de vardır.¹⁶

Taarruz edilen Deliklibayır güney sırtları hem doğuda Bandırma hem de batıda Erdek körfezlerine açık durumda olduğu için, her iki taraftan da savaş gemilerince etkili şekilde dövül- mektedir. Özellikle cephe sağ kanadında sahile yakın 19^{ncu} Hü- cum Taburu neredeyse hiç ilerleyememekte, diğer kesimlerde ise taarruz çok yavaş gelişmektedir. Harekâtın süresi uzadıkça zayıat artmakta, taarruzun da şiddeti düşmektedir. Hızlı sonuç almak isteyen Mürettep Müfreze Komutanı ihtiyattaki gönüllü Yalova Bölüğü'nü de cephe ortasından taarruza katar. Bandırma'da asa- yişi sağlaması için bırakılan iki akıncı kolu da ihtiyat olarak cep- he gerisine yanıştırılır.¹⁷

Öğle olduğunda muharebe iyice şiddetlenmiştir. Anadolu'da- ki son Yunan birliğinin, çekildiği son noktada, İstiklal Savaşı'nın son muharebesi olmaktadır. Mürettep Müfreze ne kadar inatla taarruz etmekteyse, Yunan 12. ve 30. alayları da aynı şiddette direnç göstermektedir. Bu nedenle her iki tarafın da zayıatı art- maktadır. Muharebenin ilk iki saatinde Yunanların ikisi subay, 18 ölüsü, 73 yaralı vardı. Mahkûm arazi koşullarında taarruz eden Mürettep Müfreze'nin kayıpları ise daha fazladır.¹⁸

Saat 14:00'de mevzideki Yunan alaylarının direncini arttıran bir şey daha olur: Yeni Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı bir gemiyle Erdek'e gelerek sahile çıkar. General Polymenakos'un cephe hattına kadar geldiğini gören Yunan askerleri daha şevkle dövüşmeye başlarlar.¹⁹

Cephe sol kanadından Yunan 12. Alay'ına taarruz eden 61^{nci} Alay saat 15:00'i geçerken Deliklibayır batı sırtlarına ulaşmayı ba- şarır. Yarbay Hüseyin Vecihi Bey de, tabur komutanları da, askeri teşvik etmek için ön hatta muharebe etmektedir. 3^{ncü} Tabur'un ağır ateşe ve kayıplara aldırmadan yaptığı süngü hücumu, alayın diğer birliklerinin de daha büyük bir hırsla taarruza kalkmasına

18 Eylül 1922 sabahı Deliklibayır Tepesi'nde *Averoff* zırhlısını gözleyen
3^{ncü} Kolordu askerleri (Türk Tarih Kurumu Arşivi)

neden olur. Hava kararırken Deliklibayır Tepesi'nin batı sırtları tümüyle 61^{nci} Alay'ın eline geçmiş olur. Müfreze'nin diğer birlikleri de güney sırtlardaki Yunan ön hatlarına girmişlerdir.²⁰

Gece karanlığında iki taraf da temkinli, mevzi muharebesine devam ederler. Yunanlar 17 Eylül gecesi son iki alayı da Erdek iskelesinden yüklemeyi planlamışlardır ama saat 22:00'de hiç hesaba katmadıkları bir şey olur. İskele yakınında depoladıkları mühimmatlar alev alır. Ateş yakma ve yangın çıkartma konusunda tecrübeli Yunan askerleri bir türlü alevleri kontrol altına alamazlar. Bunun üzerine askerleri taşıyacak vapurlar yüklemeyi kesip iskeleden açılmak zorunda kalırlar. Yangından zarar gören iskeleden, onarılsa bile, saatlerce yararlanma şansları olmayacaktır. Bunun üzerine Soumilas kalan birliklerin Erdek'in dört kilometre kuzeybatısındaki Ocaklı iskelesinden yapılmasını emreder.²¹

Deliklibayır'daki 12. ve 30. alaylar, Yunan III. Kolordu Komutanı'nın emrine uygun şekilde, saat 19:00'dan itibaren kademe

kademe Erdek'e, oradan da Ocaklı'ya çekilmeye başlamışlardır. Deliklibayır kuzeyinde, yarımadanın boyun kısmında mevzilenmiş bir batarya ve 27. Alay'ın bir taburunun korumasında, 12. ve 30. alaylar da gece yarısı mevzilerini boşaltırlar. Bu sırada düşman savaş gemileri de bombardımanı şiddetlendirir.²²

Mürettep Müfreze taarruzu mecburen kesmiştir. Şiddeti giderek azalarak da olsa, sabaha kadar silahlar patlamaya devam eder.

17 Eylül 1922 Pazar

17:00

3^{ncü} Kolordu Komutanı Bandırma'ya, muharebe sahasına gelmiştir. Yunan savaş gemilerinin etkili ateş desteği nedeniyle birliklerin daha fazla ilerleyemediğini ve Yunan III. Kolordusu'ndan sadece iki alay kaldığını görünce, Mürettep Müfreze'nin gece de ateş temasını korumasını, hâlâ çekilmemiş olurlarsa 18 Eylül sabahı 1^{nci} Tümen'le Mürettep Müfreze'nin birlikte taarruz etmesini ister.²³

Emredildiği gibi, gece boyunca düşük yoğunluklu ateş teması sürer. Yunan alaylarının Ocaklı'dan yüklemesi ancak sabah sona erer. 26 Ağustos sabahı mevziine yaklaşık 30.000 mevcutla giren Yunan III. Kolordusu, 18 Eylül sabahı Anadolu'dan 6.000 sağlam askerle ayrılır.²⁴

Kolorduyu taşıyan vapurlar Tekirdağ'a doğru yola çıkarken, Mürettep Müfreze birlikleri Deliklibayır'ın tamamına hakim olmuşlardır. Önden akıncı kolları kuzeye, boyun kısmına inerek alev alev yanmakta olan Erdek'e doğru ilerlerler. Akıncılar Hamamlı'ya ulaştıkları sırada da 19^{ncü} ve 20^{nci} hücum taburları berzahı geçerler. 1^{nci} Tümen sabah 08:30'da Edincik'e gelir. Saat 10:30'da da *Averoff* zırhlısının ve her iki körfezdeki Yunan savaş gemilerinin bombardımanı altında 61^{nci} Alay Kapıdağ Yarımadası'na geçer.²⁵ Ancak Alay Komutanı olmadan.

Yarbay Hüseyin Vecihi Bey, tıpkı kendisinden önceki 61^{nci} Alay Komutanı Yarbay Hasan Rıza Bey gibi, Mekteb-i Harbiye'den 1898 yılında mezun olmuştur. Aynı Hasan Rıza Bey gibi Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda cephe cephe

dövüşmüştür. Kaderin acı bir tesadüf, yine tıpkı Hasan Rıza Bey gibi, o da kazanılan bir zaferden sonra, takip harekâtı sırasında şehit olur.

İstiklal Savaşı'nın son şehidi kimdir bilinmez, çünkü 17 Eylül akşamı Deliklibayır'da 70'ten fazla Mehmet vatana eklenmiştir. Ancak son şehit subay 61^{nci} Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Vecihi Bey'dir.

İstiklal Savaşı'nın son kurşunu da Bandırma sırtlarında, Deliklibayır'da atılmış olur.

Bu kurşunla Milli Mücadele'nin Yunan cephesi kapanmıştır. Şimdi asıl düşmanla yüzleşmenin zamanıdır.

* * *

Türk İstiklal Harbi serisinin ilgili cildinde, Yunan Küçük Asya Ordusu'nun 26 Ağustos - 18 Eylül 1922 arasındaki can kaybının 100.000 olduğunun tahmin edildiği söylenmektedir.²⁶

Yunan Genelkurmay Başkanlığı kaynaklarına göre bu tarihler arasında 11.300 asker cephede, 1.500 asker hastanelerde hayatını kaybetmiştir. Kayıp sayısı ise 17.100'dür. Bu cetvellerde ayrıca belirtilmediğine göre, Yunanlar esaretten dönmeyenleri de kayıplar içinde ele almıştır.²⁷

Her iki kaynaktaki muharebe kayıpları ayrı ayrı ele alınıp değerlendirildiğinde;

30 Ağustos sabahı Aslıhanlar Ovası'na giren I. ve II. kolordu birliklerinin toplam mevcudu 30.000 olduğu tahmin edilmektedir. 31 Ağustos sabahı Kızıldaş Vadisi'yle buradan çıkabilenler; Rokas Grubu 5.000, Trikupis Grubu 5.000, Dimarras Kolu 1.500, Gardikas Grubu 4.500; yani toplam 16.000'dir. Bu durumda, 1.000 kişilik bir hata payı verilse bile, 30 Ağustos günü Kızılca sırtları ve Aslıhanlar Ovası'nda öldürülen Yunan askeri sayısı en az 13.000'dir.

26/27 Ağustos Büyük Taarruz'da Yunan 1. Tümeni'nin Toklu Sivrisi-Çiğiltepe-Kılıçarslan-Tınaztepe cephesinde en az 2.000 askerini kaybettiği bizzat tümen komutanının raporundan

bilinmektedir. 1. Tümen'in sol kanadında bulunan 4. Tümen'in de aynı miktarda kaybı olması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra, 4. Tümen'in askeri değerini ortadan kaldıran olay Köprülü Muharebesi'dir. Burada da 2.000'e yakın savaşçısını yitirdiği tahmin edilmektedir.

Muharebe günlüklerinde net verilen sayıların toplanmasından; 1., 2. ve 7. tümenlerin Kaplangı, Kapaklar ve Takmak muharebelerindeki kayıplarının en az 2.500 asker olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında aynı günlüklerde "*çok sayıda*", "*sayılamayacak kadar çok*", "*büyük kısmı*" gibi sayısal olmayan, ancak muharebenin şiddeti ve alan büyüklüğüyle orantılayınca az çok tahminde bulunmaya elveren tanımlamalar da vardır. Buradan hareketle, Frangou Grubu'nun da 30 Ağustos - 16 Eylül arasındaki muharebelerde en az 7.000 asker kaybettiği söylenebilir.

III. Kolordu'nun 11. Tümeni muharebelere 11.000 askerle başlamış ve bunun 6.700'ü esir edilmiştir. Bu durumda tümenin 4.300 askeri harp meydanlarında hayatını kaybetmiştir. Benzer şekilde 3. Tümen mevcudu tahliye sırasında 3.500'dür. Bu tümenin de en az 6.000 asker kaybetmiş olması gerekmektedir.

Münferit kayıplar ve hakkında somut bilgi bulunmayan birlikler dahil edilmese dahi, Yunan Küçük Asya Ordusu'nun 26 Ağustos - 18 Eylül 1922 tarihleri arasında en az 35.000 askeri ölmüştür.

Alınan esir sayıları için de, farklı kaynaklarda tutarsız sayılar verilmektedir. *Türk İstiklal Harbi* serisinin ilgili cildine göre Yunan esir sayısı 20.800'dür.²⁸ Mayıs 1923'te Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nce gönderilecek olan heyete beyan edilecek sayı 32.000 olacaktır.²⁹ Türk ve Yunan resmî kaynaklarındaki verilerin tek tek ele alınmasıyla belirlediğimiz toplam sayı ise 29.700'dür. Bu durumda Yunan Küçük Asya Ordusu'nun ölü ve esir olarak savaş dışı kalan mevcudu 65.000'dir. Yaralılarla birlikte, Yunanların 26 Ağustos - 18 Eylül 1922 tarihleri arasındaki toplam zayıyatı 100.000'in üzerindedir.

Büyük Taarruz'dan nihai zafere kadar geçen sürede Türk ordularının verdiği şehit sayısı 146 subay, 2.397 er, toplam 2.543'tür.

Bağımsız ve gönüllü kıtaların da dahil edilmesiyle bu sayı 2.700 mertebesinde olacaktır. Yaralı ve esirlerle birlikte Türk zayıatı 547 subay ve 13.829'dur.³⁰

* * *

18 Eylül 1922 Pazartesi

“Eskişehir-Balıkesir-Edremit hattı iki ordu arasında huduttur. Kocaeli Grubu İzmit civarında, 3^{ncü} Kolordu Bursa civarında toplanacaktır. Mürettep Süvari Tümeni'ne Erdek körfezi-ne kadar kıyı gözetlemesi görevi verilecektir. 61^{nci} Tümen 20 Eylül'de Susurluk-Karacabey yolu ile Bursa'ya, 3^{ncü} Kolordu emrine girecektir. 6^{ncı} Kolordu 20 Eylül günü bir tümenini Balye'ye, diğer tümenini Gönen'e gönderecek ve Erdek körfezinden Karabiga'ya kadar kıyı gözetlemesini düzenleyecektir. 41^{nci} Tümen de 20 Eylül günü Susurluk bölgesine gidecek, Balıkesir'de bir tabur bırakacaktır. Ordu Menzil Müfettişliği Karargâhı Balıkesir'e, kollan civar köylere geleceklerdir.”³¹

Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa sabah 3^{ncü} Kolordu'nun Erdek'e de girdiğini, son Yunan askerinin de Anadolu'yu terk ettiğini öğrendikten sonra, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gece gelen emirde gerekli düzenlemeleri yaparak birliklerine iletir. Türk'ün karşısında kalan son düşman, üç buçuk yıllık kan ve gözyaşının asıl sebebi olan İngiliz'dir. Büyük Taarruz'da düşmanı oyalama görevi verilen 2^{nci} Ordu, 18 Eylül günü asıl düşmanın karşısında sahneye çıkmaktadır.

Çanakkale Boğazı ile Gebze demiryolu köprüsü arasındaki bölgeyi kendince “tarafsız bölge” olarak ilan eden işgal güçleri, Yunanları saf dışı bırakan Türk Ordusu'nun yüzünü buralara çevireceğini bilmektedir.

Yunan yenilgisinin sarsıntısını derinden hisseden İngilizlerin bir endişesi de bu başarısızlığın, Hindistan başta olmak üzere, İslam coğrafyasındaki sömürgelerine cesaret verecek olmasıdır. 12 Eylül'de Dışişleri Bakanı'na gönderdiği mektupta Sir Rumbold

“Nairobi İslam Derneği’nden bir telgraf aldığı, Türk zaferini kutladıklarını ve Mustafa Kemal’in kahraman ordusunun yeni zaferleri için dua ettiklerinin Padişah’a iletilmesini istediklerini” bildirmektedir. Hindistan Kral Naibi ise Hindistan İşleri Bakanı’na gönderdiği telgrafta “Türk zaferinin İslam dünyasında şiddetli yankıları olacağını, Hindistan’ın yönetilmesini güçleştireceğini, eski Türk-İngiliz dostluğunun yeniden tesis edilmesinin şart olduğunu” vurgulamaktadır.³²

Türk zaferinin İslam dünyasında yaratacağı domino etkisi ve Mustafa Kemal’in fikrî önderliğini yapacağı Pan-İslamist bir bölgesel ayaklanma, İngilizler için felaket senaryosudur. Ancak Türk Ordusu’yla fiili sıcak savaş çok daha yakın ve yüksek olasılıklı bir tehdittir. Bu riski buram buram hissetmelerine neden olan olaysa, bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’deki temsilcilerine söylediği “*hükümetim kendisini Britanya İmparatorluğu’yla savaşta görmektedir. Dolayısıyla temsilcilerini de tanımıyoruz*” sözleridir. Bu meydan okumanın ardından İzmir Temsilcisi Sir Lamb, İşgal Komiseri Sir Rumbold, Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Donanma Komutanı Amiral Brock arasında yoğun ve telaşlı bir telgraf trafiği başlamıştır. Londra Sir Lamb’dan “*Başkomutan’ın bu ifadelerinin yazılı olarak da tekrarını talep etmesini, yazılı beyanda da savaş hukuku olduğunu yazması hâlinde İzmir’deki İngiliz kolonisini tahliye etmesini*” ister.³³

Mustafa Kemal Sir Lamb’i azarlamış ve âdeta kovmuştur ancak bu tavrın devamıyla girilecek savaşa Ankara ve Türk Ordusu, dahası Türk Milleti hazır mıdır?

Batı Cephesi Komutanlığı Afyon’un batısını 230.000 kişilik bir ordudan temizlemiştir ama bunun karşılığında mühimmat depoları, iâşe ambarları neredeyse tamamen boşalmıştır. Şimdi İngiltere ile sonu belirsiz bir savaşa tutuşmanın ağır bir ekonomik yükü olacaktır. Millet bu yükü sırtlayacaksa da, bunun müsebbibi yine işgal güçleri olmalıdır.

Ayrıca İngilizlerle diplomatik mücadele veren Mustafa Kemal’e hem Fransız hem de İtalyan kamuoyunda sempatiyle

bakılmaktadır. Mustafa Kemal kılıcını savunma amaçlı kullandığı için düşmanlarının gözünde bile saygıdeğerdir. Ancak kalemli bırakıp, elindeki kılıcı İngilizlere sallamaya başladığı anda etrafındaki Fransızlar da, İtalyanlar da alkışlamayı bırakıp gard alacaklardır.

Hele ki İtalya'da Milli Mücadele'ye sıcak bakan Ivanoe Bonomi, Luigi Facta, Giovanni Giuletti gibi liderlerin dönemini sonlandırmakta olan bir Ulusal Faşist Parti sarsıntısı yaşanırken. Sarışın Kurt binlerce kilometre uzakta, büyük bir emperyal ihtirasla, yepyeni bir tehlikenin doğmakta olduğunun farkındadır: Benito Mussolini!

Çok büyük kitleleri peşine takıp sürükleyen bu çılgın “*Ya hükümet bize verilir ya da Roma'ya yürüyüp biz onu alırsınız*” diyerek demokrasiye meydan okumaktadır. 13 Ağustos günü Roma'ya yürüme kararı alınmıştır. Faşizmin iktidara gelişiyle İtalya'nın birkaç ay içinde İngiltere'nin yanında, hem de eskisinden daha acımasızca yer alması işten bile değildir. Nitekim Mussolini'nin İtalya'sı, çok değil üç yıl sonra, son bağımsız Türk devleti için en büyük tehdit haline gelecektir. Mustafa Kemal Paşa denklemin karşı tarafındaki bilinmeyen sayısını uğraşa uğraşa üç buçuk yılda teke düşürmüştür. Eğer İngiliz'e ilk kurşun sıkan olursa, bunca emeğin heba olması, her şeye yeniden başlamak zorunda kalması olasıdır. Peki bu yoksul, tükenmiş millet yeni bir topyekûn harbi kaldırabilir mi?

“*Savaşta mıyız ekselans?*”

Mehmet'in canını kendisine ait değil, kendisine emanet olarak gören Mustafa Kemal Paşa bu açık ve net soruya aynı açıklıkla cevap vererek milletini sonu belirsiz bir maceraya atmak istemez. Yanıtı kısaca “*önce siz ne yapacaksınız, onu görelim. Biz tavrımızı ona göre belirleyeceğiz*” anlamı taşımaktadır.³⁴

İngilizler daha Mustafa Kemal Paşa'nın cevabını beklemeden savaş hazırlıklarına başlamışlardır bile. Kabinenin 11 Eylül'de yaptığı toplantıda Çanakkale'den Gelibolu'ya çekilme ve burada savunma gibi konular değerlendirilmiştir. Ancak bu durumda da

Türklerin Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahillerine yanaştıracığı uzun menzilli toplar, Boğaz'dan geçecek savaş gemileri için büyük bir tehdit olacaktır. Fransızların ve İtalyanların tavrı netleşmediği için, Türk Ordusu'nun karşısına çıkarılabilecek askeri güç konusu da belirsizliğini korumaktadır.³⁵

Londra'da tam anlamıyla bir panik havası hakimdir.

İstanbul'daki İşgal Yüksek Komiseri Londra'ya gönderdiği telgrafta Fransız ve İtalyan işgal komiserleriyle durumu değerlendirdiklerini, ortak kanının Mustafa Kemal'in birkaç gün bekledikten sonra konferans yoluyla istediklerini alamayacağını görürse İstanbul ve Boğazlar üzerine yürüyeceği yönündedir. İstanbul'daki İşgal orduları Başkomutanı General Harrington hazırlıklara çoktan başlamıştır. Savunma Bakanlığı'na 14 Eylül'de gönderdiği şifreli telgrafta Çanakkale ve Yarımcı cephelerinde elinden geldiğince dayanmaya çalışacağını ancak İstanbul'da çıkacak karışıklıklardan çekindiğini belirtmektedir. Fransızların kuvvet göndermemesi hâlinde İzmir'ten çekilerek Bostancı-Çamlıca hattında savunma yapmak zorunda kalacaklarını, İstanbul'u savunmak için Üsküdar'ın elde tutulmasının şart olduğunu söyler. Harrington da Müttefiklerin birlikte hareket etmek zorunda olduklarına vurgu yapar.³⁶

Daha henüz Türk orduları boğazlara doğru yürüyüşe geçmediği hâlde Britanya savaşa hazırlanmaktadır.

Fransız General Pellé Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit (Hasancan) Bey'e "*savaş çıkması hâlinde ülkesinin İngilizlere destek vermeyeceğini*" söylemekte, ancak Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré "*Paris'in sorunun diplomasi aracılığıyla çözülmesi için direneceğini*" belirtmektedir. Poincaré ayrıca Türkleri taarruza geçmemeleri konusunda da uyarmaktadır. İtalyan İşgal Yüksek Komiseri de Roma'ya gönderdiği raporda, Türklere karşı düşmanca eylemlerden sakınılmasını hükümetine tavsiye etmektedir.³⁷

17 Eylül'de Bandırma'nın da kurtulmasının ardından Türk birliklerinin harekât ekseninin Balıkesir-Bursa-İzmit istikametine kaydığı, Güney Marmara'ya yönelik bir askerî hareketlilik olduğu

İstanbul'dan da görülmektedir. Özellikle 2^{nci} Ordu'nun hareketleri İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin endişelerini destekler niteliktedir.

Bu amaçla İtilaf Devletleri 18 Eylül 1922 günü Ankara'ya bir nota vererek "*İstanbul ve Boğazlar etrafındaki İtilaf Devletleri'nin tasarrufu altında bulunan tarafsız bölgeye yönelik bir girişim olmamasını umduklarını*" beyan ederler.³⁸ Belki de bu mesaj üç müttefikin birlikte hareket ettiği son olay olur. Fransa ve İtalya'nın ittifakın getirdiği yükümlülüklerle, kendi ulusal çıkarları arasında sıkıştığı açıktır. Mart 1922'de Londra'da imzalanan üçlü ittifak protokolü ellerini kollarını bağlamaktadır ama her ikisi de İngiltere'nin yanından uzaklaşmak için bir fırsat kollamaktadırlar. İşte tam bu sırada Lloyd George onlara istediklerini verir. Hükümet adına Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, Birleşik Krallığa bağlı tüm dominyonları, Boğazların savunmasına katılmaya çağırır. Tıpkı Amiral Carlthorpe'un 1918'de Mondros'u imzalarken yaptığı gibi, İngiltere bir kez daha müttefiklerinden habersiz bir askerî sürece yön vermektedir. 20 Eylül'de Paris'te yapılan üçlü konferansta Poincaré, Lord Curzon'a "*Türklere karşı yapılacak bir askerî harekâta destek vermeyeceklerini*" resmen beyan eder.³⁹

19 Eylül 1922 Salı

Saat 10:00

2^{nci} Ordu'ya bağlı 2^{nci} Süvari Tümeni Çanakkale, Kocaeli Grubu da İzmit'e doğru harekete geçer.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa Lloyd George'un restini görmüştür. Milletin de, ordunun da takatının son deminde olduğu bu kırılgan süreçte macera aramayacaktır belki ama İstanbul'dan da, Edirne'den de taviz verecek değildir.

"İngiliz için Çanakkale geçilmez, ama Türk için Çanakkale vazgeçilmez!"

Ve İngilizlere bir Türk atasözünü daha öğretmenin vaktidir.

"Kavgada yumruk sayılmaz."

TÜRK “BİTTİ” DER...

“İngilizce bilmiyorum. O yüzden Albay’ın yazısına verecek bir cevabım da yok. Aynen kendisine geri iade ediniz. Mutasarrıf Efendi’ye de selamımı iletiniz. Hükümetim tarafından şahsıma müzakere yetkisi verilmiş değildir. İngilizlerle bu tür müzakereleri de Ankara kime yetki verirse, o yapar.”

Miralay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey, İngiliz Garnizon Komutanı’nın Çanakkale Mutasarrıfı aracılığıyla gönderdiği mektubu, yüzüne dahi bakmadan, gerisin geri habercinin eline tutuşturur.¹

Albay Shuttleworth, 23 Eylül akşama doğru Kepez sırtından dürbünle gözetleme yaparken 2^{nci} Süvari Tümeni’nin Erenköy doğusunda belirmediğini görmüştür. Daha önceden kendisine verilen talimat doğrultusunda, süvarilerin komutanına bir nota göndererek “*tarafsız bölge sınırını ihlal etmemesi*” konusunda uyarmak istemiştir. Shuttleworth verdiği ultimatomla “*24 Eylül saat 06:00’ya kadar Tarafsız Bölge’yi terk etmedikleri takdirde ateş açılacağı*” tehdidinde bulunmuştur. Ahmet Zeki Bey bu notayı çok ciddiye almasa da, ulaştıkları hattı yeterli görerek tümenini istirahatata geçirmiştir. 4^{ncü} Alay İngiliz mevzilerine beş kilometre mesafede Yağcılar’da, 13^{ncü} Alay Ovacık’ta, 2^{nci} ve 20^{nci} alaylar Sarıçalı’de ordugâh kurmuşlardır. 2^{nci} Süvari Tümeni komutanı, Kemal ve Karantina (bugün Güzelyalı) istikametlerine de birer keşif bölüğü sürmüştür.²

Shuttleworth'ün emriyle Çanakkale'yi savunmak için
mevzie giren bir İngiliz hafif bataryası.

24 Eylül sabahı 2^{nci} Süvari Tümeni, tüm unsurlarıyla, hâlâ İngilizlerin “tarafsız bölge” dediği sahadadır. Değil silah, bir tek maytap dahi patlamaz.

18 Eylül günü, bu karşılaşmanın önünde sonunda olacağını bilen Lloyd George, kabinesini gizli bir oturuma çağırmıştır. Toplantıda önce İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'ın son raporu okunmuştur. General, Mustafa Kemal'in İstanbul'a yürümesi hâlinde, elindeki kuvvetlerle en fazla üç-dört hafta direnebileceğini belirtmektedir. Akdeniz Donanması Başkomutanı'nın raporu da karamsardır. Amiral Brock, Türk Ordusu'nun Boğazlardan geçmeye çalışması hâlinde, donanmanın bunu önleyemeyeceğini itiraf etmektedir. Tüm ilgili bakanların konuştuğu ve saatler süren toplantının sonunda, İngiliz gururu akla galip gelir. Alınan kararlara göre; Akdeniz Donanması, Mustafa Kemal'in Trakya'ya asker sevk etmesine engel olacaktır. Savunma Bakanlığı, General Harrington'ın

kuvvetlerini takviye edecektir. Donanma Bakanlığı bölgeye yeni savaş gemileri gönderecektir. Hava Kuvvetleri, General Harrington'ın emrine yeni bombardıman uçakları sevk edecektir.³

Karada General Harrington, denizde de Amiral Brock kendilerine verilen görev uyarınca savunma hazırlıklarına başlarlar. Londra kendisinden bu kadar eminken, aldığı bir haber tüm planlarını alt üst eder: Fransızlar Boğazların Asya yakasındaki birliklerini geri çekmektedir. Onları İtalyanlar takip eder.

19 Eylül günü İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge, Başbakan Poincaré'ye bunun nedenini sorduğunda aldığı cevaplar Londra'da soğuk düş etkisi yapacaktır. Fransız Başbakan'a göre *"İngilizler savaşı körüklemektedir. Oysa Fransız kamuoyu bir tek evladının daha tehlikeye atılmasına izin vermeyecektir."* Poincaré'ye göre Türkler, talepleri önceden karşılanmazsa, konferansa katılmayacaklardır. *"Edirne'yi de kapsayacak şekilde Meriç Nehri'nden geçecek bir sınır ve Boğazlarda egemenlik Mustafa Kemal Paşa için önceliklidir."* Bir gün sonra ise Lord Curzon soluğu Fransız Başbakan'ın yanında alır. Ancak Poincaré'nin ağzından hoşuna gidecek bir tek söz dahi çıkmaz:⁴

"İzmir'de General Pellé'yle görüşen Mustafa Kemal kış basmadan Misak-ı Milli'de öngörülen toprakları geri almak zorunda olduğunu söylemiş. Fransa Müslüman sömürgelerinin Türklerin zaferine bakışını ve hassasiyetlerini de dikkate almak zorunda. Şu an Fransa'nın Türkiye'ye gönderecek askeri yoktur. Size verebileceğimiz destek, Türkleri bir an önce konferansa çağırarak konusunda olabilir. Bu noktada da, onlara önceden Trakya ve Boğazlar konusunda tavizler verilmesi şarttır. Yoksa Mustafa Kemal'in Trakya'ya atlamasına engel olunamaz. Savaşın Trakya'ya geçmesi Sovyetlerin Polonya'ya, Romanya'ya, Bulgarların Sırbistan'a saldırmasını getirecektir. Ateş Avrupa'ya sıçrayacaktır. Siz konferans öncesi Türklere Trakya tavizi vermezseniz, bunu biz tek başımıza yaparız. Fransa Türklere karşı girişilecek hiçbir zorlamanın tarafı olmayacak. Türkler artık zorla durdurulamazlar."⁵

Fransız, İtalyan ve İngiliz temsilciler 20 Eylül günü Paris'te bir araya gelirler. Üç gün boyunca bu açmazdan nasıl kurtulacaklarının hesabını yaparlar. Lord Curzon Fransa Başbakanı'nı da, İtalyan büyükelçiyi de Türklere karşı Boğazları birlikte savunma konusunda ikna etmek için bütün diplomasi maharetini sonuna kadar kullanır. Koñt Sforza da, Poincaré de bir an evvel konferansın toplanması konusunda ısrar ettikçe, İngiliz Dışışleri Bakanı konferansın zorunluluğuna katıldığını ancak askerî önlemleri müttefiklerin birlikte alması gerektiğini, bu birlikte duruş gerçekleşmezse konferansta Mustafa Kemal'in elinin güçleneceğini savunur. Lord Curzon özellikle Fransa'nın Çanakkale'deki birliklerini geri çekmesi konusunu tekrar tekrar gündeme getirir. Ancak Poincaré bu konuda da hiç taviz vermez: “Çekilmenin sorumluluğunu üstleniyorum. Bugünkü şartlarda hiçbir asker Çanakkale'de durmak istemez.” İngiliz Dışışleri Bakanı'nın “Anadolu kıyısında ittifakımız sona ermiştir. Bu durumu hükümetime bildirceğim” şeklindeki tehdidine bile aldırış etmez. Alaycı bir tavırla “İngiltere'ye de çekilmesini tavsiye ederim” der ve konuyu kapatır.⁶

Heyet askerî durumla ilgili olarak, özellikle olası bir muharebe de Türk Ordusu'nun nasıl engellenebileceği konusunda da görüş birliğine varamamaktadır. İngiliz Amiral Lord Beatty ve Fransız meslektaş Amiral Grasset toplantıya davet edilir. Beatty'e göre donanma Mustafa Kemal'in Trakya'ya geçişini engelleyecek güce sahiptir. Büyük toplarını da kolaylıkla imha edebilir. Oysa Amiral Brasset Türklerin Yunanlardan ele geçirdiği topları getirmeleri hâlinde, donanmanın Çanakkale önünde tutunamayacağına inanmaktadır. Poincaré'yi askerî açıdan da ikna etmek mümkün değildir. Mareşal Foch'un söylediği “Çanakkale'nin küçük kuvvetlerle değil, ancak büyük ordularla savunulabileceği” sözünü hatırlatır.⁷

Lord Curzon artık karşısındaki ikili bloğun inadını kıramayacağını anlamıştır. Hazırlık konferansı yapılmadan doğrudan müzakerelere başlanmasını, Fransa'nın Mustafa Kemal'e alalecele bir harekâta girişmemesi konusunda telkinde bulunmasını ve bu amaçla Franklin Bouillon'un görevlendirilmesini önerir. Bu

öneriler heyet tarafından kabul edilir ama Lord Curzon Trakya'nın boşaltılarak Türklere teslimi konusundaki Fransız talebini Londra'ya iletceğini, bu konudaki nihai görüşü İngiliz Hükümeti'nin oluşturacağını söyler.⁸

Lord Curzon'un masaya koydukları şunlardır:

“Barış antlaşması onaylandıktan sonra İstanbul boşaltılarak Türklere teslim edilebilir. Ancak Türkler İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasının silahsızlandırılması konusunda güçlük çıkarabilirler. Mustafa Kemal İzmit Yarımadası'nı tarafsız bölge olarak kabul eder ve saygı gösterirse, Trakya konusundaki Fransız önerisi değerlendirilebilir. İtalya ve Fransa Trakya'daki Türk egemenliğinin hemen tanınması yönündeki taleplerinde ısrarcı olurlarsa, bizim görüşümüz bu konunun konferansta ele alınması gerektiği şeklindedir. Gelibolu elimizde kalırsa, Meriç sınırını kabul edebiliriz. Çanakkale'nin savunması konusunda Romanya ve Sırbistan'dan da destek isteriz.”⁹

Oysa Romanya Genelkurmay Başkanı General Cristesco aynı gün İngiliz elçisine “*Fransa'ya karşı gelmek istemediklerini, Romanya dışına asker göndermeyeceklerini*” beyan etmiştir.

Lord Curzon kendine göre bir tasarımla Türk'ün vatanına şekil vermeye çalışırken, Kocaeli Grubu İznik üzerinden İzmit'e, 6^{ncı} Kolordu 16^{ncı} ve 17^{nci} tümenleriyle Gönen ve Balya'ya, 41^{nci} Tümen Susurluk'a, 2^{nci} Süvari Tümeni ise doğrudan Çanakkale'ye doğru yürümektedir. 2^{nci}, 4^{ncü} ve 5^{nci} kolordular da İzmir-Afyon hattının kuzeyine geçmiş, kısa intikallerle, sakin bir hızla kuzeye doğru yavaşmaktadır.¹⁰ Karşı tarafta ise, krizin askerî sorumluluğunu tek başına omuzlamak zorunda kalan General Harrington İstanbul'da bir yanardağ üzerinde oturduklarını düşünmektedir. Şehirde 20.000 silahlı Rum, bir o kadar da silahlı Türk olduğunu bilen İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı olası bir muharebe hâlinde İstanbul'un karışmasından endişe etmektedir. Yine de kendisine verilen talimat uyarınca savunma hazırlıklarını yapmakta, ümidini büyük oranda Londra'nın temin ederek

İstanbul'a göndereceği yardıma bağlamaktadır. Cephesini 48 saat savunabilirse takviye kuvvetlerin yetişeceğine inancı tamdır.¹¹

22 Eylül 1922 günü Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalyan Büyükelçi Kont Sforza bir kez daha toplanırlar. Lord Curzon konuları tek tek ele alarak bir uzlaşma sağlamak arzusundadır ancak Poincaré bir uzlaşma olması için önceliğin bir an evvel Mudanya'da bir konferansın toplanması olduğunu daha en başta vurgular. Bunun gerçekleşmesi içinse Türklere Edirne ve Meriç sınırı konusunda peşin bir taviz verilmesi şarttır. Savaşı engellemenin tek yolu budur. Eğer bu toplantı sonucunda bu şekilde bir karar çıkmazsa Fransa kendi tutumunu ve çıkacak savaşın sorumluluğunu yüklenmeyeceğini kamuoyuna açıklayacaktır.¹²

Lord Curzon ise müzakereler için Mudanya'nın anlamsız bir tercih olduğunu, Mustafa Kemal'e Meriç sınırı tavizinin verilmesi hâlinde Türklerin 1914 öncesi Trakya sınırına kavuşmuş olacağını, Britanya'nın 1918'de elde ettiği zaferin meyvelerini yitirmek istemediğini açıkça söyler. Toplantıların ilk gününde Fransa Başbakanı'nın kendisine karşı takındığı sert tavrın acısını iki gün sonra çıkartmak ister ve rest çeker: *"Eğer Monsieur Poincaré'nin kesin politikası buysa, hemen toplantının ertelenmesini isteyeceğim. Sırplarla Romenlerin görüşünü alacağım. General Harrington savaşmak ve çekilmek zorunda kalırsa, sorumluluk onun kadar, onu bırakıp kaçan müttefiklerinin de olacak."*¹³

Bu tehdidin üstüne Fransa Başbakanı'nın sabrı taşar: *"Sanırım anlatamadım. Karşımızda vatanını kurtarmaya kararlı, morali yüksek, büyük bir düşman var. Fransız Genelkurmayı, Mareşal Foch, General Charpy ve diğer generaller, hepsi durumu son derece tehlikeli görüyorlar. Fransa daha önce 1915'te bir kez Çanakkale'de tehlikeye sürüklenmişti. Aynı hatayı bir daha yapmayacağız. General Harrington'ın savaşp çekilmesi hâlinde Fransa'yı sorumlu tutan sözlerinizi de geri alınız."* Bu noktadan sonra Lord Curzon yapıcı yaklaşımlarla ortamı yumuşatmaya çalışsa da, Poincaré başka bir sonucu kabul etmeyeceklerini İngiliz Dışişleri Bakanı'nın

anlaması için sürekli aynı konuya vurgu yapar: “İngiltere Hükümeti bilmeli ki, Fransa Yunanistan’ın faydasına bir savaşa asla girmeyecektir. Mustafa Kemal bazı yatıştırıcı güvenceler almadıkça, İstanbul ve Boğazlara yürüyüşünü durdurmayacaktır. Trakya konusunda Türklere bazı müjdelere vermeliyiz. Bu heyet bunu yapmazsa, Fransa tek başına yapacaktır. Yani, Trakya konusunda ödün vermediğiniz takdirde bir orta nokta olmayacak.”¹⁴

Fransız Başbakan tam 15 dakika boyunca Lord Curzon’a bağırır, azarlar. Sonunda İngiliz Dışişleri Bakanı toplantıyı terk eder. Ortam yumuşadıktan sonra görüşmelere ertesi gün devam etmeye karar verilir.

23 Eylül günü üçlü son kez bir araya gelir. Raymond Poincaré söze İngilizlerin müttefiklerine danışmadan Sırbistan ve Romanya’dan destek istemesine tepki göstererek başlar. Böyle bir şey yapılacaksa bile, bunun için önce Mustafa Kemal’in konferans çağrısına vereceği cevap beklenmelidir. Yine de bir adım atar, genel hatlarıyla Londra’nın kaleme aldığı konferansa davet yazısına katıldığını, ancak metinde mutlaka Trakya ve Meriç sınırı konusunun yer alması şartını ortaya koyar. Buna karşılık Lord Curzon metnin okunmasını ve ifadeler üzerinde tek tek uzlaşa sağlayarak herkesin hemfikir olacağı ortak bir nota oluşturulmasını önerir. Ancak Poincaré’nin çizgisi nettir: “Trakya sınırından başka her konuda pazarlık yapabilirim. Meriç ve Edirne’den söz edilmeyen ortak bir notanın bir faydası olmaz.”¹⁵

Britanya Dışişleri Bakanı’nın gardı düşer:

“Ortak bir metin oluşturabilmemiz için ödün vermeye, Meriç ve Edirne’nin de metinde yer almasına razı oluyorum. Yalnız Misak-ı Milli’den söz etmeyelim. Çünkü bu durumda Meriç sınırının da ötesinde, Batı Trakya’nın özerkliği de konu edilmiş olur. Franklin Bouillon da bu notadakinden fazlasını Türklere vadetmesin.”¹⁶

Üzerinde uzlaşılan nota Fransızca olarak kaleme alınarak Ankara’ya iletilir:

“Üç müttefik hükümet, Venedik’te veya başka bir yerde toplanacak konferansa tam yetkili temsilci gönderip göndermeyeceğini bildirmesini Ankara Hükümeti’nden rica ederler. Konferansın amacı, kesin barış antlaşmasını yapmak olacaktır.

Üç müttefik hükümet, Türkiye’nin Meriç’e ve Edirne’ye kadar Trakya’yı geri almak arzusunu olumlu karşıladıklarını beyan ederler. Barış antlaşması yürürlüğe girer girmez askerlerini İstanbul’dan çekmek konusundaki güvencelerini yinelerler. Konferanstan önce Yunan askerinin saptanacak belli bir hattın gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklardır. Söz konusu çizgiyi saptamak üzere, Mustafa Kemal ile müttefik generaller arasında Mudanya’da veya İzmir’te bir konferans hemen toplanabilecektir.”¹⁷

Lord Curzon çok büyük diplomatik başarı kazandığını düşünmektedir. Meriç’le Bulgar sınırı arasındaki araziye Yunanlara kazandırdığını, Türklere empoze edilecek hususlarda ise taviz vermediğini hükümetine iletir. Oysa Dışişleri Bakanı’nın gelişmeleri müjdeleyen bu telgrafı çektiği saatlerde, Koloniler Bakanı Churchill, yaptığı bir açıklamayla, kabine üyelerinin avuçlarına âdeta pimi çekilmiş bir el bombası bırakmıştır. İngiltere Başbakanı 16 Eylül’de, Dışişleri Bakanı’nın ve kabine üyelerinin haberi olmadan, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği ve New Foundland başbakanlarına “gizli” ibaresiyle birer telgraf çekmiştir. Lloyd George “*Kabine, Avrupa’ya yapılacak Türk saldırısına, Mustafa Kemal’in İstanbul’dan müttefikleri atmasına karşı koymaya ve Gelibolu Yarımadası’nı elde tutmaya karar verdi. Fransa ve İtalya bizimle beraber. Boğazları savunmak için Yunan, Romen ve Sırp hükümetlerinin de askerî yardımını sağlayabileceğimizi umuyoruz. Yenilgimiz Hindistan’da ve öteki Müslümanlar arasında vahim sonuçlar yaratır. Hükümetinizin bir askerî birlik gönderip göndermeyeceğini bilmek istiyorum.*” mesajıyla dominyonları savaşa çağırmaktadır.¹⁸

Kabine dominyonlara bir çağrı yapılmasını kararlaştırmıştır, evet, ancak böylesine kapsamlı bir savaş planı sunarak değil.

16 Eylül günü Downing Street 10 Numara'da bir araya gelen kabine üyeleri, saatlerce Mustafa Kemal'le nasıl mücadele edeceklerini tartışmışlardır. Romanya, Sırbistan, hatta Çekoslovakya'dan bile asker istenmesi gündeme gelmiş, Lloyd George Yunanların işe yarayabilecek durumdaki alaylarını kullanmayı önermiş, Harrington'a gönderilebilecek takviye konuşulmuştur. Kabinede her kafadan bir ses çıkmaktadır. Tüm konularda görüş ayrılıkları vardır ve sonunda krizi atlarmaya yarayacak her yolun denenmesine karar verilmiştir. Bu sırada Birleşik Krallık'a bağlı Güney Afrika Birliği, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve New Foundland'e de bir mesaj gönderip nabız yoklanması karara bağlanmıştır. Buna göre Koloniler Bakanı Churchill bir metin hazırlayacak, Lloyd George da bunu kolonilerin başbakanlarına gönderecektir.¹⁹ Ama kabine de gördükten sonra.

Fakat daha toplantı sırasında salondan çıkan Lloyd George ve Churchill alelacele mesajı kaleme almış, kabinenin tamamı görmeden sessiz sedasız dominyonların başbakanlarına göndermiştir. Koloniler Bakanı Churchill ise hızını alamayıp mesaj metnini gazetecilerle paylaşmıştır. Bu arada aklına gelmeyen şey, İngiltere ile Avustralya ve Yeni Zelanda arasında gün farkı olduğudur. Toplantı Cumartesi günü yapılmış, Londra gazeteleri haberi Pazar günü yayınlamıştır. Ancak hafta sonu olduğu için ilgili başbakanlar şifreli telgrafları birer gün gecikmeyle alabileceklerdir. Çoğu, pazartesi sabahı telgrafın kendisinden önce, bir gazetecinin telefonu ile Lloyd George'un savaş ilanından haberdar olur.²⁰

Bu çağrı üzerine Londra'yla dominyonlar arasında bir dizi yazışma başlar. Sydney, Auckland, tüm merkezler neler olup bittiğini anlamaya çalışmaktadır, çünkü olaylar bu aşamaya gelene kadar kendilerine hiçbir şey söylenmemiş, fikirleri sorulmamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın kendileriyle herhangi bir teması olmamıştır. Oysa şimdi İngiltere Başbakanı, imparatorluğun genel teamüllerine aykırı şekilde, "*Biz savaş kararı aldık. Geliyor musunuz?*" diye sormaktadır.

Kanada Genel Valisi'nden gelen “*asker isteyen gizli telgrafınızın içeriği bize ulaşmadan önce basında yayınlandı. Çok güç durumda kaldık. Telgrafınızı açıklayabilir miyim? Parlamento yazışmamızın örneklerini isteyecek. Verebilir miyim?*” sorusuna Churchill'in verdiği yanıt saplandıkları batağın derinliğini göstermektedir: “*Başbakan'ın telgrafi aynen yayınlanamaz. Gerektiğinde Parlamento'ya sunmanız için Başbakan adına yeni bir telgraf gönderiyorum...*”²¹

İngiltere Başbakanı, Dışişleri Bakanı'ndan habersiz, kabinesinden bağımsız bir politika yürütüyor olabilir mi? İngiltere adına geçerli olan hangisidir? Lord Curzon'ın barış görüşmeleri mi, Lloyd George'un savaş ilanı mı? Bu “gizli” girişim nasıl olmuş da basına yansımıştır?

Bunu Avustralya'dan gelen tokat gibi bir cevap izler:

“İmparatorluğun bir savaş eşiğinde olduğu bize hiç bildirilmemişti. İngiliz kabinesinin Kemalistlere karşı harekete geçme kararı bize bir yıldırım darbesi oldu. Kemalistlerin hangi hareketinin buna neden olduğu şimdi bile bize söylenmiyor da bizden asker isteniyor. Hükümetimiz savaşla barış arasında karar vermek gibi pek güç bir durumla karşı karşıya bırakılıyor. Bir karar vermeden önce İngiltere'nin dominyonlara danışması gerekir. İmparatorluk ya bölünmez bir bütündür ya da bir hiçtir. İngiltere kendi başına karar verir ve ondan sonra bizden asker isterse, o zaman dominyonların da İmparatorluk üzerinde söz sahibi olduğu ifadesi havada kalır.

Avustralya halkı savaştan bıkmış, usanmıştır. Hayatî ulusal çıkarlar tehlikeye girmedikçe savaşı bir cinayet saymaktadır. Boğazların önemini, Çanakkale'deki ANZAK mezarlarının kutsallığını bilmekte, ama Kral Konstantin'in açgözlü emellerine hiç sempati duymamaktadır.

Avustralya, İmparatorluğun birliğine inandığı için ve her şeye rağmen, Boğazların korunması ve Gelibolu Yarımadası'nın elde tutulması adına İngiltere'yle işbirliği yapacaktır. Ancak önce İngiltere'nin ve müttefiklerinin Türkiye politikalarını açık seçik bilmek istiyoruz. Kral Konstantin'in emelleri için bir tek

askerimizi bile tehlikeye atmayacağız. Uğrunda savaşaçağımız dava haklı değilse, savaşa fiilen katılmayacağız. Türkiye'ye karşı haksızlık edilmesine Avustralya taraf olmayacaktır.”²²

24 Eylül 1922 Pazar

10:00

Albay Shuttleworth'ün karşısında, Erenköy sırtlarında at oynatan Türk süvarisi, Britanya Krallığı Dışişleri Bakanı'nın masasında ise Kanada'dan, Avustralya'dan gelen “*Savaşta mıyız? Neler oluyor?*” sorularıyla dolu telgraflar vardır. Lord Curzon aslında neler olduğunu çok iyi bilmektedir. Biraz sessiz kalıp, olayları akışına bırakmaya karar verir.

* * *

Çanakkale'yi Türklere karşı savunmak!

11 Eylül'de General Harrington tarafından savunmayı düzenlemek için Çanakkale'ye gönderilen Albay Shuttleworth'ü zor bir görev beklemektedir. Her şeyden önce elindeki kuvvet değil bir cephe savunması yapmak, bölgede asayişi sağlamak için bile yeterli değildir. Gelir gelmez ilk işi savunma yapacağı hattı belirlemek olmuştur. Önce şehri 8-10 kilometre doğudan bir yay gibi örten Bayraktepe-Yellicetepe-Memişkayatepe-Aynalıkaya-Berbertepe hattında mevzilenmeyi düşünmüştür. Ancak böyle bir cephe, elindeki kuvvetle orantısız uzunlukta olacaktır. Ayrıca denizden 300-350 metre yüksekteki bu tepeler hattına yerleşmeleri hâlinde, savaş gemilerinin topları tepelerin doğusundan taarruz edecek düşmana hiçbir şekilde etki etmeyecektir. Oysa donanmanın ateş desteği olmaksızın bu cılız kuvvetle müdafaa mümkün değildir. Elinde topu topu bir piyade taburu, 3. Hafif Süvari Alayı'ndan bir müfreze, bir istihkâm bölüğü ve bir 84 mm'lik sahra bataryası vardır. 12 Eylül akşamı *Ajax* Seddülbahir önlerine gelerek kıyıya bir miktar deniz piyadesi çıkarır. Ertesi gün de 3. Hafif Süvari Alayı'ndan bir müfreze ve ikinci bir sahra bataryası Çanakkale'ye ulaşır. General Harrington'ın yanına,

İstanbul'a geçerken Çanakkale'yi ziyaret eden Lord Plummer da Malta'dan Kraliyet 2. Sussex ve 1. Gordon Highlanders alaylarını Malta'dan getirtme sözü verir. Söz verilen takviyeler olmadığı takdirde Shuttleworth'ün toplam kuvveti bir bölük hafif süvariyle iki piyade taburu ve iki sahra bataryasından ibarettir. Gerçekte İngilizlerin, İstanbul da dahil, Türk Ordusu'nun karşısına çıkarabileceği azami kuvvet 7.600 tüfek, 28 top, 12 tank ve zırhlı araç, beşi deniz olmak üzere 17 uçaktan ibarettir. Plummer sözünü tutar. Her iki alay da 20 Eylül akşamı Çanakkale'de, mevziidedir.²³

Türk süvarisi Çanakkale'de İngilizlerin karşısında toplanmaya başladığı sırada Shuttleworth'ün muharebeye sokabileceği asker sayısı ancak 3.500'e ulaşmıştır. Genelkurmay Başkanı Wilson, "Çanak Krizi" gündemiyle toplanan kabinede yaptığı konuşmada, savaş konusunda isteksizdir. General Harrington'la görüşmüş ve birliklerinin Türkler karşısından en fazla iki üç hafta dayanabileceğini öğrenmiştir. Mustafa Kemal kıyıya toplar getirerek, yeni kuvvet çıkarmalarını engellemese bile, bu takviyeyi en erken Ekim ayı ortasında yapabileceklerdir.²⁴

Lord Curzon barış görüşmeleriyle, Lloyd George savaş hazırlıklarıyla uğraşadursun, İngiliz İstihbaratı'ndan gelen bazı raporlar konunun giderek çetrefilli bir hâle geldiğini göstermektedir. Çanakkale'de atılacak yanlış bir adım yüzünden, bitti sandıkları Dünya Savaşı'nın yeniden alevlenme ihtimali büyüktür. Gelen raporlara göre Sovyetler Ankara'yı desteklemek adına delice bir adım atmaya hazırlanmaktadır. Raporlara göre Troçki ve Buharin Romanya ve hatta Yugoslavya'yı hedef alan bir askeri harekât için ısrar etmektedir. Türklerse Zonguldak'tan Trakya'ya gizlice asker taşımaktadır. İngilizler nüfuz alanlarını genişletmeye çalışırken, kendilerini bir anda olanı da yitirmiş hâlde bulacaklardır.²⁵

24 Eylül 1922 Pazar

19:00

Mustafa Kemal Paşa gün boyu komuta heyetiyle harita üzerinde çalışmış, birliklerin ulaştıkları noktaları neredeyse metre

hassasiyetinde ölçüp biçmiştir. Sarışın kurt kılı kırk yarmakta, soğukkanlılığıyla Lloyd George'u çıldırtmaktadır. Şimdi de General Harrington'ın gönderdiği mesaja cevap vermeyip beklemekte, Franklin Bouillon'un atacağı adımları izlemektedir. Mevcut durum en ufak hatayı affetmeyecektir.

Çünkü asker, İngilizler için sayı, Başkomutan için Mehmet'tir. Çanakkale ise Lloyd George için çıkar, Türk için vatandır.

* * *

Churchill'in acemice ektiği tohumlar bir haftada ağaç olmuş, meyvesini vermeye başlamıştır. Açık savaş ilanı şeklindeki metnin gazetelere sekiz sütuna manşet olmasıyla önce İskoçya'da, ardından İngiltere'nin pek çok yerinde insanlar sokaklara çıkarak yüksek sesle hükümeti protesto etmeye başlamıştır. Kimse yeniden savaş istememektedir ama sol gruplar ve işçi sendikaları seslerini daha öfkeli şekilde yükseltmektedirler. Bradford'da, ardından Londra'da gösteriler yapılır. Bir süre sonra bu gösterilere muhalif siyasetçilerin de destek verdiği görülecektir. Ramsay MacDonald'ın 21 Eylül'deki açıklaması, kamuoyunun ortak tepkisidir: *"Bizi savaşın eşiğine getiren Türk Krizi, doğrudan Lloyd George'un dış politikasının bir sonucudur. Bizler Başbakanı dünya barışı için ulusal bir tehlike olarak görüyoruz. Acil bir genel seçim talep ediyoruz ki seçmenlerin, onun bu korkunç hükümetini sona erdirecek şansı olsun."*²⁶

İngiliz halkı dört yıl boyunca Anadolu'da neler olduğuyla hiç ilgilenmemiştir. On binlerce insanın öldüğü Türk-Yunan harbi onların gözünde Balkanlarda karışıklıktan ibarettir. Onlar için savaş 1918'de sona ermiştir. Dört yıldır barışın rehabetiyle kendi gündemlerine dönmüş durumdadırlar. Şimdi hiçbir şekilde önemsemedikleri Boğazlar için yine çocuklarının ölmesi istenmektedir. Yine savaş ekonomisi yüzünden çekecekleri sıkıntılar vardır. Üstelik bunu "iş adamları ve patronların oyuncağı olmuş bir Başbakan" istemektedir. Churchill de, Lloyd George da hem kabineye hem kamuoyuna bilindik argümanlarla açıklamalar

yapar, kendilerini savunurlar: “*Türklerin yeniden Avrupa’ya ayak basması bölgede büyük sorunlar yaratacaktır. Mustafa Kemal’in Müttetikleri İstanbul’dan zor kullanarak çıkarması diğer sömürgeleri, özellikle Müslüman ülkeleri cesaretlendirecektir. Balkanlar-da yeniden çok kan akacaktır.*” Ancak artık bu sözlerin, hayalî senaryoların hiçbirisi sokaktaki ortalama İngiliz’in umurunda değildir.²⁷

“Çanak Krizi” olarak adlandırılan gerginlik sürerken artık taraflar da, roller de netleşmiştir. Hükümetin Başbakan Lloyd George ve Churchill’den oluşan liberal grubu 1918’de elde ettiklerini yitiriyor olmanın acısıyla savaşı kızıştırmakta, Lord Curzon bu edinimleri diplomatik yolla koruma mücadelesi vermektedir. Ancak her iki taraf da Türkiye’deki halihazır gerçeklikten uzak çözümler peşinde koşmaktadır. Kriz çözülürse bu iki gruba rağmen çözülecektir. Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa dışında iki isim daha öne çıkar: General Harrington ve Franklin Bouillon.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı bir yandan savunma hazırlıkları yapmaktadır ama istediği şey Türk’le savaşmak değildir. Bu amaçla 26 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekmiştir. Gönderdiği notada Mustafa Kemal Paşa’dan Çanakkale önündeki tarafsız bölgeden süvarileri geri çekmesini istemiş ve bunun için kendisine 48 saat süre vermiştir. Paşa’nın, silahını ilk ateşleyen olması için, kendisini zorladığının farkındadır. O da bu sorumluluğu almak istememektedir. Sarışın Kurt ise bu tehdide son derece soğuk kanlı, diplomatik bir cevap verir:

“Aramızda bir tarafsız bölge bulunduğundan haberim yoktu. Birliklerimiz Yunan ordusunu kovalıyor. Olaya sebebiyet vermek istemiyoruz. Yunan uçakları Ezine yakınlarında uçtu. İstanbul’da Yunan savaş gemileri var. Çanakkale’deki silah ve cephane depolarımız İngilizlerce imha ediliyor ve birliklerimizin yakınında top atışları yapılıyor. Boğazların serbestliğini biz de kabul ediyoruz. Yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesini dilerim.”²⁸

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'u, Çanakkale'yi, Edirne'yi geri almak istemektedir ama ikinci bir İzmir felaketiyle daha karşılaşmak pahasına değil. İzmir'den çok daha karışık bir etnik bileşime sahip olan İstanbul'un da yakılıp yıkılmasını göze almayacaktır.

Onun istediği, İngiliz'in "tek kurşun atmadan" gitmesidir.

Bu centilmence tavra ve diplomatik yaklaşıma rağmen, ortada hâlâ "48 saat içinde çekilmezseniz ateş açacağız" tehdidi vardır. Yine de Mustafa Kemal Paşa bunu görmemezlikten gelir. Sabır ve soğukkanlılıkla istediğini elde edeceğinden emindir. Süvariler geriye bir adım dahi atmazlar.

Ne iki gün önce Albay Shuttleworth'ün "*sabah 06:00'ya kadar çekilmezseniz ateş açacağız*" tehdidi ne de 26 Eylül'de General Harrington'ın verdiği 48 saatlik süre sonunda bir tek kurşun sıklır. Her iki taraf da silaha ilk sarılan olmaktan kaçınmaktadır. Türk askeri omzuna tüfeğini namlusu yere bakacak şekilde asmaktadır. İki tarafın fiziki olarak karşı karşıya geldiği anlarda bu "sessiz ve barışçı kararlılık" çok etkili olmakta, İngilizler çaresizce çekilmektedir.

Harrington her ne kadar sağduyulu davranırsa ve askerlerine verdiği "*sakın talimatım olmadıkça ateş etmeyin*" emrini sık sık tekrarlasa da, maruz kaldıkları kuşatmaya karşı önlemlerini almaya da devam etmektedir. Kahire'den 2. Highland Hafif Piyade ve Kraliyet İskoç Sınır Muhafız taburlarıyla, İstanbul'dan 2. Sherwood Taburu 25-26 Eylül'de Çanakkale'ye ulaşmıştır. 26 Eylül'de Harrington'ın İstanbul'dan gönderdiği General Marden komutayı bizzat eline alır. Artık Çanakkale'de her biri üçer taburlu iki İngiliz alayı vardır. İstanbul'daki mevcut Buffs ve Essex taburlarının yanına Cebelitarık'tan iki tabur daha gelmiştir. General Marden 7 Ekim'de İngiltere'den gönderilecek iki taburun daha Çanakkale'ye ulaşmasını beklemektedir. Gemilerden sökülerek karaya konuşlandırılanlarla birlikte İngilizlerin ağır ateş gücüyse 6 adet 100 mm, 8 adet 88 mm, 12 adet 150 mm, 15 adet 300 mm toptan oluşmaktadır. Dört zırhlı, dört hafif kruvazör ve sekiz destroyer den oluşan donanma denizden, 12'si deniz

tipi olmak üzere 36 uçak havadan Marden'in kuvvetlerini destekleyecektir. Deniz yoluyla Mısır'dan iki uçak filosu daha yola çıkarılmıştır.²⁹

En iyimser koşullarda İngilizlerin kuvveti; Çanakkale'de sekiz, İstanbul doğusunda dört tabur, yani toplam olarak iki tümen kadar piyadeden ibarettir. Oysa Türkler 2^{nci}. Ordu'nun bütün unsurlarıyla harp meydanına gelmektedir.

28 Eylül akşamı 2^{nci} Süvari Tümeni karargâhı Sarıcaeli'de, alayları Shuttleworth'ün cephesinin karşısında, mevzilerini kuşatmış hâldedir. 6^{nci} Kolordu Karargâhı Ezine'ye gelmiş, 16^{nci} Tümen Biga'ya, 17^{nci} Tümen Bayramiç'e ulaşmıştır. 16^{nci} Tümen'in bir öncü taburu Lapseki'dedir. 14^{ncü} Tümen Ayvacık'ta, 41^{nci} Tümen Susurluk-Bandırma bölgesindedir. İstanbul'a yürüyen 3^{ncü} Kolordu'nun 1^{nci} Tümen'i İzmit yolunda, 61^{nci} Tümen ve Kocaeli Grubu Bursa'da İzmit'e harekete hazırdır. Türk Ordusu dört piyade ve bir süvari tümeniyle (30.000 asker) Çanakkale'ye, üç piyade ve bir süvari tümeniyle de (20.000 asker) İstanbul'a yürümektedir.³⁰

General Harrington aldığı onca askeri önlemin aslında bu büyük ve iştahlı gücün karşısında anlamlı olmadığıнын, Majesteleri'nin Hükümeti'nin uygulamak zorunda olduğu emirlerinin sadece kamuoyuna karşı "yenilmez imparatorluk" algısını korumayı amaçladığının farkındadır. Savaşa sebebiyet vermeden, planlanan barış görüşmelerine kadar durumu idare etmeye çalışmaktadır. Neyse ki 28 Eylül günü İzmir'e gelen bir isim onun yükünü hafifletecektir: Franklin Bouillon.

Harrington ne kadar sağduyulu davranıp krizin kendi tarafını yönetmeye çalışırsa, Londra'da da onun işini güçleştiren bir Başbakan vardır. Müttefikleri olmadan da Türklere kafa tutabileceğini kanıtlamak istercesine akıllara ziyan çözümler üretmekte, ancak bu çözümler sahadaki uygulayıcılara bambaşka sorunlar olarak geri dönmektedir. Anadolu'daki askerî varlığını arttırmak ve Mustafa Kemal'in karşısında daha sağlam durmak isteyen Lloyd George, Irak'taki üslerde görev yapmak için sevk edilecek

olan 1.000 kişilik personeli de İstanbul'a göndermek ister. Görüşü sorulduğunda General Harrington bu gruba ihtiyacı olmadığını söyler. Havacıların tamamı mekanik teknisyenleri ve bakım onarım personelidir. Hayatlarında ellerine tüfek almış değildir. Buna rağmen Başbakan'ın talimatıyla bu 1.000 havacı İstanbul'a gönderilir. Gelen bu ilginç takviyeyi görünce General Harrington'ın Londra'ya gönderdiği mesaj manidardır: *"Tüm yardımlarınız için çok teşekkür ediyorum. Bana gönderdiğiniz birliklere göz kulak olmak için elimden geleni yapacağım."*³¹

Kaynağı belirsiz bir duyum üzerine Lloyd George "30 Eylül" tarihini saplantı hâline getirmiş, bu tarihte Türklerin taarruza geçeceğine inanmıştır. Bu nedenle Eylül'ün son haftası boyunca gergindir. Müttefiklerin 23 Eylül'de verdiği notaya da henüz bir cevap vermeyen Mustafa Kemal'in sükunetinin aksine, Lloyd George artık sabrının taşıdığını gösteren eylemlere girişir. Başlangıçta "tarafsız bölge" diyerek Türkleri uzak tuttuklarını sandıkları yer, şu anda tam olarak Türk birliklerinin ordugâhlarının bulunduğu yerdir. General Marden ve Çanakkale'deki İngiliz birliği aslında Nara Burnu'ndan Kepez'e kadar 14 kilometre uzunluğunda bir hattın gerisine sıkışmış, Türklerle aralarına üç sıra mevzii ve dikenli tel maniaları koymuş durumdadır. Ancak 26 Eylül günü yaptığı gözetlemede Marden karşısında sadece süvariler değil, piyade kıtaları da olduğunu görür. Dikenli teller İngiliz askerlerini süvari taarruzundan koruyacaktır ama ya Türk piyadesinden? 28 Eylül'den itibaren dikenli tel hattının doğusunda sadece süvari devriyelerin gezmesi, geri kalan tüm birliklerin hattın batısında kalması emredilir.³²

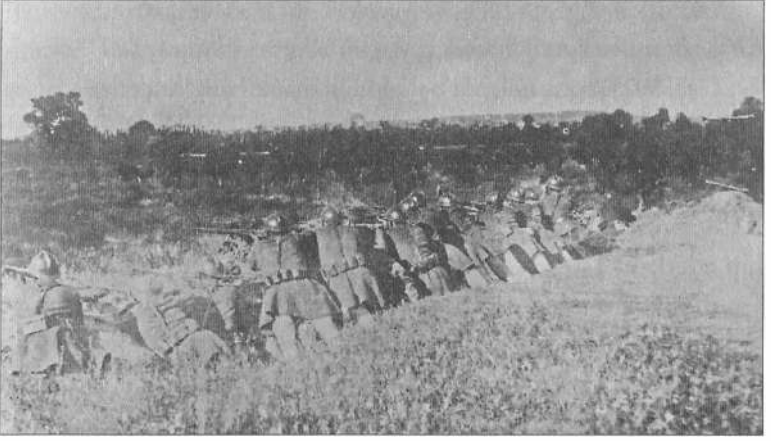
Sinir savaşı son haddine ulaşmıştır. Türk askerleri dikenli tellerin dibine kadar sokulmakta, bazen dostça bazen de hasmâne tavırlarıyla İngilizlerin kafalarını karıştırmaktadırlar. Arazide serbestçe dolaşmakta, hiç ummadıkları anlarda ve beklemedikleri yerlerden İngiliz mevzilerinin dibinde bitivermektedirler. Londra bu durumu statükonun korunması gibi algılasa da aslında olan şey Türk birliklerinin İngilizleri kuşatıp daracık bir alana

hapsetmesinden başka bir şey değildir. Bölgedeki İngiliz subayları bunun fazlasıyla farkındadır ve onların da psikolojisi artık alt üst olmuş durumdadır. 27 Eylül günü General Harrington isyanını Genelkurmay Başkanı Mareşal Wilson'a telgrafla iletir:

“Eğer kabine bana istediğim takviyeyi yapmayacaksa, bu korumak zorunda olduğum yerde direnerek çok fazla canı kaybedeceğim. Neden Türklere hemen İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya verilip buna bir nokta konmuyor? Gelibolu'da kuvvetlerimizi ve büyük donanmayı topar, Çanakkale'yi de ileri karakol yaparız. Eğer görüşmeler uzayacak olursa, burada düşmanı durdurmaya ve düzeni sağlamaya çalışan, son erine kadar dövüşmesi emredilen küçük birlikler zor duruma düşecekler. Kaybedecek zaman yok. Türklerin hedeflerine görüş mesafesinde olduklarını ve morallerinin yüksek olduğunu hatırlatırım. Kimse savaştan kaçınmak için benden daha hevesli olamaz ama tam olarak birinin içine doğru sürüklenmekteyiz.”³³

28-29 Eylül günlerinde Lloyd George Kabinesi toplantı üstüne toplantı yapar. Danışmanlardan istenen bilgilerin beklenmesi için verilen zorunlu aralar dışında görüşmeler devam eder. Bu toplantıların çoğuna kuvvet komutanları da katılır. Lloyd George'un da yönlendirmeleriyle “30 Eylül” tarihi tüm bakanların zihnine kazınmıştır. Bu tarihte Türk birliklerinin saldırıya geçeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır.

Bu sırada tüm diplomatik girişimleri baltalayacak, savaşı kaldığı yerden, hatta İngiltere'nin de aktif katılımıyla, daha da artan şiddetle devam ettirebilecek bir gelişme olur: Yunanistan'da başını Venizelosçu Albay Plastiras ve Gonatas'ın çektiği subaylar ayaklanır. 27 Eylül'de Kral Konstantin ülkeyi terk eder ve Albaylar Cuntası iş başına geçer. Hareketin sahadaki lideri Albay Plastiras'tır ve ilk hamlesi “Doğu Trakya'nın Türklere karşı savunulması” üzerine olur. Yunan birlikleri Edirne'yi savunmak için tahkimata girerler. Kendi sempatizanlarının yönetimi devralmasıyla, bir süredir Yunanistan'dan uzakta olan Venizelos da artık ülkesine

Mütareke öncesinde Edirne önünde mevzilenmiş Yunan askerleri.
(BnF Gallica Arşivi)

dönebilecektir, ama Londra'ya uğradıktan sonra. Türk orduları İstanbul ve Çanakkale'de İngilizlerle, Trakya'da da Yunanlarla karşı karşıyadır. Lloyd George, tam da müttefiklerinin kendisini terk ettiği, Britanya kolonilerinin sırt çevirdiği, askerî açıdan en yalnız kaldığı anda, gökte aradığı desteği yerde bulmuştur.³⁴

Bu gelişmenin de verdiği güvenle Lloyd George istediğini alır ve General Harrington'a nihai bir talimat gönderir. Bu sefer Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ edilecek olan, bir işgal kuvvet komutanının değil, doğrudan İngiliz Hükümeti'nin sözleri olacaktır.

General Harrington'a gönderilen, tebliğinden 24 saat sonra yürürlüğe konacak olan bir savaş ilanıdır:

“Türk milliyetçileri açıkça kuvvet kaydırarak birliklerinizi kuşatmaya çalışmaktadırlar. Genelkurmay, kabineye bu durumun devamına göz yumduğumuz takdirde savunma hatlarımızın tehlike altına gireceği konusunda uyarılmış ve olası bir felaketin önlenmesi için doğru zaman olduğu tavsiyesinde bulunmuştur. Bu doğrultuda kabinenin aldığı karar uyarınca; Çanakkale çevresindeki Türk kuvvetlerinin komutanına, sizin tarafınızdan belirlenecek bir sürenin sonuna kadar birliklerini

geri çekmediği takdirde, bölgedeki kara, hava ve deniz unsurlarımızın müştereken ateş açacağını bildirin. Notta ayrıca Türk birlikleri tarafsız bölgede bulunduğu sürece hava kuvvetlerinin de kullanılacağını hatırlatın. Verilecek süre kısa olacak ve 30 Eylül'e ilişkin istihbarattan gelen uyarı dikkate alınacaktır.”³⁵

Kabinenin çoğu üyesi kararsız ve çekimser kalıp kalabalığı takip ederken, Lloyd George'un peşine takılmış durumdaki grup, Churchill, Horne, Lord Lee, Chamberlain, Lord Birkenhead ve Worthington-Evans istediğini almış durumdadır. Tek karşı çıkan üye Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dır. Son ana kadar o silahın patlamaması, sorunun diplomatik yolla çözümü için çaba göstermeye devam eder. 20-23 Eylül arasında Poincaré'nin karşısında boyunun ölçüsünü almış, azarlanmış hatta bu yüzden hüngür hüngür ağlamıştır. Ama yine de çarenin Paris'te olduğunu düşündüğünden, her şeyi göze alarak bir kez daha Poincaré'nin kapısını çalar. Ona bu cesareti verense, Fransa'dan Londra'ya gelen Türk temsilci Nihat Reşad Bey'in tavrıdır. Kabinenin savaş kararını duyunca Nihat Reşad Bey büyük şaşkınlık ve tedirginlik yaşamıştır. Konuşma ilerledikçe Lord Curzon, Mustafa Kemal Paşa'nın Müttefiklerden gelen çağrılara yanıt vermemesinin ardında, Lloyd George'un Venizelos'la yeni bir komplo hazırlığında olduğu düşüncesinin yattığını öğrenmiştir. Yani Mustafa Kemal'e şüphe duyduğu konularda gerekli teminatlar verilirse konferansın önünde engel kalmayacaktır. Engel ortadan kalkınca Poincaré de ikna olacak ve müttefikler yeniden müzakerelere tek parça olarak katılabilecektir.³⁶

30 Eylül 1922 Cumartesi
22:30

General Harrington'a gönderilen savaş ilanının üzerinden neredeyse bir gün geçmiş olmasına rağmen, notanın Ankara'ya tebliğ edildiğine dair Londra'ya herhangi bir bilgi gelmemiştir. Kabine saat 16:00'da heyecanla toplanmış, ancak General Harrington'dan

ilanı aldığına dair bile bir haber gelmediği görülmüştür. Ardından 19:45'te ve nihayet saat 22:30'da Lloyd George savaş kabinesiyle yeniden toplanmış, önlerine gelen tek belge Paris'ten Lord Hardinge'in ilettiği, Poincaré'nin savaş ilanına yönelik protestosu olmuştur. Saatler geçtikçe gerginlik ve öfke büyümüş, nihayet son toplantıda Savaş ve Donanma bakanlarının getirdiği bilgilerle durum açıklığa kavuşmuştur: General Harrington kabinesinin "öncelikli" koduyla gönderdiği emri uygulamamış, ateş açmak şöyle dursun, ultimatomu Türklere iletmemiştir bile!³⁷

Onca çabadan ve savaş için cesareti toplayıp gerekli adımı attıktan sonra, askerliği bırakıp siyasetçiliğe soyunan bir general tarafından engellenmiş olmak sadece Lloyd George'u değil, tüm savaş kabinesini öfkeliendirmiştir. Yine de Harrington'dan bir açıklama gelmeden ikinci bir adım daha atmazlar. Kuvvet komutanları Amiral Beatty, Lord Cavan ve Mareşal Trenchard'ın da görüşüne başvuracaklardır. Konuyu sabah ayrıntılı şekilde görüşüp bir karara bağlamak üzere en uzun günü sonlandırırlar.³⁸

1 Ekim sabahı General Harrington'dan, kararının arkasında durduğunu gösteren, sebeplerini açıklayan ve son durumu ayrıntılı şekilde anlatan bir telgraf gelir. İşgal Orduları Başkomutanı:

"mevcut durumda Çanakkale'ye yönelik bir harekâta girişmenin zaten barut fıçısına dönmüş İstanbul'u ateşe atmak anlamına geleceğini, buradaki tek ihtiyat birliğini de Çanakkale'ye sevk edince şehirde asayişin sağlamanın ve Hristiyan toplumu korumanın mümkün olmayacağını" anlatmaktadır. Harrington'a göre Mustafa Kemal'de de yumuşama eğilimi vardır ve iki-üç güne kadar müzakerelere başlamaya razı olacaktır. "Zaten Türk askerinin de ateş açmama emri aldığı bellidir. Ortada tehlikeli bir kriz durumu yoktur. Sorun çözülmek üzeredir ve tam bu sırada savaş başlatılması her şeyi berbat edecek ve bu hatanın geriye dönüşü olmayacaktır."³⁹

İngiliz Hükümeti bir yol ayrımındadır. Ya emre itaat etmeyen Harrington cezalandırılacak ve yeni bir İşgal Orduları

Başkomutanı'yla aynı yolda devam edilecek ya da sözlerine kulak verilecektir. Krizin Londra ayağında öfke ve gerginlik gide-rek tırmanırken, “emre itaatsizlik” konusunda kararın kuvvet komutanlarınca; yani askerler tarafından verilmesi uygun görü-lür. Belki de savaşıma isteğini bir histeri krizi gibi yaşayan Lloyd George'un verdiği en yanlış karar budur. Çünkü o zamana kadar kabinenin sözünden hiç çıkmayan Amiral Beatty, Lord Cavan ve Mareşal Trenchard üçlüsü uzun uzun tartışıp askerî durumu masaya yatırdıktan sonra General Harrington'ın arkasında dur-maya karar verir, Başbakan'ın savaş planını çöpe atarlar: “*Gene-ral Harrington'ın telgraftı mevcut durumu tamamen değiştirmiştir.*” Lloyd George, General'in geleceğine bir oylamayla karar vermek isteyince buna da Lord Curzon karşı çıkar. İşte tam da bu sırada General Harrington'dan gelen ikinci bir telgraf durumu siyasiler için de tamamen değiştirir: “*Mustafa Kemal 1 Ekim'de Mudan-ya'da benimle ve diğer işgal komutanlarıyla buluşuyor.*”⁴⁰

Barış için çok ciddi bir adım atılmıştır. Lloyd George ne kadar uğraşırsa uğraşsın, olaylar bu noktaya geldikten sonra atılacak askerî adımın sahibi, “savaş çıkaran” durumuna düşecektir. Bu-nun siyasî sorumluluğunu kimse almak istemez. Aynı gün savaş kabinesi dışındaki üyelerin de katılımıyla, Lloyd George Hükü-meti'nin 16 bakanı bir araya gelir. Buraya General Harrington'a olan öfkelerini boşaltmaya gelen Bonnar Law ve arkadaşları, ko-nunun ayrıntılarını öğrenince tepkilerini Başbakan'a yöneltmeye başlarlar. Lloyd George, Churchill, Horne, Lee, Chamberlain, Birkenhead ve Worthington-Evans çok zor duruma düşmüştür. Koalisyon ciddi bir sarsıntı geçirmiştir ama asıl yaşanacak depre-me daha bir hafta vardır.⁴¹

General Harrington'ın yolundan gidileceği anlaşılnca, su-çüstü yakalanmış bir suçlu psikolojisiyle Lloyd George kendisini geri çeker. Ama bu pes ettiği anlamına gelmemektedir. Özellikle Yunanların Trakya'daki haklarını korumak adına kritik anlarda kritik müdahaleler yapmaya çalışacaktır. Ama Mudanya'daki gö-rüşmeler konusunda Lord Curzon sazi eline almıştır. Talimatlar

Londra'dan İstanbul'a, Rumbold'a gidecektir. İşgalin sivil yöneticisi de Amiral Brock ve General Harrington'ı yönlendirecektir. Harrington sadece askerî konularda müzakere edecek, siyasi konularda asla bir karar bildirmeyecektir. İngiliz Hükümeti'nin kırmızı çizgisiyse; “*Türkler tarafsız bölgeden çekilmedikçe, Yunanların da Trakya'da Meriç'in batısına çekilmesi istenmeyecektir.*”⁴²

2 Ekim günü General Harrington İngiliz Akdeniz Donanması'nın sancak gemisi Iron Duke'le İstanbul'dan Mudanya'ya yola çıkar. İtalya'yı General Mombelli, Fransa'yı ise General Charpy temsil edecektir. General Mazarakis başkanlığındaki Yunan delegasyonu ise kendilerini getiren savaş gemisinin Marmara'da arızalanması nedeniyle Mudanya'ya ancak 6 Ekim'de varabilecektir. 3 Ekim sabahı kıyıya çıkan müttefik generaller, sahilde bir süre Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesini beklerler. Ancak Paşa'nın kendisi değil, cebinde müzakereler konusunda tam yetkili olduğuna dair belgeyle İsmet (İnönü) Paşa çıkagelir. Nasıl ki görüşmelere Lloyd George ve Raymond Poincaré gelmemiştir, işgal devletlerinin komutanlarının muhatabı da Batı Cephesi Komutanı olacaktır. Müzakereler Mudanya sahilindeki, eskiden Rus Konsoloslugu olan, iki katlı konakta yapılacaktır.⁴³

Üç gün boyunca çetin tartışmalar olur. Harrington, Charpy ve Mombelli âdeta daha önce kendilerine verilen “Meriç'e kadar Trakya'nın boşaltılması” garantisini unutmuş gibidirler. Bu kandırılmışlık hissi İsmet Paşa'yı fazlasıyla öfkeliendirmektedir. Benzer şekilde müttefik temsilcileri de İsmet Paşa'nın kulaklarının duymamasını kurnazca bir silah olarak mı kullandığını, yoksa gerçekten mi duymadığını anlayamamaktadırlar. Kızılay Başkan Vekili Hamit (Hasancan) ve Tevfik (Bıyıklıoğlu) Beyler de Türk delegasyonunun diğer üyeleridir. Hepsinin ortak özelliği ise son derece inatçı olmalarıdır. Sadece Harrington değil, Fransız delege Charpy tarafından bile pek sevilmeyen Franklin Bouillon ise sürekli ortalardadır. Bir yandan İstanbul'a gidip işgal komiserleriyle görüşmekte, oradan Mudanya'ya dönüp delegasyonlar arasında mekik dokumaktadır. Sevilmemektedir, hatta İngilizlerin ona

karşı hisleri “nefret” olarak bile tanımlanabilir ama gergin anlarda, özellikle Türk delegasyonu ile kurduğu diyalog sayesinde müzakerelerin kesilmesini engelleyen bir unsurdur.⁴⁴

Her ne kadar yetkili temsilci olarak gelmiş olsa da, atacağı adımlar için İsmet Paşa sık sık Başkomutanının bilgi ve onayına başvurmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ise hâlâ Müttefiklerin 23 Eylül’de Paris’ten gönderdikleri notaya bir cevap vermemiştir. Trakya konusunda istediği tavizi almadığı sürece de cevap vermeyecektir. İsmet Paşa’nın bu konuda asla geri adım atmaması, konuyu diplomasi masasına taşımak için onca çaba gösteren kendisi değilmiş gibi Harrington’ın sıkça Türkleri “savaşmakla” tehdit etmesi, üstelik Charpy ve Mombelli’nin de İngiliz temsilciyle aynı paralelde hareket etmesi sonucunda görüşmeler tıkanır.⁴⁵

4 Ekim 1922 Çarşamba

19:00

Mudanya’da görüşmelerin başladığı gün, Batı Cephesi Komutanlığı’nın emriyle 2^{nci} Ordu birlikleri intikallerini hızlandırmışlardır. Ertesi akşam 61^{nci} Tümen İzmit Limanı’na, 1^{nci} Tümen İzmit Derince’ye, Mürettep Süvari Tümeni Kandıra’ya ulaşmışlardır. 4^{ncü} Kolordu da, sadece 23^{ncü} Tümen’i yerinde bırakarak, Sındırgı-Bigadiç bölgesine doğru yürüyüşe geçmiştir.⁴⁶

Başkomutan, Trakya sorununun kördüğüm hâline gelmemesi için, Londra’yı biraz daha sıkıştırmak gerektiğinin farkındadır. En önemli silahıysa zekâsı, inadı ve ketumluğuyla İsmet Paşa’dır. Az önce yaptıkları telefon görüşmesinde görüşmelerin çıkmaza girme eğilimi gösterdiğini aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa kararlılığından şüphe edenlerin ikna olması için, baş müzakerecisine Mehmet’i sahneye çıkarmasını söyler. İsmet Paşa aynı gün akşam, müzakerelere ara verildiği bir sırada çıkarak 2^{nci} Ordu birliklerine acil bir emir tebliğ eder:

“1. Piyade birlikleri Çanakkale önündeki 2^{nci} Süvari Tümeni’ne yanaştırılacak.

2. Süvariler piyadeyle ve daha fazla kuvvetle değiştirilecek.
3. Gerek manevi etki bakımından gerekse müzakerelerin kesilmesi hâlinde, mevzide piyadenin bulunması için çabuk hareket edilmesi gerekmektedir.
4. Birlikler intikallerini gece yapacak.
5. İngilizlerin takviye tertiplerine ve baskın ihtimallerine karşı uyanık olunacak.”⁴⁷

Bunun üzerine 5 Ekim gecesi 17^{nci} Tümen Ahmet Zeki (Soydemir) Bey’in süvarilerinden cepheyi teslim almak üzere Çanakale’ye, 16^{nci} Tümen Lâpseki-Umurbey’e, 14^{ncü} Tümen de Ezine’ye hareket eder.

5 Ekim Cuma gecesi görüşmeler tıkanmıştır. General Harrington Iron Duke’e binerek Sir Rumbold’la görüşmek üzere İstanbul’a gider. İsmet Paşa 2^{nci} Ordu birliklerini İngiliz mevzilerinin dibine kadar yansıtır.

Savaş davulları çalmaktadır ama Lloyd George duyacak durumda değildir. Ertesi gün kendisini bambaşka bir sorunla uğraşırken bulacaktır.

* * *

6 Ekim 1922 Cumartesi
Londra

“Bahçe Partisi! Yani Başbakan’ın kendi kadrosu: Philip Kerr, A. J. Sylvester ve Edward Grigg. Bu işin içinde başka kimler var Lordum? Bunun gibi ne kadar belge var? Bu skandal daha nereye kadar uzanabilir?”*

* Garden Party: Lloyd George’un Kensington’da sık sık verdiği bahçe partilerine atfen, sekreterleri, danışmanları gibi bazı ofis çalışanlarından oluşan gruba, Başbakanlık içinde ayrı bir bakanlık yapılanması gibi çalıştıkları için diğer kabine üyelerinin taktığı isim. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Daniel-Joseph MacArthur-Seal, "Intelligence and Lloyd George's Secret Diplomacy in the Near East, 1920–1922", *The Historical Journal*, Vol. 56, Issue 03, September 2013, s. 707-728.

Savaş ve Koloniler Bakanı Winston Churchill elindeki dosyayı masaya bırakırken tüm servetini at yarışında kaybetmiş bir mirasyedi kadar perişandır. Lord Curzon çantasından bir evrak daha çıkarıp dosyanın üzerine bırakır:

“Daha pek çok belge var Sayın Bakan. GCCS’ Rangabé’yi takibe aldığıında bütün bağlantılar sayın Başbakan’a çıkınca ofisi de takibe almışlar. Yaklaşık iki yıldır şüpheleniyordum. Hatta bununla ilgili Mayıs 1921’de Rangabé’yle de görüşmüştüm. Elçiliğinin resmi işleriyle ilgili olarak doğrudan ve Dışişleri’ni atlayarak Başbakan’a notlar iletmemesi, onunla doğrudan görüşmemesi konusunda uyardım. O tarihten sonra ofiste benim bildiğim doğrudan bir temasları olmadı. Hatta dün Başbakanla yüzleştikten sonra Grigg gözümün içine baka baka Rangabé’yle aylardır tesadüfen bile karşılaşmadıklarını söyledi.”⁴⁸

Dışişleri Bakanı Lord Curzon, iki yılı aşkın süredir Başbakanın hükümetten bağımsız, İngiliz devlet yapısına ters bir şekilde alternatif bir diplomasi yapılanmasına gittiğinden, bakanlığını devre dışı bıraktığından şikâyetçidir. Özellikle Anadolu işgali ve Yunanlarla ilişkiler konusunda pek çok şeyi olup bittikten sonra duymakta, kabinede alınan kararlardan farklı uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadır. Dışişleri Bakanlığı personeli ve diplomatlar da bunun farkındadır ve Lord Curzon çekingen, statükocu yapısı gereği susmayı tercih ederken onlar yüksek sesle dile getirmektedirler. Hindistan Valiliği’nden ayrıldıktan sonra maruz kaldığı dışlanmışlığı tekrar yaşamak endişesi midir bilinmez, ama kendisini kabine toplantılarında Lloyd George’u savunmak, hatalarına sahip çıkmak zorunda hissetmiştir. Muhafazakârlarla bıçak sırtında giden koalisyonun ayakta kalması adına bu durumu sineye

* GCCS: Government Code & Chyper School (Kod ve Şifre Okulu), 1919’a kadar Room40 (donanma), MI5b (askeri istihbarat) gibi birimlerin barış dönemi ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulan, Donanma Bakanlığı altında teşkilatlandırılmış elektronik istihbarat ve istihbarata karşı koyma birimi.

çekerken, bir yandan da kafasındaki sorular birikmiş, taşmaya başlamıştır. Tam bu sırada GCCS'ten kendisine iletilen telefon/telgraf dinleme raporları bütün taşların yerine oturmasını sağlamıştır: Başbakan Lloyd George ofisinde oluşturduğu bir grupla dışişleri bakanlığından, hükümetten, Avam Kamarası'ndan, dolayısıyla Majesteleri Kral'dan ayrı, gizli bir diplomasi ağı kurmuştur. Belgeler dehşet vericidir. İngiltere Başbakanı kabinede alınan kararların tam tersi uygulamalarla savaşlar başlatmakta ya da barış antlaşmalarının imzalanmasına engel olmaktadır. Gündem Mustafa Kemal'in ordularıyla İstanbul kapısına dayanmış olması ve Türklerle savaş olduğu için Lord Curzon'ın çantasından çıkardığı belgelerin neredeyse tamamı Yunanistan'ın Londra temsilcisi Rizo Rangabé'yle olan iletişimidir. Ancak belli ki bu paralel yapının faaliyet sahası Anadolu'yla sınırlı değildir.⁴⁹

Savaş Bakanı Churchill ister istemez düşüncelere dalar, zihnindeki eski dosyalar açılır. Şimdi o da parçaları birleştirmeye, kafasındaki cevapsız sorulardan kurtulmaya başlamıştır.

* * *

14 Mart 1920

Londra

“Hükümetin ciddi şekilde kısıtladığı askeri imkânlarla, Türkiye'yi barışa zorlamak için müttefikleri ateşe sürüklüyoruz. Aslında bu hareket, güçlü ve büyük ordular, uzun süreli ve çok pahalıya mal olacak savaşlar ve işgalleri gerektirebilir. Savaşlarla dolu dünyada sizin Yunan ordusunu -herkesin, özellikle kendilerinin güvenliği bakımından- unutmamanızı diliyorum.”

Savaş Bakanı Churchill, yeni işgal stratejisi olarak Yunan ordusunu sahaya sürmeye hazırlanan Lloyd George'u uyarma ihtiyacı hissetmiştir.⁵⁰

Bu konuda Başbakana karşı çıkan yalnızca Savaş Bakanı değildir. İngiliz Ordusu'nun üst kademesi de Anadolu işgalinin sürdürülmesi ve bu uğurda Yunanlara bel bağlanması konusunda

Lloyd George'un yanlış yolda olduğuna inanmaktadır.⁵¹ İstanbul'dan gelen tüm raporlar, Amiral De Robeck, General Milne, zaten Türklerin milliyetçi bir yapı altında toplanmasının, direnişin organize şekilde büyümesinin temel sebebinin Yunanların İzmir'i işgali olduğunu, işgal sırasında yaşananların tepkiyi de büyüttüğünü, İngilizlere de düşmanca yaklaşılmasına sebep olduğunu yazmaktadır. Tüm bu tepkilere rağmen, Churchill'in mektubundan iki gün sonra, Lloyd George İstanbul'u kana bulayan bir işgalin emrini vermekten çekinmez. 16 Mart 1920'den sonra yaşanan her olay Londra'da askerle hükümet arasındaki uçurumu derinleştirecektir.

Ancak elbette İngiliz Ordusu komuta kademesinin Lloyd George'a karşı güvensizliğinin tek sebebi Başbakanın Mustafa Kemal aleyhinde yürüttüğü siyasetin çıkmaza girmesi değildir. Hatta bunun aslında bir sonuç olduğu bile düşünülebilir. Temelde daha 1. Dünya Savaşı'nın henüz sona erdiği günlerde başlayan, 1920 ortalarında yaşanan iki olayla doruğa çıkan bir "ihamet" şüphesi yatmaktadır.

3 Ocak 1919'da Folkestone'da 10.000 ve Dover'da 2.000 askerinin yurtdışındaki görev yerlerine dönmeyi reddetmesi, denizasırları görevlerde bulunan İngiliz birliklerinin ordugâhlarında çıkan ayaklanmalar, İngiliz Ordusu'nun artık sefer dönemini kapatıp barış mevcuduna dönmesini, 1914 öncesi sayıya inene kadar, asker fazlasının süratle terhis edilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Lloyd George dışındaki tüm İngiliz siyaseti, özellikle koalisyon ortağı Muhafazakâr Parti lideri Bonar Law, Rusya ve Almanya'daki sosyalist devrimle sonuçlanan süreçlerin ordudaki huzursuz askerlerin çıkardıkları isyanlarla başladığının farkındadır. Kışlardan gelen homurtular, bolşevizmi büyük tehdit olarak gören İngiliz bürokrasisinde, ciddi uyarı olarak algılanmaktadır.⁵²

1918 genel seçimlerinde dört yıllık savaş ekonomisinden fazlasıyla bunalmış, 886.000 evladını yurdundan uzakta toprağa vermiş İngiliz toplumunun barış beklentisini oya dönüştürmeyi başarmıştır. Dört sıkıntılı yıla ve ağır kayba rağmen o, halkın

gözünde, İngiltere'nin "savaşa galibiyetle son veren" başbakanıdır. Lloyd George da bu imajı "*evlatlarınız terhis edilecek, evine dönecek*" söylemiyle pekiştirmiş, 1918 genel seçimlerinden, Ulusal Liberal Parti lideri olarak, asıl rakibi Asquith'in Liberal Partisi karşısında zaferle çıkmıştır. Çoğunluğu elde eden Bonar Law'un Muhafazakâr Partisi ile seçimden önce yaptığı koalisyon, 707 sandalyeli Avam Kamarası'nda 520 temsilci gibi ezici bir çoğunluk getirmiştir. Savaş döneminde sağladığı popülarite ve Bonar Law'un geri planda kalma tercihi, Lloyd George'u koalisyonun küçük ortağı olmasına rağmen, İngiltere Başbakanı yapmıştır.

Evet, Lloyd George'un seçim kazanırken verdiği sözlerden birisi de askerlerin hızla terhis edileceğidir. Ancak başbakanlık koltuğuna oturduğu andan itibaren takındığı tavır tam tersi yönde olur. Mağlup mihver devletleriyle barış görüşmelerini hızla sonuçlandırıp, denizaşırı topraklardaki birlikleri İngiltere'ye geri getirmek yerine, mütareke rejimi altında, kalıcı işgal güçleri olarak oldukları yerde tutmaktadır. Bir yandan seçmenine terhis sözü vermekte, öte yandan asker ihtiyacını artıracak bir işgal politikası yürütmektedir. Bunun farkında olan Genelkurmay Başkanı Mareşal Wilson'la Lloyd George'un arası giderek açılmaktadır. Henüz bir barış antlaşması imzalanmamasına rağmen kolaylıkla "*hızlı terhis*" ve "*350.000-500.000 kişilik barış ordusu*" vaatlerinde bulunabilmesi temel eleştiri sebebidir.⁵³

Her ne kadar "siyasete burnunu fazla sokan bir asker" olmakla itham edilse de, Sir Henry Wilson haklıdır. Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte 3,8 Milyon askerden oluşan Britanya Seferi Kuvvetleri'nin mevcudu, dört beş ay içinde 2 milyona, Ali Fuat Paşa'nın İkinci Eskişehir Harekâtı sırasında ise 890.000'e indirilmiştir. Türk ve İngiliz kuvvetlerinin Geyve-İzmit Muharebeleri sırasında bu sayı 500.000'den biraz fazladır. Oysa o tarihte ortada hâlâ Türk tarafının kabul ettiği bir barış antlaşması yoktur. Savaş hukuku devam etmektedir. 28. Tümen ve 242. Tugay'dan oluşan İngiliz işgal gücü olduğu yerde durmaktadır. Buna rağmen İstanbul'daki İşgal Yüksek Komiseri Amiral De

Robeck Londra'daki Savaş Bakanlığı'na “*Türklerle şu anda savaştayız. Bu şekilde devam edeceksek çok acil takviye edilmemiz gerekiyor. Mevcut askeri kuvvetimizle İstanbul'u savunamayız*” demektedir. Kurnaz Churchill'in “*ilk tertipler ilk terhis olur*” yaklaşımıyla orduya erken katılanlar evlerine dönmüştür, kış-lalarda isyan şimdilik sona ermiştir ama İngiltere Başbakanının kurduğu bir komisyon Douglas Haig gibi, Henry Wilson gibi Britanya ordularının üst komuta kademesini oluşturan isimleri fazlasıyla rahatsız eder. Lloyd George, savaş bittiği ve İngiliz orduları kışlarına döndüğü hâlde neden 1914'teki 255.000 kişilik barış ordusunun çok daha üzerinde, 430.000 gibi bir sayıda asker beslendiğini, harp ekonomisi şartlarında savunma bütçesi talep edildiğini öğrenmek istemektedir.⁵⁴

Ortada ciddi bir karmaşa vardır: Barışı savunduğunu söyleyen sivil siyasetçi Lloyd George Anadolu'daki varlığını askeri güçle sürdürmek istemekte, ama bunun için gerekli insan gücünü ve maddi kaynağı orduya tahsis etmemektedir. Başbakanın beklentisini karşılamak için insan gücüne ve maddi kaynağa ihtiyacı olan ordu ise bunu alamadığından şark sorununun askeri değil, siyasi-diplomatik yoldan çözümünü savunmaktadır.

Aslında bu kıvrak, değişken siyaset tam da Lloyd George'un tarzıdır. Kendisinden önceki liberal lider Asquith'in tutarlılığa bağlı duruşunun tersine, hareket ve söylemlerinde günlük değişiklikler sıkça görülmektedir. Hatta Sir Donald MacLean Nisan 1922'deki bir konuşmasında bu nedenle kendisine “*Doktor Lloyd Bay George*” şeklinde ironik bir hitapta bulunmuştur. Hatta Sir John Simon Haziran 1921'deki bir Avam Kamarası oturumunda bunu hiç espriye başvurmadan, doğrudan yüzüne söylemiştir:

* “*Doktor Jekyll Bay Hyde*”, Robert Louis Stevenson'un romanı. Saygın bir hekim olan Dr. Jekyll'in kişilik bölünmesi nedeniyle bazı zamanlar ortaya çıkan ve tam tersi, kötü karakterdeki bir diğer yarısı, Bay Hyde vardır. Bu nedenle doktorun kliniğinde açıklanamayan tuhaf şeyler olmakta, yakınları bu psikolojik sorunu bilmediği ve iki karakteri asla yan yana görmedikleri için klinikte Dr. Jekyll'in asistanı olan ayrıca bir Bay Hyde olduğunu sanmaktadırlar.

“Bütün saygımla söylemek zorundayım ki, Başbakan, bazen ilkesiz ve güvenilir bir kişi gibi davrandığı için, Liberal eleştiriye maruz kalmakta. İlkesiz insan nedir? İlkesiz kişi, bugün yaptığının dün söylediğiyle hiçbir ilgisi olmayan kişidir. Güvenilmez insan kimdir? Bugünkü sözleriyle yarın ne yapacağının garantisini veremeyen kişi güvenilir bir insandır.”⁵⁵

Başını Haig ve Wilson’un çektiği askerlerin Lloyd George’a tepkisinde onu zaten yurtsever bir İngiliz olarak görmemelerinin yattığını ve 1920 ortalarında yaşanan iki olayla bu “ihanet” şüphesinin doruğa çıktığını söylemiştik.

Burada iki önemli karakterin geldikleri sosyal altyapıyı ve 1920 ortasında savundukları düşünce tarzını saptamakta fayda var.

Mareşal Henry Wilson aslen İrlandalıdır. Ancak 20. yüzyılın başında filizlenen ve 1918 genel seçimlerinden sonra kanlı bir iç savaşa dönüşen İrlanda-İngiltere bölünmesinde Britanya birliğini savunan, İngiltere’ye adanmış hayat yaşayan muhafazakâr bir askerdir. Onun gözünde İrlanda’nın bağımsızlığını savunmak Britanya birliğini bozmaktır ve vatana ihanetle eşdeğerdir.

General Maxwell’in 1916 Paskalya Ayaklanması’nı bastırma ve liderlerini cezalandırma şekline rağmen, Mareşal Wilson’ın İngiliz ordusuna ve uygulamalarına tavizsiz şekilde sahip çıkması, onu IRA’nın gözünde bir “hain” konumuna getirmiştir. IRA’nın ve *Sinn Féin*’in mücadelesini verdiği “özgür İrlanda” yerine Britanya birliğini savunan ve buna aykırı düşüncelere temkinli yaklaşan İngiliz Genelkurmay Başkanı 22 Temmuz 1922’de evinin kapısında iki IRA militanının suikastıyla öldürülecektir. İç savaş başladığında kardeşi ve ailesi de güvenlik sebebiyle Dublin’den ayrılmak zorunda kalmış, babasının evine ise el konmuştur. Wilson’ın öldürülmesinden yirmi gün sonra, suikast zanlılarının asıldığı gün, Sir Wilson’ın Dublin’deki baba evi IRA tarafından ateşe verilecektir.⁵⁶

Lloyd George ise Galler kökenli olmasına rağmen, gençlik yıllarında Gladstone’un söylemlerinden fazlasıyla etkilenecek siyasete girmiş, hırslı bir liberaldir. Siyasi kariyerinin ilerleyen safhasında Gladstone’un yörüngesinden çıksa da, başlarda âdeta

bir müridi olmasının sebebi, onun İrlanda'nın özerkliği için savunduğu *Home Rule** modelini kendi vatani olan Galler için uygulama hayalidir. İrlanda sorununu kısmi özerklikle çözmeye dayanan modeli öylesine sahiplenmiştir ki Lloyd George'un aslında Galler değil, İrlanda kökenli olduğunu iddia edenler de olmuştur. Âdeta tedrisatından geçtiği, onu İngiltere'deki liberal siyasetin önemli bir aktörü hâline getiren William Gladstone'a bu denli hayran olan, ancak ölümünden sonra eline geçen her fırsatta toplumun önünde ona öfke kusan Lloyd George aslında kaypak, bencil ve makyavelist siyasetçinin ideal örneğidir. Daha 1890'larda, kariyerinin ilk basamaklarındayken ağzından kaçır-
dığı bazı Katolik karşıtı söylemler, daha o hayranlık yıllarında bile hocasının yüksek Anglikanist duruşuna karşı öfke biriktirdiğini, gerçek hislerini bastırdığını göstermektedir. Nitekim Avam Kamarası'na girer girmez ilk icraatlarından birisi, bir bütçe oturumunda ustasına saldırmak olur. Âdeta genç aslanın sürünün liderliği için yaşlı olana meydan okuması gibi bir olaydır. Yıllar sonra kendisine bu olay sorulduğunda "harp meydanında kralla karşılaşsam, tabancamı ona ateşlerim" şeklinde Cromwell'den alıntıyla cevap verecektir. Yani, en büyüğe saldırmadan daha büyük olamayacağının farkındadır. Bu ustası olsa bile!⁵⁷

Ama yıllar sonra, Anadolu'nun işgal döneminde, Asquith tarafından temiz liberalizmden uzaklaşmakla itham edildiğinde, kendini savunmak için Gladstone'un adını kullanmaktan çekinmeyecektir. En sıkıntılı zamanlarında, rakiplerinin ya da muhalefetin baskısını hissettiğinde sarıldığı can simidi yine Gladstone olacaktır. "*Gladstone uzun cümlelerin adamıydı, ama sesi ve varlığı o cümleleri alır, sürüklerdi. Ne adamdı! Onun başı ve omuzları Avam Kamarası'nda bugüne kadar gördüğüm herkesin üstündeydi.*"⁵⁸ Bir dost sohbetinde bu söyledikleri, aslında olmak isteyip

* İrlanda'ya özerklik sağlamak için 1870'te başlatılan hareket. İlk kez Gladstone tarafından bir bütçeyle Avam Kamarası'na getirilmiştir. İkinci deneme Lordlar Kamarası'ndan dönmüş, 1912'deki üçüncü deneme ise uygulanamamıştır. 1916'daki Paskalya Ayaklanması sonrası İrlandalı milliyetçiler bu hareketi *Sinn Féin* siyasi hareketi bünyesinde sürdürmüşlerdir.

de olamadığının tarifidir. Çünkü gerçekte kendisi de bilmektedir ki Lloyd George bencil, kendi kariyeri adına herkesi ve her davayı satabilecek, başbakanlığını yaptığı hükümetin ardından iş çevirebilecek karakterde bir insandır.

Yine bir liberal olan Sir John Simon'ın Temmuz 1921'de onun için sarf ettiği şu sözler en net Lloyd George tarifi olarak Avam Kamarası kayıtlarına da girmiştir: “*Karakter zekâdan daha değerli bir erdemdir. İlkeye bağlı kalmak, bir konumdan diğerine ustaca geçmekten daha fazlasıdır. Ve Liberallerin görüşüne göre, Bay Lloyd George geleneklerinin ve inançlarının inançsız bir emanetçisi olduğunu göstermiştir.*”⁵⁹

Kendi iddiasına göre “*Gladstone'un bir yere kadar getirdiği İrlanda davasının artık onun yaklaşımıyla çözülebileceği devir geride kalmıştır*”. Liberal hareketin ve çözümün yeni adresi kendisidir. Nitekim Üçüncü *Home Rule* Bütçesi için 1911'de kurulan, Gladstone yaklaşımını esas alan komisyonda üstlendiği görev ve bu komisyonda Churchill'in İngiltere'nin federal yapılara bölünmesi önerisine getirdiği alternatif, Lloyd George'un İngiliz kamuoyunca adının ilk duyulduğu sahne olmuştur.⁶⁰ Lloyd George'un William Gladstone'dan devraldığı bir diğer miras ise Türk düşmanlığıdır. Gladstone'un iktidarı döneminde İstanbul'a karşı İngiliz kamuoyunu yönlendirmek için sıkça başvurduğu “*Türklerin Bulgarları katlettiği*” iddialarına sürekli atıfta bulunması ve tıpkı onun gibi “*Türklerin Yunanları katlettiği*” yalanına sarılması da bundandır.⁶¹ 1914'te, Devlet-i Aliyye ile savaşa girerken Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Türklerden “*bir insanlık kanseri, kötü yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yara*” olarak bahsetmiştir.⁶²

İşte bu sosyal ve siyasi altyapılara sahip iki aktörün, Birleşik Krallığın Başbakanı ve Genelkurmay Başkanı arasındaki fay 1920 ortalarında kırılır. İngiltere'nin desteklediği Çar yanlısı Beyaz Ordu henüz yenilmiş ve kuvvetleri Odessa'dan tahliye edilmiştir. Wrangel-Denikin kuvvetlerine verilen destek de, çıkartma harekâtları da, ardından bozgun şeklinde yapılan tahliye de İngiliz ekonomisine çok ağır yük getirmiştir. İşte daha bu fiyasko konuşulurken, henüz her bakanlık yeni duruma göre bir strateji

oluşturmaya çalışırken, hükümet Lloyd George'un şaşırtıcı teklifiyle karşı karşıya kalır: Bolşeviklerle ticaret anlaşması yapalım!

11 Kasım 1918'deki Compiègne Mütarekesi'nden sonra, altı ay boyunca Rusya'ya yönelik askeri faaliyetlerin tüm kontrolü Winston Churchill'de olmuştur. Savaş Bakanı, devam etmekte olan Rus iç savaşında Bolşevik Kızılordu'ya karşı çarlık yanlısı Beyaz Ordu'yu desteklemek adına her şeyi yapmış, kabineye getirdiği öneriler birer birer kabul edilmiştir. Ancak Lloyd George, Churchill'in bu rolünden rahatsızdır ve inisiyatif almak istemektedir. 1919 baharıyla birlikte kabinede, Beyaz Ordu'ya verilen ve kesin bir sonuç getirmeyen desteğin sınırlandırılması için, ağırlığını koymaya başlar. O sırada önce Kolchak, sonra da Denikin ve Yudenich kuvvetleri art arda yenilgiler alınca, Lloyd George'un önü de açılmış olur. Temmuz 1919'dan itibaren artık Rusya politikasında da inisiyatif Başbakanadadır.⁶³

Churchill Avrupa'dan derlenecek anti-komünist birliklerle Kızılordu'ya karşı savaş hukukunu sürdürmek isterken, Dışişleri Bakanı Curzon ise Transkafkasya'da kontrol altında tutulacak Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan gibi uydu devletlerle Sovyet Rusya'yı hapsedmek taraftarıdır. Ancak bu Kafkas Seddi için yeni, büyük garnizonlar gerekmektedir. İşte bu noktada da Genelkurmay Başkanı Henry Wilson'ın başını çektiği askeri kanat Beyaz Ordu'ya verilen desteğe de, yeni garnizonlar önerisine de karşı çıkmaktadır. Orduda terhislerin gecikmesinden kaynaklanan huzursuzluk had safhadadır. Ancak bağlı oldukları Savaş Bakanı Churchill, Wilson ve askerlerin seslerinin kabinede duyulmasına izin vermez. Askerle aynı görüşleri paylaşan muhafazakârları kabinede temsil eden Başbakan Yardımcısı Bonar Law ise Lloyd George tarafından birebir görüşmelerle çoktan "*farklı bir çözüm olabilir*" düşüncesine ısındırılmıştır. O da Wilson'dan yana ağırlığını koymaz. Kısacası, Rusya politikası konusunda Londra kararsızdır. Kabine bir çözüm üzerinde uzlaşmamaktadır.⁶⁴

Lloyd George Dışişleri Bakanlığı diplomatlarını, hatta bakanını bile devre dışı bırakarak Philip Kerr, Sir Robert Horne, E. F.

Wise gibi kendi ofisinden isimlerle Rusya'ya yönelik dış politika-yı Downing Caddesi No. 10'a taşır. 1920 yılı sonuna gelindiğin-de anlaşılmıştır ki Lloyd George uzun süredir Londra'da bulunan iki Rus'la; Krasin ve Kmenev ile görüşmektedir. Bunlar Sovyet Rusya'nın resmi temsilcisi olmadıkları gibi, İngiliz istihbaratının da dikkatle izlediği isimlerdir. Daha Odessa'dan güçlkle kur-tarılarak İstanbul'a getirilen binlerce Beyaz Ordu askerinin ne olacağı sorusuna cevap bulunamamışken, Başbakanın yangından mal kaçırır gibi, Moskova'daki yeni adamla el sıkışma gayreti sa-dece muhalefetin değil, koalisyon ortaklarının ve kabine üyele-rinin de tepkisini çeker. Lloyd George tüm baskıyı “*İngiltere'nin düşmanları değil, rakipleri vardır. Bir rakibi düşman haline getir-menin gereği yoktur*” savunmasıyla göğüsler. Sonuçta istediği ola-cak, bütün tepkilere rağmen Bolşevik Rusya ile İngiltere 16 Mart 1921'de Londra'da serbest ticaret anlaşmasını imzalayacaktır.⁶⁵

Ancak prensiplerle, disiplinle yaşayan askerler için bu olay İngiltere'nin başbakanı için bir referans olacak ve Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson günlüğüne “*Lloyd George Krasin ve Kmenev'le bir araya geldiğinde dostlarıyla karşılaşmış gibiydi*” yaza-caktır. Dahası, İngiliz ordularının başındaki adam, başbakanı için “*İngiltere'yi bilerek ve isteyerek kaosa, yıkıma götüren bir çoban köpe-ği*” benzetmesi yapacaktır. Yani Britanya ordularının Genelkurmay Başkanı'nın gözünde başbakan sürüye kurt getiren kötü köpektir.⁶⁶

* * *

6 Ekim 1920 Cumartesi
Londra

“Lordum, bu belgelerden kimlerin haberi var? Başbakanın kendisiyle görüştünüz mü?”

Lord Curzon yalnızca Başbakanla arasındaki soğuk ilişkiler nedeniyle değil, çekingen kişiliği ve temsil ettiği Muhafazakâr Parti'nin koalisyonu sürdürme isteği gibi nedenlerle haftalardır bunları içinde tutmuş, ancak en sonunda cesaretini toplayıp ofi-sinde Lloyd George'un karşısına dikilmiştir.

“Evet sayın Bakan. Dün 10 Numara’ya gittim ve Britanya İmparatorluğu’nun iki dışışleri bakanlığı olduğunu yüzüne söyledim. Dedim ki; -Biri benim sorumlu olduğum ve diğeri 10 Numara’daki. Şu farkla ki, ben her şeyi size ve kabineye rapor ederken, sizin buradaki dışışleri bakanlığınızın icraatlarını genellikle tesadüfen duyuyorum.”⁶⁷

Koalisyon hükümeti, hem de Türklerle yeniden bir savaşın eşiğindeyken, uçurumun kenarına gelmiştir. Lord Curzon’ın onlarca belge içinden seçtiği dokuz tanesi bile Churchill’in kanını dondurmaya yetmiştir. Neler yoktur ki içinde? 1921 Şubat ayında Londra’da barış görüşmeleri yapılırken İngiltere ve Fransa Yunanlara arabuluculuk teklif etmiş, bir an evvel Türklerin öfkesini de dindirecek bir barış yaparak Anadolu sorununu sonlandırmak istemişlerdir. İngiliz hükümetinin de resmi yaklaşımı olarak Lord Curzon bunun için çok uğraşmıştır. Oysa kapalı kapılar ardında Lloyd George’un ekibinden Philip Kerr, Yunan delegasyonuna “*hükümetinin önerdiği arabuluculuğu da, barışı da kabul etmemelerini*” tavsiye etmekte, Lloyd George ise Türklerin geçici ateşkesle oyalandığı evrede bir baskın taarruz yapmalarını istemektedir. Bu görüşmeler sonrasında Yunan tarafının arabuluculuk teklifini reddetmesi ancak bu dinleme belgeleri sayesinde bir anlam kazanmıştır. Yani Lloyd George, sırf Sevr inadı yüzünden, Yunanları daha az zararla çıkabilecekleri bir Anadolu macerasının içinde tutup, felakete sürükleyen kişidir.⁶⁸

Aynı görüşmeler sırasında Lloyd George’un Yunanistan Dışışleri Bakanı Georgios Baltazzis’le arasındaki diyalog da dikkat çekicidir. Âdeta kendi dışışleri bakanını şikâyet etmektedir: “*İzmir sorununu Yunanistan lehine çözmek beni mutlu edecek. Sadece Fransız Başbakanı değil, bizim dışışleri bakanı da İzmir’de bize sadece bir nüfuz alanı vermek istiyor. Onunla da uğraşmak zorunda kaldım.*” İngiliz Hükümeti’nin, Alman yanlısı Kral Konstantin’in hükümetini temsil ettikleri için mesafeli yaklaştığı bakanlara Lloyd George’un böyle tavizkâr ve muhabbet dolu olması elbette Churchill ve Lord Curzon’da bir aldatılmışlık duygusu

da yaratmıştır. Ama hepsinden önemlisi, Lloyd George İngiliz politikasının iki temel direğini göz ardı etmiştir: Kabine sorumluluğu ve müttefik birliği.⁶⁹

Başka bir ülkenin menfaatini korumak için, kendi dışışleri bakanıyla mücadele eden bir başbakan!

10 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti'yle Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması sonrasında Lloyd George Yunanlarla açık görüşmeler yapmasa da, Yunan elçi Rangabé'nin dinleme kayıtlarından, dolaylı iletişim ve yönlendirmenin devam ettiği görülmektedir. Rizo Rangabé Paris'teki Yunanistan büyükelçisi-ne yazdığı mektupta "*İngiltere Başbakanı'yla yaptığımız görüşmenin bir sonucu olarak, Fransa Yunanistan lehine politikâ değişikliğine gidecek ve mali yardımda bulunacak*" demektedir. Yunan temsilci mektubunda Almanya'nın yeniden silahlanmasından ve sınırına asker yığmasından rahatsız olan Fransa'nın, İngiltere'den siyasi-askeri destek alabilmek için bu bedeli ödemek zorunda olduğunu yazmaktadır. Yani, İngiltere Başbakanı hükümetinin haberi olmaksızın, başka bir ülkenin menfaati doğrultusunda, İngiltere'yi Almanlarla savaşa sokma sözü vermektedir.⁷⁰

1922 ortasında ise sağlık sorunları nedeniyle Lord Curzon bir süre bakanlıktan uzak kalmış, yerine Arthur Balfour vekalet etmiştir. Anlaşılan odur ki Lloyd George bu dönemde dizginleri yeniden ele almıştır. Venizelos'la ve Gounaris'le yaptığı görüşmelere ilişkin kayıtlar Yunanlara sebat etmelerini, kararlı ve sağlam durmalarını tavsiye ettiğini, sonucun Yunanistan lehine olacağını vurguladığını göstermektedir. Bu dönem mali krizden çıkış yolu bulamayan ve bir an evvel Anadolu'daki ordusunu çekip askerleri terhis etmek arzusundaki Yunanistan için önemli bir eşiktir. Gounaris bu düşüncesini Londra ziyaretinde İngiliz Dışışlerine de iletmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Lloyd George'un onların Anadolu'da kalması ve sağlam durması yönünde verdiği tavsiye, Yunan Küçük Asya Ordusu'nun yaşadığı felaketin sebebidir.⁷¹

İki bakan; birisi şaşkın, diğeri yorgun ve kırgın. Belgeler açıldıkça kâbus büyümektedir. Ellerinde; ihanetine uğradıkları bir

başbakan, öfkesiyle karşılaşacakları bir parlamento, hükümetine güvenmeyen bir ordu ve hesap vermeleri gereken bir Kral vardır.

Karşılarındaysa 100.000 inanmış askeriyle İstanbul'un kapısına dayanmış sarışın bir kurt!

Londra yanmaktadır.

* * *

6 Ekim 1922

19:00

Lloyd George artık büyük oranda devreden çıkmış, Harrington'ın Londra'daki tek muhatabı olarak Lord Curzon kalmıştır. Öğleden sonra General Harrington İstanbul'dan dönmüş, konferans yeniden toplanmıştır. Ancak görüşmelerde Müttefiklerin takındığı dayatmacı tavırdan fazlasıyla hayal kırıklığına uğrayan Başkomutan, Türk'ün yapıcı tavrını göstermek adına "Batı Cephesi ordularının hareketinin durdurulması" yönünde daha önce verdiği talimatı iptal etmiştir. Saat 16:30'da Batı Cephesi Komutanlığı'na ve Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği emir âdeta İngilizlere "*üniformam hâlâ üzerimde*" mesajdır:

"(1) 6 Ekim için kararlaştırılan toplantıda Trakya'nın İzmir'de saptanan esaslar dahilinde TBMM Hükümeti'ne geri verilmesini kabul etmedikleri taktirde, düşünüldüğü gibi, 6/7 Ekim 1922'de hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz. 3^{ncü} Kolordu yakınından daha iki kolordu ile takip olunmalıdır. Çanakkale Boğazı'na ayrılan piyade kuvvetleri de boğaza bir günlük mesafeye kadar yavaşdırılmalı, küçük piyade birliklerinin bulunduğu yerlerde piyade topçu ile takviye olunmalı, İzmir liman tahkimatına emir verilmelidir.

(2) Müzakere olumsuz sonuçlandığı taktirde İngiliz generaline, Trakya'daki düşmanı takip için İstanbul ve Çanakkale üzerinden harekâta girişecek birliklerimizle İngiliz birlikleri arasında yanlış anlamaya meydan vermemek için, şimdiden gerekenlere emir ve talimat verilmesinin uygun olacağını bildiriniz. Bu öneriyi Fransız ve İtalyan generallerine de yapmanız uygun olur."⁷²

Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya da konferansın müteakip evresinde izleyeceği yol ve Ankara'nın kırmızı çizgileri konusunda genel bir yol haritası çizer:

“(1) Karaağaç Edirne'nin bir mahallesidir. Yunan ordusu Edirne'nin batısına çekilmeli, orası da TBMM Hükümeti'ne iade edilmelidir.

(2) Trakya'nın boşaltılması ve bize teslimi belirsiz bir zamana bırakılamaz. Teslim alma derhâl başlayacak, kesintisiz devam edecek ve en çok 30 günde sona erecektir. Teslim alınmış olan her noktadan İtilâf kuvvetleri ve komisyonları derhâl çekilecek ve otuz gün sonunda bütün Trakya'yı terk edeceklerdir.

Trakya'ya saldırının önlenmesi mutlaka kuvvet kullanmayı gerektirmez. Müttefik devletlerin bu hususu gerekenlere ihtarı bile bunu sağlayabilir. Müttefik devletlerin bu tarzdaki güvencelerine aykırı hareket edenlere karşı ordularımızın derhâl Trakya'ya geçirilmesinin hiç bir engelle rastlamayacağı da tabiidir.

(3) Yunan ordusunun Anadolu'dan ve Trakya'dan götürdüğü silahsız halkı Yunan Hükümeti askerî sözleşmenin imzalanmasından hemen sonra geri vermelidir. Savaş esiri subaylarımızla erlerimizin de aynı zamanda geri verilmesini istiyoruz.

(4) Azınlıklar konusunda verdiğiniz yanıt uygundur. Bu sorun Mudanya Konferansı'nın sınırı dışındadır.

(5) Ateşkesin sağlanması için Yunanlıların Trakya'yı boşaltmalarıyla yetinilmez. Boşaltıldıktan sonra, Trakya'da, idaremizin kurulması kesin olarak gereklidir. Yunanlıların boşaltacağı Trakya'nın işgal ve kontrolünde hiç bir sebep ve gerek yoktur. Doğu Trakya'nın Fransa tarafından işgali de bahis konusu olamaz. Ancak, Doğu Trakya ile Yunan ordusu arasında Batı Trakya'nın veya bir parçasının Fransızlarca işgali güvenlik sağlar. Prensiplerde uyuşma olup müzakerelere devam hâlinde dahi İngilizlerin boğazlarda yığınak yapmalarından, tahkimatı geliştirmelerinden ve güvenlik vermeyen askerî önlemler almalarından vazgeçmelerini isteriz.

Askerî sözleşmenin yapılmasından sonra da İstanbul ve Çanakkale'ye İngiliz yığınağı yapılması kabul edilemez.”⁷³

Mudanya’da görüşmelerin ikinci kısmı gergin bir havada başlamıştır. Görüşmelere katılmayıp olan biteni bir savaş gemisinden takip eden Mazarakis’in Müttefik devletlerin temsilcileri aracılığıyla ilettiği bir not ortamı daha da gerginleştirir. Yunan temsilci “*Çekilmeleri istenen hattın 1915 Türk-Bulgar mukavelesine kadar ki kısım olacağını, Edirne kalesinin Meriç’in sağ kıyısında bulunan kısmı ile istihkâmları, istasyon ve Karaağaç köyü de bu alanda kaldığından buradan çekilmeyi kabul etmeyeceklerini*” bildirmektedir. Ancak “büyük devletler” dayattığı için boyun eğmek zorunda olduklarını vurgulamaktadır.⁷⁴

Yunanların “hariçten gazel okumak” şeklinde algılanan ve çok da dikkate alınmayan müdahalelerinin yanı sıra dikkat çeken bir husus da General Harrington’ın müzakereler öncesindeki yumuşak ve yapıcı tavrının yerinde yeller esmesidir. Konferansa kadar ılımlı bir siyasetçi gibi davranan İşgal Orduları Başkomutanı asker olduğunu görüşmelere başlayınca hatırlamış gibidir. 8 Ekim’de İsmet Paşa’ya ilettiği mektupla, iki gündür Türk birliklerinin Çanakkale’ye ve İstanbul’a yönelik hareketliliğinden duyduğu kaygıyı iletmiştir. İngiliz komutana göre Çanakkale’deki süvarilerin piyade birlikleriyle değiştirilmesi, bir tümenlik kuvvetin ve topçu bataryalarının Yarımca hattını geçerek Karayakuplu’ya yürümesi, yine Yarımca’ya süvari birliklerinin gelmesi, TBMM Hükümeti’nin daha önce tarafsız bölgeye saygı göstermek adına verdiği taahhüde aykırıdır.⁷⁵

İsmet Paşa ise bu sitemkâr salvoyu “*TBMM Hükümeti ile Müttefikler arasında hiçbir zaman bir tarafsız bölge kararlaştırılmamıştır. Hükümetimizin taahhüdü Mudanya Konferansı sonuçlanana kadar askerî harekâtın durdurulacağı ve İtilaf devletlerine yönelik herhangi bir hasmane tavrın olmayacağı yönündeydi. Bu taahhüdümüze halel getirecek bir eylemimiz yoktur. Çanakkale’deki birliklerin değişimi de, Karayakuplu-Yarımca bölgesindeki intikaller de kıtaatın kendi iç işleyişiyle alakalıdır.*” cevabıyla savuşturur.⁷⁶

Yine de General Harrington savunma hazırlıklarını tamamlamasını, kısa zaman içinde harekete geçmesinin gerekebileceğini

söylemiştir. Bir yandan da gözü İzmir’te, Türk 3^{ncü} Kolordusu’nun İstanbul’a yönelik hareketliliğindedir.

7 Ekim günü Lloyd George kabinesi Bonar Law kaynaklı bir başka depremle sarsılır. Koalisyonun büyük ortağı olan Muhafazakâr Parti’nin lideri *The Times* ve *Daily Express* gazetelerinde yayımlanan mektubuyla açıkça Başbakanın politikasını eleştirmektedir ve buna bir son verilmesi gerektiğini söylemektedir: “*Açıkça söylemek gerekirse, her devletten çok daha fazla sayıda Müslüman’ı sömürgelerinde barındıran Britanya İmparatorluğu, Türklere karşı daha fazla düşmanlık ve iki yüzlülük göstermemelidir. Biz tek başımıza dünya polisi olarak hareket edemeyiz. Bu ülkenin malî ve sosyal şartları, bunu imkânsız kılmaktadır.*”⁷⁷ Başbakan Yardımcısı âdeta on gün içerisinde yaşanacakların sinyalini vermektedir.

8 Ekim günü “*Trakya’nın tahliyesi ile ilgili hükümetimden talimat almam gerekiyor*” diyen Harrington yine Rumbold’la görüşmeye gitmiştir. Bu sırada İstanbul’un savunmasına yönelik alınan önlemleri de görmek ister. Türk birlikleri Gebze Köprüsü’ne dayanmıştır. Birbirine çevrilmiş namlular, hızla tahkim edilen tepeler ve farklı dillerde de olsa cephenin her iki tarafında da sıkça duyulan bir ifade: “*Konferanstan bir sonuç alınamazsa...*”

* * *

9 Ekim 1922 Pazartesi

18:00

“Konferanstan bir sonuç alınamazsa harekete geçeceğiz. Ancak bunun için İngilizlerin savunma hatlarına dair elimizde kesin bilgiler olması gerek. Gebze’deki ilk hatlarının gerisinde, Üsküdar önünde, muhtemelen Çamlıca-Bostancı arasında tahkimat yaptıklarını duyuyoruz. Ama kesin bilgi gerek. İşte bu amaçla sahte kimlik ve tebdil-i kıyafet olarak, trenle hemen İstanbul’a gideceksiniz. Üsküdar’da mutasarrıf Halil Bey’i bulacaksınız. Kuvayı Milliyeci’dir. O size yardımcı olacak. Haydi çocuklar, Allah utandırmasın.”

Tavşancıl'daki karargâhta 61^{nci} Tümen Komutanı Miralay Salih (Omurtak) Bey oluşturulan keşif takımına üstlendikleri görev ve ertesi gün yapacakları hakkında son talimatları vermektedir. Gönüllü katılan Topçu Yüzbaşı Ali İhsan (Alpar) dışında takımda 61^{nci} Tümen Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Dursun ve hücum taburundan Üsteğmen Sabri vardır. Üç gözü pek subay, köylülerden temin ettikleri kıyafetler ve Gebze Kaymakamı'nın sağladığı sahte nüfus cüzdanlarıyla, derhâl Gebze'den trenle Haydarpaşa'ya gideceklerdir. Öncelikli hedefleri Çamlıca tepelerindeki tahkimatların yerlerini belirlemek ve haritasını çıkartmaktır. Ayrıca Topçu Yüzbaşı Ali İhsan tümenin İngiliz tahkimatı karşısında bataryalarını yerleştireceği yerleri de 1/25.000 ölçekli haritaya işleyecektir.⁷⁸

Yüzbaşı Dursun ve arkadaşları akşamüstü, köylü kıyafetleriyle, Gebze'den trene binerler. İngilizlerin Ermeni bir tercüman refakatinde yaptıkları kimlik kontrolü sırasında tedirgin olsalar da sorunsuz şekilde hava kararırken Haydarpaşa'ya ulaşırlar. Yüzbaşı Ali İhsan'ın Selimiye'deki baba evine giderek geceyi orada geçirirler. Doğup büyüdüğü muhit olması sebebiyle Yüzbaşı Ali İhsan takıma aynı zamanda kılavuzluk da yapacaktır.⁷⁹

Ertesi sabah doğruca Divancılar'daki Mutasarrıflığa giden üç subay burada Halil Bey'le kafa kafaya vererek, İngilizlere belli etmeden keşfi nasıl yapabileceklerini konuşurlar. Mutasarrıf Halil Bey'in önceden yaptığı bir plan zaten vardır. Buna göre Ali İhsan "Kaya Ahmet", Dursun "Baba Mehmet" ve Sabri de "Atik Veli" adında aranan, üç azılı serseri kılığına girecektir. Çete Vaniköy Vapur İskelesi'nde olay çıkaracak ve jandarma tarafından tutuklanacaktır. Jandarma bu üç serseriye Vaniköy'den yaya olarak getirip Kısıklı Karakolu'na teslim edecektir.⁸⁰

Plana uygun şekilde, üç serseri Üsküdar'dan vapura binerler. Diğer yolcuların kâh korku, kâh hâkir gören bakışları arasında yaptıkları kısa bir yolculuktan sonra Vaniköy'de inerler. Bir bakkaldan ekmek aldıkları sırada gelen dört jandarma Kaya Ahmet, Baba Mehmet ve Atik Veli'ye kimlik sorar. Ellerinde zaten arananların eşkalleri vardır ve izledikleri bu üç "azılı suçluyu"

Paşakapısı'na girmeden önce usulden çekilen fotoğrafta soldan sağa
Yüzbaşı Ali İhsan, Yüzbaşı Dursun ve Üsteğmen Sabri⁸¹

kısıvrak yakalayıp kelepçelerler. Jandarmalar asıl kimliklerini ve planı bilmediklerinden, yol boyu ite kaka, üç serseriye Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca tepelerinin doğu yamaçlarından yürüterek Kısıklı Karakolu'na getirirler. Zaten amaç da budur. Üç subay da geçtikleri güzergâh boyunca gördükleri Çamlıca tahkimatlarını* hafızalarına kazımışlardır.⁸²

Karakoldan doğruca Paşakapısı Cezaevi'ne götürülürler. Cezaevine varınca da jandarma komutanının yanına alınırlar. Önce üstlerini değiştirip serseri kimliklerinden kurtulurlar. Burada haritaya gördüklerini en ince ayrıntısına kadar çizerler. Sonra da ellerini kollarını sallayarak arka kapıdan çıkar giderler. Geceyi Yüzbaşı Ali İhsan'ın Selimiye'deki evinde geçirdikten sonra 11 Ekim sabahı erkenden Tavşancıl'a, Miralay Salih (Omurtak) Bey'in yanına dönerler. Artık 3^{ncü} Kolordu'nun İstanbul'u almak için İngilizlere yapacağı taarruzun hedefleri belli olmuştur. Ama bu keşif

* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Çamlıca Sosyal Tesisleri sahasında bu tahkimattan geriye kalan yaklaşık 100 metrelik bir parçayı 2021 yılında arazi çalışması sırasında bulmuştuk. Gayet iyi durumdaki siperlerin birbirine irtibat hendeğiyle bağlı iki sıra hat olarak yapıldığı görülmektedir. Söz konusu siperlerin fotoğrafları kitabın Atlas kısmında görülebilir.

yeterli değildir. Miralay Salih Bey aynı gün, bu sefer tek başına, Yüzbaşı Ali İhsan'ı İngilizlerin Çamlıca mevzilerini korumak için Boğaz'ın karşı tarafında olduğunu tahmin ettikleri batarya yerlerini bulmaya gönderir. Celep Niyazi Efendi kılığında önce trenle Haydarpaşa'ya, oradan vapurla Rumeli Hisarı'na giden Yüzbaşı aradığını Nafi Baba sırtlarında bulur. Bu sefer belediyenin su memuru kılığında bölgeye gider ve İngilizlerin iki adet dört toplu ağır bataryasının yerini keşfettikten sonra haritasıyla beraber 61^{nci} Tümen karargâhına döner. Yüzbaşı Ali İhsan (Alpar) iki gün de jandarma kılığında Hekimbaşı bölgesini dolaşmış, tümen topçusunun mevzileneceği yerleri de belirlemiştir.⁸³

Herkesin kulağı Başkomutan'ın vereceği "hücum" emrindedir.

* * *

11 Ekim 1922 Çarşamba

07:15

Küçük, loş bir salonda, üzerine yeşil çuha serilmiş bir masanın başında yan yana gülümseyen, yorgun ama huzurlu yüzler...

Ama dudaklardaki bu tebessüme gelene kadar geçen uykusuz geceler, kavgalar, çekişmeler, ipin kopma noktasına geldiği sayısız an...

Üç gün önce, tam umutların tükendiği, her iki tarafın da parmaklarının tetiğe uzandığı bir anda Sir Rumbold General Harrington'a ulaşmış ve herkesi rahatlatacak olan haberi vermiştir: "*Lord Curzon Paris'te Poincaré ve Sforza'yı ikna etmeyi başarmış. Türkler Kocaeli ve Çanakkale'deki birliklerini çekmeye başladığı anda Yunanlar da Meriç'in batısına çekilmeye başlayacaklar. 30 gün içinde tahliyeyi tamamlayacaklar. Trakya'ya önce Müttefik birlikleri girecek ve sonra bölgeyi Türk jandarmasına terk edecekler.*"⁸⁴

General Harrington bu haberi teyit etmek ve son talimatları almak üzere son kez İstanbul'a, Sir Rumbold'un yanına gider. O gece İsmet Paşa da defalarca Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüştür.

* Nafi Baba, bugün Boğaziçi Üniversitesi Hisarüstü Yerleşkesi'nin bulunduğu tepenin batı sırtları.

Ertesi sabah Mudanya'ya dönerken aklında “*elimden gelen her şeyi yaptım. Hatta müttefikler olarak sonunda bir araya gelerek ortak bir öneri de getirdik. Bu öneriyi de kabul etmezseniz olacakların sorumlusu artık biz değiliz*” düşüncesi vardır. Umudu yoktur ve iner inmez ilk yaptığı General Marden'a bir telgraf çekerek “*saat 08:30'a kadar kendisinden aksi bir telgraf almadığı takdirde Türk-lere ateş açmasını*” emretmek olur. Ne var ki Fransız ve İtalyan temsilciler kendisini iskelede karşılarken keyiflidirler. Harrington gittikten sonra Charpy ve Mombelli, İsmet Paşa'yla özel olarak görüşmüşler ve nihayet ana konularda mutabakat sağlanmış, geriye ayrıntılar kalmıştır.⁸⁵

Son toplantı herkesin beklediğinden de kısa sürer. Son pazarlık Trakya'ya sevk edilecek Türk jandarmasının sayısı üzerine olur ve bunun için de 8.000 kişilik bir kuvvet üzerinde anlaşılır, el sıkışılır. Saat 07:15'te, yani General Marden'ın saldırıya geçmesine 1 saat 15 dakika kala silahlar kılıflarına geri konur. Artık masada gece herkesin huzurla uyumasını sağlayacak bir ateşkes belgesi vardır:⁸⁶

“Delegeler aşağıdaki noktalarda birleşmişlerdir:

1. Sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında çarpışmalar durdurulacaktır.

2. Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin, gerisine çekilmeye davet edilecekleri hattı Adalar denizine döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırını kestiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısı teşkil edecektir.

3. Barış yapıncaya kadar, mümkün olabilecek her türlü karışıklığı önleyebilmek için Meriç'in sağ kıyısı (Karaağaç dahil olmak üzere) müttefik devletler kıtalarınca işgal edilecek ve bu kıtalar müttefik devletlerce tayin edilecek noktalara konacaktır.

4. Edirne dolaylarına ulaşmayı sağlayan hat şubesinin geçiş serbestliğini tam olarak devam ettirmek için Cesr-i Mustafa Paşa (Sivilingrat)'dan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyısını takip

eden demir yolu kısmı üç müttefik devletin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Yunanistan'ın birer delegesinden kurulu bir karma komisyon tarafından gözetim altına alınacaktır. Bu gözetim, özel bir sözleşme ile düzenlenecektir.

5. Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından boşaltılması, bu sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren başlayacaktır. Bu boşaltmada, kıtaların kendisi, çeşitli askerî hizmet ve teşkiller ve onların çeşitli taşıt araçlarıyla savaş gereçleri stokları, cephaneler ve yiyecek depoları dahildir. Bu boşaltma ortalama on beş gün içinde yapılacaktır.

6. Jandarma da dahil olduğu hâlde. Yunan mülkiye memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekileceklerdir. Her idare bölgesinden Yunan memurları çekildikçe mülkî hükümet müttefiklerin memurlarına bırakılacak ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı gün bunu Türk memurlarına devir ve teslim edeceklerdir.

Bu devir ve teslim, Trakya'nın tüm olarak Yunan kıtaları tarafından boşaltılmasının bitiminden sonra, en çok otuz gün içinde sona erecektir.

7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin memurlarına düzen ve mahalli güvenin devam ettirilmesine kesin olarak yetecek miktarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin jandarma kuvvetleri katılacaktır. Bu kuvvetlerin toplamı, subaylar dahil, 8000'i geçmeyecektir.

8. Yunan kıtalarının geri çekilme hareketleri ve mülkî idarenin devir ve teslim işi, başlıca merkezlere yerleştirilecek olan müttefikler arası kurulların idaresi altında yapılacaktır. Bu kurulların görevi yukarıda yazılı geri çekilme, devir ve teslim işini kolaylaştırmaya aracılık etmektir. Bu kurullar her çeşit taşkınlığa engel olmaya çalışacaklardır.

9. Bu kurullardan başka Doğu Trakya'yı müttefik kıtalar işgal edeceklerdir. Ortalama yedi taburdan kurulu olan bu kıtalar düzenin devam ettirilmesini sağlayacaklardır ve yukarıda belirtilen müttefikler arası kurullara yardımcı olacaklardır.

10. Müttefiklerin kurulları ve kıtalarının geri çekilmesi. Yunan kıtalarının boşaltmasından otuz gün sonra olacaktır. Müttefik hükümetler düzenin devam ettirilmesi ve Türk olmayan halkın korunması için yeteri kadar önlem alındığı hakkında fikir birliğine vardıkları taktirde bu geri çekilme işi daha yakın bir tarihte olabilir. Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir idare bölgesinde güvenlik ve idare bakımından görevlerini düzenli olarak yaptığı anda müttefik heyetler ve kıtalar bu idare bölgesinden, kararlaştırılan otuz günlük sürenin bitiminden önce geri alınabilirler.

11. Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kıtaları aşağıda gösterilen ayırıcı hatlar üzerinde duracaklardır ve bu hatları barış konferansının açılması ve devamı süresince geçmeyeceklerdir.

Yukarıdaki ayırıcı hatlar müttefik ordulardan her birinden birer subayla Büyük Millet Meclisi ordusundan bir subaydan birleşik olmak üzere karma komisyonlar tarafından sınırlandırılacaktır.

Müttefik hükümetlerle TBMM Hükümeti her türlü olayın önünü alacak gerekli ihtiyat tedbirlerine başvurmakla beraber aşağıdaki bölgelerde kendi kuvvetleri miktarını çoğaltmamayı ve tahkimat veya askerî faaliyetlere girişmemeyi taahhüt ederler.

Çanakkale Bölgesi; Bozburu-Kumburnu hattının boğazdan başlayarak 15 kilometre doğusunda bir mesafeye kadar.

İzmit yarımadasında; Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca hattının 15 kilometre doğusunda bir mesafeye kadar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Bozburun (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyinde) arasındaki kıyının en az 15 kilometre mesafesine kadar topçu yerleştirmemeyi taahhüt eder.

12. Müttefik kıtaları şimdi bulunduğu arazide kalacaklardır. Bu araziye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış konferansı kararına kadar, uymayı taahhüt eder.

Bu arazi aşağıdadır:

İstanbul yarımadasında; Podima'nın yedi kilometre kuzey batısının Karadeniz üzerinde bir noktadan İstranca - Mertekil - Kışağıl - Sinekli - Karaşan Çiftliği - Kadıköy - Yenice - Filadina Çiftliği - Kalikratya (mevkiler dahil) hattının doğusunda kalan yarımada'nın bütün kısmı.

Gelibolu yarımadasında; Baklaburnu (Saros körfezinde) ve Soğukluk mansabı (mevkiler dahil) hattının güneyinde kalan yarımada'nın bütün kısmı.

13. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış antlaşmasının onayına kadar Doğu Trakya'ya kıta geçirmemeyi, orada bir ordu toplamamayı ve devam ettirmemeyi taahhüt eder.

14. Bu sözleşme imzalandıktan üç gün sonra, yani 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir.

Mudanya'da dört nüsha hâlinde Fransızca olarak 11 Ekim 1922'de imza edilmiştir.⁸⁷

Uçurumun kenarından dönülmüştür.

Atılan imzalar İstiklal Savaşı'nın silahlı evresine son noktayı koyar.

* * *

12 Ekim sabahı ilk iş olarak İsmet, Fevzi ve Refet Paşalar Doğu Trakya'ya sevk edilecek jandarma birliklerinin teşkiline girişirler. Çoğunluğu hücum taburlarından olmak üzere, 1^{nci} Ordu'dan sekiz, 2^{nci} Ordu'dan dört ve 1^{nci} Kolordu'dan dört tabur ayrılacaktır. Jandarma kıyafeti giyecek ve işareti taşıyacak olan bu taburların her biri 500 mevcutlu olacaktır. 5^{nci} Kolordu'dan da iki süvari alayı bu şekilde hazırlanacak, 8.000 mevcutlu bu birlik 30 Ekim 1922 akşamına kadar İzmit, Gemlik ve Bandırma iskelelerinde hazır olacaktır. Oluşturulan jandarma taburlarının sevkine 29 Ekim 1922'de başlanır. 8.000 Jandarmanın görev yerlerine intikali ve Doğu Trakya'yı teslim alması 21 Kasım 1922 günü tamamlanmıştır.⁸⁸

19 Ekim 1922 Perşembe

17:00

Sadece koalisyonun büyük ortağı olan Muhafazakârlar değil, Lloyd George'un kendi partisi bile isyan bayrağını açmıştır. Lloyd George 1918 seçimlerinde nasıl bir "savaş bitiren kahraman" olarak görülmüş ve Liberaller'in asıl lideri Asquith'i ezerek Avam Kamarası'na girmişse, şimdi herkesin kurtulmaya çalıştığı siyasi bir enkazdır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sekiz gün sonra, 19 Ekim günü Carlton Club* toplantısında Bonar Law isyan bayrağını açar. Lloyd George'un canını en çok acıtacak vuruş ise Lord Curzon'dan gelecektir. Muhafazakâr Parti'nin koalisyon hükümetinden ayrılması yönünde verilen önerge 87'ye karşı 187 oyla kabul edilir. Hükümet fiilen düşmüştür. Aynı akşam saat 17:00'de Lloyd George Kral'ın huzuruna çıkarak başbakanlıktan istifasını verir.⁸⁹

Türklerden nefret eden, Yunanlara aşık bu tuhaf Galli bir daha asla İngiltere Başbakanı, partisi ise iktidar olamayacaktır.

Ve 19 Ekim 1922 günü, İngiliz Başbakan'ın istifa ettiği saatlerde Refet Paşa, TBMM Hükümeti adına, Türk halkının coşkulu gösterileri eşliğinde, beraberinde 100 kişilik Türk jandarmasıyla İstanbul'a ayak basar.⁹⁰

Üç buçuk yıl boyunca sadece bilekle, yürekle değil, akılla ve bilimle verilen bağımsızlık mücadelesi sona ermiş, sıra binlerce Mehmet'in kanıyla yazdığı vatan tapusunu Avrupalılara tasdik ettirmeye gelmiştir.

11 yıl boyunca durmaksızın savaşan, harp meydanlarını yuva bilen Sarışın Kurt, sonunda kılıcını kınına sokar, sandığa kaldırır.

Onu asıl ve en büyük kavga beklemektedir.

* Bakanlık görevi olmayan Muhafazakâr Parti temsilcilerinin oluşturduğu ve günümüzde 19 Ekim 1922 toplantısına atfen "22 Kulübü" olarak bilinen siyasi yapı.

Çünkü bilmektedir ki tarih, kendisinden ders almayanlar için tekerrür eder.

İhanetin beslendiği bataklık kurutulmadıkça, bu Türk Milleti'nin verdiği son Kurtuluş Savaşı olmayacaktır.

Başkomutan'ın Başöğretmen olma vaktidir.

NOTLAR

1

“SAVAŞTA MIYIZ EKSELANS”

- 1 Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, John Murray, London 1928, s. 385-386.
- 2 Salahi Sonyel, “Mustafa Kemal’in İngiliz Dışişlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. 9, Sayı 51, Aralık 1971, s. 4-5.
- 3 Sonyel, a.g.e., s. 5-6.
- 4 David Walder, *The Chanak Affair*, Hutchinson Publ., London 1969, s. 95-96.
- 5 *Türk İstiklal Harbi, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cepheğinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919 - 9 Kasım 1920)*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, Genelkurmay basımevi, Ankara 1965, s. 76.
- 6 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel yayınları, İstanbul 2000, s. 222-223.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 72.; Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 213-215.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 71.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 25.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 55.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 65-67.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 73.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 74.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 73-74.
- 15 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 1 (Mayıs 1919 - Nisan 1920), Belge No. 39, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 105.

- 16 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No. 39, s. 103-107; UK National Archives FO. 371/4159/131054.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s 76; Bilal Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No. 39, s. 103-107; UK National Archives FO. 371/4159/131054.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s 75.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s 76.
- 20 Zafer Köylü, "Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 46, Güz 2010, s. 438.
- 21 UK National Archives FO. 371/4159/131054.
- 22 UK National Archives FO. 371/4159/131054.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, ss 67-68.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, ss 67-68.
- 25 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 257-258.
- 26 UK National Archives: FO. 371/4192/140436; Bilal Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No. 48, s. 116-118.
- 27 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No 51, s. 121-123.
- 28 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No 51, s. 122-123.
- 29 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No 51, s. 121-123.
- 30 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No 51, s. 123.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 17.
- 32 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 1, Belge No 51, s. 255-257.
- 33 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 77.
- 34 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 79.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 80.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 80.
- 37 *Türk İstiklal Harbi*, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922), 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 22-23.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 11, 16.
- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 13-14.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 21.
- 41 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 21.
- 42 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 21.
- 43 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 22.
- 44 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90ıncı Yıl Özel Sayısı), ATASE Daire Başkanlığı yayınları, Ağustos 2012, Sayı 129, s. 204-206.

- 45 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 129, s. 207-209.
 46 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 25.

2

KOSUR BOĞAZI

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 25-26.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 18-19.
- 3 Ali Rıza Ülgenalp, *11. Alay: Büyük Taarruzda Bir Süvarinin Hatıraları*, Altın Kitaplar, İstanbul 1980, ss 75-76.
- 4 Ali Rıza Ülgenalp, s. 78-79.
- 5 Ülgenalp, *a.g.e.*, s. 80-81.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 26.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 20.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 26-27.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 44.
- 10 Ülgenalp, *a.g.e.*, s. 83.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 44.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 45.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 56.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 30.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 30-31.
- 16 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 433-434.
- 17 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 434.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 31.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 31-32.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 432-433.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 32.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 434-435.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 32.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 32-33.
- 23 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 434-435.
- 24 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 435.
- 25 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 435-436.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 33.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 34-35.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 35.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 36.

- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 37.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 29.
- 32 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, Second Edition 2003, Hellenic Army General Staff, s. 421-422.
- 33 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 427-428.
- 34 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 427-428.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 38.; Emile Bujak, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, Çev: Kur. Yb. İbrahim Kemal İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1939, s. 251-252.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 427-428.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 29.
- 37 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 29-30.
- 38 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 428-429.
- 39 Ahmet Angın, *General Trikuşin'in Hatıraları*, Kitapçılık Tic. Yayınları, İstanbul 1967, s. 98-99.
- 40 Angın, a.g.e., s. 99.
- 41 Angın, a.g.e., s. 99-100.
- 42 Angın, a.g.e., s. 100-101.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 430.
- 43 Angın, a.g.e., s. 101.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 430.
- 44 Angın, a.g.e., s. 101-102.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 430.
- 45 Angın, a.g.e., s. 102.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 51.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 51.
- 48 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, ss 51-52; Sinan Onuş, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na, Kızılca Kıyamet: Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat bey'in Günlükleri, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2015, s. 303.
- 49 Sinan Onuş, s. 303.
- 50 Sinan Onuş, s. 303.
- 51 Sinan Onuş, a.g.e., s. 303-304.
- 52 Sinan Onuş, a.g.e., s. 304.
- 53 Sinan Onuş, a.g.e., s. 304.
- 54 Sinan Onuş, a.g.e., s. 304; *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 53.
- 55 Sinan Onuş, a.g.e., s. 304-305.
- 56 Sinan Onuş, a.g.e., s. 305.

TAKMAK MUHAREBESİ

- 1 Bujak, a.g.e., s. 252.
- 2 Bujak, a.g.e., s. 252.
- 3 Bujak, a.g.e., s. 251.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 53.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 54.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 54.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 54.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 54.; Angın, a.g.e., s. 103.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 54-55.
- 10 Angın, a.g.e., s. 103-104.
- 11 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 436.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 56.
- 13 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 437.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 69.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 70; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 437.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 70; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 437.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 70; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 437.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 71; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 437.
- 19 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 67.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 71.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 71.
- 23 Burhanettin Şenli, *Milli Mücadelede Eşme (1919-1922)*, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019, s. 178-179.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 62.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 63.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 63-64.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 64, 66-67.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 64-65.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 64-65.
- 30 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.

- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 60.
 32 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 60.
 33 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 60-61.

4

ASIL DÜŞMANLA SAVAŞ

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 166; *Türk İstiklal Harbi*, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, s. 334-335, 352-353.
 2 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 354.
 3 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 354-355.
 4 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 355.
 5 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 355.
 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 80.
 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 80-81.
 8 Bilal Şimşir, a.g.e., Cilt 1, Belge No 51, s. 134-143.
 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 82-83.
 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 59.
 11 Bilal Şimşir, a.g.e., Cilt 1, Belge No 39, s. 103-107.
 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 166.
 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 166.
 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 168.
 15 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 168.
 16 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 168.
 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 168-169.
 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 168-169.
 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 168-169.
 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 170-171.
 21 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 171.
 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 172-173.
 23 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 173.
 24 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 174-175.
 25 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 453.
 26 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 453.; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, C. 3, s. 82.; *Türk İstiklal Harbi VI. Cilt, İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 131-134.

- 27 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 453-455.
- 28 Paul Halpern, *The Mediterranean Fleet (1919-1929)*, Navy Records Society publications, Routledge, NewYork 2016, s. 238.
- 29 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, C. 3, s. 82.; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondrostan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınları, İstanbul 2006, s. 148.
- 30 Halpern, *a.g.e.*, s. 230-231.
- 31 Halpern, *a.g.e.*, s. 231.
- 32 *Santa Cruz Evening News (1907-1941)*, "Turks Take British Officer: All Quiet Now", 17 Haziran 1920, C. 26, s. 40.
- 33 Halpern, *a.g.e.*, s. 231; Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 454.
- 34 Halpern, *a.g.e.*, s. 231.
- 35 Halpern, *a.g.e.*, s. 231; Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 453-454.
- 36 Halpern, *a.g.e.*, s. 231.
- 37 Paul Halpern, *a.g.e.*, s. 231-232.
- 38 Paul Halpern, *a.g.e.*, s. 242.
- 39 ADM 137/1750/1714/15: Paul Halpern, *a.g.e.*, s. 233.
- 40 ADM 137/1750/1751/15: Paul Halpern, *a.g.e.*, s. 233.
- 41 Ömer Kürkçüoğlu, *Mondrostan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Kitapevi, Ankara 2006, s. 171.; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 2 (Nisan-Aralık 1920), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 137-138.; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 85-86.
- 42 ADM 137/1750: Halpern, *a.g.e.*, s. 233.
- 43 ADM 137/1750/1321/18, ADM 137/1750/1323/18: Halpern, *a.g.e.*, s. 236.
- 44 İngiliz Parlamento Arşivi, Dosya No: LG/F/9/2/32.
- 45 Halpern, *a.g.e.*, s. 236-237.
- 46 ADM 137/1769: Halpern, *a.g.e.*, s. 243.
- 47 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 455.
- 48 ADM 137/1769: Halpern, *a.g.e.*, s. 242.
- 49 Sarıhan, *a.g.e.*, Cilt III, s. 89; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 2, s. 150-156.
- 50 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 146; Sarıhan, *a.g.e.*, Cilt III, s. 90.
- 51 Nami Malkoç, "920 (336) Yılıının Kurtuluş Savaşları", *Askeri Mecmua*, Sayı 48, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 117-118.
- 52 Malkoç, *a.g.e.*, s. 119.
- 53 Halpern, *a.g.e.*, s. 130; Malkoç, *a.g.e.*, s. 119.
- 54 Malkoç, *a.g.e.*, s. 120.
- 55 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 293-294.

5

MİLNE HATTI

- 1 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.
- 2 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 60.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 60.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 60-61.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 61.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 61.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 61.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 61-62.
- 10 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 62.
- 12 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438.
- 13 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 438-439.
- 14 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 439.
- 15 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 440-441.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 82-83.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 440-441; Ali Rıza Ülgenalp, *11. Alay, Büyük Taarruzda Bir Süvarinin Hatıraları*, Altın Kitaplar, İstanbul 1980, s. 90-92.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 82-83.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, ss 440-441.; Ali Rıza Ülgenalp, *a.g.e.*, s. 92-93.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 83.; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 442.; Ali Rıza Ülgenalp, *a.g.e.*, s. 94-95.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 83; Ali Rıza Ülgenalp, *a.g.e.*, s. 94-95.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 84-85; Ali Rıza Ülgenalp, *a.g.e.*, s. 96-106.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 84-85.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 84-85, 87-88.
- 23 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 442-443.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 84-85, 87-88.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 85-86.

- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 87.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 87.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 87.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 88.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 88-89.

6

AKDENİZ'E DOĞRU

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 81.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 81.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 72-74.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 72-74.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 66-67.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 66-67.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 91-92.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 92-93.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 93.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 93.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 93-94.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 89-90.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 90.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 91.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 91.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 95-96.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 96.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 97.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 97-98.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 98-99.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 174.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 174.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 174-175.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 175.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 175.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 178.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 178-179.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 179-180.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 180.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 180-181.

BORNOVA ÖNLERİNDE

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 103-104.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 104.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 105-106.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 106-107.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 105-106.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 107.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 107-108.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 108.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 109.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 104-105.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 104.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 110-111.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 110-111.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 111-112.
- 15 Yaşar Aksoy, *İstiklal Süvarisi, İzmir'in Kurtuluşu: Teğmen Ali Rıza Akıncı'nın Hatıratı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021, s. 100.
- 16 Aksoy, *a.g.e.*, s. 100.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 112.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 112.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 114-115.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 115.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 118.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 118.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 116.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 116.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 116-117.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 117.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 112-113.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 113.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 113.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 114.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 114.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 115.
- 33 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 119.
- 34 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 119.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 120.

- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 120.
- 37 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 120-121.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 121.
- 39 Enis Tulça, *Documents Français sur L'Occupation Grecque en Anatolie*, Center for Strategic Research, SAM Papers No. 4/2002, Ankara 2002, s. 149, 151-153.
- 40 Tulça, *a.g.e.*, s. 155-157.
- 41 Tulça, *a.g.e.*, s. 161.
- 42 Tulça, *a.g.e.*, s. 159.
- 43 Tulça, *a.g.e.*, s. 163.
- 44 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 172.
- 45 Duru, *a.g.e.*, s. 172.
- 46 Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kitap Kısım 3, s. 115.
- 48 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kitap Kısım 3, s. 115.
- 49 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kitap Kısım 3, s. 115.

8

GÜZEL İZMİR

- 1 Abdurrahman Özgen, *Milli Mücadele'de Türk Akıncıları*, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları, Ankara 1973, s. 121-122.
- 2 Özgen, *a.g.e.*, s. 122-123.
- 3 Özgen, *a.g.e.*, s. 123.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 124.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 125.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 125.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 125; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 451.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 124.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 125; Özgen, *a.g.e.*, s. 123; Aksoy, *a.g.e.*, s. 101-108.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 125-126; Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s. 102-103.; Aksoy, *a.g.e.*, s. 101-108.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 126-127; Arı, *a.g.e.*, s. 104-109; Özgen, *a.g.e.*, s. 125-131; Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s. 101-108.

- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 126-127.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 126-127.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 127.
- 15 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 115-116; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2017, s. 487-489.
- 16 Erdem, *a.g.e.*, s. 487-489.
- 17 Erdem, *a.g.e.*, s. 487-489.
- 18 Erdem, *a.g.e.*, s. 487-489, 493-496.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 129.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 132.
- 21 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 445-446.
- 22 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 445.
- 23 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 445-446.
- 24 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 447.
- 25 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 447.
- 26 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 449.
- 27 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 447.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 131.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 182.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 183-184.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 183-184.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 185.
- 33 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 185.
- 34 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 185; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 471- 472.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 186.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 186-187; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.
- 37 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 187; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 187; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.
- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 189; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 469.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 190; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.
- 41 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 190; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.

- 42 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 190-191; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.
- 43 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 191; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 472.
- 44 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 192-193.
- 45 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 193; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 475.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 193-194; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 475-476.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 193-194; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 475-476; Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 1997, s. 472-477.
- 48 Akkılıç, *a.g.e.*, s. 472-477.
- 49 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 133-134.
- 50 İhsan Ilgar, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 186-187.
- 51 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 135-136; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 451.
- 52 Salahi R. Sonyel, "Mustafa Kemal'in İngiliz Dışişlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt IX, Sayı 51, s. 4-13.
- 53 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 4 (Ekim 1921 - Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 395.

9

YANGIN

- 1 Duru, *a.g.e.*, s. 173.
- 2 Akkılıç, *a.g.e.*, s. 472-473; *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 195; Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Liberation of Bursa From the Greek Occupation According to Account of a British Eyewitness (10-11 September 1922)", *The Pursuit of History*, Issue 11, 2014, s. 29-30.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 195.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 195-196; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 477.
- 5 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 477.
- 6 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 477.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 196-197.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 197; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478.

- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 197-198; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 197-198; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 199-201; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 201-202.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 201-202.
- 14 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478-479.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 203.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 203-204; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478-480.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 204-205; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 478-480.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 205-206.
- 19 Ahmet Tetik, Ayşe Seven vd., "Mösyö Gresgovich'in İzmir Büyük Yangını Hakkında Raporu", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No 10, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 115-116.
- 20 Tetik, Seven vd., *a.g.e.*, s. 115-116.
- 21 Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul 1978, s. 496.
- 22 Tetik, Seven vd., *a.g.e.*, s. 117-119.
- 23 Tetik, Seven vd., *a.g.e.*, s. 117-119.
- 24 Tetik, Seven vd., *a.g.e.*, s. 117-119.
- 25 Lord Kinross, *a.g.e.*, s. 497-499; Tetik, Seven vd., *a.g.e.*, s. 117-119.
- 26 Arnold J. Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 349-350.
- 27 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 307, 314-315.
- 28 McCarthy, *a.g.e.*, s. 315.
- 29 McCarthy, *a.g.e.*, s. 314.
- 30 McCarthy, *a.g.e.*, s. 294-301, 316.
- 31 Mehmet Karayaman, *Uşak'ta Kuva-yı Milliye*, Uşak Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İzmir 2009, s. 140.
- 32 Hasan Türker, *Millî Mücadelâde Salihli (1919-1922)*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli 2013, s. 62-63.
- 33 Ministry of Interior, Department of Refugees, *Greek Atrocities in Turkey, 4th Book*, Ahmed İhsan et Cie, İstanbul 1921, s. 148.
- 34 McCarthy, *a.g.e.*, s. 339.

- 35 McCarthy, *a.g.e.*, s. 339.
- 36 McCarthy, *a.g.e.*, s. 336.
- 37 Şenli, *a.g.e.*, s. 174-175.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 157.
- 39 Çelebi, *a.g.e.*, s. 109.
- 40 Maxime Gauin, "Revisiting the Fire of İzmir", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No. 1, Fall 2017, s. 31-54; Heath W. Lowry, "Turkish History: On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study On the Burning of İzmir", *Journal of Ottoman Studies*, Vol. IX, İstanbul 1989, s. 1-29.
- 41 BnF Gallica: Plan d'assurance de Smyrne (Smyrna): Turquie : Plan/ Index / Chas. E. Goad; BnF Gallica: Index: Plan d'assurance de Smyrne : Turquie / Chas. E. Goad
- 42 *Amyna* ve 1922 yılındaki eylemleri için bkz: Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 116-119.
- 43 Erdem, *a.g.e.*, s. 494-495.
- 44 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 207-208.
- 45 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 209-210.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 210-211.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 210.
- 48 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 211.
- 49 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 211-212.
- 50 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 211-212.
- 51 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 213.
- 52 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 212-213.
- 53 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 450.
- 54 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 450.
- 55 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 450-451.
- 56 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 452-453.
- 57 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 452-453.

10

SON KURŞUN

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 214-215.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 214-215.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 215.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 215-216; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 481-482.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 216.

- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 216; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 481-482.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 216-217.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 216-217; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 482.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 216-217; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 482.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 216-217.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 219.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 219.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 218- 219.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 218- 219.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 219-220.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 220.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 220.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 220; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 483-484.
- 19 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 484.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 220; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 484.
- 21 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 484.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 220-221; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 484.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 221.
- 24 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 484.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 221-223; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 484-486.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 245-246.
- 27 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 516-517.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 245-246.
- 29 Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 252-253.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 240.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 224-225.
- 32 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 401-402, 402-403.
- 33 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 401-409.
- 34 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 409-410.
- 35 British National Archives: CAB 23/39/38.
- 36 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 413-415.

- 37 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 269-270.
- 38 Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 225.
- 39 Sonyel, *a.g.e.*, s. 269.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 2nci Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, s. 226.

11

TÜRK "BİTTİ" DER...

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, *İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 28-29.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, s. 28-29.
- 3 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 429-435.
- 4 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 444-445; Douglas J. Goold, "Lord Hardinge as Ambassador to France, and the Anglo-French Dilemma Over Germany and the Near-East 1920-1922", *The Historical Journal*, Vol. 21, No. 4, December 1978, s. 913-937.
- 5 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 450-459.
- 6 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 462-474.
- 7 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 462-474.
- 8 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 462-474.
- 9 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 479-480.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, s. 29.
- 11 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 490-492.
- 12 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 493-511.
- 13 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 493-511.
- 14 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 493-511.
- 15 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 493-511.
- 16 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 493-511.
- 17 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 493-511.
- 18 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 530.
- 19 Walder, *a.g.e.*, s. 210-214.
- 20 Walder, *a.g.e.*, s. 214-215.
- 21 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 534-536.
- 22 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 537-539.
- 23 Walder, *a.g.e.*, s. 203-211.
- 24 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 561-564.
- 25 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 550.

- 26 Ertürk Özel, *İngiliz Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa*, Cinius Yayınları, İstanbul 2020, s. 230-236.
- 27 Walder, *a.g.e.*, s. 224-230.
- 28 Şimşir, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 568-569.
- 29 Walder, *a.g.e.*, s. 250-252.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, s. 32-33.
- 31 Walder, *a.g.e.*, s. 256-257.
- 32 Walder, *a.g.e.*, s. 258-259.
- 33 Walder, *a.g.e.*, s. 261-262.
- 34 Walder, *a.g.e.*, s. 267-271.
- 35 Walder, *a.g.e.*, s. 281-282.
- 36 Walder, *a.g.e.*, s. 290-291.
- 37 Walder, *a.g.e.*, s. 293-295.
- 38 Walder, *a.g.e.*, s. 295-296.
- 39 Walder, *a.g.e.*, s. 296-298.
- 40 Walder, *a.g.e.*, s. 297-298.
- 41 Walder, *a.g.e.*, s. 299-300.
- 42 Walder, *a.g.e.*, s. 300-302.
- 43 Walder, *a.g.e.*, s. 302-304.
- 44 Walder, *a.g.e.*, s. 305-308.
- 45 Walder, *a.g.e.*, s. 310-312.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, s. 33-34.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, s. 34.
- 48 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 723-724.
- 49 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 723-724.
- 50 David Walder, *The Chanak Affair*, Hutchinson & Co, London 1969, s. 83-85.
- 51 Walder, s. 81-85.
- 52 Keith Jeffery, *The Military Correspondence of Field Marshal Sir Henry Wilson: 1918-1922*, Bodley Head for the Army Records Society, Londra 1985, s. 349.
- 53 Keith Jeffery, *Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier*, OUP Oxford Publ., Londra 2006, ss 229-230.
- 54 Jeffery, *a.g.e.*, 2006, s. 229-231, 243-244; Halpern, *a.g.e.*, s. 231-237.
- 55 Chris Wrigley, "Carving the Last Few Columns out of the Gladstonian Quarry": The Liberal Leaders and the Mantle of Gladstone, 1898-1929", *Gladstone Centenary Essays*, Eds: David Bebbington and Roger Swift, Liverpool University Press, Liverpool 2000, s. 249.
- 56 Jeffery, *a.g.e.*, 2006, s. 281-286, 296.
- 57 Wrigley, *a.g.e.*, s. 247.
- 58 Wrigley, *a.g.e.*, s. 247.
- 59 Wrigley, *a.g.e.*, s. 249.

- 60 Alan O'Day, *Irish Home Rule (1867-1921)*, Manchester University Press, New York 1998, s. 242-243.
- 61 Wrigley, *a.g.e.*, s. 251.
- 62 Walder, *a.g.e.*, s. 77.
- 63 James Ramsey Ullman, "Russia, Bolshevism, and the Statecraft of David Lloyd George", *Anglo-Soviet Relations: 1917-1921*, Volume 3: The Anglo-Soviet Accord, Princeton University Press, 2019, s. 456.
- 64 James Ramsey Ullman, s. 461-462.
- 65 James Ramsey Ullman, *a.g.e.*, s. 454-457.
- 66 James Ramsey Ullman, *a.g.e.*, s. 468, 470.
- 67 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 723.
- 68 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 713-714.
- 69 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 714.
- 70 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 714-715.
- 71 Daniel-Joseph MacArthur-Seal, *a.g.e.*, s. 716-717.
- 72 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, 1995, s. 115-116.
- 73 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, 1995, s. 114.
- 74 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, 1995, s. 128-129.
- 75 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, 1995, s. 123.
- 76 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, 1995, s. 123-124.
- 77 Walder, *a.g.e.*, s. 310-311.
- 78 Ali İhsan Alpar, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nde 55 Yıl 11 Ay*, Nilüfer Matbaası, Ankara 1974, s. 84-85.
- 79 Alpar, *a.g.e.*, s. 85-86.
- 80 Alpar, *a.g.e.*, s. 85-86.
- 81 Fotoğraf: Ali İhsan Alpar, *a.g.e.*, s. 89.
- 82 Ali İhsan Alpar, *a.g.e.*, s. 87-88.
- 83 Alpar, *a.g.e.*, s. 87-88.
- 84 Walder, *a.g.e.*, s. 314-315.
- 85 Walder, *a.g.e.*, s. 315-316.
- 86 Walder, *a.g.e.*, s. 316-317.
- 87 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, 1995, s. 141-144.
- 88 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, s. 90-94.
- 89 Walder, *a.g.e.*, s. 323-327.
- 90 Cengiz Mutlu, "Refet Paşa'nın TBMM Hükümeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 103, 2021, s. 1-34.

EKLER

		31.Ağu			1.Eyl		2.Eyl		3.Eyl	
		SABAH	YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK
BAŞKOMUTANLIK Karargahı		Çalköy, Dumlupınar		Dumlupınar		Dumlupınar		Uşak		Uşak
GENELKURMAY Karargahı		Çalköy, Dumlupınar		Dumlupınar		Dumlupınar		Uşak		Uşak
BATI CEPHESİ Karargahı		Çalköy, Dumlupınar		Dumlupınar		Dumlupınar		Uşak		Uşak
Batı Cp.	Menderes Gr.	59 ^{ncü} Alay Duacılar, Burgaz ve Çiftlik'te, 74 ve 25 ^{ncü} alaylar Şeyhelvan kesiminde, düşmanla temas arıyor			Alaylar Denizli istikametinde cephe boyunca düşmanla temas arıyor			Sarayköy civarı		
Batı Cp.	3 ^{ncü} Söv.	Beşçam'a gelerek istirahate geçti.*			Bilgi alınmıyor		Alaşehir'in 20 km güneyinde*		Elbi kuzeyinde Teke Yaylası*	
1 ^{nci} Ordu Karargahı		Dumlupınar		Dumlupınar		Uşak		Uşak		Takmak
1 ^{nci} Kolordu	6 ^{nci}	Gelinciktepe [XX]	Takip ve Susuz'da muharebe	Hasköy		Ovademir Bölme		Oruçlu	Hamidli - Saracık [X]	Dervişli
	57 ^{nci}	Kaplangı Dağı [XX] güney	Kaplangı'da tarama, İslamköy	Oturak		Kuyucak		Oruçlu güneyi	Kötüilyaslı Takmak [XX]	Kıranköy
	14 ^{ncü}	Kaplangı Dağı [XX] kuzey	Kaplangı'da tarama	Kızılcaviran		Uşak batı sırtları		İlyaslı	Camilî - Hamidli	Dereköy
	15 ^{nci}	Hallaçlar [XX]	Hatıplar [XX]	Kuşdemir, Hatıplar		Kaban Aksa		Güre	Yenice	Ulucak - Adana
2 ^{nci} Kolordu	4 ^{ncü}	Sultanoluğu	1 ^{ncü} Kolordu'yu takip	Ahmetli	Susuzviran	Karakuyu - Sevindikler - Köşeler - Dutluca hattına gece yürüyüşünde		Ahmetler	Kemer Dağı [XX]	Güneyköy istasyonu
	7 ^{nci}	Paşacak	Demiryolu boyunca ihtiyaten takip	İslamköy	Yapağlar			Düzköy	Dereköy [XX]	Kıranköy
	8 ^{nci}			İslamköy	Koyunbeyli			Bakışlı	Takmak [XX]	Ürkütülen
4 ^{ncü} Kolordu	3 ^{ncü} Kafkas	Arama - keşif		Ağaçköy	İslamköy			Yapağlar		Karacaahmet
	23 ^{ncü}	Arama - keşif		B. Aslıhanlar - Adatepeler		İslamköy batısı		Uşak kuzeyinde, Çakırlar		Karakuyu İstasyonu
	11 ^{nci}	Arama - keşif		Çalköy ve güneyi		Kaplangı		Bozkuş İkisaray		Sevindikler
	5 ^{nci} Kafkas	Arama - keşif		Adatepeler doğu kesimi		Hatıplar		Göğem Mingarip		Dutluca
	12 ^{nci}	Arama - keşif		Arpalı		Hasanköy		Kalfaköy		Ulubey

5 ^{nci} Kolordu	1 ^{nci} Suv.	Çalköy - Yağcılar	Cebrail, Acar Gediği (Tugay Çavdarhisar)	Gözümgüllü, Aliağa, Efendiköprüsü		Çeltikçi		Keskin		Karakaya (Pabuçcu batısı)
	2 ^{nci} Suv.	Tava - Ören - Tokul	Belova Gediği [XX]	Belova - Saraycık kuzey sirtları		Ilıcasu		Derbent		Gölde
	14 ^{ncü} Suv.	Şeyhler - Saraycık	Saraycık [X]	Tokul	Cebrail	Gökler Çomaklar		Orhanlar		Gediz köprüsü kuzeyi
2nci Ordu Karargahı			Alliören	Eğret /Anıtkaya)		Altıntaş		Altıntaş		Gediz
6 ^{nci} Kolordu	16 ^{nci}	Çalköy-Alliören arası	Keçiler - Oysu - Saraycık	Saraycık		Sazköy - Uğurluca kuzey sirtları		Hamidiyehanı	Hamidiyehanı	
	17 ^{nci}	Çirleyik - Mecidiye - Abya'nın 8 km doğusu: Erenler Çayı	Eydemir - Abya - Şeyhler	Abya bölgesi		Göynük doğusu		Gökler		Çeltikçi, Üçbaş
	61 ^{nci}	Çalköy-Alliören arası	Eydemir - Abya - Şeyhler (17nci Tümen'in 500 m ardından)	Şeyhler		Göynük		Dainler		Işıkpaşa doğu sirtları - Iğdış
3 ^{ncü} Kolordu	1 ^{nci}	Kütahya	Köprübaşı [x]	Köprü'nün 4 km güneyindeki sirtlar	Bardakçı köprüsü - Akpınar		Dutluca - Kümbet		İnönü mevzileri [X]	
	41 ^{nci}	Muharebe halinde		Seyitgazi mevzilerinde	Kütahya'dan İnönü'ne gitmek üzere Akin'e doğru yürüyüşte		Akin'den yürüyüşe devam	Akoluk	Sabuncupınar	
	Mürettep Suv.	Kütahya	Gelinkaya [x]	Kütahya	İnönü güneyinde, Yeniköy		Viranköy Esnemez [X]			
	Porsuk Müf.				Eskişehir doğusunda, Kanlıpınar - Akpınar hattı [X]		Çukurhisar doğu sirtlarında [X]		Metristepe [X]	
KOCAELİ GRUBU	18 ^{nci}	İznik Gölü'nden Akçasu'ya kadar gözetleme ve Yalova kesiminde muharebe halinde			Eski konumunda		Eski konumunda		İznik Gölü - Vezirhan arasında	
	Mürettep Müf. (5 tabur)	Kurtköy - Mahmudiye - Orhaniye - Yörükler	İstirahatte		İznik Gölü kuzeyinde	Organgazi'ye yürüyüşte	Yalova'nın 5 km güneyinde yürüyüşte		Kirazlı, Gıcık	Kurtköy

		4.Eyl		5.Eyl		6.Eyl		7.Eyl	
		YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK
BAŞKOMUTANLIK Karargahı			Takmak		Takmak		Alaşehir		Adala
GENELKURMAY Karargahı			Takmak		Takmak		Alaşehir		Adala
BATI CEPHESİ Karargahı			Takmak		Takmak		Alaşehir		Adala
Batı Cp.	Menderes Gr.	Buldan, Nazilli		Nazilli - Ödemiş bölgesinde		Nazilli - Ödemiş - Sarayköy bölgesinde			Aydın
Batı Cp.	3 ^{ncü} Suv.	Kiraz*		Kiraz*			Torbalı	Torbalı [X]	Torbalı
1 ^{nci} Ordu Karargahı			Takmak		Alaşehir		Salihli		Ahmetli
1 ^{nci} Kolordu	6 ^{nci}		Kula batısı		Çeşmeler		Karaoğlanlı		Ahmetli
	57 ^{nci}	Bebekli	Başıbüyük		Matarlı		Dutasılı		Yaraşlı kuzeyi
	14 ^{ncü}		Kula doğusu		Türkmen		Beylikli		Yaraşlı
	15 ^{nci}	Dereköy	Kavacık		Gökçeören		Taytan		Tatrarocağı
2 ^{nci} Kolordu	4 ^{ncü}	Cevizli	Sarıgöl		Alaşehir güneyi		Yeşilkavak doğusu		Ahmetli Batısı
	7 ^{nci}	Benekli	Güneyköy istasyonu		Alaşehir kuzeydoğusu		Yenişehir		Ahmetli güneybatısı
	8 ^{nci}		Güneyköy		Alaşehir kuzeybatısı		Yeşilkavak İstasyonu		Dereköy
4 ^{ncü} Kolordu	3 ^{ncü} Kafkas		Kayalı		Burgaz		Kavaklıdere		Mathasan
	23 ^{ncü}		İrgat		Armutlu		İlgın		Beylikli
	11 ^{nci}		Ahmetler		Güney		Baklacı		Karaoğlanlı
	5 ^{nci} Kafkas		Karacaahmet		Balabancı 10 km doğusu		Alaşehir doğusu		Yeniköy
	12 ^{nci}		Kayalı		Yeleğen		Alaşehir batısı		Yenişehir

5 ^{nci} Kolordu	1 ^{nci} Suv.		Durasilli [X]	Salihli [XX]	Taytan		Karayahşi		Sinirli
	2 ^{nci} Suv.	Kula [XX]	Mendehure (Kemaliye)	Dereköy [X]	Dereköy (Alaşehir)		Abdal		Mütevelli
	14 ^{ncü} Suv.		Menye (Gökçeören)	Salihli [XX]	Durasilli	Bintepeler [XX]	Pazarköy (Salihli)		Hacırahmanlı Saruhanlı
2nci Ordu Karargahı			Emirfakih		Selendi		Börtölçe		Adala
6 ^{nci} Kolordu	16 ^{nci}	Karakür	Tepeköy		Selendi		Börtölçe	Karahanlı	Böğrölçe
	17 ^{nci}	Uşak şosesi	Emirfakih		Selendi		Saraycık güneyi		Çapak
	61 ^{nci}	Gediz	Hamidiyehanı		Karakür		Selendi		Aşağıgüllüce
3 ^{ncü} Kolordu	1 ^{nci}	Bozhüyük batısında Karasu Vadisi [X]			Kınık - Bozcaarmut		Hasanpaşa		Kazancıbayırı [XX]
	41 ^{nci}	Kütahya			Gelinkaya		Efendiköprüsü	Gediz	Hamidiyehanı
	Mürettep Suv.	Mezit Vadisi Fındıkloluk			Mezit batı sırtları		Akhisar (Bursa)		Akhisar (Bursa)
	Porsuk Muf.	Karaköy güney tepeleri [X]			Bakras		Fındıklı		Halhalca kuzeyi
KOCAELİ GRUBU	18 ^{nci}				Kızılhisar		Yenişehir		Burçin-Fethiye hattı
	Mürettep Muf. (5 tabur)	Samanlıdağ Elmalıdağ Fındıktepe [XX]		Erikitepe - Fındıkitepe hattında [X]		Erikitepe - Fındıkitepe hattında [XX]		Erikitepe - Fındıkitepe hattında [XX]	

		8.Eyl		9.Eyl		10.Eyl		11.Eyl	
		YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK
BAŞKOMUTANLIK Karargahı			Salihli		Nif		İzmir		İzmir
GENELKURMAY Karargahı			Salihli		Nif		İzmir		İzmir
BATI CEPHESİ Karargahı			Salihli		Nif		İzmir		İzmir
Batı Cp.	Menderes Gr.		Nazilli	Bıçakçı köyü doğusu			Tire doğusu	Kireli	Mahmutlar
Batı Cp.	3 ^{ncü} Suv.	Torbalı [X]	Torbalı		Kuşçubumu	Belenbaşı	Gaziemir [X]		Bademler güneyi
1 ^{nci} Ordu Karargahı			Turgutlu		Nif		İzmir		İzmir
1 ^{nci} Kolordu	6 ^{nci}		Turgutlu kuzeybatısı		Paşa (Nif)		Belkahve		Buca
	57 ^{nci}		Bahçecik		Çınarlı kuzeyi		Buca		Urla doğusu
	14 ^{ncü}		Turgutlu kuzeydoğusu		Horozköy (Manisa)		Emiralem		Emiralem
	15 ^{nci}		Bahçecik kuzeyi		Çınarlı doğusu		Buca doğusu		Gaziremir
2 ^{nci} Kolordu	4 ^{ncü}		Turgutlu kuzeydoğusu		Manisa batısı		Ulucak		Ulucak
	7 ^{nci}		Turgutlu güneyi		Muradiye (Manisa)		Helvacıköy		Foça - Helvacıköy
	8 ^{nci}		Halilibeyli		Çınarlı güneyi (Nif)		İzmir		İzmir
4 ^{ncü} Kolordu	3 ^{ncü} Kafkas		Turgutlu doğusu		Manisa batısı		Koyundere		Menemen
	23 ^{ncü}		Tatarocağı		Sarıbeyli		Hacıhaliller		Selimşahlar
	11 ^{nci}		Seyidoğlu		Turgutlu kuzeyi		Horozköy		Eğri
	5 ^{nci} Kafkas		Dereköy		Avşar		Çobanisa		Çobanisa
	12 ^{nci}		Gökkaya		Turgutlu güneyi		Keçiler		Uncuboz

5 ^{nci} Kolordu	1 ^{nci} Suv.		Sabuncubeli		İzmir		Balçova		Kavacık
	2 ^{nci} Suv.		Naldöken		Balçova		Kızılcıllu		Karşıyaka
	14 ^{ncü} Suv.		Emiralem		Karşıyaka		Balçova güneyi		Kavacık güneyi
2 ^{nci} Ordu Karargahı			Adala		Gilcanlar		Arpalı		
6 ^{ncı} Kolordu	16 ^{ncı}		Kemer		Gölmarmara		Burunören		Burunören
	17 ^{nci}		Karayazı		Sinirli		Mütevelli		Mütevelli
	61 ^{nci}		Borlu		Gilcanlar		Gölmarmara		Gölmarmara
3 ^{ncü} Kolordu	1 ^{nci}		Kazancıbayırı [XX]		Kazancıbayırı [XX]	Dışkaya [X]	Bursa		Hamitler
	41 ^{nci}		Derbent		Yenişehir (Kula)		Dereköy		Kula
	Mürettep Suv.		Babasultan - Kazancı arası		Kozluviran - Marmaracık		Hamitler [X]		Yörükali
	Porsuk Muf.		Kazancıbayırı [XX]		Kazancıbayırı [XX]	Kazıklı [X]	Bursa		Ahmetbey güneyi
KOCAELİ GRUBU	18 ^{nci}		Burçin-Fethiye hattı [XX]		Burçin-Fethiye hattı [XX]	İğdir	Avdancık	Maskarahasan [X]	Ahmetbey doğusu
	Mürettep Muf. (5 tabur)	Eriklitepe - Fındıklıtepe hattında [X]		Eriklitepe - Fındıklıtepe hattında [XX]		Gemlik sırtları [XX]	Gemlik	Dürdane güneyi [X]	Gündoğdu batısı

		12.Eyl		13.Eyl		14.Eyl		15.Eyl	
		YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK
BAŞKOMUTANLIK Karargahı			İzmir		İzmir		İzmir		İzmir
GENELKURMAY Karargahı			İzmir		İzmir		İzmir		İzmir
BATI CEPHESİ Karargahı			İzmir		İzmir		İzmir		İzmir
Batı Cp.	Menderes Gr.		Selçuk						
Batı Cp.	3 ^{ncü} Suv.		Yağcılar		Demirci		Zeytineli		Alaçatı doğusu
1 ^{nci} Ordu Karargahı			Bomova		Bomova		Bomova		Bomova
1 ^{nci} Kolordu	6 ^{nci}								
	57 ^{nci}		Peyamlı		Yağcılar		Zeytinler		Alaçatı doğusu
	14 ^{ncü}				Çandarlı		Dikili		
	15 ^{nci}								
2 ^{nci} Kolordu	4 ^{ncü}		Ulucak		Ulucak		Bergama		Bergama
	7 ^{nci}		Foça - Helvacıköy		Foça - Helvacıköy		Foça - Helvacıköy		Foça - Helvacıköy
	8 ^{nci}		İzmir		İzmir		İzmir		İzmir
4 ^{ncü} Kolordu	3 ^{ncü} Kafkas		Menemen		Menemen		Menemen		Menemen
	23 ^{ncü}		Selimşahlar		Selimşahlar		Selimşahlar		Selimşahlar
	11 ^{nci}		Eğri		Eğri		Eğri		Eğri
	5 ^{nci} Kafkas		Çobanisa		Çobanisa		Çobanisa		Çobanisa
	12 ^{nci}		Uncuboz		Uncuboz		Uncuboz		Uncuboz

5 ^{nci} Kolordu	1 ^{nci} Sûv.	Peyamlı	Urla		Reisdere (Çeşme)		Kadıkavak		Reisdere
	2 ^{nci} Sûv.		Karşıyaka		Çandarlı güneyi	Dikili	Altınova		Ayvalık
	14 ^{ncü} Sûv.	Gölcüköy	Kuşçular		İlica (Çeşme)		Tatarlı		İlica
2 ^{nci} Ordu Karargahı									
6 ^{nci} Kolordu	16 ^{nci}		Akhisar çevresi		Akhisar çevresi		Akhisar çevresi		
	17 ^{nci}		Akhisar çevresi		Akhisar çevresi		Akhisar çevresi		
	61 ^{nci}		Akhisar çevresi		Akhisar çevresi		Akhisar çevresi		
3 ^{ncü} Kolordu	1 ^{nci}	Mudanya güneyi	Trilye		Trilye		Trilye - Mudanya		Canbaz
	41 ^{nci}		Borlu		Adala		Adala		Adala
	Mürettep Sûv.		Zirafta		Subaşı		Dağkadi		Yenice - Çavuşköy
	Porsuk Mûf.	Misebolu	Mudanya doğusu		İkizce		İkizce		Yenice
KOCAELİ GRUBU	18 ^{nci}	Flander Tepesi [XX]	Mudanya		Zirafta		Karacabey		Dedeobaşı
	Mürettep Mûf. (5 tabur)	Flander Tepesi [XX]	Mudanya		Baduga		Kirmikir		Keçiler

		16.Eyl		17.Eyl		18.Eyl	
		YOL	KONAK	YOL	KONAK	YOL	KONAK
BAŞKOMUTANLIK Karargahı			Izmir		Izmir		Izmir
GENELKURMAY Karargahı			Izmir		Izmir		Izmir
BATI CEPHESİ Karargahı			Izmir		Izmir		Izmir
Batı Cp.	Menderes Gr.						
Batı Cp.	3 ^{ncü} Suv.		Çeşme		Çeşme		Seydiköy
1 ^{nci} Ordu Karargahı			Bornova		Bornova		Bornova
1 ^{nci} Kolordu	6 ^{nci}						Nif
	57 ^{nci}		Urla		Urla		Urla
	14 ^{ncü}						Ayvalık
	15 ^{nci}		Bornova		Bornova		Bornova
2 ^{nci} Kolordu	4 ^{ncü}		Bergama		Bergama		Bergama
	7 ^{nci}		Foça - Helvacıköy		Foça - Helvacıköy		Foça - Helvacıköy
	8 ^{nci}		Şirinyer		Şirinyer		Şirinyer
4 ^{ncü} Kolordu	3 ^{ncü} Kafkas		Menemen		Menemen		Menemen
	23 ^{ncü}						Savaştepe
	11 ^{nci}						Sarıçalı
	5 ^{nci} Kafkas				Akhisar		Akhisar
	12 ^{nci}						Soma

5 ^{nci} Kolordu	1 ^{nci} Sûv.		Kızılbağçe		Kızılbağçe		Kızılbağçe
	2 ^{nci} Sûv.		Gömeç		Burhaniye		Edremit
	14 ^{ncü} Sûv.		Buca		Buca		Buca
2 ^{nci} Ordu Karargahı					Balıkesir		Balıkesir
6 ^{nci} Kolordu	16 ^{nci}						Gökköy (Balıkesir)
	17 ^{nci}						Küpeler (Balıkesir)
	61 ^{nci}						Çayırhisar (Balıkesir)
3 ^{ncü} Kolordu	1 ^{nci}		Karacabey		Gökmen	Bezirci	Deliklibayır
	41 ^{nci}						Hamidiye (Balıkesir)
	Mürettep Sûv.	Külefli	Bezirci	Bezirci		Tekfur Çiftliği	Çarıkköy
	Porsuk Mûf.	Yenice	Kayacık [XX]	Deliklibayır [XX]		Deliklibayır	Devebayırı
	18 ^{nci}	Bayramtepe [XX]	Dikmenbayırı [XX]	Erikli	Kayacık	Deliklibayır	Hamamlı
KOCAELİ GRUBU	Mürettep Mûf. (5 tabur)	Erikli	Kayacık [XX]	Deliklibayır [XX]		Deliklibayır	Ocaklar

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Abdi İpekçi, *İsmet İnönü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004.

Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

Abdurrahman Özgen, *Milli Mücadelâ'de Türk Akıncıları*, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları, Ankara 1973.

Ahmet Angın, *General Trikupis'in Hatıraları*, Kitapçılık Tic. Yayınları, İstanbul 1967.

Ahmet Tetik, Ayşe Seven vd., "Mösyö Gresgovich'in İzmir Büyük Yangını Hakkında Raporu", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No 10, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Alan O'Day, *Irish Home Rule (1867-1921)*, Manchester University Press, New York 1998.

Alev Coşkun, *Asker İnönü 1884-1922*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2018.

Alev Coşkun, *Samsun'dan Sonra En Zor 19 Ay: İşgal - İç Savaş - Diriliş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021.

Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel yayınları, İstanbul 2000.

- Ali Galip Gençoğlu, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Yayına Hazırlayan: Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Ali İhsan Alpar, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nde 55 Yıl 11 Ay*, Nilüfer Matbaası, Ankara 1974.
- Ali Rıza Ülgenalp, *11. Alay: Büyük Taarruzda Bir Süvarinin Hatıraları*, Altın Kitaplar, İstanbul 1980.
- Arnold J. Toynbee, *Türkiyede ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, *Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90ıncı Yıl Özel Sayısı)*, ATASE Daire Başkanlığı yayınları, Ağustos 2012, Sayı 129.
- Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Liberation of Bursa From the Greek Occupation According to Account of a British Eyewitness (10-11 September 1922)", *The Pursuit of History*, Issue 11, 2014, ss 27-36.
- Berthe Georges Gaulis, *Ankara İstanbul Londra: Mustafa Kemal ve İngilizlerin Doğu Siyaseti*, Çev: Can Kaypalı, Büyükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 1 (Mayıs 1919 - Nisan 1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 2 (Nisan - Aralık 1920), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 4 (Ekim 1921 - Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Burhanettin Şenli, *Milli Mücadelâde Eşme (1919-1922)*, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019.
- Briton Cooper Busch, *Mudros To Lausanne: Britain's Frontier In West Asia, 1918-1923*, State Univ. of New York Press, 1976.
- Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

- Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan Rıdvan Akın, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Cemalettin Taşkiran, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.
- Cengiz Mutlu, "Refet Paşa'nın TBMM Hükümeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 103, 2021, ss 1-34.
- Chris Wrigley, "Carving the Last Few Columns out of the Gladstonian Quarry: The Liberal Leaders and the Mantle of Gladstone, 1898–1929", *Gladstone Centenary Essays*, Eds: David Bebbington and Roger Swift, Liverpool University Press, Liverpool 2000.
- Daniel-Joseph MacArthur-Seal, "Intelligence and Lloyd George's Secret Diplomacy in the Near East, 1920–1922", *The Historical Journal*, Vol. 56, Issue 03, September 2013, pp 707-728.
- David Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties*, Victor Gollancz Ltd., Londra 1938.
- David Walder, *The Chanak Affair*, Hutchinson & Co, London 1969.
- Douglas J. Goold, "Lord Hardinge as Ambassador to France, and the Anglo-French Dilemma Over Germany and the Near-East 1920-1922", *The Historical Journal*, Vol. 21, No. 4, December 1978, pp 913-937.
- Emile Bujak, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, Çev: Kur. Yb. İbrahim Kemal, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1939.
- Enis Tulça, Documents Français sur L'Occupation Grecque en Anatolie, Center for Strategic Research, *SAM Papers* No. 4/2002, Ankara 2002.
- Ertürk Özel, *İngiliz Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa*, Cinius Yayınları, İstanbul 2020.
- Esat Arslan, *Musullu Abdülhadi'nin İzinde: Bozgundan Zafere*, Phoenix Yayınları, İstanbul 2005.
- Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

- Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- George W. Gawrych, "Kemal Atatürk's Politico-Military Strategy in the Turkish War of Independence, 1919-1922: From Guerrilla Warfare to the Decisive Battle", *Journal of Strategic Studies*, Vol.11, No 3, 1988, pp 318-341.
- Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi: Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Hasan Türker, *Milli Mücadele'de Salihli (1919-1922)*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli 2013.
- Heath W. Lowry, "Turkish History: On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study On the Burning of Izmir", *Journal of Ottoman Studies*, Vol. IX, İstanbul 1989, pp 1-29.
- İbrahim Sorguç, *Yd. P. Tğm. İbrahim Sorguç'un Anıları: Kaybolan Filistin*, Yay. Haz: Erdoğan Sorguç, İzmir 1995.
- İhsan Ilgar, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.
- İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.
- İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006.
- İzzet Öztoprak, Oğuz Aytepe ve Murat Karataş, *Yunan İşgalinde Batı Anadolu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- İzzettin Çalışlar, *Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

- James Bruce, "A Shadowy Entity: M.I.1(b) and British Communications Intelligence, 1914–1922", *Intelligence and National Security*, Vol. 32, No. 3, 2017, s. 313–332.
- James Ramsey Ullman, "Russia, Bolshevism, and the Statecraft of David Lloyd George". *Anglo-Soviet Relations: 1917-1921*, Volume 3: The Anglo-Soviet Accord, Princeton University Press, 2019, s. 454-473.
- Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- İhsan Ilgar, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.
- İsmail Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadele’de Hilal-i Ahmer*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2007.
- Keith Jeffry, *The Military Correspondence of Field Marshal Sir Henry Wilson: 1918-1922*, Bodley Head for the Army Records Society, Londra 1985.
- Keith Jeffery, *Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier*, OUP Oxford Publ., London 2006.
- Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç: İzmir’in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.
- Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul 1978.
- Maxime Gauin, "Revisiting the Fire of İzmir", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No. 1, Fall 2017, s. 31-54.
- Mehmet Karayaman, *Uşakta Kuva-yı Milliye*, Uşak Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İzmir 2009.
- Mehmet Okurer, *İzmir: Kuruluştan Kurtuluşa*, Ticaret Matbaacılık, İzmir 1970.
- Mevlüt Çelebi, *Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

- Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, The University of Michigan Press, USA 1998.
- Ministry of Interior, Department of Refugees, *Greek Attrocities in Turkey, 4th Book*, Ahmed İhsan et Cie, İstanbul 1921.
- Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.
- Nami Malkoç, "920 (336) Yılı'nın Kurtuluş Savaşları", *Askeri Mecmua*, Sayı 48, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.
- Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem yayınları, İstanbul 2017.
- Nusret Baycan, "Türk İstiklâl Harbinde Şehit Düşen Subaylar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4 Sayı 12, Ankara 1988, s. 677-740.
- Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Ömer Kürkçüoğlu, *Mondrostan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınları, İstanbul 2006.
- Paul Halpern, *The Mediterranean Fleet (1919-1929)*, Navy Records Society publications, Routledge, New York 2016.
- Peter Freeman, "MI1(b) and the Origins of British Diplomatic Cryptanalysis", *Intelligence and National Security*, Vol. 22, No.2, April 2007, s. 206-228.
- Peter Kincaid Jensen, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *Int. J. of Middle East Stud.*, Vol. 10, 1979, s. 553-565.
- Richard H. Ullman, "James Ramsey Ullman, Russia, Bolshevism, and the Statecraft of Lloyd George", *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921*, Volume 3: The Anglo-Soviet Accord, Princeton University Press, London 1973.
- Sabahattin Selek, *Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2020.

Salahi R. Sonyel, “Mustafa Kemal’in İngiliz Dışişlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt IX, Sayı 51, Aralık 1971, s. 4-13.

Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Saliha Aslan, “Urban Environmental History of Ankara in the 19th Century: Challenges, Connectivity, Expansion”, *Journal Of Ankara Studies*, C. 9(2), Aralık 2021, s. 389-408.

Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2021.

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II: Son Meşrutiyet 1919-1920*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III: İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Sinan Onuş, *Teşkilat-ı Mahsusa’dan Kurtuluş Savaşı’na, Kızılca Kıyamet: Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey’in Günlükleri*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2015.

Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, Çev: Dilek Berilgen Cenkçiler, Türk tarih Kurumu, Ankara 2015.

Şevket Soğucalı, *İstiklal Harbi’nde Olaylar*, Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1947.

Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 2nci Kısım, *Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekatı (4 Eylül 1919 - 9 Kasım 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt 6ncı Kısım 3. Kitap, *Büyük Taarruz’da Takip Harekatı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, *İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt 6ncı Kısım 4. Kitap, *İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi VI. Cilt, *İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Yaşar Aksoy, *İstiklal Süvarisi, İzmir'in Kurtuluşu: Teğmen Ali Rıza Akıncı'nın Hatıratı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021.

Yaşar Özüçetin, “Mussolini İtalya'sının 1936 Yılına Kadar Sahip Olduğu Dış Politikası ve Bu Bağlamda Muhtelif Türk Büyükelçilikleri Tarafından Gönderilen Yazılarda Ortaya Konulan İzlenim ve İtibalar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No. 68, Summer I 2018, s. 257-277.

Zafer Köylü, “Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 46, Güz 2010, s. 425-455.

Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, 4 cilt.

Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ (Akmansü)*, İstanbul Halk Matbaası, İstanbul 1954.

Gazeteler

Santa Cruz Evening News (1907-1941), “*Turks Take British Officer: All Quiet Now*”, 17 Haziran 1920, C. 26, S. 40.

Le Populaire, *Pour le Paix en Orient: Les pourparlers du quai d'Orsay continuent...*, 23 Eylül 1922.

Arşiv Belgeleri

BnF Gallica: Plan d'assurance de Smyrne (Smyrna) : Turquie : Plan/ Index / Chas. E. Goad

BnF Gallica: Index : Plan d'assurance de Smyrne : Turquie / Chas. E. Goad

British National Archives: CAB 23/39/38.

British National Archives: CAB 23/39/42.

British National Archives: CAB 23/39/43.

British National Archives: CAB 23/39/44.

British National Archives: CAB 23/31/14.

British National Archives: CAB 23/31/3.

British National Archives: CAB 24/139/35

British National Archives: CAB 24/122/21

British National Archives: CAB 24/129/102

British National Archives: FO. 371/4159/131054.

DİZİN

A

Ahmet Zeki (Soydemir) Paşa 42,
43, 82, 112, 113, 115, 121,
122, 125, 153, 154, 161, 162,
168, 169, 239, 263

Alaaddin Koval 137

Alaçatı 220, 316

Alaşehir 39, 70, 74, 75, 76, 78,
81, 111, 113, 115, 116, 118,
119, 120, 127, 128, 129, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 138,
139, 140, 165, 208, 310, 312,
313

Ali Fuat Cebesoy Paşa 17, 19, 20,
84, 86, 89, 96, 104, 289, 290,
294, 295

Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa 46,
48, 52, 53, 75, 76, 123, 129,
133, 149, 176, 180, 181

Ali Rıza (Benli) Bey 40, 41, 42,
63, 64, 65, 66, 67, 88, 118,
119, 171, 291, 292, 296, 298

Ali Rıza (Ülgenalp) 40, 41, 42,
63, 64, 65, 66, 67, 88, 118,
119, 171, 291, 292, 296, 298

Alliören 35, 55, 70, 311

Amyna 173, 174, 175, 194, 197,
198, 205, 206, 212, 213, 214,
215, 302

Anastasios Papoulas 61, 174

Ankara Anlaşması 275

Aristide Briand

Arpagediği 35, 53, 56

Asım Gündüz 300

Aslıhanlar 33, 34, 35, 53, 54, 55,
57, 232, 310

Athanasios Frangou 33, 34, 35,
39, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 53, 55, 57, 58, 59, 62, 67,
69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 81,
111, 112, 116, 117, 120, 123,
127, 139, 140, 160, 161, 162,
177, 179, 180, 233

B

Banaz 33, 35, 36, 41, 49, 53, 55,
57, 58, 70

Bandırma 9, 105, 106, 163, 199,
209, 215, 216, 218, 219, 223,
224, 225, 226, 227, 228, 229,
231, 232, 237, 254, 286

Bilecik 86, 92, 94, 144, 210

Bintepeler 10, 121, 124, 149, 313

Bonar Law 266, 267, 272, 279,
287

Bozhöyük 89, 91

Bursa 20, 29, 33, 51, 54, 74, 78,
79, 87, 89, 90, 92, 93, 106,
107, 128, 141, 144, 163, 177,
181, 183, 184, 185, 189, 190,
191, 192, 193, 198, 199, 201,
202, 216, 234, 237, 254, 300,
301, 313, 315

C

Cemal Paşa 21

Charpy 244, 261, 262, 283

Ç

Çalköy 310, 311

Çamlıca 105, 237, 279, 280, 281,
282

Çanakkale 30, 100, 101, 102,
104, 105, 212, 234, 236, 237,
238, 239, 240, 242, 243, 244,
248, 249, 250, 251, 252, 253,
254, 255, 256, 257, 259, 262,
263, 276, 277, 278, 282, 285

Çeşme 161, 179, 180, 214, 220,
317, 318

Çiğiltepe 232

D

Deli Halit Karsıalan 46, 62, 63,
64, 65, 71, 141, 142, 143,
144, 145, 181, 182, 183, 187,
188, 189, 191, 199, 200, 202,
203, 217, 223, 224, 225, 226,
227, 228

Denikin 271, 272

Dimarras 35, 36, 232

Dimitrios Dimaras 54, 55, 56,
57, 67

Döğer 36

Dumlupınar 13, 33, 38, 53, 72,
150, 310

E

Eğret (Anıtkaya) 311

Elefterios Venizelos 101, 104,
105, 109, 160, 173, 174, 256,
258, 275

Erenköy 239, 249

Eskişehir 18, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32,
36, 37, 38, 54, 57, 83, 84, 85,
86, 88, 89, 90, 114, 163, 164,
165, 193, 198, 207, 209, 211,
234, 267, 290, 311

Eşme 35, 39, 50, 52, 73, 133,
135, 293

Ethem Necdet Karabudak 47

F

Fahrettin Altay 38, 39, 40, 43, 45,
74, 81, 111, 113, 114, 120,
121, 123, 129, 147, 148, 152,
154, 155, 159, 165, 168, 169,
173, 194
Fevzi (Çakmak) Paşa 72, 87, 88, 89,
115, 127, 176, 194, 210, 286

G

Gardikas 35, 48, 232
Gaziemir 157, 162, 194, 314
Gebze 18, 31, 96, 100, 103, 104,
108, 234, 279, 280
Gediz 36, 37, 40, 41, 44, 45, 46,
54, 56, 76, 78, 79, 80, 81, 82,
111, 112, 123, 125, 128, 130,
135, 138, 147, 148, 149, 151,
152, 165, 210, 311, 313
Gemlik 10, 94, 106, 107, 141,
143, 181, 183, 187, 188, 189,
190, 199, 200, 201, 202, 207,
286, 315
Georgios Haczanestis 47, 70, 71,
73, 74, 178
Georgios Polymenakos 146
Geyve 20, 31, 85, 86, 87, 88, 95,
104, 267
Gonatas 34, 46, 49, 50, 51, 69,
76, 117, 121, 179, 256
Gounaris 275

H

Hacı Arif (Örgüç) Bey 90, 91, 92,
94, 185, 190, 216, 217, 218,
219, 223
Halil Kut 30

Hamamboğazı 48, 70

Hamit (Hasancan) Bey 237, 261
Hardinge 241, 259, 304
Harrington 198, 237, 240, 241,
243, 244, 247, 249, 250,
251, 252, 253, 254, 255,
256, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 263, 276, 278,
279, 282, 283

Hulusi (Conk) Bey 144, 182,
183, 202, 223, 226, 228
Hüseyin Vecihi Bey 9, 83, 84,
185, 191, 218, 228, 229, 231,
232

I

İlgın 312

İ

İbrahim Çolak 148, 155, 156,
157, 177
İbrahim Ethem Bey 137
İnegöl 107, 141, 144, 183, 184,
185
İsmet (İnönü) Paşa 37, 38, 72, 80,
88, 89, 127, 128, 136, 140, 151,
176, 194, 206, 215, 261, 262,
263, 277, 278, 282, 283, 286
İznik 33, 94, 107, 141, 144, 165,
182, 184, 188, 211, 243, 311
İzzettin (Çalışlar) Paşa 46, 47, 48,
62, 77, 129, 132, 137, 149,
157, 166, 172, 176, 197

K

Kapaklar 10, 35, 37, 47, 48, 49,
50, 52, 70, 233
Kaplancı Dağı 10, 33, 34, 70, 310

Kâzım İnanç Paşa 54, 79, 80, 88,
89, 136, 159, 160

Kâzım Karabekir Paşa 87, 101

Kâzım Sevüktekin 193

Kazuçuran 57

Kemallettin Sami (Gökçen) Paşa
46, 53, 68, 71, 88, 129, 133,
139, 150, 158

Kılıçarslan 232

Kırka 36, 37, 47, 50

Kızıldordu 101, 272

Kızıldaş Vadisi 35, 36, 38, 39, 44,
48, 54, 55, 56, 57, 58, 67, 70,
232

Kimon Digenis 72

Kladas 94, 182, 202, 203, 217

Konya 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28,
73

Köprülü 12, 34, 35, 233

Kral Konstantin 248, 256, 274

Kula 10, 37, 43, 44, 45, 70, 74,
75, 81, 82, 111, 112, 113,
115, 116, 118, 120, 123, 124,
129, 131, 135, 139, 147, 148,
152, 168, 169, 312, 313, 315

Kütahya 13, 18, 24, 25, 26, 27,
33, 44, 56, 78, 85, 90, 114,
130, 137, 165, 207, 211, 311,
313

L

Lenin

Lloyd George 11, 32, 101, 102,
104, 105, 109, 238, 240, 246,
247, 248, 250, 251, 252, 254,

255, 256, 257, 258, 259, 260,
261, 263, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 279, 287, 306

Lord Curzon 11, 15, 23, 24, 28,
29, 87, 235, 238, 241, 242,
243, 244, 245, 246, 248, 249,
250, 252, 258, 260, 264, 265,
273, 274, 275, 276, 282, 287

Louphas 74, 81, 82, 111, 112,
113, 115, 121, 124, 179

M

Mahmud Nedim (Hendek) 19,
22, 32, 84, 85

Manisa 108, 117, 124, 139, 140,
147, 152, 153, 154, 157, 159,
160, 161, 163, 165, 172, 173,
178, 181, 198, 208, 209, 210,
211, 314

Mehmet Sabri Erçetin 46, 76

Mehmet Suphi (Kula) Bey 43, 44,
81, 112, 124, 152, 153, 168,
169

Menemen 147, 151, 152, 154,
160, 161, 165, 168, 179, 181,
209, 314, 316, 318

Milne Hattı 10, 44, 49, 81, 105,
111, 114, 115, 123, 125, 127,
131, 139, 147, 148, 149, 150

Mudanya 10, 11, 106, 107, 108,
141, 190, 192, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 215, 216, 217,
244, 246, 260, 261, 262, 277,
278, 283, 286, 287, 317

Murat Vadisi 58

Mustafa Kemal, Sarışın Kurt 9,
11, 12, 15, 16, 17, 18, 21, 23,
24, 30, 31, 32, 44, 71, 72, 73,
74, 84, 88, 95, 104, 109, 127,
159, 164, 166, 176, 181, 194,
195, 197, 210, 235, 235, 236,
238, 241, 243, 245, 246, 250,
252, 253, 257, 258, 260, 261,
262, 266, 277, 282, 305

Mürettep Müfreze 13, 141, 142,
182, 183, 189, 199, 200, 203,
217, 224, 226, 227, 228, 229,
231

Mürsel Bakü Paşa 30, 40, 43, 46,
81, 112, 113, 115, 117, 119,
120, 125, 154, 169, 172

N

Naci Tınaz 35

Naldöken 153, 161, 162, 168,
194, 315

Nazifpaşa 94, 141

Nif 147, 148, 151, 152, 153,
154, 156, 157, 158, 161, 162,
173, 176, 177, 178, 179, 180,
194, 314, 318

Nikolaos Trikupis 33, 34, 36, 39,
44, 46, 50, 53, 54, 57, 58, 59,
60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70,
71, 72, 73, 74, 175, 178, 232,
292

O

Orhangazi 33, 95, 141, 142, 143,
144, 145, 181, 183, 187, 188,
189, 200

Osman Nuri Koptagel 46

Ö

Ödemiş 117, 121, 131, 140, 148,
155, 178, 179, 194, 312

Ömer Halis Bıyıktay 19, 53

P

Pellé 237, 241

Periklis Kallidopoulos 35, 36, 54, 55

Petrps Soumilas 32, 33, 51, 89, 92,
94, 141, 181, 183, 184, 188,
190, 192, 198, 199, 202, 216,
218, 219, 224, 225, 226, 230

Plastiras 35, 48, 75, 116, 117,
118, 119, 220, 221, 256

Polymenakos 71, 117, 146, 160,
161, 162, 178, 179, 180, 229

Protopapadakis 178

R

Raymond Poincaré 163, 237, 238,
241, 242, 244, 245, 258, 259,
261, 282

Refet (Bele) Paşa 27, 286, 287, 307

Rokas 35, 36, 42, 48, 51, 57, 67,
70, 232

Rumbold 15, 16, 234, 235, 261,
263, 279, 282

S

Sabuncubeli 147, 152, 153, 154,
155, 161, 167, 168, 315

Sakallı Nurettin Paşa 16, 46, 49,
51, 71, 75, 77, 127, 131, 133,
134, 138, 148, 150, 155, 156,
176, 195

Salih Omurtak Bey 43, 57, 79,
87, 88, 137, 151, 167, 280,
281, 282

Salihli 10, 13, 44, 74, 76, 81,
111, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 127, 128, 131, 132,
134, 135, 138, 139, 148, 149,
151, 164, 165, 208, 209, 302,
312, 313, 314

Selendi 45, 81, 82, 111, 112,
130, 136, 137, 313

Seyitgazi 25, 36, 165, 311

Stergiadis 174, 175, 178

Ş

Şaphane Dağı 40

Şükrü Naili (Gökberk) Paşa 46,
90, 91, 92, 93, 181, 183, 184,
185, 186, 187, 193, 202, 216,
217, 219, 224, 225

T

Takmak 10, 35, 50, 51, 53, 70,
73, 75, 76, 78, 127, 131, 233,
310, 312

Theotokis 74, 80, 137, 178

Tınaztepe 232

Toklu Sivrisi 232

Torbalı 117, 121, 156, 157, 177,
179, 312, 314

Turgutlu 123, 138, 139, 140,
148, 149, 152, 157, 158, 165,
166, 179, 181, 208, 314

W

Winston Churchill 238, 264, 272

Y

Yakup Şevki 54, 56, 78, 80, 130,
131, 135, 136, 137, 151, 159,
234

BunuYakup Şevki (Sübaşı) Paşa
54, 78, 130, 131, 135, 136,
151, 159, 234

Yapağılar 35, 47, 48, 52, 60, 70

Z

Zeras 188, 199, 200, 201, 203,
217, 219

BAŞKOMUTAN
MEYDAN MUHAREBESİ
SONRASI TAKİP HAREKÂTI
A T L A S I

İÇİNDEKİLER

1	"SAVAŞTA MIYIZ EKSELANS?"	4
2	KOSUR BOĞAZI	8
3	TAKMAK MUHAREBESİ	16
4	ASIL DÜŞMANLA SAVAŞ	24
5	MİLNE HATTI	28
6	AKDENİZ'E DOĞRU	36
7	BORNOVA ÖNLERİNDE	40
8	GÜZEL İZMİR	44
9	YANGIN	48
10	SON KURŞUN	54
11	TÜRK "BİTTİ" DER...	60

1 "SAVAŞTA MIYIZ EKSELANANS?"

1nci Kolordu'nun Kaplancı Dağı Muharebesi (31-31 Ağustos 1922)

Kaplangı Dağı'nda Dedetepe'den Toptepe'ye bakış.

Dedetepe'de bir Yunan makineli tüfek yuvası

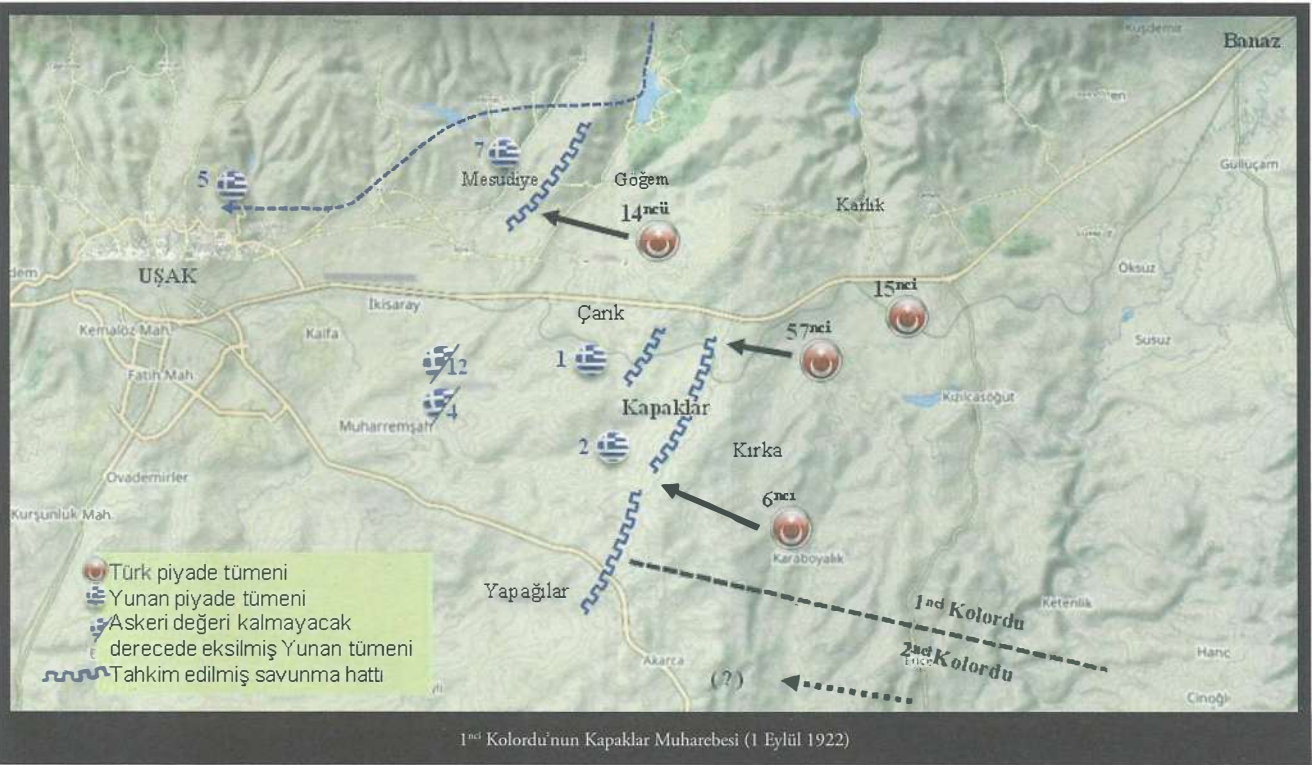

Dedetepe'de 57nci Tümen'den bir şehidin mezarı

Kaplangı Dağı eteklerinden Hamamboğazi'na bakış.

2 KOSUR BOĞAZI

Kapaklar sol kanat mevziinden görünüm.

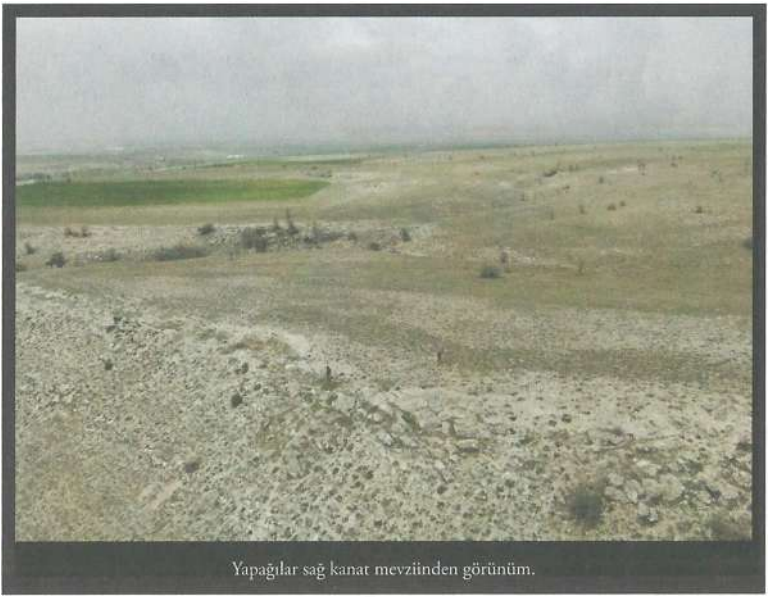
Kapaklar sol kanat mevziinden görünüm.

Kapaklar sol kanat mevziinden görünüm.

Yapağılar sağ kanat mevziinden görünüm.

Aslıhanlar Ovası'nda yok olmaktan kurtulanların kaçış yolu: Kızıldaş Vadisi

Kızıldaş Vadisi'ndeki takip sırasında Uğurluca'da şehit olan üç süvarimizin mezarı

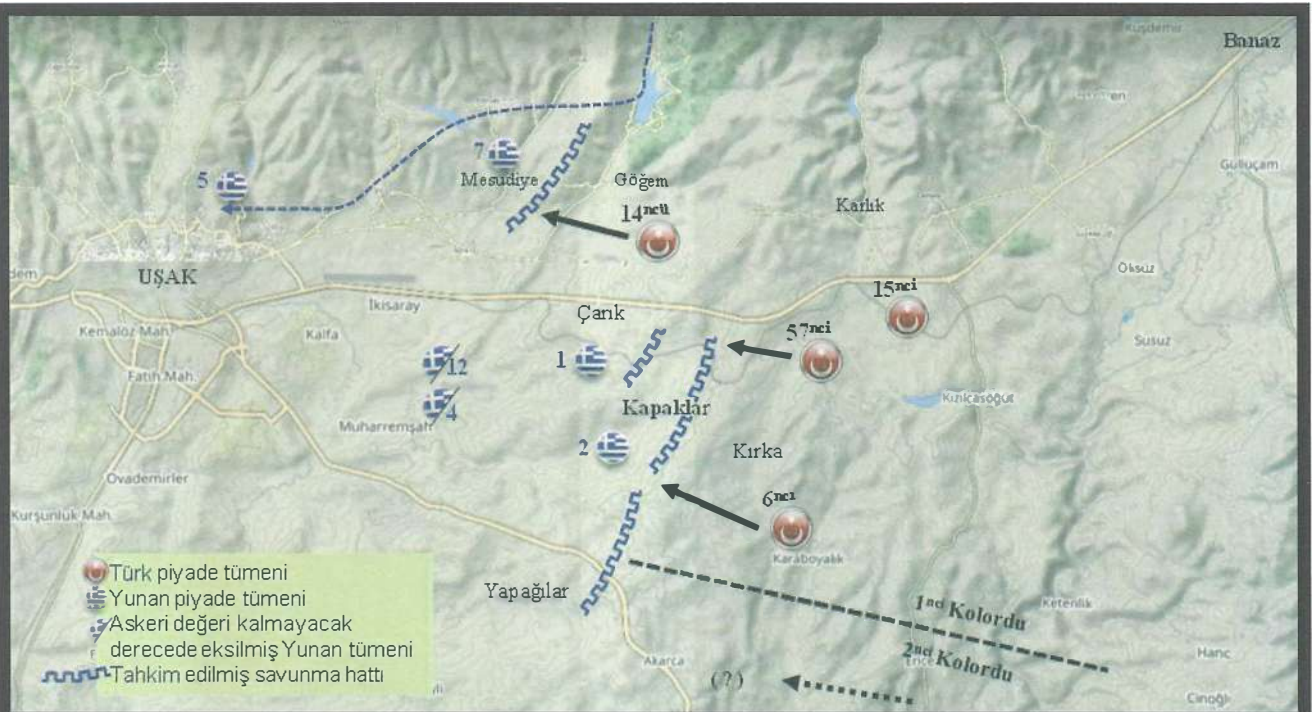

Trikupis'in resmen teslim olduğu yer: Kosur Boğazı.

Trikupis Grubu'nun teslim olduğu yer: Kosur Boğazı.

3 TAKMAK MUHAREBESİ

2nci Kolordu'nun Takmak Muharebesi (3 Eylül 1922)

7^{nci} Tümen'in taarruz ettiği Dereköy mevzileri

7^{nci} Tümen'in taarruz ettiği Dereköy mevzileri

Taarruzda şehit olan 7^{nci} Tümen'den iki Mehmet'in mezarları.

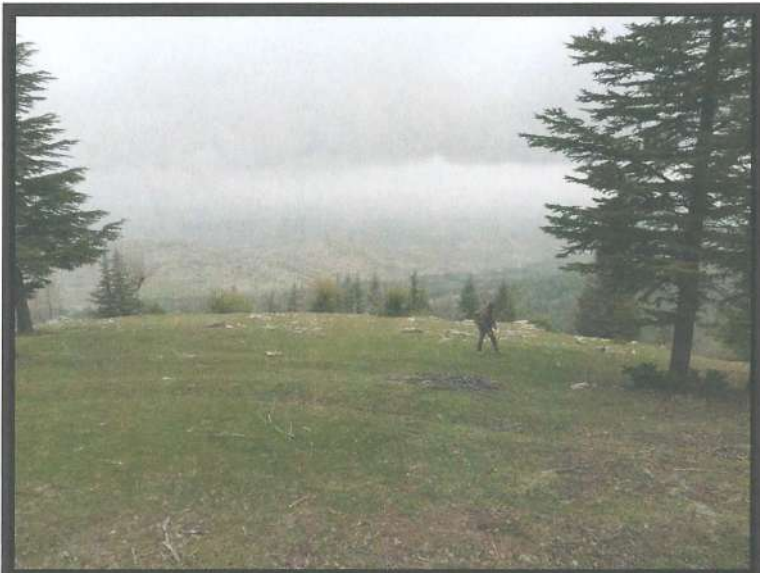
4^{ncü} Tümen'in taarruz ettiği Kemer Dağı mevzileri

4^{ncü} Tümen'in taarruz ettiği Kemer Dağı mevzileri

4^{ncü} Tümen'in taarruz ettiği Kemer Dağı mevzileri

Kemer Dağı'ndan muharebe sahasının görünümü.

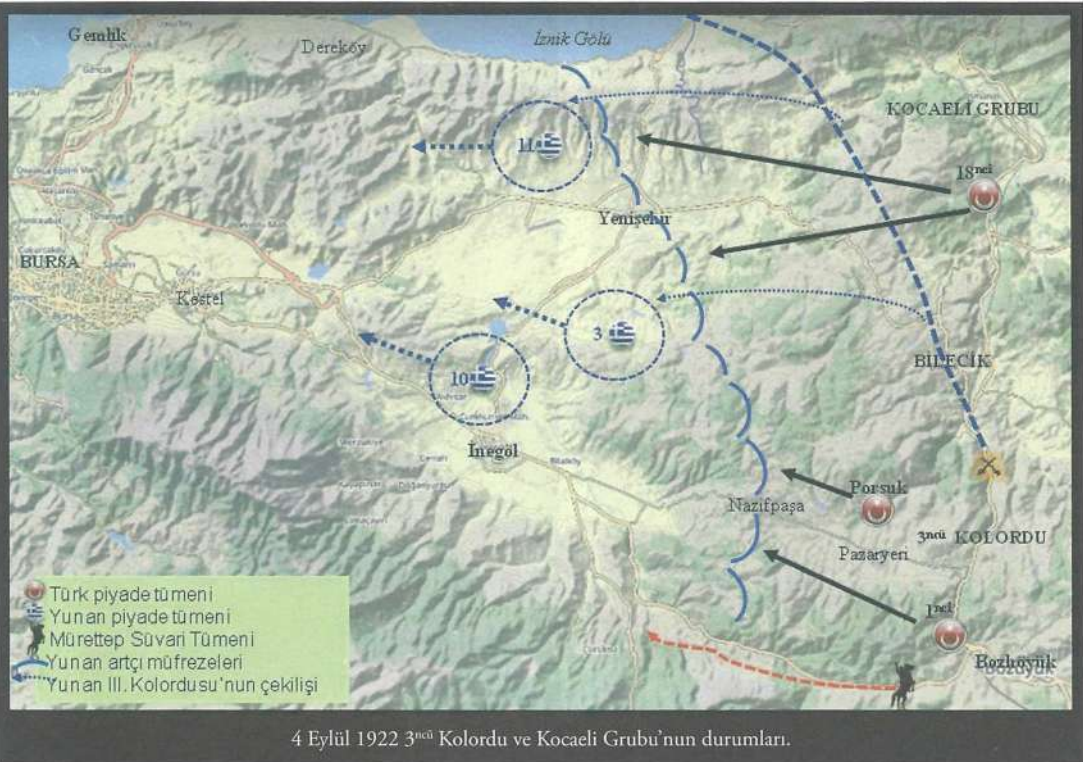
8^{nci} Tümen'in taarruz ettiği Takmak mevzileri

8^{nci} Tümen'in taarruz ettiği Takmak mevzileri

Takmak Şehitliği'nde yatan 8^{nci} Tümen askerleri.

4 Eylül 1922 3^{ncü} Kolordu ve Kocaeli Grubu'nun durumları.

Mustafa Kemal Paşa'nın,
Geyve Karaçam'da 'Deli' Halit Paşa'nın Ordugahını ziyareti (18 haziran 1922)

Deli' Halit Paşa'nın Geyve Karaçam'daki eski ordugah alanı

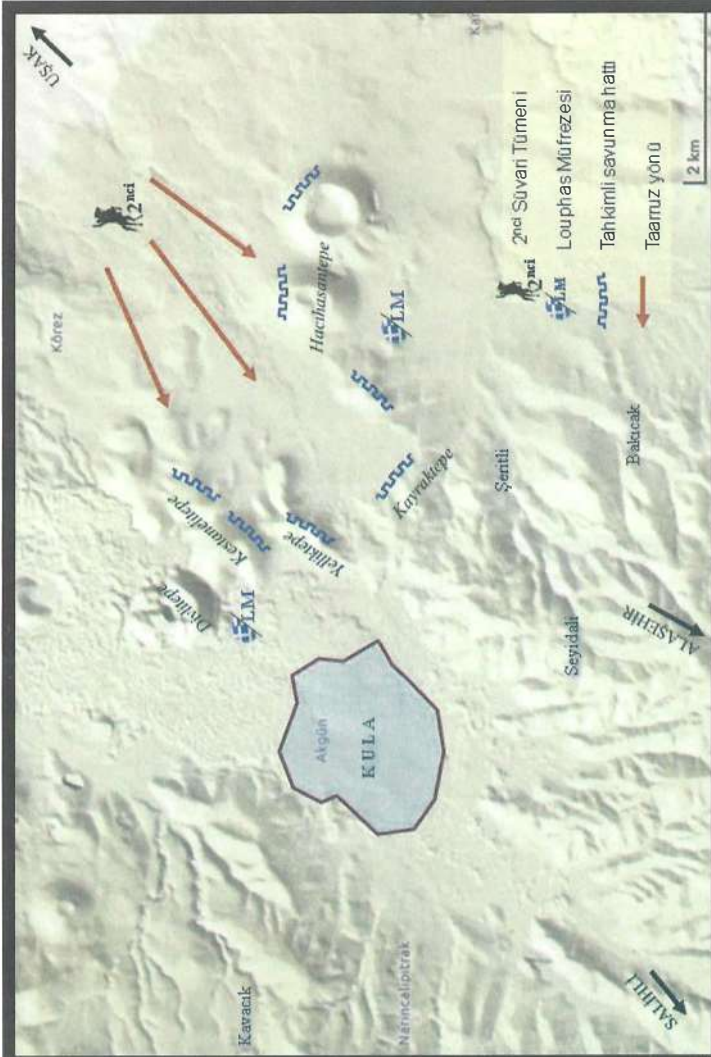

Bugün "Askeriye" denen, Karaçam'daki karargah yapısının olduğu yer.
Daha sonra yıkılarak beton kararkol yapılmıştır.

Haydarpaşa İngiliz Askeri Mezarlığında,
Haziran 1920 Geyve Muharebeleri'nde ölen iki İngiliz askeri.

5 MILNE HATTI

2^{nci} Süvari Tümeni'nin Kula Muharebesi (4 Eylül 1922)

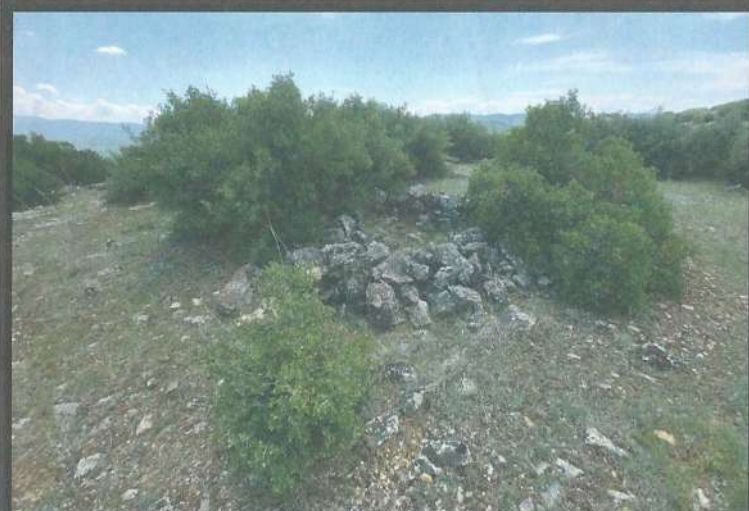
Kestanelitepe'den Yelliktepe'ye bakış.
Bu volkanik tepeler Kula'nın batı girişini bir kapı gibi kontrol etmektedir.

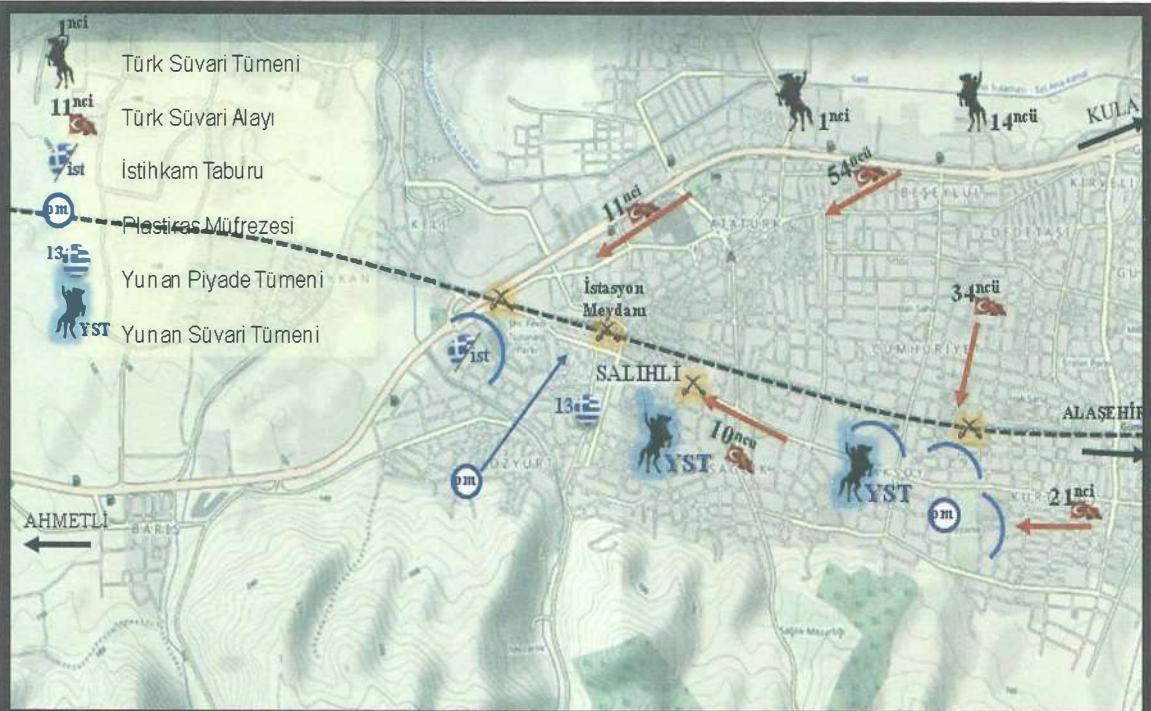
Yelliktepe'de Louphas Müfrezesi'ne ait mevziler.

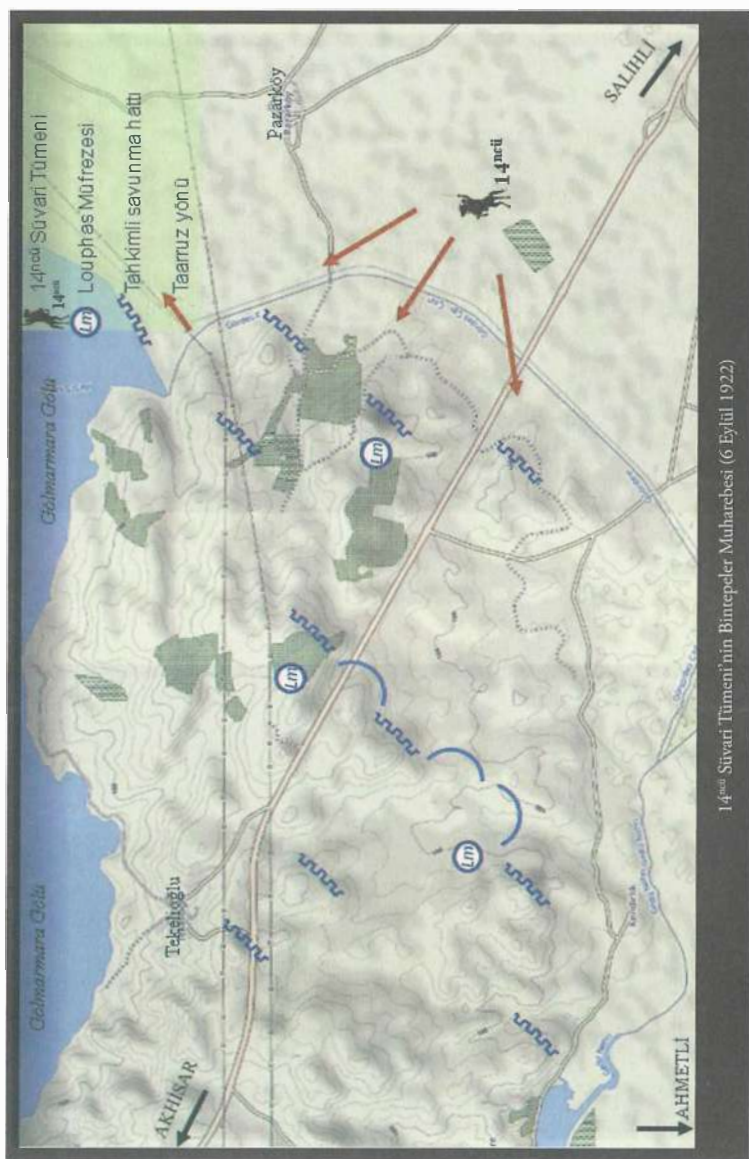
Yelliktepe'de Louphas Müfrezesi'ne ait mevziler.

Kestanelitepe'de bir Yunan makinalı tüfek yuvası.

1^{nci} Süvari Tümeni'nin Salihli Muharebesi (5 Eylül 1922)

Salihli Muharebesi'nin odak noktası: Tren istasyonu ve eski Rum Mahallesi.

"Bintepeler" adının kaynağı ve muharebe sırasında Yunanların mevzi olarak kullandığı tümülüsler.

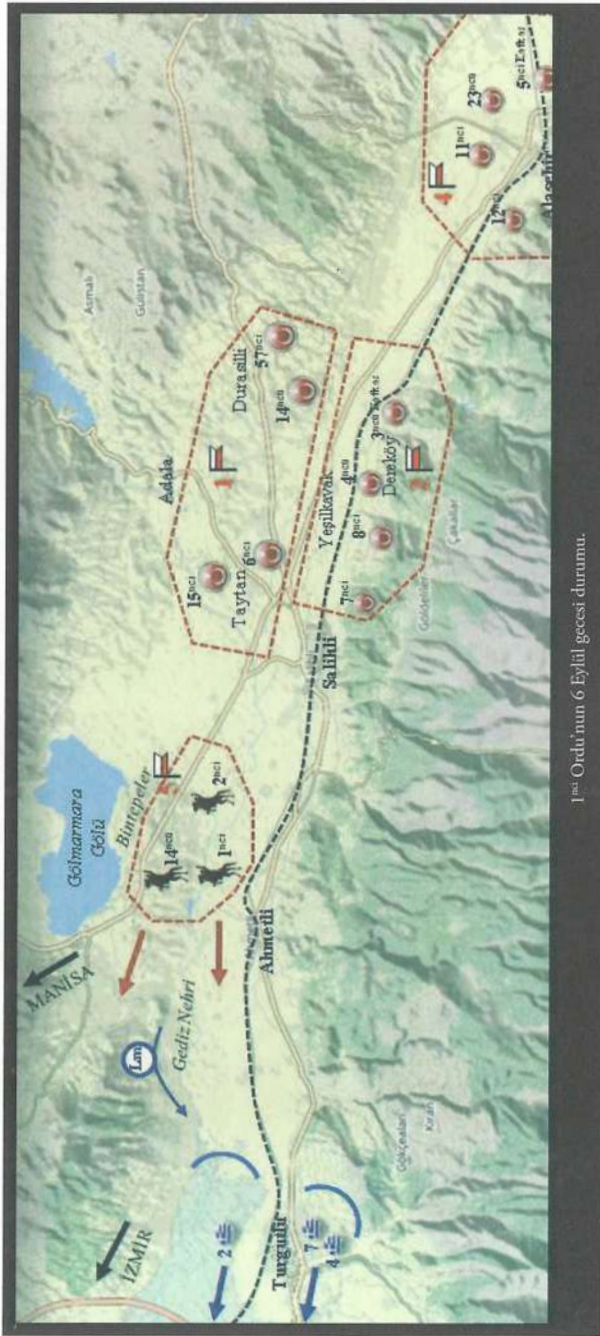

“Bintepeler” adının kaynağı ve muharebe sırasında Yunanların mevzi olarak kullandığı tümölüsler.

“Bintepeler” adının kaynağı ve muharebe sırasında Yunanların mevzi olarak kullandığı tümölüsler.

6 AKDENİZ'E DOĞRU

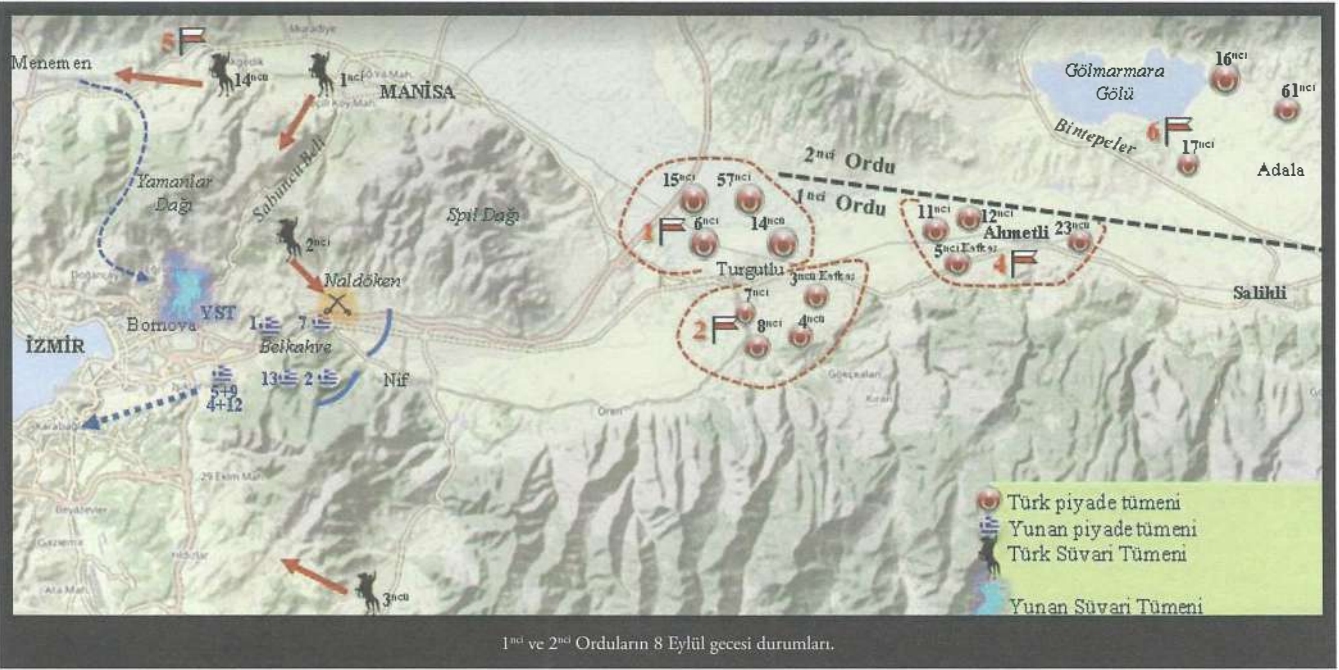
1. Ordu'nun 6 Eylül gecesi durumu.

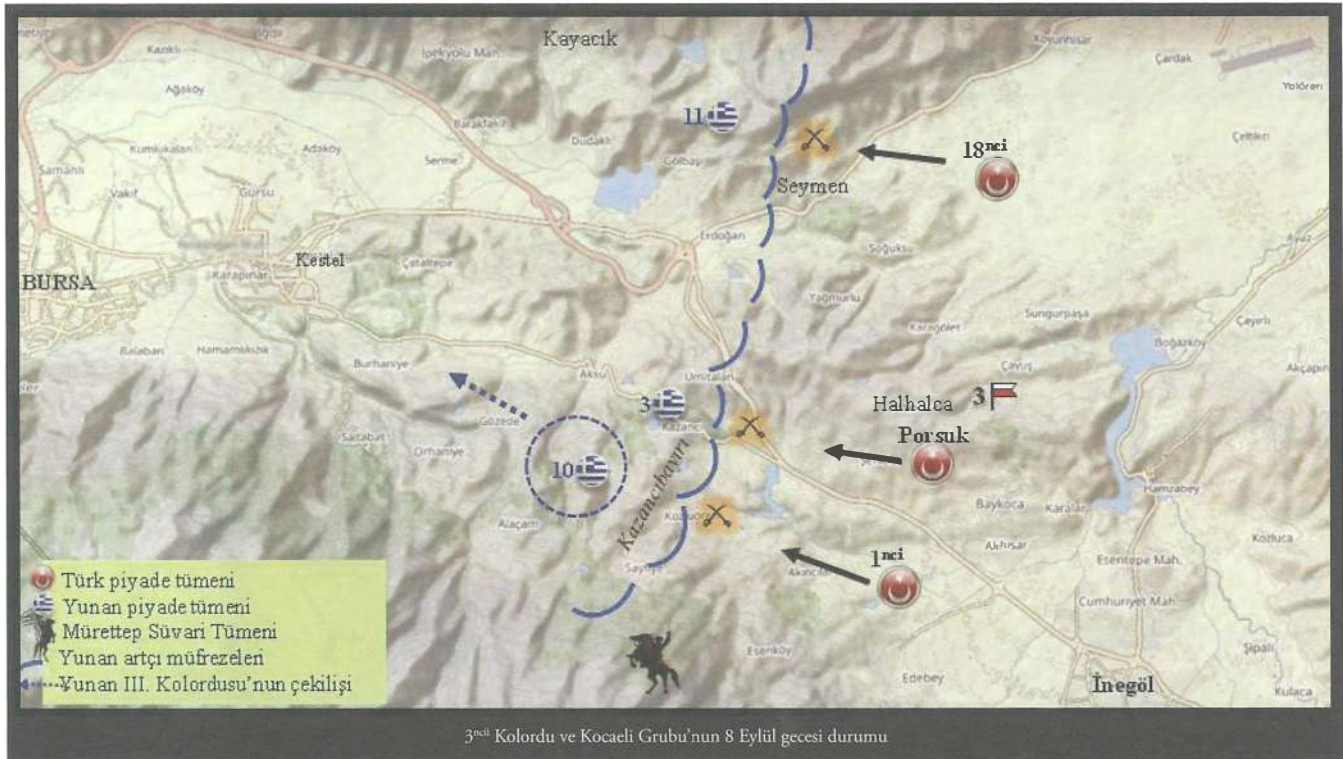

Yunan III. Kolordusu'nun çekilmeye çalıştığı Karasu Vadisi'nde Bilecik'ten Nazifpaşa yönüne bakış.

7 BORNOVA ÖNLERİNDE

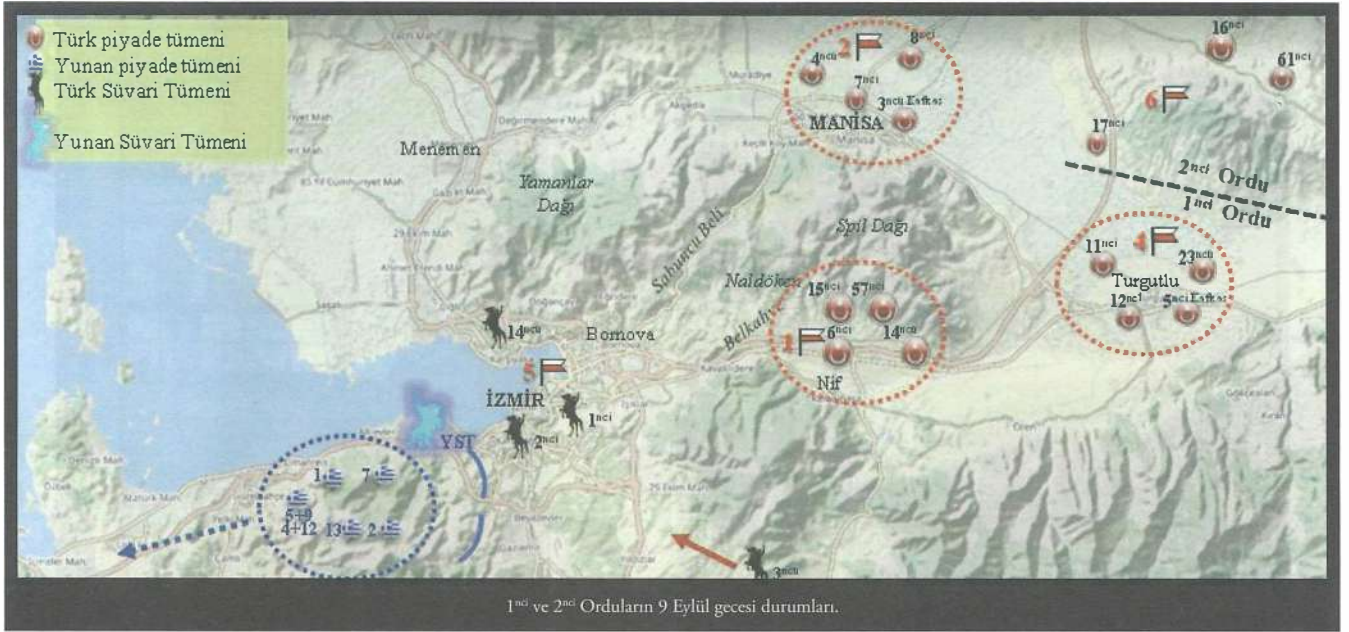

4-9 Eylül tarihleri arasında 'Deli' Halit Paşa'nın Mürettep Müfreze'yle taarruz ettiği Gemlik tepeleri. En sağda Yunanların son direnek noktası olan Soğucak sırtları, onların solunda ise Şahin Tepesi görülüyor.

8 GÜZEL İZMİR

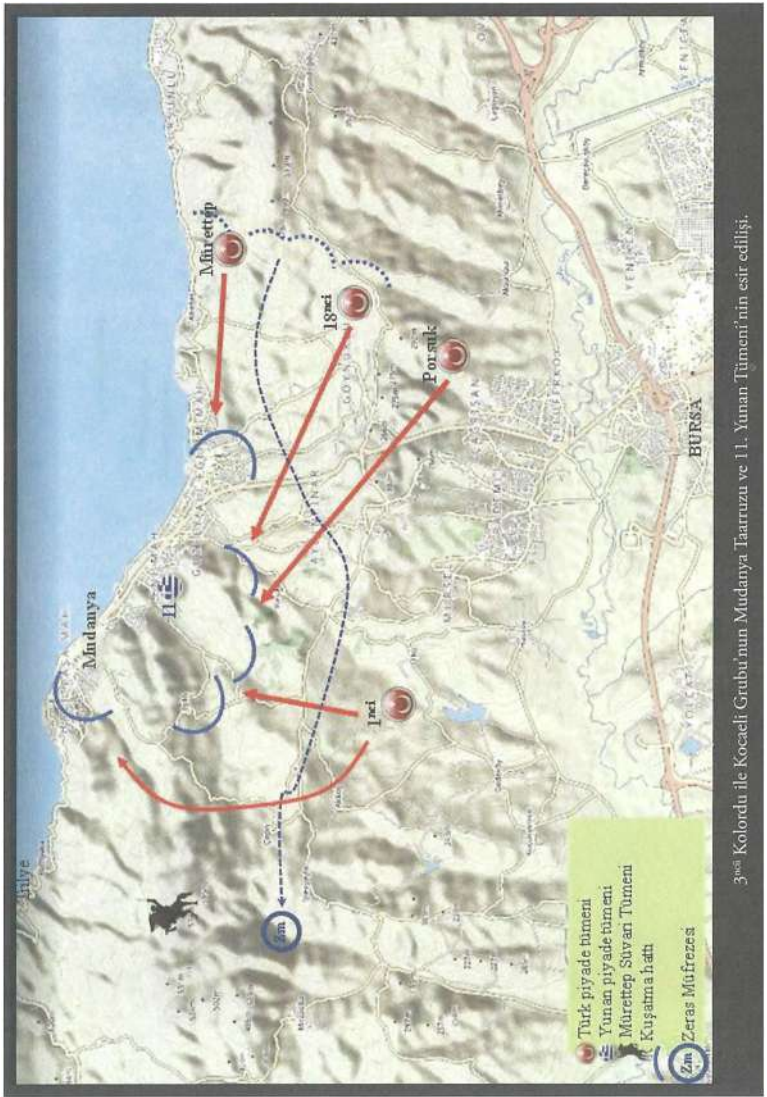
9 Eylül sabahı şehit olan süvarilerin Halkapınar'daki anıt mezarından Tuzakoğlu Fabrikası'na bakış.

9 Eylül sabahı Tuzakoğlu'nun makinalı tüfek yuvası işlevi gören pencerelerinden Halkapınar muharebe sahasına bakış.

9 YANGIN

3^{ncü} Kolordu ile Kocaeli Grubu'nun Mudiya Taarruzu ve 11. Yunan Tümeni'nin esir edilmesi.

LA BALOISE

COMPAGNIE D'ASSURANCES CONTRE L'INCENDIE

BALE (SUISSE)

JULES EGLI
AGENT GÉNÉRAL

SMYRNE

POLICE N° Le 9534

Mme Vhemis ve S. Gellimato

Somme assurée

£ 700-

Montant de la Prime

£ 9.15-

Coût de la Police

- 1 -

Timbre

- 1 -

Total

£ 9.17.-

Cette Police expire le

24 mars 1920

à midi.

Vous êtes prié de lire votre Police et ses Conditions,

İsviçreli "Baloise" Şirketine ait, İzmir'de sigortalanan bir konutun sigorta poliçesi

ALOISE

ANCES CONTRE L'INCENDIE

AGENCE GÉNÉRALE:

SMYRNE

PRIME ou taux de 2216 ⁷ 7.17.
- 15
- 14
- 13
- 12
- 11
- 10
- 9
- 8
- 7
- 6
- 5
- 4
- 3
- 2
- 1
- 0

Expiration de l'Assurance:

Le 24 mars 1860

N° 4934

re l'Incendie, assure aux Conditions Générales imprimées d'autre part et aux conditions.

Pettinato assurant à Smyrne

quatre mille neuf cent dix-neuf

à midi

à midi, la Somme totale de

İsviçreli "Baloise" Şirketine ait, İzmir'de sigortalanan bir konutun sigorta poliçesi

İngiliz "London" Şirketine ait,
İzmir Tepecik'de sigortalanmış
bir evin duvarındaki tabela.

COMPAGNIE D'ASSURANCES CONTRE L'INCENDIE A BALE (SUISSE)
CAPITAL. DIX MILLIONS DE FRANCS.

Effet de la Prolongation: 15 juillet 1913

Acte de Prolongation
No. 24244
Prolongation précédente No. 24124
Carnet No. 1-2

Expédition de la Prolongation: 15 juillet 1913

Primes assurées: 3260

Primes à payer: 139

LA BALOISE, Compagnie d'Assurances contre l'Incendie renouvelée par le présent acte, aux conditions générales d'assurance et suivant le tenor des conditions particulières de la Police No. 24124.

Antoine Chappellier, C. Marchandise demeurant à *Mordene*

son assurance contre l'Incendie renouvelée par le présent acte, au montant de la somme de *trois mille cinq cent soixante dix francs* net, payable par versements annuels de *trois cent cinquante francs* par an, en trois versements annuels de *cent cinquante francs* par an, à partir du 15 juillet 1913 au 15 juillet 1914.

ART. 1. Il est bien entendu entre les deux parties contractantes que la Compagnie d'Assurances contre l'Incendie de la Baloise, Compagnie d'Assurances contre l'Incendie, ne s'engage à assurer qu'en vertu de la présente Police et sous réserve de la somme de *trois mille cinq cent soixante dix francs* net, payable par versements annuels de *trois cent cinquante francs* par an, en trois versements annuels de *cent cinquante francs* par an, à partir du 15 juillet 1913 au 15 juillet 1914.

Signature: 15 juillet 1913

QUITTANCE:

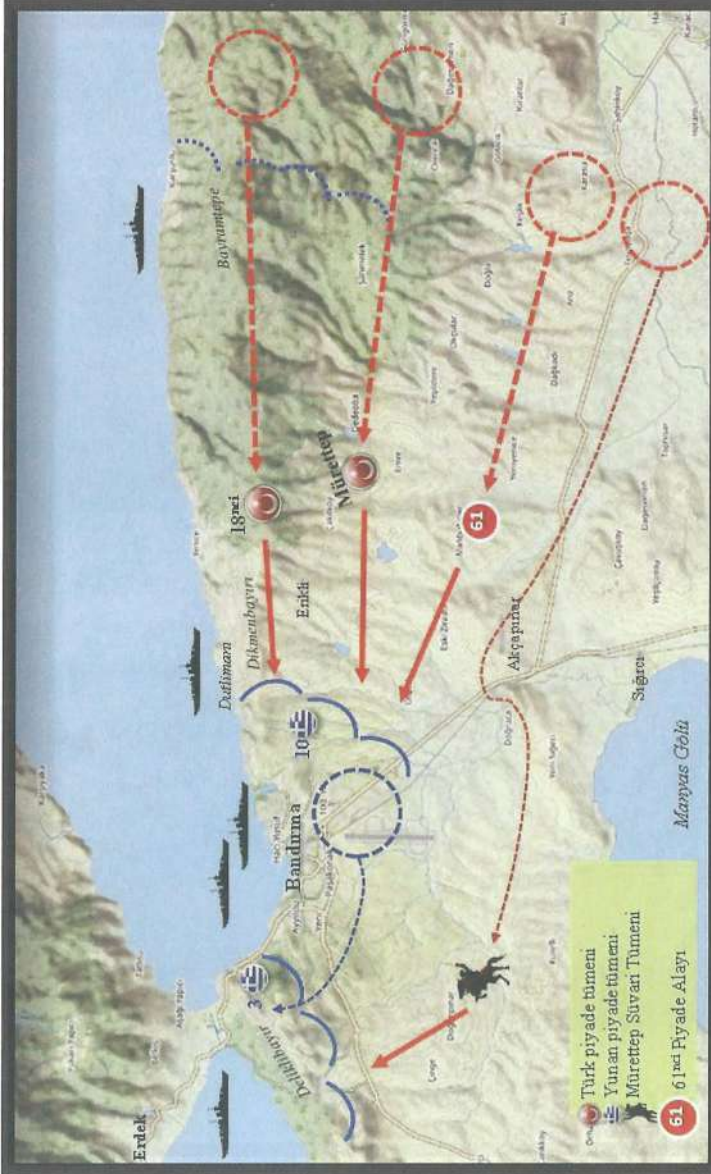
Prime	139
Prolongation	2
Tout	139

Signature: 15 juillet 1913

COMPAGNIE D'ASSURANCES CONTRE L'INCENDIE A BALE (SUISSE)
No. 24244
Prolongation précédente No. 24124
Carnet No. 1-2

İsviçreli "Baloise" Şirketine ait, İzmir'de sigortalanan bir konutun sigorta ödeme makbuzu.

10 SON KURŞUN

Kocaeli Grubu'nun 16 Eylül Dikmenbayırı Muharebesi

Dutlimanı sırtlarından Dikmenbayırı'na bakış. Fotoğrafın çekildiği yer özellikle Yunan savaş gemilerinin çok yoğun ateşine maruz kalmıştır.

Muharebenin başladığı Bayramtepe'den Dikmenbayırı'na bakış.

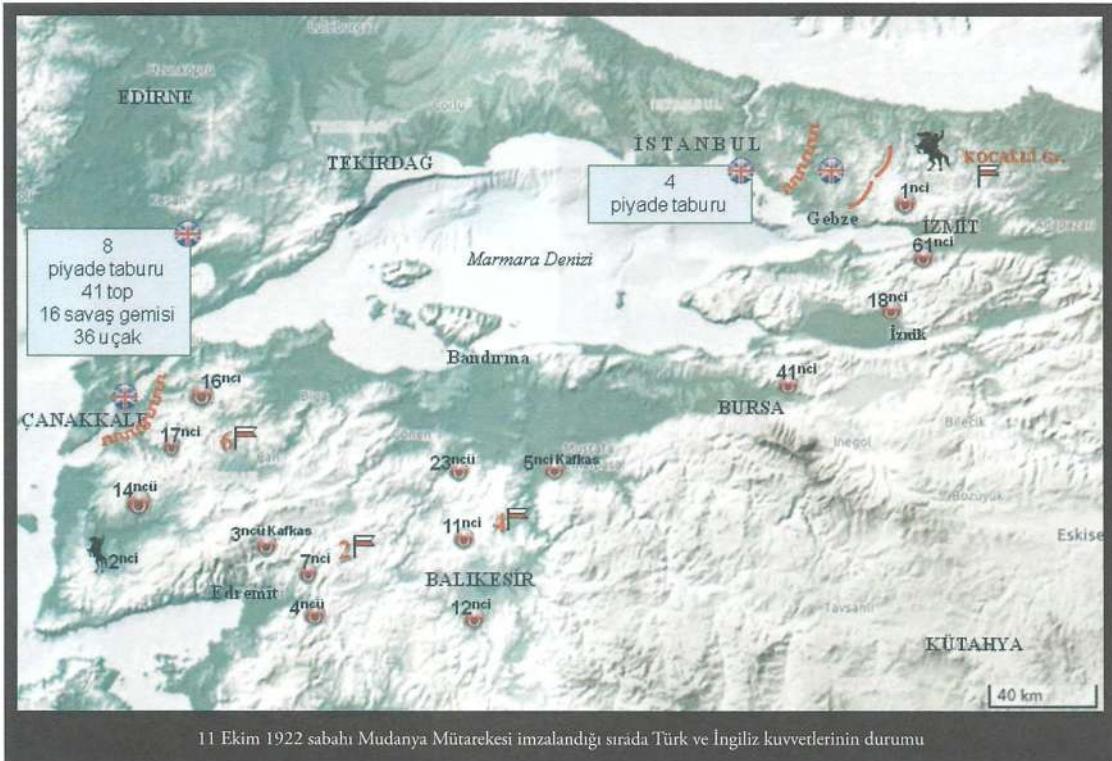
Deliklibayır'da Mürettep Müfreze'nin taarruz ettiği Yunan mevziinden,
61^{nci} Alay muharebe sahasına bakış.

Deliklibayır'dan Kapıdağ Yarımadası ve Karşıyaka.

11 TÜRK "BİTTİ" DER...

11 Ekim 1922 sabahı Mudanya Mütarekesi imzalandığı sırada Türk ve İngiliz kuvvetlerinin durumu

Çanak Krizi sırasında İngilizlerin İstanbul'u savunmak için berkittikleri
Çamlıca-Bostancı hattından geriye kalan bir mevzi parçası.

Çanak Krizi'nde İngilizlerin Büyük Çamlıca Tepesi'nde tahkim ettikleri savunma hatları.

Çanak Krizi'nde İngilizlerin Büyük Çamlıca Tepesi'nde tahkim ettikleri savunma hatları.
Siperlerin 200 metre uzunluktaki iki sıra hattı korunmuş durumdadır.

Çanak Krizi'nde İngilizlerin Büyük Çamlıca Tepesi'nde tahkim ettikleri savunma hatları.

SELİM ERDOĞAN

İSTİKLAL

VATANIMDA BİR TEK DÜŞMAN KALMASIN

31 Ağustos 1922...

Büyük Taarruz'la son aşaması başlayan Türk'ün istiklal yürüyüşü meyvelerini vermiş, düşmanın muharip gücü Dumlupınar'da çok ağır bir darbe almıştır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan Küçük Asya Ordusu'nun üçte biri savaş dışı kalmıştır ama geriye kalan kuvvetler daha geride, örneğin Milne Hattı'nda savunmaya geçme ve İzmir yolunu kapatma potansiyeline sahiptir. Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!" emri işte bu tehdidi ortadan kaldırmak, vatani son düşman askerinden de temizlemek için ortaya konan stratejinin özetidir.

Nitekim 9 Eylül'de İzmir'in geri alınmasıyla savaş bitmeyecek, İstiklal Harbi'nin son kurşunu namludan çıkmak için dokuz gün daha bekleyecektir. Türk üç buçuk yıl süren Milli Mücadele'nin sonunda, bağımsızlığa açılan son kapının eşliğindedir.

1 Eylül-9 Eylül 1922 arasında Batı Cephesi'nde neler yaşanmıştır? Yunan ordusu dövüşmeye devam mı etmiştir, yoksa ardına bakmadan kaçmış mıdır? Zaferin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden kılıcını kuşanmasına neden olan şey nedir? Yunan ordusunun yaptığı etnik temizlik ve sistematik yıkımdan sonra Türk'ü nasıl bir gelecek beklemektedir? İzmir yangını kim çıkarmıştır? General Trikupis nerede ve nasıl esir alınmıştır? İstanbul ve Çanakkale'de İngilizlerle yeniden karşı karşıya gelen Türk Ordusu İstanbul'u nasıl tek kurşun atmadan geri almıştır? Milli Mücadele sadece Yunanlılara karşı mı verilmiştir; İngilizler bu savaşın neresindedir?

Çanak Krizi nedir? Mudanya Mütarekesi'ne giden diplomatik süreçte neler yaşanmıştır? Bütün bu soruların cevapları *Sakarya* ve *Büyük Taarruz* kitaplarının yazarı Selim Erdoğan'ın İngiliz ve Fransız arşivleri başta olmak üzere, kullandığı kaynakları muharebe sahalarındaki çalışmalarıyla doğruladığı *İstiklal* kitabında.

Cephede Milli Mücadele Serisi'nin yeni kitabı Lloyd George'u köşeye sıkıştıran ve pes etmesine neden olan dinleme skandalını ilk kez gündeme getirmesi ya da Büyük İzmir Yangını'nın failini bizzat isim vererek işaret etmesi açısından da Milli Mücadele literatürüne yeni katkılarda bulunmaktadır.

"İstiklal: Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın" üç buçuk yıl süren Milli Mücadele'nin son perdesini belgelerle, atlas kısmındaki renkli fotoğraflar ve haritalarla tüm gerçekliğiyle gözler önüne seriyor.

Kronik

kronikkitap.com

ISBN: 978-625-8431-74-2

9 786258 431742